

ՀՈՎՀԱՆՆԵՍ
ԹԼԿՈՒՐԱՆՉԻ

АКАДЕМИЯ НАУК АРМЯНСКОЙ ССР

Институт литературы имени М. Абегяна

ОВАННЕС
ТЫЖУРАНЦИ

СТИХИ

*Научно-критический текст,
исследование и комментарии
ЭМ. ПИВАЗЯНА*

ИЗДАТЕЛЬСТВО АН АРМЯНСКОЙ ССР

Ереван

1960

ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՍՍՌԻ ԳՐԱԳՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԱԿԱԴԵՄԻԱ

Մ. Աբեղյանի անվան Գրականության ինստիտուտ

891.99

թ

ՀՈՎՀԱՆՆԵՍ
ԹԼԿՈՒՐԱՆՉԻ

ՏԱՂԵՐ

Աշխատասիրույթ յամբ՝

ԷՄ. ՊՐՈՒԱԶՅԱՆԻ

ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՍՍՌԻ ԳԱ ՀՐԱՏԱՐԱԿԶՈՒԹՅՈՒՆ

Երեւան

1960

Գիրքը բովանդակում է միջնադարյան հայ աշխարհիկ պոեզիայի նշանավոր ներկայացուցիչ, XV դարի տաղերգու Հովհաննես Թլկուրանցու ստեղծագործությունների քննական բնագրերը, որոնք պատրաստված են Հայկական ՍՍԽ Մատենադարանում պահպանվող բազմաթիվ ձեռագրերի հիման վրա: Աշխատությունն առաջին՝ «Ուսումնասիրություն» մասում քննարկվում են Թլկուրանցու ապրած ժամանակաշրջանի և նրա ստեղծագործության հետ կապված հարցերը, գրականագիտական ու բանասիրական վերլուծման և նկնթարկվում նրա երկերը, պարզարանվում տաղերգուի տեղն ու դերը միջնադարյան հայ գրականության պարզացման մեջ:

Գրքի վերջում դետեղված է «Ծանոթություններ և բանասիրական զիտոգություններ» բաժինը, ուր տեղեկություններ են տրվում յուրաքանչյուր տաղի մասին և լուսաբանվում նրանց հետ կապված բանասիրական դանազան հարցեր:

Աշխատությունը նախատեսված է հայ գրականություն պատմության հարցերով զբաղվողներին համար:

ՈՒՍՈՒՄ ՆԱՍԻՐՈՒԹՅՈՒՆ

ՀՈՎՀԱՆՆԵՍԻ ԹԼԿՈՒՐԱՆՅՈՒ ԺԱՄԱՆԱԿԸ ԵՎ ԿՅԱՆՔԸ

Միջնադարում քրիստոնեությունը իր ճգնալորական պահանջներով խեղդում էր աշխարհիկ ոգին. գրականությունը ամբողջովին գտնվում էր կրոնավորության ձեռքը. սառն ու անկենդան շարականներով երգվում էին ու փառաբանվում կրոնական տոնական օրերն ու սրբերի հիշատակները, հարապում էր ու մեկնաբանվում ս. գիրքը. ժողովրդական երգը տեղ չէր գտնում գրականության մեջ: Բանաստեղծական ոչ մի արտադրանք չենք գտնում այդ շրջանում, որ զերծ լիներ կրոնական մոսպլից ու աշխարհիկ բնույթ ունենար. միակ բացառությունը Նավթակի ողբն է Ջիվանշիրի մահվան մասին, ուր քերթողը երգում է հերթսի հռչակը, փառքը, ողբում նրա մահը:

Միայն քաղաքային կյանքի զարգացման, ֆեոդալիզմի սկիզբ առնող քաղքայման շրջանում, դասակարգային շերտավորման խորացման ու պալքարի սրման նոր պայմաններն են, որ հոգ են պատրաստում բանաստեղծության մեջ աշխարհիկ ոգու ներմուտքին, որի սկիզբը նկատում ենք արդեն 10-րդ դարում:

Բագրատունիների և Արծրունիների ժամանակ երկրի քաղաքական ինքնուրույնության վերականգնումով ու համեմատաբար խաղաղ, հարձակումներից զերծ կյանքի առկալության պայմաններում հնարավորություններ են ստեղծվում տնտեսական բարգալաճման ու վերելքի համար: Զարգանում են երկրագործությունն ու անասնապահությունը, արհեստները, խորանում է աշխատանքի հասարակական բաժանումը. առե-

տաւրն ու արհեստները կենտրոնանում են քաղաքներում, Հայաստանը լայն չօրհերով մասնակցում է միջազգային տարանցիկ առևտրին՝ իր իսկ սեփական արդյունադրութեան արտադրանքներով, զարգանում են առևտուրն ու առևտրական կապիտալը: Տնտեսական կյանքի զարգացումը սելջուկյան արշավանքների շրջանի ընդմիջումից հետո շարունակվում է նաև հետագայում՝ Զաքարյանների ժամանակ և Կիլիկյան հայկական պետութեան մեջ:

Տնտեսական կյանքի վերելքը չթեթևացրեց ժողովրդի ներքին խառնուրդը, ընդհակառակը՝ սաստկացրեց շահագործումը, իսկ սա սրեց դատակարգալին պայքարը, որը հանգեւ է գալիս արդեն սոցիալական լայն շարժումների և գյուղացիական ապստամբութեանների ձևով: Բարձրանում է ժողովրդի՝ իշխմող դասերի ու դատակարգերի դերն ու կշիռը:

Հասարակական ու տնտեսական կյանքում տեղի ունեցած փոփոխութեանները փոփոխութեաններ են առաջ բերում նաև զաղափարախոսութեան մեջ, հեղաշրջում են մտցնում հայացքների մեջ, աշխարհըմբռնման ու աշխարհայացքի մեջ. աշխարհականացող կյանքը իր հետ բերում է նաև մտածողութեան ու զաղափարախոսութեան աշխարհականացում, մշակույթի աշխարհականացում: Աշխարհիկ բնույթ են սկսում ստանալ արվեստները, գրականութեանն ու գիտութեանը: Գաղափարախոսական այլ ձևերից գրականութեան մեջ փոփոխութեանը արտահայտվում է նախ և առաջ գրականութեան թեմատիկայի ու բովանդակութեան փոփոխութեամբ, ժողովրդական մասսաների հասարակական դերի բարձրացման պայմաններում՝ ժողովրդական ոգու և մտածողութեան ներմուծով գրականութեան մեջ: Առաջ են քաշվում նոր հայացքներ բնութեան ու հասարակական կյանքի նկատմամբ, արտացոլվում են նոր երևույթներ: Երևան են գալիս նոր գրական տեսակներ, ստեղծագործութեան նյութ են գառնում կյանքն ու աշխարհը, մարդը՝ իր ապրումներով ու զգացումներով: Գրական նոր ձևեր էին, արդեն, Գրիգոր Նարեկացու (10-րդ դ.) «Մատենան ողբերգութեան»-ը, տաղերը, վերջին-

ներիս մեջ առաջին անգամ տրվում է բնության բանաստեղծական գղացումը, բնությունը դառնում է բանաստեղծության նյութ, երգվում է գարունը, կանաչի գեղեցկությունները: Հովհաննես Սարկավազի (12-րդ դ.) «Բան խմաստութեան...»-ը արվեստի տեսությանը նվիրված մի ստեղծագործություն է, ուր հեղինակը արվեստը կապում է բնության նմանողության հետ, ըստ էության մերժելով աստվածային հայանությունը որպես արվեստի ելակետ—մի հայացք, արվեստի մի տեսություն, որ ամբողջովին նորություն էր՝ ուղղված միջնադարականության դեմ, արվեստի նկատմամբ կրոնական հայացքի դեմ: Բնությունը, իրականությունը արժեքավորելը, որ սկիզբ է առնում Նարեկացուց, իր նոր, ավելի լիակատար արտահայտությունն է գտնում Սարկավազի մոտ: Այս նոր բովանդակությունը այստեղ դրված է նոր ձևի մեջ: Նշանակալից ստեղծագործություն է Ներսես Շնորհալու (12-րդ դ.) «Ողբ Նիկիոյ»-ն՝ հայրենասիրական բովանդակությամբ:

Այսպիսով մեր գրականության մեջ նշանավորվում է վերածնության շրջանը: Առաջ են գալիս բժշկական գրականություն, աշխարհիկ իրավաբանական գրականություն, որի հիմնադիրը Մխիթար Գոշն է (12-րդ դ.) և որը արտահայտություն էր հասարակական կյանքում տեղի ունեցած իրավական փոփոխությունների օրենսդրական հիմնավորման պահանջի:

Այս շրջանում գրականության մեջ հետաքրքրության առարկա են դառնում սոցիալական հարցերը, նրանց տրվում է նոր, եկեղեցական մտածողությունից ու պատկերացումներից անկախ, հաճախ նրանց հակառակ բացատրություն: Եկեղեցականի իսկ ստեղծած գրականության մեջ մուտք են գործում ժողովրդական գրական տեսակներ, որոնցից առաջիններից մեկը առակն է: Ինչպիսի հալ առաջին առակագրի, Մխիթար Գոշի, աչնպես էլ առհասարակ միջնադարյան առակների մեջ բարձրացվում են սոցիալական հարցեր, տարրեր գոսակարգերի փոխհարաբերության, նրանց պայքարի և ալլ խնդիրների:

Այս ժամանակ է հենց, 12-րդ դարում, որ ստեղծվում է գեղարվեստական արձակ. մինչ այդ գեղարվեստական արձակը համադրված է եղել պատմագրության հետ և պատմագրության մեջ, ըստ որում պատմիչների նպատակը չի եղել ստեղծել գրական-գեղարվեստական երկեր. նրանք գրել են որոշ ժամանակաշրջանի պատմութուն, որը և կերտելիս, նայած հեղինակի ստեղծագործական կարողություններին, այս կամ այն չափով իրենց երկերը օժտել են գեղարվեստական ստեղծագործությանը հատուկ տարրերով, և կամ օգտագործել են ժողովրդական բանահյուսությունը, որ գեղարվեստական երանգ է տվել նրանց երկերին:

Սոցիալական հարցերն իրենց բարձրագույն արտահայտությունն են գտնում Ֆրիկի (13-րդ դ.) ստեղծագործության մեջ. նա հանդես է գալիս իրեն սոցիալական անարդարությունն ու բողոքի երդիչ՝ գեմսիրատական աշխարհայեցողություն:

Վերածնության շրջանում գրականությունը արդեն դարձել է եկեղեցումենաշնորհը լինելուց, երկրիեղիվում է՝ մի կողմից կրոնավորները շարունակում են շարականներ ու մեղեդիներ կցմցել, իսկ մյուս կողմից՝ երկնքի ու նրա արքայության, միասնական սիրո, հանդերձյալ կյանքի փոխադրության հանդեպ ժողովրդական հայտնությունը, ախրաշխարհային կյանքը, սոխակն ու վարդը, հաճույքն ու ցվարճությունները, կինն ու սերը: Այս թեմաներն են երգում միջնադարյան բանաստեղծության նշանավոր ներկայացուցիչները՝ Կոստանդին Երզնկացին, Հովհաննես Թլիսբանցին, Գրիգորիոս Աղթամարցին, Նազաշ Հովնաթանը և ուրիշները:

Որն են միջնադարյան հայ բանաստեղծության ակունքները: Այդ բանաստեղծութունը զարգացել է հեթանոսական շրջանից եկող ժողովրդական բանահյուսության հիմքի վրա, ուր, ինչպես ցույց են տալիս մեզ հասած փշրանքները, երգվում էին քաջությունը, սերն ու ուրախությունը: Եթե շարականների հեղինակների մոտ բանաստեղծությունը ռոջ թե

նպատակ էր, այլ միջոց», իսկ «Գրիգոր Նարեկացու, Ներսես Շնորհալու և տեղ-տեղ նաև ուրիշների մոտ հանդիպում են առանձին տներ ու ամբողջ բանաստեղծություններ, որոնց մեջ բանաստեղծը ազատորեն ղեկում է իր զգացումը», ապա հիշված բանաստեղծների ստեղծագործությունները ստեղծվում է հայ քնարերգությունը, որի մասին Վ. Բրյուսովը գրում է. «Միջնադարյան հայ քնարերգությունը հայ ժողովրդի բարձրագույն և առավել ինքնուրույն կերտվածքն է պոետական ստեղծագործության բնագավառում: Հայկական միջնադարյան քնարերգությունը համարյա ոչ մի կախում չունի եվրոպական պոեզիայից: Եվ ի՞նչ կարող էր տալ քնարական ստեղծագործությանը 13—14-րդ. դարերում եվրոպական պոեզիան, որ գեո նոր էր սաղմնավորվում բոլոր երկրներում, չբացատկով նաև առաջավոր Իտալիան»: «Միջնադարյան հայ քնարերգությունը հայկական ոգու իսկական հաղթանակն է համաշխարհային պատմության մեջ»¹:

Բրյուսովի կողմից աշխատ գնահատված միջնադարյան հայ քնարերգության նշանավոր ներկայացուցիչներից է Հովհաննես Թլկուրանցին, որի ստեղծագործությունը իր էական մասով անմիջական շարունակությունը և հետագա ծավալումն ու խորացումն է 10-րդ. դարում սկզբնավորված Վերածնունդի ստեղծագործության արվեստի:

Եթե կոստանդին երզնկացին և նրա նախորդները իրենց ստեղծագործությունը տալիս էին աշխարհական բնույթ, ցանկանում էին, որ իրենց հատկանալին կրոնական աշխարհային թշվառ, ապա Հովհաննես Թլկուրանցու մոտ աշխարհիկ քնարերգությունը վերջնականապես ազատվում է կրոնական շղարշից, լիահունչ ու անկաշկանդ երգվում սերն ու կինը, դարունը, բնությունը: Նրա արվեստը, արտահայտչական ձևերը կապված են ժողովրդական ստեղծագործության արվեստի, արտահայտչական ձևերի հետ: Նա առաջինն է, որ ստեղծում է վիպական տաղեր՝ մշակելով բուն ժողովրդական բանա-

¹ В. Брюсов, Поэзия Армении, Москва, 1916, էջ 47, 48:

հշտտությանից քաղված թեմաներ: Հովհաննէս Թլկուրանցու ստեղծագործությամբ մի ամբողջ քաջ տառ է գնում միջնադարյան հայ բանաստեղծությունը:

* * *

Թլկուրանցու մասին կենսագրական տեղեկություններ բացակայում են. հայտնի չէ տնայամ նրա ով լինելը, ծննդավայրը, ապրած ժամանակը և այլն: Մինչև վերջերս, նույնիսկ, նա թյուրիմացարար համարվել է 15—16-րդ դարերի բանաստեղծ, նախացվել է Սսի կաթողիկոս Հովհաննէս Թլկուրանցու հետ (1489—1525) և համարվել է հայ առաջին այն տաղերգուն, որի ստեղծագործությունները տպագրվել են իր կենդանության օրոք:

Հովհաննէս Թլկուրանցու մասին առաջին տնայամ տեղեկություն է տալիս Մ. Չամչյանը: Նա հաղորդում է.

«Յաջն աւարս էր և Յովհաննէս վարդապետ Թլկուրանցի, որ եղև կաթողիկոս Սսոյ ի թուին հայոց ԶԼԸ (938—551=1489), սա արար գիրս ռաւանաւորաց բաղմոտնեան՝ միջակ և ստորին ոճով՝ իրրև մեկնութիւն գրոց ծննդոց, քաղեալ ի բանից մեծին Վարդանալ վարդապետի»¹:

Չամչյանի հաղորդած այս տեղեկությունն է հիմք հանդիսացել հետագայի բանասերների համար, երբ նրանք խոսել են Թլկուրանցու մասին՝ տաղասաց Թլկուրանցուն նույնացնելով կաթողիկոս Թլկուրանցու հետ: Այսպես, Ղ. Ալիշանը «Յուշիկք հայրենեաց հայոց»-ի երկրորդ հատորում միջնադարյան երգիչների մասին խոսելիս, գրում է. «Այլ ամենեն ավելի բանաստեղծ և տաքսիրտ Հովհաննէս Թլկուրանցի, որ ատեն մը սիրտ և գովասանաց երգեր երգած է, ատեն մ'այլ Սսո կաթողիկոս է եղած»²: Նույն գրքի մեջ, Լիպարիտ սպարապետի մասին խոսելիս, բերում է Թլկուրանցու

¹ Մ. Չամչյան, Պատմութիւն հայոց, Գ, էջ 508:

² Ղ. Ալիշան, Յուշիկք հայրենեաց հայոց, հտ. II, Վենետիկ, 1870, էջ 125: Նույն կարծիքը տես նաև Սիսուեան, Վենետիկ, 1885, էջ 226 և 535, ծան. ինչպես նաև «Հայտադատում»-ում:

«Տաղ քաջի Լիպարտին»-ի առաջին մասը (հետագայում Անտոնուն քերթողի վերագրված) հետևյալ ծանոթագրությամբ. «Երդույս հեղինակն է աշխույժ հրգիչն Հովհաննես Թլկուրանցի, որ և Սաս կաթուղիկոս եղավ ԺԵ դարուն վերջերը (1489—1525)»¹:

Ա. Տեկանցը «Հայերգի» նախերգում «այս ու այն անտիպ գրչանց ու երգարաններեն» հավաքած՝ միջնադարյան քնարերգուների անունների թվում հիշում է «Հովհաննես կաթուղիկոս Սըսո, Թուրքաբանցի»²:

Կ. Կոստանյանցը, որ 1892 թ. հրատարակել է Թլկուրանցու տաղերի ժողովածուն, կցելով նրան համառոտ ուսումնասիրություն-առաջարկան տաղերգուի մասին, դարձյալ նույնացնում է Հովհաննես Թլկուրանցի տաղասացին և նույնանուն կաթողիկոսին՝ հենվելով Չամչյանի, Ալիշանի և Տեկանցի վերևում բերված հաղորդումների վրա³:

Սակայն բանասերները չէին կարող չնկատել, որ սիրո և բնության՝ խանդով լի, կրակոտ տաղերը անհարիր էին կաթողիկոսական գահին նստած մեկի համար: Ուստի և Կոստանյանցը իրավացիորեն նկատելով, որ տաղերգուի «երգերի մի մասի մեջ երևում է երիտասարդական խանդ, մեծ ոգեվորություն աշխարհիս վայելքների վերա: Երգերի մյուս մասի մեջ երևում է ծեր, նստած մարդու խրատող բնավորություն»⁴, բացատրում է. «Երիտասարդական կյանքի հիշատակները պատկերացած են նորա առաջին երգերում, որոնք երևի հենց աշխարհական վիճակի մեջ է հորինել: Այնինչ նորա երգերի երկրորդ խումբը ծնունդ է նորա մենավոր կյանքի, երբ զղջումն ու ապաշավանքը մի կողմից, եկեղեցական կոչման ծանր պարտիքը մյուս կողմից հառաջ են բերել նո-

¹ Ղ. Ալիշան, Յուզիկ, հտ. II, էջ 510:

² Ա. Վ. Տեկանց, Հայերգ, Թիֆլիս, 1892, էջ Ժ:

³ Տե՛ս Կ. Կոստանյանց, Հովհաննես Թլկուրանցի և յուր տաղերը, Թիֆլիս, 1892, էջ 6, ծանոթ.:

⁴ Նույն տեղում, էջ 7:

րա մեջ ձգտումն խրատելու ուրիշներին և զգուշացնելու մեղքի վտանգներին»¹:

Կոստանյանցի ուսումնասիրությունից հետո ևս, երկար ժամանակ, Թլկուրանցու մասին խոսող բոլոր բանասերները տաղերգուին համարում են 15—16-րդ դարերի բանաստեղծ՝ նույնացնելով Սսի կաթողիկոս Հովհաննես Թլկուրանցու հետ:

Ավելին՝ Լեոն «Հայկական տպագրություն» գրքում խոսելով 1513 թվականին Հակոբ Մեղապարտի տպագրած հայ առաջին Տաղարանի մասին, որտեղ կան Հովհաննես Թլկուրանցու մի շարք տաղերը, գրում է. «Թլկուրանցին վախճանվել է 1525 թվականին: Եւ որովհետեւ նրա երգերը հրատարակեցին 1513-ին, ուստի նա հանդիսանում է առաջին հայ հեղինակը, որի գրվածքները տպագրվում էին նրա կենդանու թյան ժամանակ»²:

Լեոն այս կարծիքը տարածում գտավ բանասիրության մեջ: Մ. Օրմանյանը, օրինակ, «Ազգապատում»-ում գրում է. «Տպագրչալ տաղարանը (1513 թ. Տաղարանը—ԼՅՄ. Պ.) կրպարունակե բավական թվով Հովհաննես Թլկուրանցիի երգերը, բայց չենք գիտեր, թե ինչ չափ գործակցություն ունեցավ Թլկուրանցին լուր կաթողիկոսության 24-րդ տարին լույս ընծայած գիրքին համար, բայց միշտ բախտավոր եղած է լուր կենդանության իսկ լուր երգերը տպագրված տեսնելով»³:

Զարգացնելով Լեոնի այդ դիտողությունը, Վ. Զարդարյանը «Հիշատակարանի» 6-րդ պրակում այն միտքն է հայտնում, թե Թլկուրանցին իր դրած տաղերը հայաքել և տպագրել է

¹ Ըստ էության նույն բացատրությունն էր տալիս նաև Ալիշանը, զրելով. «... տաե՛ն մը սիրո և զովտասանաց երգեր երգած է, տաե՛ն մ'այլ Սսո կաթողիկոս է եղած»: Նույն կարծիքը տե՛ս և Լեո, Հայկական տպագրություն, Թիֆլիս, 1904, էջ 22, Մ. արք. Օրմանյան, Ազգապատում, Կ. Պոլիս, 1914, էջ 2211:

² Լեո, նշվ. աշխատ., էջ 22:

³ Մ. արք. Օրմանյան, Ազգապատում, էջ 2213—2214:

տվել իր բարեկամ Հակոբին¹: Զարգարյանը նույնիսկ Տա-
ղարանում տպագրված «Յորժամ կամէր հայրեն գթած»
սկսվածքով տալի՝

«Ես Յովանէս Թլկուրանցի
կարճ համառօտ ասցի դայս բան.
Տէրն տայ ձեզ խաղաղութիւն,
Պահէ անխորձ և անսասան»

հեղինակի հիշատակարանը համարում է նրա «բարեկամ» Հա-
կոբի՝ հրատարակչի գրածը:

Առաջին անգամ Հովհաննէս Թլկուրանցի տաղասացի և
Սսի Հովհաննէս Թլկուրանցի կաթողիկոսի տարբեր անձնա-
վորություններ լինելու մասին խոսել է Տաղասերը (=Ն. Ակին-
յան) «Արեգ»-ի 1924 թ. № 8-ում տպագրված իր հոդվածում:
Այստեղ հոդվածի հեղինակը նախ քննության է առնում Հով-
հաննէս Թլկուրանցի կաթողիկոսի գահակալության ժամա-
նակի հարցը: Ըստ Չամչյանի նա կաթողիկոսական գահի վրա
կրել է 1489—1525 թվականներին: Ըստ Տաղասերի այդ ժա-
մանակադրությունը կարող է քննության, քանի որ «Հով-
հաննէս կաթողիկոս Թլկուրանցի, որդի Ղուկասի 1515—1533
թթ. կրել է Երուսաղեմում պատրիարքական աթոռի գործե-
րով զբաղած, բայց պահելով «կաթողիկոս» տիտղոսը: 1533
թվին հրաժարած է երևում Երուսաղեմի պատրիարքությու-
նից, որից հետո մերադառնում է Վահկա բերդը, ուր և վախ-
ճանվում է 1535 թ.»։ «Այս Թլկուրանցի կաթողիկոսը,— շա-
րունակում է հեղինակը,— գրազեա անձ չի ներկայանում, և
գժվար թե նա պարապած լինի բանաստեղծություններով».
Տաղասերի ասելով, «բանաստեղծը ապրել է կաթողիկոսից
դոնե մի դար առաջ»։ Ապա և փորձում է պարզել տաղա-
սաց Թլկուրանցու ապրած որոշակի ժամանակը: «Հովհան-
նէս Թլկուրանցուն,— գրում է Տաղասերը,— հանդիպում

¹ Ձեռքի տակ չունենալով Զարգարյանի դործը, տեղեկությունը
բաղում ենք Գ. Լևոնյանի «Հայ գիրքը և տպագրության արվեստը»
աշխատությունից, Երևան, 1946, էջ 34—55:

ենք մենք արդեն 1371, 1394, 1469 թվերին գրված ձևագիրներում, թե իբրև գանձատուցի և թե որպես տաղասացի: Ապա հարկավոր է ընդունել, որ նա ապրում էր 1371 թվից առաջ:

Նրա կարծիքով՝ բանաստեղծի «մի տաղը՝ Քաջ Լիպարիտի երգը... գրված այնքան կենդանի և այնքան համապատասխան ժամանակի ոգուն, հիմք կտա մտածելու, որ նրա հեղինակը պետք է որ ապրած լինի 1369-ի (կելիպտոսի մամլութենների դեմ Լիպարիտի մղած վերջին կռիվի և նրա մահվան տարին—ԷՎ. Պ.) մոտերը և անձամբ ծանոթացած Լիպարիտի քաջություններին»: Ուստի և՛ «ընդունելով թե նա կենդանի էր 1369 թվին, և նկատելով, թե մի տեղ բանաստեղծը իրան ներկայացնում է 70 տարեկան, կարող ենք ասել, թե նա ծնած է մոտ 1309 թվին և վախճանված 1380 թվին»:

Բանասերը նկատի ունի Թլկուրանցու «Է՛ մահ, քանի զքեզ չիշեմ» սկզբնատողով տաղի վերջին քառատող հիշատակարանը, որտեղ ասված է.

«Յովհաննէս Թուրկուրանցի,
 Զուր կասես, զայլ ոք խըրատես,
 Եօթանասուն ամ լըցեր,
 Ի՛ր մահուն զուռըն հասեալ ես»:

Սակայն Տողասերի տված ժամանակագրությունը խախտ է և անընդունելի: Առանց խմանալու, թե երբ է գրված այդ տաղը՝ անհնար է որևէ ժամանակագրություն կազմել:

¹ Հերավի, եթե անգամ ենթադրենք, որ նշված տաղը Թլկուրանցին գրել է Լիպարիտի տաղից 20 տարի հետո, ապա հեղինակը $1369 + 20 = 1389$ թվականին կենդանի եղած պետք է լինի, իսկ եթե 40 տարի հետո գրած լինի, ուրեմն $1369 + 40 = 1409$ թվականին նա 70 տարեկան էր և կենդանի, ուստի և 1380 թ. չէր կարող մահացած լինել:

Այժմ ենթադրենք, թե նշված տաղը գրված է Լիպարիտի տաղից 20 տարի կամ 40 տարի առաջ. այդ դեպքում հեղինակը 1369 թ. արդեն $70 + 20 = 90$ տարեկան էր, 1380 թ. $70 + 20 + 11 = 101$ տարեկան, և կամ՝ այդ նույն 1369 թ. $70 + 40 = 110$ տարեկան էր, իսկ 1380 թ. $70 +$

Չնայած Տաղասերի անընդունելի ժամանակադրությանը և թշուրիմացության տեղի տվող հաղորդումներին, որոնց մասին խոսք կլինի ստորև, այնուամենայնիվ նա առաջինն էր, որ խախտեց բանասիրության մեջ ընդունված ու արմատացած կարծիքը թվուրանցի-տաղասացի և թվուրանցի-կաթողիկոսի նույն անձը լինելու մասին:

Սակայն «Արեգ»-ում տպագրված Տաղասերի հոդվածը դրեթե աննկատ մնաց, և ավանդությունն ու նախապաշարումը ավելի զորեղ դուրս եկան. դրականության պատմությանը նվիրված և այլ կարգի ուսումնասիրություններում ու դասադրքերում մեր տաղերգուն ավանդաբար շարունակվում էր համարվել Սսի կաթողիկոս Հովհաննես թվուրանցին:

Այսպես, 1928 թ. «Սիոնի» համարներում տպագրած «Կլիկիկո կաթողիկոսները, և. Հովհաննես թվուրանցի» հոդվածում Բ. Կյուրևանյանը գեղեցիկ ժանոթ չէր Ալինյանի հոդվածին և երկու հայրենակից Հովհաննեսներին նույնացնում է. միայն 1939 թ. հրատարակված «Պատմություն կաթողիկոսաց Կլիկիկո» գրքում է, որ հայտնում է, թե ժանոթացել է «Արեգ»-ի հոդվածին, բայց և թվուրանցու մասին շարադրանքը չի փոխում:

Մ. Արեղյանը ևս իր «Հայոց դրականության պատմության» 2-րդ գրքում նույնացնում է տաղերգու և կաթողիկոս թվուրանցիներին և համարում է միևնույն անձը:

1940 թվականին «Գրական թերթ»-ում «Երբ է ապրել և ստեղծագործել Հովհաննես թվուրանցին» վերնագիրը կրող մի փոքրիկ հոդվածով հանդես է գալիս բանասեր Ա. Մնացականյանը¹: Նա նույնատիպ փաստերով, ինչ որ Տաղասերը

40 + 11 = 121 տարեկան: Բռնաձիգ կլինի կարծել, թե մեր հեղինակը 90 կամ 110 տարեկան հասակում տաղեր էր գրում և ապրել է 101 կամ 121 տարի: Այս բոլորը զեռ այն գեպքում, եթե Լիպարիտի տաղը գրված համարենք տեղի ունեցած ղեպքերի տարին՝ 1369 թվականին. իսկ եթե այն գրված լինի ավելի ուշ, որ անհավանական չէ, Տաղասերի սված ժամանակադրությունը շատ ավելի անհարկ է դառնում:

¹ «Գրական թերթ», 1940, № 23:

(Ն. Ակինյանը)¹, աշխատում է ցույց տալ, որ բանաստեղծ Թլկուրանցին և Սսի կաթողիկոսը տարբեր անձնավորություններ են: Աս. Մնացականյանի համար ես իբրև հիմնական փաստարկ ծառայել է այն, որ Թլկուրանցու անունով դանձեր կան ՊԾԷ (857 + 551 = 1408) և ՊԶ (880 + 551 = 1431) թվականներին գրված ձեռագրերում (տե՛ս Հայկական ՍՍՌ Մատենադարանի ձև. №№ 3540 և 3551, որտեղ մեզ զբաղեցնող դանձերը կրում են «Գանձ Թըլգուրանցի ի սբ հոգ», «Մբ խաչին գանձ Թըլգուրանցի» և «Գանձ սրբոյ խաչին ի Թըլգուրանցոյ ասացեալ է» խորագրերը):

Այսպիսով՝ տաղերգուին կաթողիկոսից տարբերելու խնդրում թե՛ Ակինյանի և թե՛ Մնացականյանի համար հիմնական փաստ է ծառայում այն հանգամանքը, որ Հովհաննես Թլկուրանցու անունով դանձեր կան 14-րդ դարի ձեռագրերում: Սակայն այդքանը բավարար կոման չի կարող ծառայել հարցի լուծման համար:

Ամբողջ խնդիրն այն է, որ կարելի է կարծել, թե գանձասաց Թլկուրանցին (14-րդ դ.) տարբեր է տաղասացից, և տաղերը կաթողիկոս Թլկուրանցուն են: Այլ բան կլիներ, և հարցը իրոք սպառված կարելի էր համարել, եթե 14-րդ դ. (կամ 15-րդ դ. սկզբի) ձեռագրերում գտնվեր Թլկուրանցու տաղերից գոնե մեկը:

Ի դեպ նշենք, որ Տաղասերի՝ Հովհաննես Թուլգուրանցուն հանդիպում ենք մենք արդեն 1371, 1394, 1469 թվիներին գրված ձեռագիրներում, թե իբրև գանձասացի և թե որպես տաղասացի՝ հաղորդումից. չպետք է կըրակացնել, թե 14-րդ դարի ձեռագրերում կան Թլկուրանցու տաղերից. նրա տաղերը այս ժամանակների ձեռագրերով մեզ չեն հասել: Որ այդ այդպես է, երևում է. նույն բանասերի 1933 թ.

¹ Տվյալ հարցի մասին Տաղասերի հոդվածը Աս. Մնացականյանին մատնացույց է անում Գ. Լևոնյանը նույն «Գրական թերթ»-ում տպած «Գարձյալ Հովհաննես Թլկուրանցու մասին» հոդվածում (1940, № 26):

տպագրած մի այլ հոգւածի հետեյալ տողերից. «...տաղիս (Լիպարիտի տաղի—Էմ. Պ.) հեղինակը չէ Սսո Հովհաննես կաթողիկոսը (1489—1535), այլ համանուն ալիլի հնագույն մը, քերես Հովհաննես Թլիւրանցի գանձասացը, որուն գանձերը կը տեսնվին արդեն 1370-ին և հաջորդ տարիներուն զըրված գանձարաններու մէջ: Այս գանձասաց Թլիւրանցի տպագրէ է վերագրել ոչ միայն Լիպարիտի ղեղեցիկ երգը, այլև հանուն Հովհ. Թլիւրանցիո հասած տաղերու ընտիր շարքերը»¹ (ընդգծումները մերն են—Էմ. Պ.):

Ինչպէս երևում է ընդգծւած տողերից, Ալիւսյանը 14-րդ դարի ձեռագրերում «հանդիպած չէ» Թլիւրանցու անունով տաղերի, այլ միայն գանձերի՝ մի կողմից, մյուս կողմից՝ նա այժմ միայն սոսկ ենթադրում է, թէ գանձասացը պետք է լինի տաղերի հեղինակը:

Ալիւսյանը և Մնացականյանը կողմնակի ապացույցներ էլ են աշխատում գտնել կաթողիկոս Թլիւրանցուն տաղերի հեղինակ չհամարելու համար: Նրանց փաստարկներից մեկը այն ենթադրութիւնն է, ըստ որի «Ճաղ քաջի Լիպարտին»-ի հեղինակը «շատ հավանական է», որ գեպքերին ժամանակակից է: Նա (Թլիւրանցին—Էմ. Պ.) իր «Ճաղ քաջի Լիպարտին»-ը գրել է որպէս գեպքի ժամանակակից (գեպքը կատարվել է 1370 թվին), նրա ուժեղ ազդեցութեան տակ»,—գրում է Մնացականյանը: Սակայն այս մտքի համար նրա բացատրութիւն-ապացույցը տրամաբանական հիմք չունի. «Հակառակ գեպքում,— ասում է նա,— կարիք կ'լինէր պարզաբանելու այն հանգամանքը, թէ ինչու հենց այդ գեպքն է նկարագրել նա, մի՞թէ պատմական ուրիշ խոշոր գեպքեր ծանոթ չէին նրան անցյալից կամ 15-րդ դարից, մանավանդ որ այդ երգն իր թեմայով միակն է Թլիւրանցու մոտ»:

Աս. Մնացականյանի ապացույցներից մեկն էլ այն է, որ «Նրա տաղերի և՛ վերնագրերում, և՛ վերջին տողերում ոչ մի

¹ Ն. Ալիւսյան, Քաջն Լիպարիտ պատմութեան, տաղերու և գրույթներու մէջ, «Հանդես ամսօրյա», 1933, էջ 135:

հոգեորական կոչում չի տրվում այնքան հաճախակի շեշտված «Յովհաննէս» անվանը և Թլկուրանցի մականվանը: Այս հիման վրա Մնացականյանը կարծում է, որ «Հովհաննէս Թլկուրանցին ոչ միայն կաթողիկոս չի եղել, այլև ընդհանրապես հոգեորականի որևէ այլ կոչում ու պաշտոն չի ունեցել»: Տաղերի վերնագրերում և վերջին տան մեջ հոգեորական կոչման վերաբերյալ նշման բացակայության հանգամանքը թերևս ուրիշ շատ թե քիչ համոզիչ փաստարկների ընդհանուր շարքում ունենար նշանակութուն, բայց այստեղ դրանից նման կարուկ եզրակացության հանգել չի կարելի:

Այսպես, ուրեմն, միանգամայն բնական ու օրինական է կարծել, որ դանձառաջ Հովհաննէս Թլկուրանցին և տաղասացը տարբեր անձնավորություններ են, և որ տաղերը կարող են պատկանել կաթողիկոս Հովհաննէս Թլկուրանցու գրչին: Բանասիրական հիմնավոր փաստեր են անհրաժեշտ ապացուցելու համար, որ կաթողիկոսը չէ տաղերի հեղինակը: Այդպիսի փաստեր իրոք սակա են: Ահա դրանք:

1. 1513 թվականին տպագրված հայերեն անգրանիկ Տաղարանում սեղ են դրուել Թլկուրանցու տաղերից 16-ը: Բնագրական խորագրին քննությունից պարզվում է, որ մինչև տպագրվելը այդ տաղերը մեկից այլևի անգամ ընդօրինակվել են և ենթարկվել զգալի փոփոխությունների ու աղավաղումների: Նշենք այդպիսի փոփոխություններից մի քանիսը:

«Աղէկ պատկեր բոլոր և զեղեցիկ ես» սկզբնառուով տաղի 19-րդ տողը Տաղարանում այսպես է.

«Ճապուկ, ճոխ ու ճերմակ, երբ որ դու քայլես»:

Այստեղ անիմատ է ներմակ բառը, անհատականալի ներմակ քայլել, ներմակ քայլք: Ձևագրերից 4-ը տալիս են նարապիխ ներմակ, որը և ճիշտն է. բացի Տաղարանից ներմակ աղավաղումն ունեն ևս 5 ձևաղիր, որոնք չեն արտագրված Տաղարանից (այդ երևում է նրանց և Տաղարանի՝ սույն տաղի տեքստերի համեմատությունից. հմմտ. մեր կաղամած բնագրի ներքևի լուսանցքներում դրված այլընթերցումները): Նշանակում է՝ նարապի-ի փոխարեն դրված ներմակ բառը Տա-

դարանում պատահական չէ, տպագրության ընթացքում կատարված փոփոխություն չէ, այլ գալիս է այն ձևադրից, որից կատարվել է տպագրությունը, այսինքն՝ մինչև տպագրվելը տաղը այս տողում (ինչպես և ուրիշ տողերում) արդեն ենթարկվել էր փոփոխության:

«Ահա եղև պայծառ դարուն» սկսվածքով տաղը գրված է 8 վանկանի տողերով: Տաղարանում նրա 13-րդ տողը 7 վանկանի է.

«Այն վարդին դէմ չկայ գին»:

Պարզ է, որ ինչ-որ բան փոփոխված է: Եվ խստապես՝ համեմատական բնագիրը կազմելու համար մեր օգտագործած տխրյուրեններից երկուսը վարդին բառի փոխարեն ունեն վարդենուն հոսովանի բառը, որով տողը դառնում է 8 վանկանի: Ուրեմն՝ Տաղարանը և փույտած 5 ձևադրերը պահել են 13-րդ տողի խաթարված ձևը: Չի կարելի ասել, թե 5 ձևադրերի մայրը եղել է Տաղարանը. սրանց տարբերակները չեն համընկնում: Ուստի և քննության առարկա տողում վարդենուն բառաձևը արդեն վարդին ձևով էր այն ձևադրում, որից քաղել է այս տաղը Տաղարանի հրատարակիչը:

Տաղերից մեկի առաջին տողերն են.

«Քանի՜ դատիս ի հետ մեղաց,
է՜ անդգամ մարդ կատաղած»:

Կատաղած բառի փոխարեն Տաղարանը և 6 ձևադիր ունեն կատարած, միայն «Մանանայ»-ում ապագրված օրինակն է, որ ունի ճիշտ և հասկանալի կատաղած ձևը: Եթե նկատի ունենանք, որ 6 ձևադրերի մայրը Տաղարանը չէ, ինչպես երևում է տարբերակների խմբավորումներից (հմտ. մեր կազմած տեքստի տարբերակները), մեզ համար պարզ կլինի, որ մինչև տաղի 1513 թվականին տպագրվելը այն արդեն ընդօրինակությունների միջոցով ենթարկվել էր փոփոխությունների:

Հետաքրքիր է նաև սիրային տաղերից «Հաղար ուսուֆ է քեզ ծառայ» սկզբնատողով տաղի 18-րդ տողում կատարված աղավաղումը: Դիմելով իր սիրո առարկային՝ կնոջը, Թլիսուրանցին ասում է.

«Հարեղանուն ես որոգայթ,
Քահանայից ակնատ ու կարթ,
Զմիակեցին խելքն տանիս,
Թէ կացեր է զօրն անապատ»:

Սույն քառատողի երկրորդ տողը Տաղարանում և բոլոր ձեռագրերում, բացի մեկից, աղավաղված է ու անհասկանալի: Ակնատ ու կարթ բառերի փոխարեն 5 ձեռագիր ունեն՝ ակնաթ ու զարդ, 2 ձեռագիր և Տաղարանը ակնակ ու զարդ, իսկ «Մանանա»-ն՝ ակնակուռ զարդ (սրանց միջև եղած մանր տարբերությունները դանց ենք առնում): Հասկանալի է, որ կարթ բառի կ-ն ընդօրինակողը կարգացել (կամ սխալվել գրել) է զ՝ դարձնելով ակնատ ու զարթ, սա էլ հետագա ընդօրինակություններում դարձել է ակնակ ու զարդ, իսկ «Մանանա»-ում տպագրված օրինակի հիմք հանդիսացած ձեռագրի գրիչը, և կամ հենց ինքը՝ հրատարակիչը, «խմաստավորելու» համար ակնակ ու զարդ դարձրել է՝ ակնակուռ զարդ՝ ավելացնելով մի ո:

Այստեղ մեզ հետաքրքրում է այն հանգամանքը, որ Տաղարանում ասկա է այդ աղավաղումը, ըստ որում այն պատկանում է աղավաղման մեր ցույց աված ընթացքի երկրորդ փուլին: Ուստի և անվերապահորեն կարելի է ասել, որ 1513 թ. Տաղարանում տպագրվելուց առաջ տաղը գոյություն ուներ ավելի վաղ դրված ձեռագրերում, ուր և փոփոխությունների ենթարկվել էր, իսկ առանձին տողեր աղավաղվել էին, ուրիշ խոսքով՝ գրվել է շատ ավելի վաղ: Քան 1513 թվականը:

Այժմ մի երկու ալ բնույթի ապացույցներ:

Մեր հեղինակի մականունը՝ ձեռագրերում հանդիպում ենք տարբեր ձևերով՝ Թլիսուրանցի, Թուլիսուրանցի, Թլգորնցի, Թուլգուրանցի, Թուրկուրանցի, Թուրգուրանցի և այլն: Ենթա-

դրում ենք, որ հեղինակը միայն մեկ ձևն է գրել և տարբերությունները հետագա գրիչների կատարած փոփոխություններն են: Տաղարանում տպագրված տաղերից 11-ը վերջին տան մեջ ունեն հեղինակի մականունը Թուրկուրանցի ձևով, և միայն մեկում՝ «Քանի դատիս ի հետ մեղաց» սկզբնատողով տաղի վերջին տուն-հիշատակարանում Թուրկուրանցի ձևով է (մշուները չունեն): Ուշագրություն արժանի է, որ այս տաղի վերջին տունը տառացի նույնն է դարձյալ Տաղարանում տպագրված «Հաղար ուսուֆ է քեզ ծառայ» տաղի վերջին տան հետ, միայն այն տարբերությամբ, որ մեկում մականունը գրված է Թուրկուրանցի, մյուսում՝ Թուրկուրանցի:

Կարծում ենք, որ այս փոփոխությունը ևս կատարվել է մինչև 1513 թվականը՝ ձեռագրերի ընդօրինակությունների միջոցով:

Եվ վերջապես՝ Տաղարանում չափազանց աղավաղված ձևով է տպագրված «Տաղ դարնան» խորագիրը կրող քերթվածը. Տաղարանում այն ունի ընդամենը 72 տող, մի այլ ձեռագրով մեկ հասած 104-ի փոխարեն (իրականում եղել է շատ ավելի), տներն ու տողերը հաճախ ետև-առաջ են, այնպես որ տեղ-տեղ անհասկանալի են դառնում: Չունի վերջին տները, որտեղ հիշված է եղել հեղինակի անունը և այլն (մանրամասնությունները տես տաղիս ծանոթագրություն մեջ):

Տաղի Տաղարանի տարբերակում եղած տողերի ետև-առաջությունը, պակասները, աղավաղումները գալիս են, անշուշտ, տպագրության հիմք հանդիսացած ձեռագրից և ցույց են տալիս, որ ձեռագրերում այն երկար կյանք է ունեցել մինչև տպագրվելը:

Այսպիսով, միանգամայն պարզ է, որ 1513 թվականի տպագրված Տաղարանում մտած Հովհաննես Թլկուրանցու տաղերը գրված են շատ ավելի վաղ, քան այդ թվականը:

Արդ՝ նույն Տաղարանում տպագրված է նաև հայերենների չափով գրված այն տաղը, որի մեջ հեղինակը նշում ունի իր տարիքի մասին.

«Տէր Յովանէս Թուրկուրանցի,
 Զուր կաս զայլ ոք կու խըրատես.
 Զեաւթանասուն տարին լըցեր,
 Ի՛ ի մահուն զուորն հասեալ ես»¹:

Ինչպէս Տաղարանում տեղ գտած մյուս տաղերը, այնպէս էլ այս տաղը մինչև ապագրովելը ենթարկվել է փոփոխությունների (օրինակ՝ հենց բերված տան մեջ խախտված է հայերենների չափը, դարձված է Տ վանկանի տողերով տուն), այսինքն՝ գրված է 1513 թվականից առաջ և անցել է մեկից ավելի ընդօրինակություններ: Եթե նույնիսկ ընդունենք, որ գրված է մի 20 տարի առաջ, ուրեմն 1493 թվականին Թւրկուրանցին արդեն 70 տարեկան էր:

Ըստ Զամչյանի Սսի կաթողիկոս Հովհաննես Թւրկուրանցին կաթողիկոսական աթոռի վրա է եղել 1489—1525 թվականներին, իսկ ըստ Ն. Ակինյանի՝ 1489—1533 թթ. և մահացել է 1535 թ.: Եթե համաձայն տաղասացը և կաթողիկոսը նույն անձնավորությունն են, ապա զուրս կդա, որ 1493 թ. 70 տարեկան Թւրկուրանցին ապրել է ևս 32 տարի, այսինքն ոչ միայն ապրել է 102 տարի, այլև եղել է կաթողիկոսական դահի վրա, մի բան, որ հավանական չէ: Առավել ևս անհեթեթ կլինի երկու Թւրկուրանցիներին նույնացնելը, եթե ճիշտ է Ակինյանի տեղեկությանը կաթողիկոսի գահակալության և մահվան թվականների մասին: Այս դեպքում զուրս կգա, որ նա 110 տարեկան հասավում կաթողիկոսական դահին բազմած էր և ապրել է 112 տարի: Թվերը ավելի մեծ անհեթեթություն կարտացոլեն, եթե ընդունենք, որ վերոհիշյալ տաղը գրվել է ոչ թե 1493 թ., այլ ավելի վաղ:

Տվյալները ստիպում են ընդունել, որ նույնանուն տաղասացն ու կաթողիկոսը տարբեր անձնավորություններ են:

2. Վենետիկի Մխրթարյան Մատենադարանի № 559 ձեռագիրը, գրված 1469 թ., ինչպէս հաղորդում է Մ. Պոտուրյանը, Հովհաննես Թւրկուրանցու անունով երկու տաղ է պա-

¹ Բերում ենք այնպես, ինչպէս Տաղարանում է:

րունակում, որոնցից մեկը «Այսօր եղև պայծառ դարուն» սկսվածքով Կոստանդին Նրզնկացու քերթվածն է (մյուս տաղի մասին Պոտուրյանը ոչինչ չի հաղորդում): Ինչպես մանրամասն բացատրում ենք Թլկուրանցու՝ այս գրքում տպագրված «Ահա եղև պայծառ դարուն» տաղի ծանոթագրության մեջ, Կ. Նրզնկացու տաղը Թլկուրանցուն վերագրելու պատճառը կարող է լինել կամ երկու հեղինակների նշված տաղերի սկսվածքների գրեթե նույնությունը՝ «Այսօր եղև պայծառ դարուն» (Նրզնկացի) և «Ահա եղև պայծառ դարուն» (Թլկուրանցի), և կամ Թլկուրանցին եղել է Նրզնկացու տաղի երգիչներից մեկը, և 1469 թ. կամ սրա նախորդ մայր ձևագրում այն ընդօրինակվել է Թլկուրանցու բերանից (մանրամասնությունները տես «Ահա եղև պայծառ դարուն» տաղի ծանոթագրության մեջ):

Այստեղ մեզ հետաքրքրողը, սակայն, այլ բան է: Եթե հավաստի համարենք, որ 1469 թ. գրված ձևագրի գրիչն է Նրզնկացու տաղը վերագրել Թլկուրանցուն, պետք է ընդունենք, որ վերջինիս «Ահա եղև պայծառ դարուն» տաղը շատ տարածված էր և Կոստանդինի քերթվածի սկսվածքը ձևագրի գրչին հիշեցրել է Թլկուրանցու տաղն ու Թլկուրանցուն, այսինքն՝ Թլկուրանցին 1469 թվականին արդեն ճանաչված ու տարածված բանաստեղծ էր, ուստի և մոտ 40 տարեկան, ծնված 1429 թ.: Անհնար է կարծել, թե 1429 թ. ծնված մարդը սպրել է մինչև 1535 թվականը, այն էլ 100-ից ավելի տարեքում եղել է կաթողիկոսական գահին բաղմած:

Նույն եզրակացությունն ենք հանգելու, եթե ընդունենք, որ Կոստանդինի տաղը 1469 թ. Թլկուրանցուն է վերագրվել, որովհետև նրա բերանից է գրի առնվել իբրև երգչի:

Տեղին է ասում Մ. Պոտուրյանը, թե «Զարմանալի է, թե ինչպես Հովհ. Թլկուրանցուն ժամանակակից այդ օրինակողը (1469 թ. գրված ձևագրի գրիչը—Էմ. Պ.) Կոստանդինի քերթվածը Թլկուրանցուն կրնձայե՞ս¹:

¹ «Բաղմավեպ», 1905, էջ 365:

Այս դարձմանքը կվերանա, եթե ընդունենք, որ Թլիու-
րանցին այդ թվականին արդեն կենդանի չէր, ուրեմն և ժա-
մանակակից չէր ընդօրինակողին:

3. Տաղարանում տպագրված՝ Թլիուրանցու 16 ստեղծա-
գործություններից միայն երկուսը կրոնական բովանդակու-
թյուն ունեն, 9-ը սիրո երգեր են, և այնպիսի երգեր, որոնց
մեջ հեղինակը, ինչպես արտահայտվել են, «վառված էր մի
աննման կնապաշտությամբ»¹:

Արդ՝ հնարավո՞ր է, որ կաթողիկոսական աթոռը վարող
մեկի կրքոտ սիրալին երգերը միջին դարերում տպագրու-
թյամբ հրապարակ հասնին նրա իսկ կենդանության օրոք:
Մխիթարյան հայրերից Ղ. Հովնանյանը, ըստ ավանդության
կարծելով, թե տաղերի հեղինակը կաթողիկոսն է, 20-րդ դա-
րում նկատում է. «Բայց կարծենք թե առանց յուր բանա-
ստեղծական աշխուժին վնաս հասցնելու՝ ավելի պատիվ կը բե-
րեր վարած եկեղեցական բարձր պաշտոնին, եթե հիրս ինչ
ավելի չափավորեր յուր երևակայության սլացքն»²:

Մի՞թե այս միևնույնը չէին հասկանում 16-րդ դարի
սկզբին Տաղարանի հրատարակիչները, եթե անգամ իսկապես
կաթողիկոսը գրած լիներ այդ երգերը, թեև ինքը մինչև կաթո-
ղիկոսանալը:

4. Վերևում մենք բերեցինք 1513 թվականի Տաղարա-
նում տպագրված այն տաղի վերջին տունը, որտեղ հեղինակը
հիշատակություն ունի իր տարիքի մասին: Տաղի մեր ձեռքի
տակ եղած 20-ից ավելի ձեռագրերից 4-ը և Տաղարանը այդ
տան առաջին տողում հեղինակի անունից առաջ դնում են
Տեք բառը.

Տէր Յովանէս Թուրկուրանցի:

Ղ. Հովնանյանի «Միջնադարյան ազգային տաղաչափու-
թյուն» գրքում հրատարակված օրինակում Տեք բառի փոխա-

¹ Լեո, Հայոց պատմություն, հտ. III, Երևան, 1946, էջ 403:

² Ղ. Հովնանյան, Միջնադարյան ազգային տաղաչափություն,
Վիեննա, 1911, էջ 28:

լինն գրված է՝ ԽԽ¹: Տողը ճիշտ է այն ձևագրերում, որոնց մեջ բացակայում են այդ բառերը, հակառակ դեպքում խախտվում է վանկերի քանակը: Ներկա դեպքում մեզ չի հետաքրքրում, թե ինչպես և ինչու են ավելացվել այդ բառերը. մեզ հետաքրքրողը այն է, որ կաթողիկոսի կենդանության օրոք՝ նրա վերաբերյալ չէին ավելացվի ահա, ինչպես Տաղարանում է, կամ ԽԽ բառերը:

Ուրեմն՝ 1513 թ. Տաղարանի հրատարակիչը խմացել է, որ այդ տաղը (ինչպես և մյուսները) իրեն ժամանակակից Սսի կաթողիկոսինը չէ, իսկ սրա անձնավորությանը անժանոթ լինել չէր կարող հրատարակիչը:

Այսքանից հետո անհասկանալի է մնում, թե ինչպես առանց խորամուխ քննության, դուրադայթ մոտեցմամբ Սսի կաթողիկոսին համարել են Շառաջին հայ հեղինակը, որի գրվածքները տպագրվում էին նրա կենդանության ժամանակ, և նույնիսկ՝ Տաղարանի հրատարակիչ Հակոբ Մեղապարտի բարեկամը:

Այս չորս նկատառումները լի ու լի բավական են ապացուցված համարելու տաղերգու Հովհաննես Թլկուրանցու և համանուն Սսի կաթողիկոսի տարբեր անձնավորություններ լինելը:

Միջնադարյան աշխարհիկ ընտանեկանության մեջ հատկապես աչքի ընկնող մի խումբ դոկտրինի տաղերի հեղինակ Հովհաննես Թլկուրանցին ապրել ու ոտնդժագործել է ավելի վաղ, քան 1489—1525 (կամ 1489—1533) թթ. կաթողիկոսական ավթուին նստած Հովհաննես Թլկուրանցին: Սակայն, արդյո՞ք տաղերգու Թլկուրանցին նույն ինքը նույնանուն դանձառաց Թլկուրանցին չէ, որի գանձերը գտնվում են 1371, 1394, 1280—1408 թվականներին գրված ձևագրերում:

¹ Հովնանյանը տաղի տեքստը կադմել է Վիեննայի Մատենադարանի № 263 ձևագրից «համեմատյալ այլ երեք օրինակաց հետ»։ № 263-ը չունի «ԽԽ» բառը (տես Տաշյան, Յուդակ, էջ 677)։ Մեզ անհայտ է՝ դա ձևագրական սովյալ է, թե՞ Հովնանյանի ավելացրածը։

Հակված լինելով կարծելու, որ, թերևս, նրանք տարբեր անձնավորություններ են, առայժմ բանասիրական ոչ մի կրթված չունենք մեր կարծիքը հաստատելու համար, ինչպես և որևէ փաստ չկա, որը պեթ նվազագույնս հաստատի նրանց միեմունն անձն լինելը¹:

Բանասիրական խնդիրներին անքննադատ ու դյուրին լուծումը հասցնում է սխալների, որոնք դառնում են նախապաշարմունք և խանգարում դրանց հետագա քննությունը. ուստի և տվյալ հարցի մասին մենք ձեռնպահ ենք մնում որևէ բան ասելուց, մինչև նոր, կոնկրետ փաստերի բացահայտումը:

Իր ստեղծագործությունների բնույթով, ինչպես կտեսնենք սույն ներածություն հաջորդ հատվածում, Հովհաննես Թլկուրանցին Կոստանդին Նրզնկացու անմիջական հետնորդն է, և ամենայն հավանականությամբ՝ նրա հետնորդը նաև ժամանակով:

Սաի կաթողիկոս և տաղասաց Թլկուրանցիների տարբեր անձավորություններ լինելու հարցը քննելիս միաժամանակ պարզվեց, որ տաղասացը ապրել է կաթողիկոսից առաջ, և ավելի վաղ, քան 1470 և 1469 թվականները, քանի որ 1470 թվականի մի ձեռագիր պարունակում է մեր հեղինակի «օրհնեալ անուն անմահ բանին» տողով սկսվող տաղը («Ի վերայ անզգամ կանանց» խորագրով)², որը հեղինակային ինքնագիրը չէ, ենթադրված է փոփոխությունների՝ արտագրությունների հետևանքով, ուստի և գրված է ավելի շուտ, իսկ 1469 թվականին գրված ձեռագրում Կոստանդին Նրզնկացու տաղը

¹ Հարցի լուծման համար անհրաժեշտ կլինի պարզել, թե ե՞րբ է ապրել դանձառաց Թլկուրանցին (վերևում բերված թվերը նրա դանձերը զրեւու թվականները չեն), մի բան, որը դույն հնարավոր լինի գանձարանների ուսումնասիրությամբ, որ մինչև այժմ չի կատարված: Առայժմ այսքանը կարող ենք ասել, որ այդ դանձերի և Թլկուրանցու նույնիսկ կրոնական տաղերի միջև շոշափման կետեր չկան լեզվի և այլ տեսակետներից:

² Տե՛ս «Բաղմավեսը», 1954, թիվ 1—2, էջ 30:

վերագրվել է Թլիսերանցուն անշուշտ ոչ նրա կենդանության օրոք:

Նշված հանգամանքները հիմք են տալիս մականերելու, որ մեր բանաստեղծը ապրել ու ստեղծագործել է 14-րդ դարի երկրորդ և 15-րդ դարի 1-ին կեսերին, այսինքն՝ ժամանակով հետո չէ Կոստանդին Երզնկացուց:

Ստեղծագործություններում եղած մի քանի հիշատակություններից հնարավոր է լինում կենսագրական որոշ տեղեկություններ քաղել նրա մասին:

Տաղերի հեղինակը իրեն կոչում է Թուրկուրանցի կամ Թլիսերանցի (գրչադրերում հանդիպում ենք նաև՝ Թուրգուրանցի, Թուրկուրանցի, Թըլգուրանցի և այլ ձևերի): Նա տողատել, չափածոյի է վերածել Վարդան վարդապետի Արարածոց մեկնությունը. այստեղ սկզբում իր մասին տեղեկացնում է.

«Ես Յովանէս նուաստ ոգի,
Որ եմ երկրաւ Թըլգուրանցի»¹:

Ուրիշ տարրերակում՝

«Ես Յովանէս նուաստ ոգի,
Որ մականունն Թուրկուրանցի»²:

Նույն ստեղծագործության վերջում դրված հիշատակաբանում կարգում ենք.

«Եւ զանարժան և զեղկելիս
Թափառական զԹըլգուրանցիս
Եւ զաւանցիս միշտ յիշեցէք...»³:

Թլիսերան ավանը գտնվել է Միջագետքում՝ Ամիդից հարավ-արևմուտք, Հռոմիլայից հյուսիս-արևելք: Սա մի բազմ-

¹ Հայկական ՍՍՌ Մատենադարան, ձեռ. № 5622, էջ 54բ:

² Նույն տեղում, ձեռ. № 1661, էջ 570:

³ Նույն տեղում, ձեռ. № 5623, էջ 255բ: Ուրիշ օրինակներ չունեն «Եւ զաւանցիս» բառերը, իսկ Թափառական-ի փխ ունեն՝ Թափառական:

մամարդ ալան էր, ուներ վանք, որտեղ գրվել են մի շարք հայերեն ձեռագրեր:

Բերված քաղվածքներից պարզ է, որ բանաստեղծի հայրենիքը Թլկուրան ալանն է եղել:

Ամենայն հավանականությամբ նա իր ժամանակի կրթված ու զարգացած մարդկանցից մեկն է եղել: Այդ է ցույց տալիս նույն Արարածոց մեկնության ձեռագրերից մի քանիսի վերնագրերում եղող հետևյալ արտահայտությունը. «Պատմութիւնն արարածոց, զոր արարեալ է քաջ իմաստնոյն Թլկուրանցոյ. ի չափ ոտանաւորի, վասն օգտի ուսումնասիրաց»¹:

Եթե անգամ այս վերնագիրը կազմված լինի հետագայում, ուշ շրջանում (ձեռագրերը 17-րդ դարի են), այնուամենայնիվ կարող ենք ասել, որ միջնադարում նա որպես այդպիսին է ճանաչվել:

Ոմանք այն կարծիքն են հայտնել, որ բանաստեղծը որևէ հոգևորական կոչում չի ունեցել և եղել է աշխարհական²: Սակայն, համաձայն Ն. Ալինյանի հաղորդման, «Վենետիկի Մխիթարյան մատենադարանի մի դանձարանում նա անվանվում է «Վարդապետ»³:

Դժվարանում ենք ասել՝ սա վերաբերում է մեր Տաղերդուն, թե՞ ուրիշ Հովհաննես Թլկուրանցու, այսուամենայնիվ, տաղերից մեկի հետևյալ արտահայտությունից՝

«Մոոցա զուսումըն զոր ունի,
Մնացեր ևմ լոկ աշխարհական»,

¹ Հայկական ՍՍՌ Մատենադարան, ձեռ. № 5120, էջ 36ր. նույնը նաև՝ ձեռ. № 1171, էջ 179ա:

² Տե՛ս Ա. Մնացականյանի նշված հոդվածը: Ա. Երեմյանը գրում է, թե «Վիեննայի Մխիթարյան գիտնական բանասերներից Հ. Ներսես Ալինյանը առաջինն էր, որ Թլկուրանցուն պատկերել է որպես աշխարհական»: Սա իրականություն չի համապատասխանում. Ալինյանը նման կարծիք չի հայտնել:

³ «Արևիկ», 1924, էջ 471:

կարելի է եղրակացնել, որ նա ունեցել է ի՞թե ոչ պաշտոն, համեմալն դեպս՝ հոգեորական կոչում:

Կարծիք է հայտնվել նաև, թե Թլկուրանցին եղել է աշուղ¹:

Մեր կարծիքով, Թլկուրանցին չի եղել ո՛չ աշուղ և ո՛չ էլ գուսան: Աշուղական արվեստը, աշուղությունը մեզ մոտ սկիզբ է առնում 16—17-րդ դարերում միայն, իսկ դրանից առաջ եղած երգիչները աշուղներ չեն հենց ստեղծագործական հատկանիշներով, իսկ գուսանները եղել են, ինչպես միանգամայն ճիշտ նկատում է Մ. Աբեղյանը, «ժողովի», խնջույքի բանաստեղծներ, երգում էին «առանձնապես գինարբություն և սիրու հեշտանք»², որպիսիք չի երգում Թլկուրանցին: Ընդհակառակը՝ նա իրեն սահմանադատում է գուսաններից: Սրատական-բարոյախոսական տաղերից մեկում, որը սկսվում է «Գերի՛, քանի կենաս ի վերերուն...» տողով, հեղինակը «մանկանց»—երիտասարդներին զգուշացնում է գինարբեցությունից ու գուսաններից.

«Ձերթաս ընկնիս ի հետ գինոյն,
Կանուշանաս հետ հարիֆնուն,
Յէն քաղցրածայն գաւսանուն
Զմիտքդ տանին հետ լկտանուն»³:

Մեր բանաստեղծը եղել է երգիչ-երգող, որ նշանակել է բանաստեղծ-երաժիշտ, որպիսին էր Ներսես Շնորհալին⁴: Թլկուրանցին իր տաղերից մի քանիսի վերջում իրեն կոչում է ասող.

«Խե Յովհաննէս Թուրկուբանցի,
Զօրն ի բուն ընդ այլ կասես...»:

¹ Կ. Կոստանյանց, Հովհ. Թլկուրանցին և յուր տաղերը, էջ 8—9:

² Մ. Աբեղյան, Գուսանական ժողովրդական տաղեր, Երևան, 1940, էջ 12:

³ Հայկական ՍՍՌ Մատենադարան, ձեռ. № 2676, էջ 210ա:

⁴ Տե՛ս Մ. Աբեղյան, Հայոց հին գրականության պատմություն, գիրք II, էջ 80:

«Թէ չէր մահուն օրն ու դժոխն
Ու կամ սարսափ դատաստանին՝
Նայ այս աղէկ էր զինչ ասաց
Խե Յովհաննէս Թուրկուրանցին»:

«Յովհաննէս Թուրկուրանցի,
Զուր կասես, դայլ ոք խըրատես...»:

«Խէվ Յովանէս Թուրկուրանցին
Կարճ և ողորմ ասաց զայս բան»¹:

«Ասել» այստեղ նշանակում է և հորինել, բայց և միաժամանակ՝ «արտասանել քարձր ձայնով»: Այդ հաստատվում է «Աչերդ է թուխ ու պէտ...» սկզբնատողով սկսվող տաղի վերջին տողերով.

«Սուրբ Կարապետ, շատ կու խնդրեմ ըղքեդ՝
Զասողքս ու զլըսողքս ի չարէն փրկես»:

«Ասողք»-ի տակ այստեղ պետք է հասկանալ ոչ միայն իրեն՝ հեղինակին, այլև բոլոր նրանց, ովքեր կարտասանեն ու կերդեն տաղը:

Երկլեզվյան մի տաղի վերջում էլ իրեն տնվանում է ևրդ.

«Ի յայսմ աշխարհիս միջին,
Սէնսիկ շեհրի Զին ու մէջին.
Նրգողիս Յովանիսին
Ըռահմ էլլէ պաշընի իչուն»:

Այդպիսի երգող են եղել նաև Հակոբ Արծկեացին, որ երգել—ասել է Կոստանդին Նրզնկացու «Այսօր եղև պայծառ գարուն» տաղը², Գրիգոր Աբեղան, որ երգել է «Ի վալլի հաւիկ մը բռնած ու դրած...»³ տաղը:

¹ Տե՛ս սույն գրքի էջ էջ 127, 140, 177 և 204:

² Տե՛ս սույն գրքի, էջ 241:

³ Տե՛ս Բաղմավեպ, 1939, էջ 198.—199:

«Երգող» արասնալուծիքներ իմաստավորվում է, երբ նկատի ենք առնում, որ Թլկուրանցու տաղերից շատերը տնեցեւ են հղանակներ ու երգվել են: Հովասափ Սերաստացու «Յաջն տառջին ժամանակին» սկսված քով տաղը մի ձևապարտ ունի հետևյալ վերնագիրը. «Ով եղբայր Սնարեստ, սաիօ սիրու բանս փասն սրտի քո գրեցի, ուրախութ. Խե Յովանէս Թլկուր, գոյն Արեկ, արեկ»¹, աչսինքն՝ աչղ երգը պետք է երգվեր Թլկուրանցու «Արեկ, արեկ»-ի հղանակով:

Ինչպես երևում է, Թլկուրանցին իր տաղերի հղանակները ինքն էլ հորինել է. Արարածոց մեկնության սկզբում գրված հեղինակի հիշատակարանում ձևապարտից մեկի մեջ կարգում ենք.

«Քաղցր ձայնիւ յօրինեցի,
Ինձ չիշատակ շարադրեցի»²:

Ըստ այսմ, ուրեմն, Թլկուրանցին թե՛ շարադրել է, և թե՛ շարադրածի հղանակը ստեղծել («ձայնիւ յօրինել»): Որ իսկապես այս «Մեկնութիւնը» երգվել է, երևում է հետևյալից: Հայկական ՍՍՌ Մատենադարանի № 3119 ձևապարտ ունի Արարածոց մեկնության հիշատակարանից առաջ կարգում ենք. «Զձայնն փոխէ ալլ հղանակ, ով փարպետ»:

Այսպես ուրեմն, Հովհաննես Թլկուրանցին եղել է ոչ թե աշուղ կամ դուստն, այլ երգող-երգիչ, երաժիշտ-հղանակահան ինչպիսին եղել են Ներսես Ծնորհալին և Երիշները:

Այժմ տեսնենք, թե ինչ է երգել և ինչպես է երգել մեր բանաստեղծը:

¹ Գ. Հովսեփյան. Հովասափ Սերաստացի, Արարատ, 1918, էջ 274, ծանոթ.:

² Հայկական ՍՍՌ Մատենադարան, ձև. № 5622, էջ 54բ:

ՄՏԵՂԾԱԳՈՐԾՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

Հովհաննես Թլկուրանցու ստեղծագործությունը ընդգրկած թեմաների և բովանդակության տեսակետից բազմազան է: Նրա քերթվածները կարելի է բաժանել 4 խմբի՝ սիրո և բնության տաղեր, խրատական-բարոյախոսական տաղեր, վիպական տաղեր և կրոնական հորինվածքներ:

ՍԻՐՈ ԵՎ ԲՆՈՒԹՅԱՆ ՏԱՂԵՐ

Մեր գրականության մեջ առաջին անգամ, գեոևս 10-րդ դարում, միջնադարի հանճարեղ բանաստեղծը՝ Գրիգոր Նարեկացին իր տաղերի մեջ, ի տարբերություն հոգևոր երգի՝ շարականների, նոր ու թարմ պատկերներով երգում է բնությունը, նրա գեղեցկությունները, և սրանց մեջ՝ «լուսեղեն պատկեր» կնոջը իր արտաքին բարեմառնություններով:

Սակայն, թե՛ սերը և թե՛ բնությունը Նարեկացու «Ծնընդեան», «Աստուածածնի», «Մեղեդի ծննդի», «Յարութեան» խորագրերը կրող և այլ տաղերում երգված են այլաբանորեն. կինը նրա մոտ աննյութական էակ է, ս. Կույսը, իսկ բնությունը, բնության զարթոնքը, դարունը՝ Քրիստոսի ծննդյան այլաբանությունն է: Ուրիշ խոսքով՝ Նարեկացին երգի նյութ է դարձնում բնությունը, խոսեցնում է բնությանը՝ կրոնական նպատակներով: Բայց ինքնըստինքյան արդեն նորություն էր մեր գրականության մեջ բնության ու սիրո երգն ու գովքը հենց թեկուզ կրոնական այլաբանության նպատակներով օգտագործելը¹, առավել ևս մեծ բանաստեղծի օգտա-

¹ Հմմտ. Մ. Աբեղյան, Հայոց հին գրականության պատմություն, գիրք I, Երևան, 1944, էջ 561—569, Գրիգոր Նարեկացի գլխի Վերածրնություն շունչը հատվածը:

դործմամբ, որի ստեղծագործութեան մեջ սերն ու բնութիւնը հեռանում են ալլաբանութիւնից, անկախանում և նպատակից անկախ, ինքնակա արժեք են ստանում: Եվ Նարեկացին իր մի շարք տաղերում հանդես է գալիս որպէս բնութեան սիրահար մի բանաստեղծ. այնտեղ գտնում ենք բնութեան անդբաւատներումը վառ երեակայութեամբ և բարձր ու վեհ արվեստով, բնութիւնը իր շքեղութեամբ, իր շարժման մեջ, ամբողջական պատկերներով, և այս բնութեան մեջ՝ սիրո առարկային, գեղեցիկ կնոջը:

Այսպիսով՝ թեև սերն ու բնութիւնը Նարեկացու մոտ կրում են կրօնական շղարշ, բայց այդ շղարշի տակից երևում է բնութեան ու սիրո աշխարհիկ ընկալումը, մի ընկալում, որը մեր միջնադարյան բանաստեղծութեան զարգացման հետագա փուլում պետք է հանդես գար առանց այդ շղարշի:

Եվ իսկապէս՝ Կոստանդին Երզնկացու մոտ արդէն գրտնում ենք վարդի ու բլբուլի ալլաբանական սիրավեպը, որի մեջ Պալաբանութեան տակից պարզ ցոլանում է զգայարանական հեշտավետ սերը»¹: Նկատի ունենք Կոստանդին Երզնկացու «Այսօր եղև պայծառ դարուն» տողով սկսվող տաղը, որը «թեև ալլաբանութեամբ, բայց այնպէս գունեղ ու վճիտ է հորինված, և այնպէս պատշաճ է հարմարեցված իրական կյանքին, որ պարզապէս հասկացվում է աշխարհիկ բովանդակութեամբ»²:

Ըստ էութեան Կոստանդինի այս տաղը աշխարհիկ սիրո մի գեղեցիկ դրվք է: Բլբուլի բերանին հետեյալ խոսքերն է դրել սիրագեղուն բանաստեղծը.

«...Սէր է ծառն ու սէր ծաղիկն,
ու սէր հաւուն ձայնն ի ծառին.
Սէր է վարդն ու սէր բլբուլն,
սիրով նըստել ի վերայ վարդին.

¹ Մ. Աբեղյան, հայոց հին գրականութեան պատմութիւն, գիրք II, էջ 321:

² Նույն տեղում, էջ 327:

Սիրով ևն գոչն ա գոչն
 ա. դեղեցիկ աչն ծաղկընին,
 Վասըն սիրոյ փոքրիկ հաւերն
 ի ծաղկընուն վերայ նըստին»¹:

Քերթվածը ունի «Բանքս վարդի օրինակաւ զՔրիստոս ալատմէ» վերնագիրը. այսինքն՝ հեղինակի մտահղացմամբ վարդի օրինակով պետք է այլարանորեն ներկայացվեր Քրիստոսը: Սակայն այլարանությունն այնքան անընկալելի է, որ Երզնկացին ստիպված գրել է «Մեկնութիւն վարդին համառօտ: Վասն անգիտաց շինեցի. զի կարծէին եթէ մարմնաւորաց էր բանք վարդիս: Ես վասն աչն գրեցի»² խորագրով մի լրացուցիչ բանք, ուր բացատրում է այլարանությունը: Ինչպես երևում է մեկնության՝ մեջ բերված խորագրից, Կոստանդինի քննարկիչը քերթվածը հենց իր ժամանակ իսկ ընկալվել է աշխարհիկ բովանդակութեամբ և ոչ այլարանորեն:

Կոստանդին Երզնկացուց մեզ ևն հասել սիրո և բնության այլ քերթվածներ ևս, որոնք արդեն երգված ևն «լալանի ձայնով» և այլարանական ոչինչ չունեն իրենց մեջ: Սակայն դիտեա կաշկանդված է բանաստեղծը, նա չգիտե, թե ինչպես կընդունվեն իր աշխարհիկ երգերը, ուստի և արդարացնում է «աշխարհի բան»-եր գրելու իր քաղը:

«Եղբարք մի կան հեա մեզ սիրով,
 Աշխարհի բան ազեն գրրով.
 Նալ ես վասն աչն լալանի ձայնով»
 Սիրու բաներս ասցի յսլով»³:

Եթե Գրիգոր Նարեկացու մոտ կրօնական-այլարանական շղարշի տակից ևնք նկատում բնության ու սիրո նրա աշխարհիկ ընկալումը, իսկ Կոստանդին Երզնկացու այդ ընկա-

¹ Մ. Պոստոլյան, Կոստանդին Երզնկացի և յուր քերթվածները, Վենետիկ, 1905, էջ 115:

² Նույն աեղում, էջ 119:

³ Նույն աեղում, էջ 171:

լումը իրապես աշխարհիկ է, բայց նա ջանում է այդ ծածկել
ալլաբանությամբ, և գեռես անստահությամբ է սիրո ու բնու-
թյան գովքն անում, ապա Հովհաննես Թլկուրանյու մոտ ո՛չ
ալլաբանություն կա, և ո՛չ էլ անստահություն: Նա երգում
է սերն ու բնությունը առանց որեւէ ալլաբանության, բացա-
հայտ ու վստահ: Ավելին՝ նրա կարծիքով աստված կնոջը
ստեղծել է սիրո համար: «Գէշնալ բահար, ալլ է՛ի բահար»
ասպում հեղինակը գիմելով ասածուն, ասում է:

«Դու ստեղծեր գիկնն ի կողէն,

Վասն Աղամալ սիրոյն համար՝

Թէ տճեցէք և լազմացէք .

Եւ շրջեցէք լերանք է՛ի քար» (ԺԴ, 77—80)¹:

Ուրեմն՝ սերը աստվածատուր է, կյանքի հիմքը: Սերը
հատուկ է նուշխոսկ ասածուն, գեղեցիկ կնոջը սիրում է և՛
մարդը, և՛ աստված:

«Դու օրինակ ևս ադէկնուն,

Զքեզ սիրէ աստուած և մարդ» (Դ, 15—16):

Ճիշտ են նկատել, որ սա միջնադարում սիրո քնարեր-
գության իրավունքի հիմնավորումն ու պաշտպանությունն
էր², մարմնի իրավունքի պաշտպանությունը ընդդէմ քրիս-
տոնական վարդապետության:

Այսպիսի հիմնավորումից հետո բնական է, որ մենք
Թլկուրանյու մոտ գտնենք կնոջ ու սիրո ազատ ու անկաշ-
կանդ գովքը: Մեր բանաստեղծի համար սերը ամենաուժեղ
զգացմունքն է և գոյություն ունի գեռես արարչագործության
ժամանակիանից. ալն ընդհանրական մի զգացում է, նրա աղ-
բեցությանը ենթարկվել է գեռես սուաջին մարդը՝ Աղամը:

¹ Այս և հետագա մի քանի էջերում քաղվածքները բերում ենք
Սիրո և բնության ու Նրատական-բարոյախոսական բաժինների տա-
ղերից, կաղքերին նշանակելով տաղերի և տողերի հերթական համար-
ները:

² Տե՛ս Վ. Նալբանդյան, Միջնադարի հայ տաղերգուները, Երևան,
1958, էջ 31:

«Սէրն զԱղամ գրախտէն հհան» (ԺԴ, 53):

«Սիրուն չգիմանայ հախահայրն Աղամ,
Վանց սիրոյ ելաւ յնգեմ գրախտէն համ»
(ԺԴ, 12—13):

Սերը ամենահաղթ ու ամենազոր մի ուժ է.

«Մարդ որ սիրու կու հանդիպի,
Նա՛յ քան ըզիրակ կու լինի վառ,
Այլ ոչ աղօթք միտքըն կու դալ,
Ոչ լալամաւոր կարդայ և ճառ» (ԺԴ, 45—48):

«Սէրն հանէ դմարդն ի խելաց,
Որ ալ իսկի չըկայ խաբար» (ԺԴ, 65—66):

Այդ սիրո մարմնացումն է կինը, մի գորություն, որ
«Հրով ալրէ զերկեր ամէն» (ԺԱ, 8), «Ի յետ դարձնէ դելած
հոգին» (Ա, 14), որ վիմերն է խորտակում, «զլերունքն ի
հալ հանում» (Գ, 5—6), «Ի գիլ» հանում «վէմք ու քարունք»
(Թ, 16), «սիրով քակում բարձր բերթեր» (Թ, 15):

Կնոջ և սիրո ազդեցությունից զերծ չեն մնում անգամ
հոգեւորականները՝ վարդապետները, արեղաները, քահանա-
ները և նույնիսկ մենակյացները: Հարյուր տարեկան արեղան
գեղեցիկ կնոջը «ուղէ առջև խաչին» (Զ, 8). նա մենակեցի
խելքն է տանում (Դ, 20), իսկ վարդապետը գեղուհիներին
տեսնելիս «Մոռնալ զուսումն ու շատ զրունք» (Թ, 9—10):
Ահա և սիրո ազդեցությունը.

«Սէրն կու տանի զամօթն յերեսէն՝
Ի հարեղայէն լի վարդապետէն,
Երէց սարկաւազ կու ձգէ ի կարգէն,
Տանի զխելքն ի գլխուն, զամօթն յերեսէն,
Շինէ մալամաթ, հանէ յարեւէն» (ԺԴ, 18—22):

Այս գորությունը, կինը, հուր ու բոցով է լցնում, վա-
ռում «գօրն ի լման» (Բ, 9—10), «Անանց կրակով զանձնիկն
այրում» (Դ, 8), նրա առաջին հալացքն իսկ բանաստեղծի
շունչը քաղում է, խելքը տոնում (Ե, 4, Ժ, 20), բարկ կրա-

կով սրտիկն ալրում, խե է դարձնում (Է, 7—8), «Չարխի դեղած նետով» սիրտը խոցում է, թալկացնում վալր է ձգում (ԺԱ, 3), հոգին մարմնից քակում է (ԺԱ, 10), վառում «զէտ մոմեղէն», գեղեցկուհու սերը նրան մոմ է դարձնում (ԺԲ, 14), «Անմահ ու անգորոզ» հոգին հանում է (ԺԲ, 18), «Անթուր ւ'անդանակ» արլունը հեղում (ԺԲ, 19), միտքը տանում է (ԺԲ, 20), ալրում ու մոծիր դարձնում (ԺԳ, 41), նրա տեսքը երգչի տնձր սարսափեցնում ու դողացնում է (ԺԳ, 43), նետով խոցում (ԺԴ, 21), աչքերի քունը կարում, բայց և «անուշ հատով արբեցնում» (ԺԲ, 6):

Այսպես հուր ու բոց է լցնում, «զօրն ի լման» ալրում ու խորտակում բանաստեղծին իր սիրո առարկան, բայց նա մի առանձին հուլիւով, կարոտով ու խանդադատանքով է ձգտում գեպի նա, կանչում նրան.

«Ար'ե'կ արե դարնանային,
Ար'ե'կ աշնան պայծառ լուսին,
Նիստ որ հայիմ յերեսդ ի վեր,
Տեսըդ հերիք է ինձ բաժին» (Ա, 5—8):

Որովհետեւ՝

«Վաղվրնէն ում որ հանգիպիս՝
Ի ծար ելնէ զօրն ի բարին,
Ով որ սուրաթըդ համբուրէ՝
Խնդմով անցնէ զլուր տարին» (Ա, 17—20):

«Ով կուռ միջացըդ գիրկ ածէ՝
Կանանչ մընայ քան զնշդարին» (Ա, 23—24):

Երգչին հափշտակողը գեղեցիկ կինն է, նրա սիրո առարկան, սիրելին աչքքան գեղեցիկ է, որ «Ով որ տեսնու չի մնայ արդար» (Ե, 12), այդ պատճառով էլ նրան չպետք է մեղադրել՝ «Ինձ մեղադիր չէ՞ր կու լինիք» (Ե, 11): Բանաստեղծը գուցե՛ս չի խնայում ցուցադրելու իր գեղեցկուհու նկարեն պատկերը:

Նրա գեղունիին ցոյ է դարնանալին «Անուշ կու» ցոյս (Ժ, 33), «արե գարնանալին», «աշնան պայծառ լուսին» է (Ա, 5—6), «Ձէտ արեգակն» է, «որ նոր կելնու» (Բ, 2), «բղբի¹ լուսին, գէտ արեգակն» է (ԺԲ, 8), «Դրախտ է ու պողչալ, ծաղկի նրման» է (Ժ, 4), «Ձինչ պողչալ մի՞ որ կալ ի ներս վարդ ու շուշան, պայծառ ծաղկունք» (Թ, 3—4), անուշահոտ վարդ է, շուշան ծաղկի (Ժ, 30), «Շուշան, բռնահան ու մանուշակ ու նոնֆար» է (Դ, 9—10), «Նշաարենի ծառ է ծաղկեալ» (ԺԴ, 25), սիրամարդ է, «հաւու նման» (Ժ, 35), զմբուժ, ապաղիսն ակն ու ճուհար է (Ե, 1—2), «Քաղաք Խուժան, Չին ու մաչին» (Չ, 2): Նա «թուխ ու պէտ», «ծով-ծով աչեր» ունի, որ «Արենրման շողշող կրտան», «քանի սիրով զաչերն ածէ» (Դ, 2), սենքեր ունի «քան զթուխ ամպեր», «ուռքն է կեսեր քան զկամար» (Թ, 6, ԺԱ, 5), ճակատը ճերմակ է, «լոյս ու լոյս կու տալ» (Բ, 5, ԺԴ, 6), երեսը՝ լույս է (Չ, 1), շրթունքը՝ լար (Թ, 7), շոյ լսակէն (ԺԴ, 49), բերանը՝ ճոխ (Բ, 5), «շաքրով ի լի» (Ժ, 2), շաքարբերան (ԺԲ, 30), «թուլակ լիզու» (Ժ, 2), «ատամունք մարգարիտ» (ԺԲ, 30), «մարգարտէշար» (Թ, 8), ալսերը՝ կակաչ (ԺԴ, 9), վիզը՝ ճոճան (Դ, 14), շոյկառն (ԺԴ, 9), «Շողալը կաթէր լոյսն ի վղէն» (ԺԱ, 4), ծոցն է «գրախտ, մըրգաց անդաստան» (ԺԴ, 3), «գրախտ անմահաթեան, անմահական պաղով գրախտ» (Դ, 13—14), «Ծոցն է լրցած սպիտակ վարդով» (Բ, 7), «մատունքն է լուսեղէն» (ԺԴ, 15), «Մաղն է գեղձան սակի թեղէն» (ԺԱ, 6), «Մէջքն ու թիկունքն քան զուռ ճոճան» (Բ, 8), «ճապուկ՝ ճոխ ու ճարտար» է, երբ որ քայլում է, «ճոխապնաց, մանրաքալոյ» (ԺԱ, 9), քայլելիս ճոճում է «գէտ զուռի ճեղ» (ԺԱ, 7), ձայնը «կաքւոյ» է:

Արալիսի պատկերներով, համեմատութիւններով ու զուգադրութիւններով է ներկայացնում սիրադեղուն երգիչը իր

¹ Լի, լիալուսին:

² Աշխուշ, ժիր:

սիրոս ասորկային: Նրա բոլոր սիրո տաղերում տեսնում ենք գեղունու պատկերը՝ իր արտաքին նկարագրով: Այստեղ քաղենք այդ նկարագիրը պատկերող տողերը «Դու ևս գարնանային վարդ ու բուրաստան» սկսվածքով տաղից:

Դու ևս գարնանային վարդ ու բուրաստան,

Աչերդ է ծովեր, խումար ու մէստան.

Քո ծոցդ է զրբախտ, մըրդաց անդաստան (1—3):

է՛ վիզ շողկտան, է՛ աչտեր կակաչ (9):

է՛ շահրի սիւլաթ և աշխարհի զարդ,

Յայսէփ գեղեցիկ է՝ անօրինակ մարդ (24—25):

է՛ մեղր ու կարագ և կեղեած նուշ (30):

է՛ սալի ճինար և բսպխտակ թուշ,

է՛ կամար տներ և աղեղան կուշ (32—33):

է՛ աղվոր քաղաք, բարձր ու ամուր բերդ,

է՛ փունճ մանուշակ, կարմիր վարդի թերթ (35—36):

Երեսդ է արև, ճակատդ է զօհրան,

Կըլափդ է խնծոր, ծրծերդ է շամամ,

Զինչ լեզւեմ զրբախտի՝ ի քո ծոցդ կան (50—52):

Ալլափի մի ամբողջական նկարագիր ևս ներկայացնում և ժԲ տաղի առաջին 10 տողերը:

Կ. Կոստանյանցը և Մ. Աբեղյանը գիտել են, որ կնոջ արտաքինի նկարագիրը, այդ նկարագրության ձևերը՝ համեմատութիւնները, պատկերները և այլն, հիմնականում նային ևս՝ ինչ որ նրանից առաջ Գրիգոր Նարեկացու ու Կոստանդին Երզնկացու և նրան՝ Թլիուրանցուն հաջորդող միջնագարջան բանաստեղծների մոտ, ինչպես և ժողովրդական երգերի մեջ, որտեղից էլ հենց անցել է տաղերգուներին¹: Աբեղյանը նշում է, որ «Թլիուրանցին առաջինն է, որի երգերի մեջ մեծ տեղ է բռնում արտաքինը», բայց այդ արտաքինի նկարագրության մեջ «չառ բան ընդհանուր տեղիք է,

¹ Տե՛ս Կ. Կոստանյանց, Հովհ. Թլիուրանցի և յուր տաղերը. էջ 12—13:

թեպետե առանձնահատուկ ուժով արտահայտված»¹: Տաղեր-
գուների էական տարրերիչ գիծը այն տրամագրությունն է,
որ նրանք դնում են այդ նկարագրության մեջ:

Տեսնենք այդ տրամագրությունը Թլիուրանցու մոտ, հիմ-
նական գծերով:

Այդօրինակ նկարագիր ունեցող կինը «անուշ հոտով»
«արբեցնում» է, հոգին մարմնից քակում: Բայց այդ տեղի է
ունենում միայն գեղուհու արտաքին տեսքից, կնոջ ներքինի
նկարագիր, նրա հոգեբանության գրեթե ուղիղ Թլիուրանցու
սիրտ տաղերում չենք գտնում: Կինը բանաստեղծի համար
սիրտ աղբյուր է գերազանցապես միայն իր արտաքինով, Ֆի-
զիկական գեղեցկությամբ, բայց ոչ հոգեբանությամբ: Այդ-
պես էր միջնադարում մեր դրեթե բոլոր տաղերգուների մոտ:
Այլ կերպ էլ չէր կարող լինել՝ միջին դարերում երգիչը կնոջ
մեջ չէր կարող տեսնել իր մանրիմուն, հոգու ընկերակցին:
Չնայած դրան՝ ցանկական հույզը չէ, որ երգում է Թլիուրան-
ցին. նա երգում է սերը, որը համալում է նրա էությունը,
կախարդում նրան, նա սրտով է սիրում, թեկուզ այդ սերը
անպատասխան լինի.

«Թէ սէր յիշես ու թէ չիշես,

Նա կու սիրեմ սրտովս զքեզ» (Գ, 3—4):

Բայց և պահանջում է փոխադարձ սեր.

«Շուտով հասնիս սիրուս՝ թէ դու անտուտ ես,

Որպէս սիրես դու զիս՝ սիրեմ ես զքեզ»

(Ժ, 23—24):

Նա սիրուհուն ասում է.

¹ Մ. Աբեղյան, Հայոց հին գրականության պատմություն, գիրք
II, էջ 406:

Հմտ. նաև Հին դոստանական ժողովրդական երգեր, Երևան, 1931,
էջ 122: Նմանությունների համար հմտ. Նարեկացու «Աչքն ծով է ծով
ձիծաղախիտ» սկզբածքով տաղը և Կոստ. Երզնկացու սիրտ երկու տա-
ղերը:

«Սիրով սիրարս լցուաւ՝ ինձ մեղ չի դընես»
(Ժ, 29):

Այսպիսի սերը ցանկականի արտահայտությունը չէ. սա սրտալի սերն է՝ երգված մեծ ոգևորությամբ ու սիրուց խանդավառված: Ընդհակառակը՝ Թվուրանցու մոտ, մարմինը երգելիս, գեռես չիա աչն աղատությունը, որպիսին տեսնում ենք հայերեններում, ինչպես, օրինակ, հետևյալում.

«Այ իմ փոքրիկ շամամ, քո ծոցուդ, ա՛մ, ե՞րբ տիրանամ.
Քո ծոցդ է ի ծով նրման, ծովըն գեղ կասեն ի ջերման.
Փոքրիկ մրտենինիկ լինամ ու մտնում ի ծոցդ ու լողամ՝
Ծովերուդ ալ դուրս ելնում՝ ունեւուդ շուքըն քընանամ»¹:

Եվ կամ՝

«Քո ծոցդ է ճերմակ տաճար, քո ծրծերդ է կանթեղ ի վառ.
Երթամ ես ժամկոչ րլլամ, գամ լինիմ տաճրիդ լուսարար:
— Գընա՛, ծօ՛ տըղալ տխմար, չի վալլես տաճրիս լուսարար,
Երթաս դուն խաղով լինաս ու թողուս տաճարս ի խավար»²:

Սերը մեր տաղերգուի համար ուրախության աղբյուր է. սիրո առաջացրած քաղցրությունն է երգում նա, հրճվածքը, աչն սերը, որը մարդուն ծաղկեցնում է «քան զծառն խնկենին», կանաչ է սլահում «քան զնշդարին», կինը նրա համար գեղ է ուրախության, դրա համար էլ բացականչում է.

«Պարծանք ու յա՛շ քո ծընօղին,

Փառք ու պատիւ քո արարչին» (Զ, 15—16):

Այս տեսակետից բնորոշ է և կնոջ մասին ասված հետևյալ քառատողը.

«Կարմունջ կապած ես ապիկի,

Եւ գետ՝ գինի ուրախարար,

¹ Ա. Չոպանյան, Հայերեններու բուրաստանը, Փարիզ, 1940, էջ 236:

² Նույն տեղում, էջ 214:

Ով որ խըմէ ի քեզանէ՝

Ուրախանալ սրբաւոր լոժար» (ԺՒ, 33—36):

Սակայն սիրո առաջացրած դառնութիւնն էլ անսովոր չէ
երգչին: Այդ մենք տեսնում ենք նրա չորս տաղերում (Ժ,
ԺԲ, ԺԳ, ԺԴ): Նա սիրո հիւսիսն է, սիրուց խոցված.

«Հանցեղ նետով զիս խոցեցիր,

Որ ալլ չտնիմ բժշկարար» (ԺԴ, 21—22):

Սիրուց վառված կանչում է.

«Քո սէրդ ի լիս գիպուս ստոյգ կայրիմ հս» (ԺԲ, 11):

Նրան միայն իր սիրելին կարող է գեղ անել.

«Ար'եկ ինձ գեղ արայ, իմ ճարլն գու հս» (ԺԲ, 12):

Մի ալլ տաղի մեջ.

«Հիւանդ եմ՝ ողջանամ, երբ ինձ նըստիս լաջ» (ԺԳ, 8):

Այստեղ նա ամեն 4 կտմ 5 տող գեղուհու գովքից հետո
բացականչում է.

«Սիրով մի՛ սպանաներ, ճէլլատ էֆենտի»:

Իր ցաֆն է ուզում պատմել սիրելիին.

«Երկինք լ'երկիր վըկայ, որ կու սիրեմ գքեդ,

Զարթիր, դականջդ լրաց, որ գանգատիմ քեզ» (Ժ, 5—6):

Խնդրում է, որ իրեն չխոցի, ալլէ պահանջում, որ փո-
խադարձաբար սիրի իրեն.

«Ծառայ եմ քեզ անձամբս, որ զիս չի խոցես.

Կամե՛ց գու ինձ հոգի, լ'հս կու կամիմ քեզ,

«Հոգի» ասա գու ինձ, լ'հս կու ասեմ քեզ» (Ժ, 14—16):

Սիրո առաապանքն է երգված նաև «Խե Յովանէս»-ի
անունով մեկ հասած «Տաղ Յովանէսի վասն սիրոյ» խորագրով
քերթվածում, որ գրված է սույն գրքի «Հավելված» բաժնում:

Բավականանա՞նք այս տաղի մասին Վ. Արեղյանի և
Վ. Բըլտսովի կարծիքները բերելով:

Հակառակ մշուս սիրո տաղերի, աշտակ հեղինակը գեղունա արտաքին նկարագիրը չի տալիս և սիրո խորատկող ճաղդեցությունն է վեր հանում իր բոլոր կողմերով: Այսպես վարվում է նա, որովհետև աշտակ ոչ թե իր հրճվանքը, բախտավոր սերն է կրգում, այլ սիրո ցավը»: Աշտակից էլ տաղի «մեծ ուժն ու խորությունը»¹:

«...Հովհաննեսը,— գրում է Վ. Բրյուսովը, ամբողջովին պոռթկում է, տենչանք, հուր: Հովհաննեսի տաղը բաց է անում զգացման ալիսիսի խորքեր, որոնք պոեզիային լայնորեն հասանելի դարձան միայն մեր դարում: Համարձակ կարելի է ասել, որ այդ, քչերին ծանոթ, Հովհաննեսը... իր զգացմանքի արտահայտություն մեջ շատ բանով կանխել է իրեն ժամանակակից սղջ պոեզիան Չ կամ Յ դարով: Իսկական զգացմանքի այդպիսի ճիշդ չկան ո՛չ Պետրարքայի սոսնհաներում, որը ապրել է մի դար առաջ, ո՛չ էլ Ռոմանարի սիրալին կրկերում, որ գրել է, հավանաբար, մի դար հետո: Հովհաննեսի տաղը... վերջանում է հաշտվողական ակորդով: Բայց դա չէ կարևորը, կարևորը այն է, որ բանաստեղծը գտել է ալիսիսի խոստովանություններ («Ձսիրաս կրեցիր ու սղկեցիր...» և այլն), որոնք լիովին հասկանալի դարձան միայն մեր օրերում, այն բանից հետո, երբ իրենց հայտնագործությունները արեցին և՛ Ալֆրեդ դը Մյուսեն, և՛ Հալեն, և՛ Բոդլերը...»²:

Ինչպես տեսանք, սերը ուրախություն աղբյուր է տաղերգուի համար, սերն ու գեղեցկությունը հիացնում են նրան, և նա դրանց մեջ է տեսնում աշխարհի ու կյանքի վայելքը.

«Ով զքեզ սիրէ ո՞նց մեռանի,

Կամ երեսովին դառնա գեղին» (Չ, 13 - 14):

¹ Մ. Արեղյան. Հայոց հին գրականության պատմություն, զերբ II, էջ 410: Արեղյանի կարծիքով այդ տաղն անպայման թվուրանցուն է, ոչ միայն «Խե Յովանէս» անվան համար, այլ մանավանդ իր ողով և արամադրությունը (նույն տեղում):

² В. Брюсов, Поэзия Армена, էջ 53 - 54:

Սիրելիի «սուրաթը» համըտըող մարդը «խնդմով անցնէ
զբոլոր տարին» (Ա., 20),

«Ոչ մեռանի, ոչ ծերանալ,

Ոչ երեսովին դառնա դեղին» (Ա., 15—16):

Նույնպիսի ուրախական զգացում է առաջացնում լա-
նաստեղծի մեջ նաև բնությունը: Նա ցանկանում է սերը վա-
յելել բնության գրկում.

«Այլ դու դեղ ես ուրախութեան,

Որ զքեզ տանին ի պաղչանին՝

Զծամդ ու զվարսերդ ի վայր թողուս,

Զծոցդ բանաս ի մէջ պաղչին» (Զ., 9—12):

Թլիւրանցին երգում է բնության դարթոնքը, դարունը:
Գարնան գալը նրա մեջ սեր է առաջացնում, և նա ուրախ
կանչում է.

«Գէնայ բահա՛ր, այլ է՛ի բահա՛ր,

Այլ է՛ի կուտան սիրո խաբար» (ԺՊ., 1—2):

Բերված տողերով սկսվող այս ընդարձակ տաղը գարնան
և սիրո տաղ է. այստեղ բնությունն ու դարունը, կարծեք,
գեղեցիկ սպասարկուներն են սիրո վայելքի և ուրախության:

Գարնան գեղեցկությունները, նրանց՝ մարդու հոգում
առաջացրած հրճվանքն է երգում Բ. «Այսօր եղև պայծառ դա-
րուն» բանաստեղծության մեջ: Նրա նկարած դարունն ու
բնությունը այնքան գեղեցիկ են, որ հրապուրում են մար-
դուն, նրա մեջ առաջացնում բուռն ցանկություն ուրախանա-
լու ու վայելելու բնության հրաշալիքները: Երգչի համար
բացված դարունն ու բնությունը ավելի հաճելի են ու գեղե-
ցիկ, քան առաջին մարդու համար առածու ստեղծած «գրախտն
անմահութեան» (հմմտ. Բ., 15—16):

Առանձին գիրք է գրավում Թլիւրանցու սիրո և բնու-
թյան տաղերի շարքում Ժե քերթվածը, որ ձևագրերում ունի
«Տաղ գարնան» խորագիրը: Միջնադարյան բանաստեղծու-
թյան մեջ աննախընթաց ու չուրօրինակ լավատեսությամբ,

Թլկուրանցին աշտեղ կենդանի ու տեսանելի, խաղացկուն պատկերներով հրդում է բնությունը՝ դարունը, ամառը, աշունը, թռչուններին, ծաղիկները, ծառերը, մրգերը, այլև մարդկանց, այսինքն՝ բնությունն իր ամբողջության, իր շարժման, լինելիության ու մահացման մեջ։ Բացվում է դարունը, կյանք է առնում բնությունը, ամեն ինչ՝ ծառերը, մրգերը, ծաղիկները, աղբյուրները, ծովերը, գետերը, կենդանիները, թռչունները, մարդիկ, աղջիկները, երեխաները ցնծում են ու շարժման մեջ ընկնում։ Ամառը ամեն ինչ հասունանում է։ Ուրախության մի պոռթկում են առաջացնում բանաստեղծի մոտ դարունն ու ամառը։ Բայց «Հուսկ երևի աւուրք աշնան, Որ է անցումն ամէն սերման»։ դաշտերը դատարկվում են բույսերից, ծաղիկները անցնում են և այլևս չեն երևում, ծառերը տերևաթափ են լինում։

«Հաւերն երամ կապեն ու լան՝

Թէ այլ ո՞վ լինի դարնան արժան»։

Աշունը, որ «նրման է ձերութեան, Ծերք մեռանն ւ՛անցնին գնան», դարձյալ հոռետեսություն չի առաջացնում հեղինակի մեջ։ Կյանքի ու ապրելու տենչն է արտահայտում նա, գրելով.

«Թէ շատ ուտեն, թէ շատ խմեն,

Նա՛յ ցանկանան աւուր դարնան»։

Այս աշխարհում էլ կա դրախտ, և այն մարդկանց առաջ բաց են անում խաղողն ու գինին.

«Զփակեալ դուռն դրախտին

Կրկին խաղողն եբաց մարդկան»։

Թլկուրանցու քննարկվող ստեղծագործությունը իր տեսակի մեջ լավագույններից մեկն է ողջ հայ գրականություն մեջ։ Ծաղկող բնությունը իր բազմազանություններով, նրա դարձմանը, փոփոխմանը, հրաշալիքները, շոշափելի պատկերներ, շարժում, շունչ առած տեսարաններ, թռչունների գեղգեղանք, երգ ու ուրախություն, — ահա ինչ ենք գտնում

այս տաղում: Բերենք թռչուններին վերաբերող հատվածը.

«Հաւերա ամէն ուրախացան
Եւ ի իւրեանց դադարքն եկան.
Ծիծուռնքն եկին և բուն գրին,
Սաղմոս ասցին զտունն ի լրման:
Ոհանահաւն ու բարդնան,
Ղաւմրին ունին լոյժ քաղցր ձայն,
Գիտեն քարոզ, գանձեր և տաղ,
Մեղեղիք ու շատ ջարական:
Արաղիլն ու սաղն ու բաթն
Եւ շնորօրն ուրախացան,
Բլբուլքն եկին փափաղանօք,
Ի վարդենին թաւալեցան»:

Քերթվածում գտնում ենք նաև կենցաղային որոշ պատկերներ (տես տող 9 – 16):

Հալանաւորար թրկաւրանցու այս բանաստեղծութիւնն հետեւողութեամբ և ազդեցութեամբ են հարկնված Գալիթ Սալա-
ձորեցու «Գոփասանք ծաղկանց»-ը և Հովհաննէս Կախապետի
անվամբ հայանի «Վասն թռչնոց»-ը:

Այսպիսով, Հովհաննէս թրկաւրանցին երգում է քրիստո-
նեական աշխարհայեցողութիւն կողմից մերժված սեր, գեղե-
ցիկ կին, բնութիւն, դարուն, ուրախութիւն, և այս բոլորը՝
մի անսպառ կենսասիրութեամբ: Այդ նշանակում է, որ կրո-
նական ոգին տեղի էր տալիս աշխարհիկ ոգու առաջ, հաղ-
թանակում ու տիրապետող էր դառնում աշխարհիկ ոգին,
բնութիւնն ու սերը պարձել էր լավատեսական աշխարհայեցքի
ազդուր, իսկական կյանքի խորհրդանիշը, որի հետ թրկա-
ւրանցին կապում է իր լավագոյն ձգտումները: Նա աշխարհը
բնկալում է լավատեսական և կենսասեր հայացքով:

Սակայն միջնադարի մարդը չէր կարող գերծ լինել քրիս-
տոնեական աշխարհայեցքից և բացարձակորեն հակադրվել ու
մերժել այն. ժամանակը այդ չէր թեկադրում: Այստեղից էլ
այն հակասականութիւնը, որ ասկա է միջնադարից գրեթե

ցուրտը նշանավոր բանաստեղծների մոտ, հակասականութուն, որ դրսևորումն ու արտացոլումն էր կյանքի և ժամանակի հակասականության, սոցիալական կյանքում տեղի ունեցած փոփոխությունների, նոր առաջացած հասարակական երևույթների, որոնք, սակայն պեռն միակ տիրապետողը չէին: Խոսքը Վերածնություն շրջանին հատուկ հասարակական և դրանցով պայմանավորված՝ գաղափարախոսական հակասության մասին է: Գաղափարախոսական այդ հակասությունը ամենից ավելի ցայտուն արտահայտվել է հոգու և մարմնի փոխհարաբերության՝ մարմնի¹, թե հոգուն առաջնություն տալու հարցում: Մի կողմից՝ քրիստոնեական վարդապետության քարոզած հանգերձյալ կյանքի, մեղքերի քաղության, ապաշխարանքի, կնոջ ու սիրո մեղանչական լինելու գաղափարները, մյուս կողմից՝ աշխարհի ու բնության գեղեցկությունները, կյանքը վայելելու, սիրելու և սիրվելու ձգտումները՝ փոփոխված իրադրության մեջ մեր տաղերգուների մոտ առաջացնում են երկվություն, երկընտրանք:

«Հոգին է խիստ յոժար բանից իմաստընոց լըսել.

Մարմինս է հեշտասէր զի յաշխարհէս է ինք ծընել»¹:

Նկատենք, որ այս երկվությունը, տատանումն իսկ նորություն էր, դրականության աշխարհականացման նշան և ցուցիչ Վերածննդի շրջանին հատուկ գաղափարախոսություն: Երկվությունը ապրում են միջնադարյան աշխարհիկ մեր բոլոր բանաստեղծները՝ Ֆրիկը, Կոստանդին Երզնկացին, Գրիգորիս Աղթամարցին և մյուսները: Այն առկա է նաև Թլկուրանցու մոտ: Նրա սիրո և բնության կենսախինդ երգերը սովորաբար վերջանում են ավելի կամ պակաս զղջում արտահայտող տողերով, ինչպես.

«Խե Յովհաննէս Թուրկուրանցի,

Յրէ գխորհուրդդ զիւական,

¹ Կոստ. Երզնկացի և յուր քերթվածները, էջ 107:

Հան ի սըրտէդ սէր աշխարհիս,
Օրհնէ գանեղ բան էականն» (Բ, 29—32):

Այս զղջումը հանդերձյալ կյանքի և մահվան նկատմամբ ունեցած վախի արտահայտութիւնն է, որ իբրև հալիւթած կցվում է սիրո տաղերին, օրդանապես չկապվելով նրանց հետ: Ինքը, սիրո երգիչն էլ նկատում է իր երգածի և այս զղջման հակասական լինելը.

«Խե Յովհաննէս Թուրկուրանցի,
Զօրն ի բուն ընդ այլ կասես,
Զմարդն ի կրակըն կու ձգես,
Դառնաս լնուս ջուր ւ'անցընես» (Գ, 21—24):

ԽՐԱՏԱԿԱՆ-ԲԱՐՈՅԱԽՈՍԱԿԱՆ ՏԱՂԵՐ

Վերևում նշված հակասութիւնը առավել ակնառու է զգացվում, երբ համեմատում ենք Հովհաննէս Թուրկուրանցու, մի կողմից, սիրո և բնութիւն տաղերը և, մյուս կողմից, խրատական-բարոյախոսական ստեղծագործութիւնները: Այս վերջին քերթվածներից հատկապես հետաքրքրական են մահվան պրօբլեմին նվիրվածները, մի. պրօբլեմ, որ շատ է հուզել ու զբաղեցրել միջնադարյան բանաստեղծներից շատերին, այդ թվում և մեր տաղերգուին, և որին նա անդրադարձել է նաև առաջին խմբի՝ սիրո և բնութիւն տաղերում: Մահը խանդարում է մարդուն վալելիլ այս աշխարհը, կյանքը, սիրը: Թուրկուրանցին իր սիրո տաղերից մեկը այսպես է սկսում.

«Թէ մահն չէր ու կամ մեռնիլ,
Ես ունի շատ բան հոգալու.
Զիշխեմ գնիր գիտ պիղծ գործոյ,
Վախեմ չգաղարի աչս ի լալու» (Է, 1—4):

Աշխարհը, բնութիւնը գիղեցիկ են, «աղէկ», խնդալից ու հրճվալից, բայց մահվան ու հանդերձյալ կյանքի սարսափները դառնացնում են բանաստեղծին. նա այսպես է ավարտում բնութիւն տաղերից մեկը.

«Թէ չէր մահուն օրն ու դժոխն
Ու կամ սարսափի դատաստանին,
Նալ այս աղէկ էր զինչ ասաց
Խե Յովհաննէս Թուրկաբանցին» (Ը, 17—20):

Գովերգում է սիրելիին, ձգտում վայելել սերը հանապազ, բայց և տատանվում է, զի «մահու մեղաց ներքե» է, և «ճարակ» չգտնելով, ողորմ ու դառն ասում իր գեղեցկուհուն.

«Հալիմ ի քեզ, հալիմ ի նալ,
Որ ի հողոյ ստեղծեր է զքեզ» (Գ, 19—20):

Աստված ստեղծել է գեղեցկությունն ու կնոջը մարգու վայելքի համար, բայց և հորինել է մեղքն ու մահը, որ խանգարում են այդ վայելքին:

Ամբողջովին մահվան պրոբլեմին են նվիրված Թլիուրանցու ստեղծագործություններէից մի քանիսը: Սրանց մեջ ևս հեղինակի աշխարհընկալումը զգալիորեն տարբերվում է ժամանակի պաշտոնական-քրիստոնեական վարդապետության քարոզած սկզբունքներից՝ հանդերձյալ աշխարհի, հոգու փրկության վերաբերյալ: Նա չի մխիթարվում և մխիթարում հանդերձյալ կյանքով: Նրա համար մահը լեղի է, «ամենայն լեզույ լեղի», նրանից ավելի դառն բան չկա. հենց միայն մահվան հիշողությունը սարսափեցնում է նրան.

«Է՞ մահ, քանի գքեզ յիշեմ,
Կու գողամ ու սարսափիմ ես» (ԺԶ, 1—2):

Մահը ամենազորն ու ամենաուժեղն է, ամենակարող, որ ոչ ոքի և ոչինչ չի խնայում.

«Ի յԱդամայ մինչև ի քեզ
Շունչ կենդանի գոք չէ թողած» (ԺԷ, 5—6):

«Եւ յԱդամայ մինչև ի քեզ զինչ որ ծընէր՝ ամէն
մեռեր» (ԺԸ, 37—38):

Ոչ ոքից և ոչնչից չի վախենում, խորատկում է ամենքին և ամեն ինչ.

«Թէ հագեր է վեց դրեհ,

Նեա նեա ես լ'ի թափն անցընես» (ԺԶ, 37—38):

Գաղան «սասընցուցող հղոր մանկըսնին» Շնա՛յ չունին ճանճի մի ուժ, ոչ առուտուր լ'ոչ ալ խօսիլ: Հղոր մահը հաղթում է բոլորին անխտիր՝ Մովսես մարգարեին, Դավթին, Իսահակին, Տրդատին, Կոստանդինին, բոլորին՝ բանտ է ածում և «դէմ դըրան քար մի» ձգում: Այսպես է ներկայացնում ամենազոր մահը.

«Արծիւ ես, երազ թըռչիս,

Լալնաձիգ զթերդ տարածես,

Ձինչ աշխարհս հըղօր մանուկ,

Ի թերդ ծայրն ծրարես» (ԺԶ, 41—44):

Մահը ամեն ինչ ապականում է, ոչնչացնում գեղեցկությունն էլ.

«Աղէկ սուրաթն երբ մեռանի,

Յամքի գնալ գունն երեսէն» (ԺԱ, 19—20):

Մահը ապականացնող ու ատելի է. գեղեցիկ կանայք անգամ

«Ի մահուն օրն են ատելի,

Գէշ ու զաղիր են տեսողաց» (ԺԷ, 27—28):

Հեղինակին սարսափեցնողը այս աշխարհից զրկվելն է: Ի հակադրություն միջնադարյան տիրապետող աշխարհայեցողության, Թլկուրանցին չի քարոզում մարմինը մեռնելու գաղափարը. ընդհակառակը, բնութագրելով մահը որպես ամեն ինչ ապականացնող ու ոչնչացնող, նա կսկիծ է ապրում, ալեկոծվում, տազնապում է մահվան առջև հենց նրա համար, որ այն ամեն ինչ ոչնչացնում է և այս աշխարհից զրկում մարդուն, մի բան որ ըխում է նրա կենսասիրությունից ու հումանիստական աշխարհայեցողությունից: Կյանքի անցողիկության գաղափարը խորապես վշտացնում է բանաստեղծին, քայքայում աշխարհի ունայնության հատուկ քարոզ չի կար-

դում: Սրանով էլ նա տարբերվում է մեր միջնադարյան մյուս տաղերգուներից, որոնց, առավել կամ պակաս, ճնշում, խեղ-դում է ունայնություն զաղափարը: Նրան տաղնապնդողը կյանքի վաղանցիկությունն է, որը, ինչպես տեսանք վերևում, խանգարում է երգչին վայելելու այս աշխարհը, կյանքը, սե-րը: Անուամենայնիվ թվում է, որ ժամանակի մարդն ու մտածողն էր և չէր կարող մերժել ու ժխտել ապաշխարանքն ու ահեղ դատաստանը: Այստեղ էլ արտահայտվում է թվու-րանցով՝ նախորդ էջերում քննարկված հակասականությունը՝ մի կողմից կենսասիրություն ու զգվանք մահի նկատմամբ, մյուս կողմից՝ վախ ահեղ դատաստանից ու ապաշխարանքի անհրաժեշտություն ընդունում:

Հակասականությունը ավելի ցայտուն ու խորն է եր-վում, երբ նկատի ենք առնում թվում է, որ թանաստեղ-ծությունը (Ի) կանանց մասին: Սիրո «տաքսիրտ» (Ալիշան) երգիչը այստեղ ամենաբացառական գծերով է ցուցադրում կանանց. կինը «ուղիղ» չունի «որ խելք բերէ», «սաստանին ընկեր է» «Ձուր որ սիրէ՝ հաւատն աչն է», եղբայրներին խառ-նակում, վեճ ու կռիվ է գցում նրանց մեջ, ինքը խոսում է՝ ուրիշներին չի լսում, շարվում է՝ «պաշտ ու զուրքն դեղէ», «Ձոր հայ ազգիս սկի պարտ չէ», «եկեղեցի գնալիս աւետա-րան մտիկ չընէ», այսօր ապաշխարում է՝ «վաղը քանց դե ու ալլ դէշ է», «Աչքն արտասուէ, սիրտն արատ է» և այլն:

Իսկապես այս բանաստեղծությունը իր բովանդակու-թյամբ այնպիսին է, որ դժվար է համատեղել թվում է, որ կնոջը նվիրված մյուս տաղերի հետ: Այդ է պատճառը, որ ստողներ են եղել, թե թերևս այն թվում է, որ չէ: Լեոն գրում է. «Թվում է, որ, ինչպես տեսանք, մինչև խորին ծե-րություն վառված էր մի անմահ կնապաշտություն, և նա հազիվ թե պարտավ գրեր նույն աչն կնոջ վրա, որի պատկերը նա տեսնում էր նույնիսկ պատարագի ժամանակ, սեղանի վրա»¹:

¹ Լեո, Հայոց պատմություն, հտ. III, էջ 403:

Բանաստեղծության Թլիւրանցոյն լինելը, իհարկե, անասարկելի է, և խնդիրը սոսկ այն հակասական վերաբերմունքի մեջ է, որ հեղինակը ունի կանանց նկատմամբ: Այստեղ Թլիւրանցին հանդես է բերել միջնադարյան հայացք կնոջ նկատմամբ, որը և տարօրինակ չէ, եթե նկատի առնենք, որ նա ամբողջ ու ստեղծագործում էր 14—15-րդ դարերում: Բանաստեղծը իր արդ հակասական վերաբերմունքը կնոջ նկատմամբ հանդես է բերել հենց սիրային տաղերից մեկում էլ. «Գինայ բահա՛ր, այլ է՛ի բահա՛ր» տողով սկսվող ընդարձակ տաղի առաջին 52 տողում նա իր դեղհեցկունս պատկերն է ներկայացնում մեզ արդեն ծանոթ գուլներով, նրա գովքը անում, իսկ 14-րդ տնից սկսած պարսափում է կնոջը, օրինակ, այսպիսի խոսքերով.

«Կինն քաղցրիկ զըրուց ունի,
Քան զօձ քայլէ է՛առնու պալար,
Զթիւնքն թափէ լանկարծակի,
Որպէս զակնաա բոնէ անճար:

Զունքըն քաղէ, զաչքն զեղէ,
Զինք զարդարէ զէս նշի ծառ,
Մէջքն ու պսիւնքն ծըռածէ,
Զմարդիկ ձգէ ի սար է՛ի քար» (ԺԴ, 69—76):

Այստեղ արտահայտված է սոսկ միջնադարյան աշխարհ-բմբռնմանը հատուկ, ավիտարանական վերաբերմունք կնոջ նկատմամբ, որպիսին ցուցարկւում էր միջնադարում ընդհանրապես: Այդպիսի մի մոտեցման արտահայտութիւն է նաև Խաչատուր Կեչառեցու «Կանանց արդ լացէք զձեզ» բանաստեղծութիւնը, որի մեջ չի կարելի տեսնել «տնշուշտ մի արձագանք... թերևս նաև անձնական հիասթափութիւնները»¹: Անձնական հիասթափութիւնների հետեանք չէ նաև Թլիւրանցու բանաստեղծութիւնը, այնտեղ խոսում է ժամանակի հայացքներով սնված, ժամանակի ընդհանրական ու տիրու-

¹ Մ. Ավգարեգյան, Խաչատուր Կեչառեցի, Երևան, 1958, էջ 108:

ալիտող հասկացողությունների տեր մարդը: Սակայն թլիւ-
րանցին վեր է բարձրանում այդ հասկացողություններից իր
սիրտ տաղերում, որոնց մեջ կնոջ ու սիրտ նկատմամբ ունե-
ցած հայացքն է հակասության մեջ գտնվում այդ տիրապե-
տող, իր համար ևս բնորոշ, հասկացողությունների ու հա-
յացքների հետ: Դիտենք նաև, որ թլիւրանցին իր տաղում
նման հայացք ցուցաբերում է ոչ առհասարակ Վանանց
ազգ»-ի վերաբերմամբ. բանաստեղծության վերջում նա
գրում է.

«Կինն որ գլծած է և բարի,
Ի սուրբ կուսանքն նմանի,
Ապա թէ չար և անդարձ է,
Դիւաց լինի ինքն տեղի» (Ի, 49—53):

Թլիւրանցու խրատական-բարոյախոսական տաղերից
մեկը (ԺԹ) նվիրված է արբեցությանն ու նրա վատ հետե-
վանքներին: Նրա կարծիքով «գինին է մայր ամէն մեղաց»,
«սոգոմտկան ախան շարժէ», «սպանումն գրգռէ»: Նկարա-
գրելով հարրածի գոհհիկ, զգլտնք առաջացնող վիճակը, թլիւ-
րանցին խրատում է հեռու կենալ արբեցությունից, գինին
գործածել միայն չափավոր.

«Քան զգինին լեռն հացին
Երկու և՛ իրեքն՝ ալն շահ չէ» (ԺԹ, 35—36):

Հետաքրքրական են թլիւրանցու երկու բանաստեղծու-
թյունները ևս: Դրանցից մեկում հոռետեսական տրամադրու-
թյամբ խոսում է մարդկային փոխհարաբերությունների մա-
սին: Բանաստեղծը հիասթափված է իր շրջապատից, մարդ-
կանցից, սիրելիներից, ընկերներից.

«Իմ սիրտ լսէ և՛ տկանջ արն,
Որ սիրելի իսկի չկայ՝
Ոչ գրացին և ոչ եղբայր,
Ոչ միակեց, ոչ քահանայ» (ԻԱ, 1—4):

Մարդիկ կեղծավոր են, անձնապաշտ. «Շատ մարդ լինատ է քաղցրախօս, ի սիրտն հուր կու բորբոքայ», շատերը սեղանի սիրելի, սեղանի ընկեր են, իսկ «ի փորձութեան ժամն»՝ մոռանում են, ուրանում, և դա վրդավեցնում ու զայրացնում է տաղերգուին: Այս հանգամանքները պայմանավորված են ժամանակի հարաբերություններով, ժամանակի արդյունք են, նա ուղղակի ասում է.

«Այս ժամանակս հանց երեւ—
Ով որ չգիտէ թող գիտենալ—
Զով որ գիտէս խիստ սիրելի՝
Հուրն ի բերնէն ի դուրս կու գայ» (ԻԱ, 5—8):

Ուրեմն, նրա հոռետեսությունն անձնական չէ, այլ ընդհանրական, հասարակական բովանդակություն ունի և պայմանավորված է կոնկրետ հասարակական-մարդկային փոխհարաբերություններով, որոնք միջնադարի սոցիալական պայմանների և սոցիալական միջավայրի սերունդ են:

Երկրորդ բանաստեղծության մեջ, որ ձեռագրում կրում է «Վասն քահանայից և առաջնորդաց ասացեալ» խորագիրը, հեղինակը ձաղկում է հոգևոր առաջնորդներին, որոնք քարոզում են «մի՛ սպանաներ, մի՛ գողանար և մի՛ շնար», բայց հենց իրենք գողանան, շնանան և սպանեն (ԻԲ, 13—15). նրանց խոսքի և գործի մեջ համապատասխանություն չկա. ընդհակառակը՝ նրանք «խաբող են և՛ անառակ», խրատում են, բայց իրենք «ի յամէն խրատէ ի դուրս» են, «ամէն մարդոյ խախք ու կատակ»: Իրենք «ոչխարաց հովիվ» ճառող հոգևոր հայրերի ու առաջնորդների մասին զայրույթով ու զարմանքով գրում է.

«Իսկի լինի՞ հանց խրատու,
որ խրատէ զաշխարհս երեսի,
Ինքն ի յամէն խրատէ ի դուրս,
ամէն մարդոյ խախք ու կատակ» (ԻԲ, 9—12):

Այս բանաստեղծութեան մեջ Թլկուրանցին ներկայացնում է ժամանակի հոգևորականութեան մի մասի բարոյական դեմքից զուրկ կերպարանքը, խարեբա, անպատկառ լինելը, ըստ ամենայնի՝ բացասական կերպարը:

Այս հարցերին անդրադառնալը սոցիալական երանգ ու բովանդակութուն է տալիս բանաստեղծութեանը: Իսկ առաջին անգամ հրատարակվող սույն (ինչպես և նախորդ՝ ԻԱ) բանաստեղծութեան գոյութիւնը ցույց է տալիս, որ Հովհաննես Թլկուրանցին իր ստեղծագործութեան մեջ սոցիալական խնդիրներ էլ է բարձրացրել, և միայն սիրո երգիչ չէ, որպիսին նա հայտնի էր միջնադարյան գրականութեան պատմութեան մեջ:

Պետք է կարծել, որ այդ բանաստեղծութիւնը նրա ստեղծագործութեան մեջ միակը չի հղել նշված բովանդակութեամբ. ամենայն հավանականութեամբ նա ունեցել է սոցիալական խնդիրներին նվիրված ուրիշ բանաստեղծութիւններ ևս, որոնք մեզ չեն հասել: Այս եզրակացութիւնը ամրապնդվում է նրա ստեղծագործութեան երրորդ խմբի՝ վիպական տաղերի գոյութեամբ նույնպես:

ՎԻՊԱԿԱՆ ՏԱՂԵՐ

Վիպական երգերը կամ վիպական տաղերը այն ստեղծագործութիւններն են, որոնք կերտված են պատմական այս կամ այն կոնկրետ եղելութիւնների հենքի վրա և, սովորաբար, նրանց թարմ տալավորութեան տակ: Վիպական երգերը ժողովրդական բանահյուսութեան մի տեսակն են: Իբրև ինքնուրույն առանձին ստեղծագործութիւններ նրանցից շատ քիչ բան է մեզ հասել. ժամանակի ընթացքում կամ մոռացվել են և կամ միահյուսվել այլ սյուժեների ու մոտիվների հետ, կորցրել են չափական բնութիւնը և վերածվել պատմվածքների ու դրույցների:

Միջնադարյան ժողովրդական վիպական երգերից հայտնի են «Լևոնի երգը», «Մոկաց Միրզան», «Կարոս խաչը», «Նարե-

կացին» և «Ասլան աղան»: Դրանցից առաջինը, «Լեւոնի երգը», որ ստեղծվել է, հավանաբար, 13-րդ դարի վերջերին, գրվել է առնվել դեռևս միջնադարում. սա բուն ժողովրդագրականից գրված առաջին վիպական երգն է:

Հովհաննես Թլկուրանցու ստեղծագործությունը ուսումնասիրությանը ցույց է տալիս, որ մեր հեղինակը միջնադարյան առաջին և միակ տաղերգուն է, որ մշակել է ժողովրդական վիպական երգեր. Թլկուրանցու ստեղծագործությունն մեջ դրանք են՝ «Տաղ քաջի Լիսարտին», Նարեկացու վերաբերյալ տաղը, որոշ իմաստով նաև Ալեքսիանոսի վարքը, որ կրոնական բովանդակություն ունի:

«Տաղ քաջի Լիսարտին».— Այս վիպական տաղի հիմքում ընկած է հետևյալ պատմական իրողությունը: 1368 թ. Տարսոնի ամիրա Մանչակ (կամ Միչաք) Շահարովին հարձակվում է Սսի վրա: Սպարապետ Լիսարտիոր ջարդում է Մանչակի զորքերին և սպանում նրա «գոված աղայն»: Երկու տարի հետո՝ 1370 թ. Մանչակը նորից է հարձակվում Սսի վրա 60.000 զորքով: Կոստանդին 5-րդ թագավորը ցուցարարում է բացարձակ անկարողություն: Թշնամու դեմ դարձյալ դուրս է գալիս Լիսարտիոր, որ մոտ 20 տարի հաջողությամբ պատերազմել էր Եգիպտոսի մամլուքների դեմ: Բայց այս անգամ Լիսարտիոր չի կարողանում գիմադրել, սպանվում է Սսի կամուրջի վրա: Թուրքերը գրավում են Սիսը և ավերում:

Պատմական այս իրադարձություններն են Հովհ. Թլկուրանցու վիպական տաղի նյութը: Պատմական աղբյուրները շատ քիչ բան են հաղորդում Լիսարտիորի մասին: Դրավոր պատմական աղբյուրների թերին լրացնում են Թլկուրանցու «Տաղ քաջի Լիսարտին»-ը և ժողովրդական զրույցները, որ ստեղծվել են վերահիշյալ իրադարձությունների և Լիսարտիորի մասին:

Թլկուրանցու տաղի առաջին մասը Լիսարտիոր քնարական գովքն է, իսկ շարունակության մեջ պատմվում են իրողար-

ձուլթյունները: Թուրքերը անընդհատ հարձակվում են Սսի վրա.

«Պատերազմին չըկայր խափան,
Ամէն տարի տասն և քսան»:

Ամեն անգամ նրանց ջարդում ու վանում է Լիպարիտը.

«Յորժամ հեծնուր զիւր ձին վազան,
Ի ձեռն առնուր զըռում ճօճան,
Սասանէր ազդըն թուրքմանաց,
Դողայր ամէն թուրքմանստան»:

Սակաջն մի անգամ «Մանչակ աշուն չարեաց մառան»
ամիրան, երբ 60.000 զորքով հարձակվում է Սսի վրա, թու-
լամորթ թագավորը զիմում է Լիպարիտին.

«Քաջ Լիպարիտ, մեծ զօրական,
Հեծելս քեզ համար եկան...»:

Լիպարիտը պատասխանում է. «Ես՝ քաղքիս չարին փո-
խան», և խնդրում է թագավորին, որ նա «հաստատ լ'ամուր
պահէ զկարմունճն»՝ հալոց զորքերի նահանջի ճանապարհը:
Լիպարիտը մտնում է թշնամու զորքերի մեջ և մեծ կոտո-
րած անում.

«Կտրեց լ'անցաւ առիւծնման,
Զհեծելն արար փախըստական,
Ի՛ի հետ եգիլը ընծանման:
Լաշկարն արար զիզան-գիզան,
Հանց որ արիւն գետեր ելան»:

Բայց

«Նա՛ թագաւորն չարացաւ,
Զհեծելն առաւ ու ետ դարձաւ»:

Թուրքերի զորքերը դրավում են կամուրջը, և երբ Լիպա-
րիտը վերադառնում է, հարձակվում են նրա վրա, սպանում,
կտրում ևն զլախը ու տանում իրենց հետ, մարմինը թողնելով

աշխատեց: Դրանից հետո թշնամիները նորից են հարձակվում Սսի վրա ու «աւէր ածում» քաղաքը:

Հետաքրքիր է, սակայն, այստեղ մի հանգամանք:

Պատմադիտական դրականության մեջ ընդունված է այն կարծիքը, ըստ որի «Թագավորը չի կարողանում պահել կամուրջը, որ անցնում է թշնամու ձեռքը» (Լեո, Հայոց պատմություն, III, էջ 214): Այլ կերպ է մեկնաբանվում թագավորի արարքը Թլկուրանցու վիպական տաղի մեջ.

«Նա թագաւորն չարացաւ,
Ձհեծելն առաւ ու ետ դարձաւ»:

Այսինքն՝ նա կամուրջը թողնում է դավադրաբար: Ըստ երևույթին, սա համապատասխանում է պատմական իրականությունը: Հայտնի է, որ թուլամորթ ու վախկոտ Կոստանդին 5-րդը, որ կիպրացի էր և թագավոր էր ընտրվել, որովհետև շատ հարուստ էր՝ «առ փարթամութեան» (Դարդեկ) համաձայնություն է գալիս Եգիպտոսի սուլթանի հետ, խոստանալով հանձնել նրան իր թագավորությունն ու երկիրը, միայն թե ապահովվի իր կյանքն ու հարստությունը: Անհավանական չէ, որ նա դավադրաբար սպանել տար սպարապետ Լիպարիտին՝ թուրքերի դեմ պայքարը կազմակերպող քաջ զորավարին, խափանել ժողովրդի ինքնապաշտպանությունը՝ անձը և զույգը փրկելու իր նպատակները իրագործելու համար:

Թլկուրանցու տաղում Լիպարիտը ներկայացված է որպես բազմաթիվ հաղթանակներ տարած անպարտելի մի դյուցազն զորավար, որից թշնամիները «դինչ զուռ դողան»: Նա իսկական ժողովրդական հերոս է: Հաստատ իմանալով, որ օրհասական կովի է դնում, որտեղ գտնելու է իր մահը, նա չի վարանում և իր անձը դնում է «քաղքի չարի փոխան».

«Բայց չէ պատեն զըրուց առնել,
Թէպէտ հասաւ ինձ օր մահուան»:

Նա «արեգական նման պայծառ էր», «երեսը լոյս էր կամար», նրա «բարքը բարի» էր, «խօսքը շաքար», «բնութեամբ

բարի դէմ աղքատաց: Վիպական տաղում ժողովրդական դրական հերոսը օժտւած է ներքին ու արտաքին բարեմասնութիւններով:

Լիպարիտի կորուստը մեծ վիշտ է պատճառում ժողովրդին: Բնութիւնն էլ սգում է նրա մահը.

«Սալ կրկրին պաղչա ու ծառ,
Գոյն ի գունաց ծաղկունք որ կալր՝
Հառաչանօք առին զիրար»:

Սրտառուչ է մարտի գնալուց առաջ իր հարազատներից նրա բաժանման նկարագրութիւնը.

«Հառչեաց, զորդեակըն համբուրեաց,
Հանց որ զհեծելն ի լաց եհան.
Սաաց. «Որդեակ իմ Յովհաննէս,
Վասի՛լ եղբայր իմ սիրական,
Փառօք տիկին դու Մանանայ,
Իշխանուհի արեւըման,
Հայեաց պատկերս ի մանկութեան,
Որ տի մտնում ի հող տապան»:

Վիպական երգերին հատուկ բոլոր բնորոշ գծերը առկա են «Տաղ քաջի Լիպարտին»-ի մէջ: Այն իսկական քնարական-վիպական ստեղծագործութիւն է, ըստ որում տաղի առաջին մասը ամբողջապէս հերոսի քնարական գովքն է, որտեղ քնարականութիւնը, հույզը սաստկացվում է «Ո՛վ մեծ հըղօր քաջ Լիպարիտ» կրկնակով, որ դրված է յուրաքանչյուր քառատող տան վերջում: Ժողովրդական վիպական երգերին հատուկ արվեստով է կերտւած թե՛ Լիպարիտի կերպարը և թե՛ առհասարակ ողջ վիպերգը:

Սակայն ժողովրդական ստեղծագործութեան սոսկ ազդեցութեամբ հորինված ստեղծագործութիւն չէ քննարկվող տաղը:

Հովհաննէս Թլկուրանցու «Տաղ քաջի Լիպարտին»-ը պատմական տաղ-վիպերգ լինելով հանդերձ, մեր կարծիքով, հո-

րինված է ժողովրդի մոտ արդեն ստեղծված զրույցների օգտագործում-մշակումով:

Քաջ ու հայրենասեր զորավարի կյանքն ու գործը դարձել է ժողովրդական զրույցների ու պատմությունների նյութ: Դրանցից երկուսը պահպանված են Հայկական ՍՍՌ Մատենադարանի գրչագրերում¹:

Առաջինը գտնվում է № 3569 գրչագրում (էջ 25ա—28բ), որ 16—17-րդ դարի ձեռագիր է, և կրում է «Պատմութիւնք քաջ Լիպարիտին» վերնագիրը. դրված է իբրև ինքնուրույն ստեղծագործություն՝ «Պատմութիւնք ի հարանց վարուց»-ից հետո:

Մյուս մի ալլ օրինակը ծանոթ է եղել Ն. Ակինյանին, որը և հրատարակել է «Հանդես ամսօրյա»-ում, նախկին Լադարյան ճեմարանի, այժմ մեր Մատենադարանին պատկանող № 6951 ձեռագրից: Այստեղ զրույցը կրում է «Պատմութիւնք քաջ Լիպարտին է ասացեալ. զԼ. ԼԲ» վերնագիրը: Ձեռագիրը Մովսես Զուղայեցու «Յադագս մտառութեան և տեսողութեան բանասիրաց» գործի ընդօրինակությունն է՝ կատարված 1762 թ. Հովհաննես քահանայի ձեռքով, ուր իբրև վերջին՝ ԼԲ գլուխ մուծված է Լիպարիտի զրույցը: Ակինյանը գրում է. «Որչափ նկատած եմ պատմվածքս կը պակսի Մ. Զուղայեցվո ուրիշ՝ ավելի հնագույն օրինակներու մեջ, և արդեն նյութն ալ անհարմար էր այն ժողովածուքին նկարագրին: Հավանորեն ուրիշի մը, թերևս Հովհաննես քահանայի (ձեռագրի գրչի— էմ. Պ.) գրչեն մուծված է հատվածս ժողովածուքին մեջ իբրև ԼԲ գլուխ»:

Բանասերը իրավացի է: Այդ հաստատվում է զրույց-պատմվածքի ավելի հին (№ 3569) ձեռագրում առանձին գտնվելով:

Զրույցի առաջին մասում պատմվում է Լիպարիտի պատմությունը մոտավորապես այնպես, ինչպես Թ՛լխուրանցու տա-

¹ Զրույցների բնագրերը տես «Ցաղ քաջի Լիպարտին»-ի ծանոթագրության վերջում:

դում, իսկ Երկրորդ մասում՝ զրույցը Լիպարիտի քրոջ մասին է: Պատմությունը տարվում է բավական մանրամասներով և առանց, այսպես ասած՝ գրական մշակման: Որոշ մանրամասներ իրենց զուգահեռներն ունեն մեր բանահյուսական հանրածանոթ ստեղծագործություններում: Այսպես, այստեղ Լիպարիտի մասին ասվում է. «Այլև բազում անգամ հեռեակ մանէր ի կսիւ ի մէջ ձիանց, և միայն քարտաճգութեամբ դարձուցանէր զթշնամիսն»: Սա հիշեցնում է, թերևս, Անգեղյան Տորքի՝ վիճաճգությամբ թշնամիների նավերը խորտակելն ու հեռացնելը, ինչպես պատմվում է Խորենացու մոտ (տե՛ս Խորենացի, գիրք II, գլ. Ը):

Երբ Լիպարիտի զուխը տանում են Մսրա Սուլթանին, սա չոյժ տպաշաւեցաւ, եթէ ընդէ՞ր ոչ բերիք զնա կենդանի առ իս, զի կին տալին նմա, որ աճէր, և թագաւոր անէի, ընդդէմ թշնամեաց խոց կացուցանէի զնա որպէս պարիսպ»: Նույն նպատակով «Սասնա ծռեր»-ում Մսրա Մելիքը Մեծ Մհերին կենակցել է տալիս իր կնոջ հետ, որպեսզի «ի դոր ջընսեն» իրենց «ազկի մեզ ընդնի» (տե՛ս, օրինակ, Սասնա ծռեր, հատ. Բ, մաս առաջին, Երևան, 1944, Մանուկ Թորոյանի պատումը, էջ 269):

Թերևս «Սասնա ծռեր» վեպից որոշ մանրամասներ ու մոտիվներ միահյուսվել են Լիպարիտի պատմությանը: Նշանակալից է՞ որպէս, թե «Քաջ Լիպարիտ էր ի Սասնոյ դաւառէն»:

Լիպարիտի մասին այս արձակ զրույցի գաղափարական բովանդակւթյան և Լիպարիտի կերպարի էության բնորոշման տեսակետից ուշադրության արժանի է հետևյալը. երբ Մսրա 50.000-անոց զորքը բանակում է Սոի գլխոյց, հայոց թագաւորը ասում է Լիպարիտին. «Քեզի համար եկեր է հեծելա»: Լիպարիտը պատասխանում է նրան՝ «Իմ ջանս վասն եկեղեցեաց է և քրիստոնէից (իմա ժողովրդի—ԼՄ. Պ.) և ոչ վասն թագաւորութեան (իմա թագաւորի—ԼՄ. Պ.)»:

Բնորոշ է նաև, որ զրույցի Երկրորդ մասում պարոնը խաբում է Լիպարիտի քրոջը և Մսրա ըմբիշին հաղթելուց

հետո, խոստացած պարգևի՝ բամբակի մեջ 40 լիտրանոց քար է դնում:

Բազմաթիվ, հաճախ բառացի, նմանություններ կան Թլկուրանցու Լիպարիտի տաղի և ժողովրդական զրույցի առաջին մասի միջև: Վերոբերյալներից բացի, նշենք նաև, որ Լիպարիտի տաղում թագավորի՝ Լիպարիտին առած «հեծելս քեզ համար եկան» արտահայտությունը գրեթե բառացի գտնում ենք ժողովրդական զրույցի մեջ՝ «Քեզի համար եկեր է հեծելտ»:

Պատմության շարադրանքն էլ Թլկուրանցու մոտ տարվում է աջնպես, ինչպես զրույցում, իր բոլոր մանրամասներով:

Այս բոլորը ապացուցում են, որ Թլկուրանցին մշակել և չափածոյի է վերածել Լիպարիտի մասին ժողովրդական զրույցի հենց աջնպիսի մի տարբերակ-պատում, որպիսին մեզ է հասել № 3569 ձևապրով:

Սակայն, եթե զրույցում կերտված է դյուցազնի կերպար, ինչ որ բնորոշ է ժողովրդական ստեղծագործությունը, Թլկուրանցու վիպերգում դրա հետ միասին Լիպարիտի կերպարը ավելի պատմական գույն ունի:

Զրույցում միանգամայն պարզ տաված է, որ Լիպարիտը սպանվում է թագավորի դավադրության պատճառով, աչն՝ ինչ որ կռահել միայն կարելի է Թլկուրանցու տաղից: Զրույցի մեջ Լիպարիտը, գիմելով յուրալիններին, ասում է. «Բարով կացէք, զի թշնամեաց ոչ վախենամ, ապա յիմոցս թըշնամութեամբ խորհուրդ խորհէին ինձ, բայց ես միամտութեամբ դնեմ զանձն իմ ի վերայ քրիստոնէից»:

Այսպես ուրեմն, թեև Լիպարիտը գիտե, որ հայոց թագավորը մտածում է իրեն ոչնչացնել, բայց գնում է թշնամու դեմ՝ հանուն իր ժողովրդի: Զրույցի մեջ ուղղակի էլ ասված է, թե «թագաւորն հայոց երկեաւ ի քաջ Լիպարիտէն, զի մի գուցէ և զինքն ըսպանանէ և թագաւորէ»:

առաջոյդը ավելացնում է՝ «Այլ քաջն հոգով և մարմնով Լիպարիտ ոչ ունէր աչնպէս վատ խորհուրդ»:

Երկրորդ գրույցը գտնվում է № 515 ձևագրում (էջ 26բ—28բ) և բովանդակութեամբ առնչվում է առաջին գրույցի երկրորդ մասի հետ, որտեղ պատմվում է Լիպարիտի քրոջ մասին: Այստեղ ըմբշամարտողը յոթ քաջերի քույրն է, որոնց ոչնչացնում է (թունավորում) թագավորը—նույն ինքը՝ Լիպարիտի քույրը:

Այստեղ էլ կոխվել տեղի է ունենում ձիհան (Ջիհան—Արևելյան Կիլիկիայի գետը) գետի ափին, իսկ ըմբշամարտութեան ժամանակի մասին գրիչը գրում է՝ «Այս եղև թվին 912» (836+551=1387), այսինքն՝ Լիպարիտի՝ Տարսնի Մանչակ ամիրայի դեմ կռվում բնկնելուց 17 տարի հետո:

Բնորոշ է նաև, որ № 515 ձևագրում գրույցը գտնվում է Լիպարիտի տաղի հատվածից հետո և նրանից չի անջատվում բաժանման որևէ նշանով:

Քննութեան առարկա գրույցները ցույց են տալիս, որ, թերևս, գոյություն է ունեցել մի ամբողջական վեպ, որի կենտրոնական հերոսը Լիպարիտն է, բայց այդ վեպից մեզ միայն հատվածներ են հասել: Գուցե ի հայտ գան այլ հատվածներ ևս, որով վերջնականապես կհաստատվի մեր ենթադրությունը:

Երկու գրույցներն էլ պատմվում են այնպես, որ թվում է, թե գրիչը (կամ նախամալր ձևագրերի գրիչը՝ դա երկրորդական հանդամանք է) ասացողից է անմիջականորեն զրի տուել և կամ ինքն է հիշել ու գրել: Մի բան համեմատյալ հեպտ պարզ է, գրույցները գրական մշակման չեն ենթարկված:

Նարեկացու տաղը. — Միջնադարում Գրիգոր Նարեկացու մասին հորինվել են մի շարք գրույցներ, որոնցից մեկը մշակել է Հովհաննես Թլկուրանցին: Այդ գրույցներից մեկին հանգիստում ենք Այսմավուրքում, որտեղ կարդում ենք.

«Եւ զի ջան և փութ էր սրբոյն (Գրիգորի—Էմ. Պ.) վասն միաբանութեան եկեղեցւոյ, զի զեղծեալ և անփութ արարեալ կարգս եկեղեցւոյ սրբոյ ի ծուլից և ի մարմնաւոր առաջնորդաց կամէր հաստատել և վերստին նորոգել. վասն որոյ այսպանէին զնա բիրտ և սոսիւ մարդիկ և համբուէին զնա

ծայլթ: Եւ ժողովեալ ի մի վայր հախկոպոսունք և իշխանք՝ աղատանօք և տանուտերօք: Եւ յղեալ կոչեցին զնա առ ի դատել և յանդիմանել հրապարակաւ և աքսորել զնա պատուհասիւ որպէս զհերժւածոյ: Եւ եկեալ առ սուրբն հրաւիրակքն զի տարցեն զնա: Իմանալով նրանց զիտավորութլունը, Նարեկացին հրավիրում է հաց ուտել և հետո գնալ. նրանց առաջն է զնում խորոված աղափլիններ: Հրավիրակները նկատում են, որ օրը ուրբաթ է, պահս է. Նարեկացին մոռացկոտության համար ներում է հայցում նրանցից, խնդրելով, որ աղափլիններին թոչեկու հրաման տան. նրանք զարմանում են. Նարեկացին ինքն է հրաման տալիս, և աղափլինները թե առած թոչում են¹:

Որ այս զրույցը ժողովրդական է և ժողովրդից է անցել Այսմավուրքի մեջ, երևում է հինց բովանդակութլունից: Պաշտոնական եկեղեցին մահկանացու մարդուն հրաշքներ գործել չի տալիս. ըստ նրա մահկանացուն կարող է հրաշքների ենթակա լինել, բայց ինքը այլախիք կատարել չի կարող: Այդ հնարավոր է միայն ժողովրդական ստեղծագործութլան մեջ, որտեղից և նման բովանդակութլամբ զրույցները անցել են եկեղեցական գրականութլանը: Նշված նկատառումով չի կարելի ենթադրել, թե այս, ինչպէս և մյուս զրույցները ստեղծված են պաշտոնական կրօնական-եկեղեցական միջավայրում և անցել են ժողովրդին ու նույնութլամբ պահպանվել նրա մոտ:

Ճիշտ է նկատում Մ. Արեղյանը, թե Նարեկացու մասին «երգված զրույցները նույնպէս անսպալման գալիս են հին ժամանակներից և ժողովրդական են գարձած, կամ թերևս հին կրօնական զրույցները ժողովրդական երգիչների կողմից երգ ու ստանալորի են վերածված»²: Այս գեղքում, անշուշտ, այդ զրույցները զգալի չափով փոխել են իրենց բնույթը և

¹ Տե՛ս Գիրք որ կոչի Այսմավուրք, 1730, էջ 394:

² Մ. Արեղյան, Վիպական երգեր, ՍՍՍՐ ԳԱ հայկական ֆիլիալի տեղեկագիր, № 4—5, 1940, էջ 63:

դադարաւորախոսական նոր երանգով ու բնավորութեամբ անցել ըստն եկեղեցական գրականութեանը:

Նարեկացու մասին զրուցները ժողովրդի մեջ պահպանվել են երկար ժամանակ և դրանցից երկուսը գրի են առնվել 19-րդ դարի վերջերին¹: Ժողովրդական միջավայրում զրուցները հերոսի՝ Գրիգոր Նարեկացու կերպարը աշխատավորական բնույթ ու երանգ է ստացել: Ըստ այդ զրուցներից մեկի, գրի առնված Գ. Հովսեփյանի կողմից, Նարեկացին նախ մշակների հաց ու ջուր տանողն է, ապա գնում է Ղազիլու կապանը, որտեղ յոթ տարի հովվութեւն է անում մեռած հովվի փոխարեն և իր ստացած «հախով»—վարձով «շախում»—պահում է հովվի «հեթմներին»—որբերին: Այստեղից նա գնում է Մշու երկիրը և մտնում «նոքարութին»—ծառայութեան մի պարտքատեր մարդու մոտ և հրաշագործութեամբ նրան ազատում պարտքերից:

Այս բոլորի հետ միասին Նարեկացու կերպարը այստեղ զգալի չափով կրոնական բնույթ ունի. նա մի շարք հրաշագործութեւններ է անում՝ «քակուռ» (անասունի չոր աղբը) հաց է դարձնում, դառներին ու գայլերին միասին արածեցնում է, մեռած նորափեսային վերակենդանացնում է, նրա հրամանով մորթած աղափնիները թե ևն առնում ու թռչում:

Մյուս զրուցում, որը պետք է դիտել իբրև նույն զրուցի ավելի նախնական տալբերակը, Նարեկացու կերպարի կրոնական կողմը ավելի մեծ տեղ է ընդունում. թեև այստեղ էլ նա «մշակներաց» հաց ու ջուր տանողն է, հովիվ է, բայց ավելի շեշտված են նրա՝ որբին հատուկ հրաշագործութեւնները:

Նարեկացու մասին Թլկուրանցու վիպական տաղը բովանդակութեամբ ավելի մոտ է և համընկնում է այս երկրորդ՝ «Լումա»-ում տարագրված զրուցին:

Թլկուրանցու վիպական տաղում Նարեկացին հրաշագործ վարդապետ է: Նարեկ զյուղի տանուտեր Գորգիկը «Ապրեր

¹ Երկուսն էլ բերել ենք Նարեկացու մասին վիպական տաղի ծանոթագրութեան մեջ:

էր հարիւր տարի, չէր եկեր ի ժամատեղին»։ վարդապետի հարցումին, թե «Յէ՞ր չես գար ի ժամատեղին», Գորգիլը պատասխանում է՝ «Շատ մշակ ունիմ չըբանին»։ Վարդապետը նրան անիծում է. «Ձի հանգչի՛ մարմինդ ի հողին»։ Մեռնում է Գորգիլը, հողը չի ընդունում նրա մարմինը։ Գորգիլի ազգականները խնդրում են Նարեկացի վարդապետին, սա խոսում է մեռած Գորգիլի հետ, Գորգիլը թողություն է խնդրում և Նարեկացին հրամայում է՝ «Գո՛րգ, հանգիր ի մէջն ի հողին»։ հողը ընդունում է մեռելին։ Համբավը հասնում է Սիս։ Երեք սոցի վարդապետներ գալիս են «վարդապետն ի տես» և նրան հանդիպում սարի վրա ոչխար արածացնելիս։ Նարեկացին խմանում է «գլխորհորդն ի սրտին» և սարին նստած ոչխարին ալաս անող գալչերին կանչում է «ու հովիւ եղիր ոչխարին», իսկ իրենք գնում են Նարեկացու խուցը։ Նարեկացին երեք աղամիս է բռնում, մորթում ու խորովում և հյուրասիրում սոցի վարդապետներին։ Սրանք նկատում են, որ օրը պահա է. Նարեկացին հյուրերին առաջարկում է կամ տակ և կամ հրաման տալ, որ թռչեն։ Վարդապետները դարձանում են, և Նարեկացին է հրաման տալիս, աղամիլները կենդանանում են ու թռչում հասնում իրենց երամին։ Վարդապետները լուր են տանում Սսի կաթողիկոսին Նարեկացու մասին, թե «Ճըշմարիտ և ըզորդ կասեն, որ կուտայ հոգի մեռածին»։

Այս ամբողջը նուշնությամբ կա նաև Նարեկացու մասին «Լուսնա»-ում տպված ժողովրդական նուշնակն չափածո զրույցի մեջ. վերջինս բացի պրանից ունի մի երկու դրվագ է։

Թե՛ զրույցների և թե՛ Թլիուրանցու տաղի սյուժեն կազմաված են առանձին դրվագների (զրույցների) միահյուսմամբ, հարակցությամբ, ինչ որ հատուկ է ընդհանրապես ժողովրդական վիպական հրգերին՝ պայմանավորված նրանց ծագման ու առաջացման հանգամանքներով։ Առանձին զրույցներ են Գորգիլի, աղամիլների վերաբերյալ դրվագները, Նարեկացու հովիվ լինելու և գալչերին ոչխարների վերակացու կարգելու պատմությունը, որ ավելի զարգացած ու քիչ այլ կերպ է

պատմվում Գ. Հովսեփյանի զրի առած վիպական երգի մեջ, որտեղ Նարեկացին գնում հովվութիւն է անում մեռած հովվի փոխարեն և ստացած վարձով պահում հովվի որբերին: Այսպիսի տարբերութիւն միշտ էլ կարող է լինել նույն զրույցի տարբեր պատումների միջև և բնորոշ է առհասարակ ժողովրդական ստեղծագործութեանը:

Զրույցների միմյանց և թրկութանցու տաղի նկատմամբ ունեցած տարբերութիւնները ցույց են տալիս, որ Նարեկացու մասին զրույցը կամ զրույցները ժողովրդի մեջ ապրել են երկար ժամանակ և շատ տարածված են եղել:

Նարեկացու մասին վիպական երգերում և վիպական ապոլոգիում հանդէս են գալիս հասարակութեան ներքին խառնի ներկայացուցիչները՝ մշակները: Վիպերդի ժողովրդական տարբերակներում մշակները, որոնց հաց ու ջուր տանոցն է Նարեկացին, թրկութանցու տաղի նույն աչն մշակներն են, որոնք աշխատում են տանուտեր Գորգիկի (Գորգի) համար և որոնց մասին Գորգիկը ասում է. «Շատ մշակ ունիմ՝ չըբանին»¹. Գորգիկը «ժամատեղի» չի գնում՝ զբաղված իր մշակներին բանեցնելու գործով: Այս առիթով է, որ Նարեկացին անիծում է նրան՝ «Ձի հանդչի՝ մարմինդ ի հողին»:

Բացասական գծերով է ներկայացված գյուղական համայնքի վերնախավի ներկայացուցիչ Գորգիկը, որ Նարեկ գյուղի տանուտերն է (սեփ), բանեցնում է շատ մշակներ և չի հաճախում եկեղեցի:

Ժողովրդական այդ վիպական երգերի, ինչպէս և թրկութանցու տաղի մեջ «պատմականը Նարեկացին է, մեկ էլ աչն, որ ժողովուրդը դարեր շարունակ հավատացել է նրա հրաշագործութեանը»²: Իրական-պատմական անձնավորութեան

¹ Մ. Աբեղյան, Վիպական երգեր, նույն տեղում, էջ 63: Աբեղյանին հայտնի է եղել միայն Գ. Հովսեփյանի զրի առած վիպական երգը, նա անձանոթ է եղել «Լուսա»-ում տպված չափածո զրույցին և թրկութանցու տաղին:

կերպավորում է, ամենայն հավանականությամբ, նաև Գորգիկը¹:

Վիպական տաղի հերոսը՝ Նարեկացին, ինչպես զրույցների մեջ, այստեղ էլ ներկայացված է իրեն դրական կերպար: Ժողովուրդը իր սիրած պատմական անձնավորությանը օժտել է դրական գծերով և հրաշագործություններ է անել տալիս: Եվ էական ու կարևոր է այստեղ մի հանգամանք. եթե այդ հրաշագործություններից խորությամբ աղավաղվել են կենդանացնելն ու թացնելը շատ հնից է գալիս և լոկ կրոնական է, ապա Գորգիկին անիծելը, մեռած Գորգիկի հետ խոսելը և հրամանը՝ որ հողը նրան ընդունի՝ սոսկ կրոնական բովանդակություն ունեցող հրաշագործությունն է: Այդ հրաշագործության միջոցով պատժվում է չարը, որ այստեղ հանդես է գալիս շատ կոնկրետ կերպով՝ իշխող դասի ներկայացուցչի՝ տանուտերի դեմքով: Դրանով հրաշագործությունը տվյալ դեպքում ստանում է սոցիալական բովանդակություն:

Այսպիսով՝ չնայած Նարեկացու մասին ժողովրդական վիպական երգ-զրույցի մշակում հանդիսացող՝ Թլկուրանցու տաղում պատմվում են սրբացրած Նարեկացու հրաշագործությունները, բայց էականը դրանք չեն, այլ դրանց միջոցով արտահայտված, ինչպես և ամբողջ տաղում զգացվող սոցիալական բովանդակությունը՝ տաղի հեղինակի ժողովրդական-աշխատավորական գաղափարախոսությամբ:

Ինչպես վիպական երգերին ընդհանրապես, այնպես էլ Թլկուրանցու վիպական տաղերին հատուկ է քնարականությունը: Նարեկացու տաղը ևս զերծ չէ դրանից. քնարական շունչը զգալի է պատմեկակերպի մեջ, թեև տաղը չունի կրկնական, որով ընդհանրապես արտահայտվում է վիպական երգերի քնարականությունը: Կրկնականների մնացորդները սակա

¹ 14—15-րդ դդ. ձեռագրերի հիշատակարաններում շատ են հանդիպում Գորգ կամ Գորգիկ անունները, որոնցից մի երկուսը տանուտերեր. տես Լ. Խաչիկյանի «Ձեռագրերի հիշատակարանների» անվանացանկերը:

ենն ժողովրդից գրի առնված երկու պատումների մեջ էլ. «Լու-
մաճ-ում տպագրված պատումում երգիչը ամեն մի դեպք
պատմելուց հետո բացականչում է. «Ծառա կեղնեմ Նարեկա-
ցուն», մի տեղ էլ՝ «Ծառա կեղնիմ էն խովուվուն», իսկ
Գ. Հովսեփյանի գրի առած պատումում քնարականությունը
արտահայտված է «Հեթմ շախող Նարեկեծի», «Պարտքնտեր
պարտքից աղատող Նարեկեծին», «Մեռել հարուցող Նարե-
կեծին», «Սրբի զանկան, սրբի Նարեկեծին» կրկնակ-բա-
ցականչություններով, որ չարձյալ արվում են ամեն մի դեպք
պատմելուց հետո:

Հնում հայկանարար Նարեկացու մասին վիպական երգը
ունեցել է կրկնակ, բայց Թլկուրանցին այն դուրս է թողել
իր մշակման մեջ:

Մինչդեռ սույն երգի ժողովրդական պատումները ան-
հանդ են ու աղատ ոտանավորով, Թլկուրանցու տաղը գրված
է միջնադարում շատ սիրված հայերենների չափով: Այստե-
ղից կարելի է այն հետևությունը անել, որ միջնադարում
սաղի ժողովրդականները ևս ստեղծված են եղել նույն հայե-
րենների չափով, որպիսի չափով ստեղծված է նաև դեռևս
իր ժամանակ բուն ժողովրդականից գրի առնված «Լևոնի
երգը»:

Միջնադարյան գրականության մեջ Թլկուրանցուց առաջ
վիպական աաղերի չենք հանդիպում. Հովհաննես Թլկու-
րանցին առաջինն է միջնադարյան աաղերգուների մեջ, որ
մշակել է բուն ժողովրդական գրույցներ—վիպական երգեր՝
ժողովրդական, դեմոկրատական իսկ գաղափարախոսությամբ:

Թլկուրանցուց հետո կան պատմական բովանդակությամբ
ստեղծագործություններ՝ պատմական տաղ-պոեմներ, բայց
դրանք վիպական չեն, հորինված չեն ժողովրդական վիպական
երգերի հենքի վրա, չեն հանդիսանում վերջիններիս մշակու-
մբ: Այսպիսով՝ Հովհաննես Թլկուրանցին միջնադարյան տա-
ղերգուների մեջ վիպական տաղերի ոչ միայն առաջին, այլև
առաջիմ մեկ հայտնի միակ հեղինակն է:

Հովհ. Թլկուրանցին իր տաղերի համար գործածել է համապատասխան բանաստեղծական չափեր: Նրա տաղերի ճշն-
շող մեծամասնությունը (Ժողովածուում գրված 24-ից 19-ը)
գրված են յամբական երկանդամ 8 վանկանի տողերով: Այս
չափը, «որ շատ սիրված է եղել ժողովրդական երգերի մեջ»
և «սխիզմիկ երաժշտականության կողմից... մեր չափերի մեջ
լավագույններից է»¹, ամենից սովորի հարմարն է եղել
Թլկուրանցու համար, եթե նկատի ունենանք նրա տաղերի
աշխարհիկ թրթռուն բովանդակությունը և այն հանգամանքը,
որ այդ տաղերը եղանակավոր են եղել, «գոյն»—եղանակ են
ունեցել, գրվել են երգվելու համար, իսկ այդ տաղաչափու-
թյամբ հորինված երգերը արտասանվում են հորդոր ու հեշտ
եղանակավորվում են:

Մի շարք տաղեր գրված են 11 վանկանի (6+5) տողե-
րով, իսկ մի քանիսը՝ հայերենների չափով, որ Թլկուրանցուց
առաջ գործածել են Նարեկացին, Շնորհալին, Կեչառեցին և
Ֆրիկը: Բնորոշ է, որ, ինչպես տեսանք, ժողովրդական երգե-
րին հասուկ այս հայերենների չափով է գրված Նարեկացու
մասին վիպերգը, որի թեման քաղված է ժողովրդական բա-
նահյուսությունից: Նույն այդ չափով է գրված նաև Արարա-
ծոց մեկնությունը՝ շուրջ 1600 տող:

Հանգավորման տեսակետից բավական բազմազան են
Թլկուրանցու տաղերը: Սրանցից մի քանիսը միահանգ են,
ինչպես ժ, ժԲ, ժԷ տաղերը, սակայն միահանգությունը
գրանցում տալտուկ չի հարուցում՝ նրանց բովանդակության
և օգտագործված բաղմազան համեմատությունների շնորհիվ:
Մի քանի տաղեր հորինված են միահանգ, բայց սրոշ տողերի
ազատ հանգերով, ինչպես Ը տաղը, որի ազատ հանգերով
տողերն են 1, 3, 15, 17, 19: Այդպես էլ ժԵ տաղը:

ԺԳ գոյտրիկ տաղի յուրաքանչյուր տուն գրված է մի
հանգով, 5-րդ տողի կրկնակով:

Շատ են այն տաղերը, որոնց մեջ հանգավորվում են
տան 2 և 4 տողերը, ինչպես.

¹ Մ. Աբեղյան, Տաղաչափություն, Երևան, 1933, էջ 199 և 206:

«Ես դքեղ տեսայ նման լուսոյ,
Ձէտ զարեղակն որ նոր կելնու,
Սիրտս ալրեցաւ բարկ կրակով,
Ես մնացի խե կապելու» (Է, 5—8):

Եվ կամ միահանդ են 1, 2, 4 տողերը, իսկ 3-ը ազատ է.

«Ջրկայ ի քեղ մաղ մի զալաւ,
Սնծամբըդ սուրբ և անարաւ,
Ես կա գլխիմ դիս քեղ մատաղ,
Ու քեղ ծառայ աւ քեղ դաքալթ» (Դ, 5—8):

Երբեմն ազատ է թողնում առաջին տողը (Գ, 1—4, ԺԱ, 1—4 և այլն) և կամ հանդակցում է 1 և 3, 2 և 4 տողերը.

«Թէ վարդապետն դձեղ տեսնու,
Մոռնալ զստամն աւ շատ զրուներ,
Սմէն անծամբն ի գոյ ելնու,
Սնցընէ գամառն ձմերունք» (Թ, 9—12, այսպիսի նաեւ Բ, 13—16, Գ, 17—20 և այլն):

Հանդակցում է նաեւ բոլոր չորս տողերը միեւնույն հանդով.

«Դու ըզվիմերն խորտակէս,
Դու ըզլերունքն ի հալ հանկու,
Ջով գու սիրով նատար տնես,
Սնանց կրակով զանձնիկն ալրես» (Գ, 5—8, այսպիսի նաեւ Զ, 5—8, 12—16 և այլուր):

Մեծ մասը կադմում են ալն տաղերը, որոնց մեջ հեղինակը գործ է ածում հանդակցութեան նշված բոլոր ձևերն էլ միասին:

«Հանգերի գործածությունը, թեպետ և հին է մեր աշխարհիկ բերանացի բանաստեղծութեան մեջ, մեր գրավոր բանաստեղծութեան մեջ, սակայն, մտած ենք գտնում 11-րդ դարի սկզբից»¹: Գ. Նարեկացու, Գ. Մազիտորոսի, Ն. Շնորհալու

¹ Մ. Աբեղյան, Տաղաչափություն, էջ 415:

մոտ հանգի մասնակի գործածության ենք հանդիպում, այն էլ նրանք մեծ մասամբ միահանգ քերթվածներ են հորինում: Տաղաչափական ձևերը, հանգավորումը բաղմազան են դառնում հետագա բանաստեղծների¹ մոտ՝ իբրև դրսևորումն ժողովրդական ստեղծագործության ձևական կողմի հաստատուն ներմուտքի գրավոր բանաստեղծության մեջ, մի հանգամանք, որը ամենից ավելի լիակատար արտահայտված է Թլկուրանցու մոտ:

Այսպիսով՝ Հովհաննես Թլկուրանցու ստեղծագործությունը ցույց է տալիս, որ միջնադարյան քնարերգության մեջ հաղթանակում է ոչ միայն նոր բովանդակությունը, այլև նոր ձևը: Եվ այդ լեզվի տեսակետից ևս:

Հին հայերենը՝ գրաբարը, չէր կարող բավարարել նոր աշխարհիկ բովանդակությամբ զեղարվեստական գրականության, մանավանդ՝ բանաստեղծության լեզվա-արտահայտչական միջոցների պահանջները: Եւ ահա, մինչդեռ Գրիգոր Նարեկացին գրում էր գրաբարով, միայն տաղերում առանձին գեպքերում գործելով ժողովրդական բառեր ու արտահայտություններ, Կոստանդին Երզնկացույ սկսած մեր բանաստեղծության լեզուն դառնում է միջին հալերենը, որը է ժամանակի համընդհանուր կենդանի խոսակցական լեզուն՝ գրականի աստիճանի բարձրացած, թեև քերականորեն ոչ միաստորը և միասնական:

Հատկանշական է, որ միջնադարյան բանաստեղծները միջին հայերենով գրում են միայն աշխարհիկ բովանդակությամբ ստեղծագործությունները, իսկ կրոնական քերթվածների ու հորինվածքների համար գործածում են գրաբարը: Այսպես, Կոստանդին Երզնկացին միջին հայերենով է գրել իր սիրո բանքերը, իսկ «Օրհնեալ է հայրն անըսկիզբն՝ աննդական և

¹ Հետաքրքիր է, որ Կոստանդին Երզնկացին ու Ֆրիկը դեռևս մեծ մասամբ միևնույն հանգով վերջացող քերթվածներ են գրել, մինչդեռ հանգերի բաղմազանությունը ավելի արտահայտված է խաչատուր Կենչոեցու, Հովհաննես Երզնկացու, ապա և՝ Մկրտիչ Նաղաշի ստեղծագործություններում:

անսահման» սկսվածքով կրոնական քերթվածք և նմանները գրել է գրաբարով: Այդպես են վարվում նաև Սաչատուր Կե-
 չառեցին, Ֆրիկը և ուրիշները: Նույնը տեսնում ենք նաև Հով-
 հաննես Թլկուրանցու մոտ: Նա միջին հայերենով է գրել իր
 սիրո, բարոյախոսական-խրատական և վիպական տաղերը,
 իսկ կրոնական հորինվածքները՝ գրաբարով: Սակայն ինչպես
 մյուս տաղերգուներին, այնպես էլ Թլկուրանցու պորժածած
 գրաբարը խրթին չէ, պարզ է ու գլուրմբունելի: Ըներենք մի
 հատված նրա Արարածոց մեկնությունից.

Երկիր էր աներևույթ,
 Ձև էր լոյս և չև էր տեսական,
 Եւ ջուրըն ծածկէր զաշխարհս,
 Ձև էր մարդ ստեղծեալ յերևան:

Եւ որ անպատրաստ ասէ՝
 Ձև էր դարդ, չև էր բուսական,
 Ո՛չ ծառք, ո՛չ լիրիք, ո՛չ դաշտք,
 Ո՛չ զևուռք և ոչ լողականք¹:

Արարքնայես միայն գրաբար է Թլկուրանցու կրոնական
 բովանդակություն ունեցող ստեղծագործություններից մեկին՝
 «Տաղ Ալեքսիանոս ճգնաւորին»-ի լեզուն. սրա թեման, հա-
 վանաբար, քաղված է ժողովրդական վիպական երգ-գրույց-
 ներից, որով էլ բացատրվում է Թլկուրանցու հորինվածքի
 ժողովրդական ոճն ու պատմելակերպը: Այստեղ հանդիպում
 ենք միջին հայերենին հատուկ բառեր ու բառաձևեր և ժո-
 ղովրդական լեզվին հատուկ արտահայտություններ, ինչպես,
 օրինակ, աչվին (աչուին), գանգաանին, մեծցաւ, հախն ու
 աալիքն (այլ ձևադրում՝ ադւրն ու աալիքն = օժիտ, «դհախն
 ու գտալիքն կտրեցին» = օժիտը որոշեցին. թերևս՝ համաձայ-
 նեցին, համաձայնության կկան), անկից (= այնտեղից), հանց,
 վանց, երիցանի և այլն. կամ՝

Ի ծայր հանել բանին (= տվարտել,
 ավարտի հասցնել)

¹ Հայկ. ՍՍՍՒ Մատենադարան, ձեռ. № 1661, էջ 571—572:

Էառ քանաք և բուխան յափին,
Գրեց իւր անձն յանցանկին:
Փանգի քո խոցդ և անագին,
Այնչափ հագար և Մարգարտին¹:

Եվ շատ ուրիշները:

Հովհ. Թլկուրանցու աշխարհիկ տաղերի լեզուն ու ոճը շատ կենդանի են, ինքնարուխ, ազատ ու անկաշկանդ, առանց որևէ արվեստականության²:

Ինչպես նշեցինք վերևում, միջին հաջերենը ժամանակի կենդանի խոսակցական լեզուն էր՝ գրականի աստիճանի բարձրացած, որ սակայն, քերականորեն միասնական ու միատարր չէր. միջին հաջերենում քերականական միևնույն կարգին վերաբերող տարբեր իրավությունների դարձ են ածվում համատեղ և հավասար իրավունքներով. նույն իրավունքներով դորձ են ածվում թե՛ հին լեզվի և թե՛ բարբառային ձևեր, և այդ ոչ միայն տարբեր հիդինականների, այլ հենց միևնույն հեղինակի մոտ: Այս տեսակետից առանձին հետաքրքրություն է ներկայացնում Թլկուրանցու աշխարհիկ տաղերի լեզուն, այնտեղ կարելի է գտնել միջին հաջերենին հատուկ քերականական ձևերի բազմազան հատկանիշներ: Այսպես. նա գործ է ածում հոգնակին մի քանի մասնիկներով՝ եր (հաւեր, ջրեր, ձագեր բերդեր, աչեր, ծովեր, վիմեր, հիւրեր և այլն), ք (որդիք, բուսականք, զգայականք, բլբուլք, դաշաք, ծառք և այլն), ունք (ամպումք, սարկավագունք, մրգունք, ոստունք, ազգունք և այլն), նի (խնձորնի, ձիանի (ձիանուն ձեռով), երէցկնի, դարպասնի, պաղչանի և այլն), վի (երեսվի, աչւի և այլն): Նկատելի է ոչ հոլովական վերջավորության ու-ի անցումը, ինչպես՝ հողոյ, գործոյ, հանելու, տալու, բաներու և այլն: Միևնույն

¹ Հայկ. ՍՍՌ Մատենագարան, ձեռ. № 7714, ԼՋ 78ա—85ա:

² Ելնելով մեր սույն աշխատության բնույթից, բավարարում ենք Թլկուրանցու լեզվի մասին մի երկու զիտողությամբ, միջնադարյան բանաստեղծների լեզվի մանրամասն ուսումնասիրությունը թողնելով մի այլ անգամի:

բայը զործ է ածում ~եմա ~ ածանցով և առանց ածանցի՝
լինի, լինիմ, լինենալ: Սահմանականի ներկան կազմված ենք
գտնում և՛ կու. (կ) մասնիկով, և՛ առանց մասնիկի, այն էլ
իրար հաջորդող տողերում.

«Գունդքըն ծաղկին ու հետ կապին,
Անուշանայ հովն ու քամին.
Ձադերն ձայն ածեն յայդին,
Քաղցր կու գայ ձայն պլպուլին.
Կու քանձրանայ շուքն ծառին,
Յորդոր զնայ ջուրն ի յառվին» (Բ, 5—10):

Նկատենք, որ այս տարբեր ձևերը գրիչների ձեռքով կա-
տարված հետագա վերանորոգումներ չեն. տեղին են ոտանա-
վորի ոտքի տեսակետից և ձևադրական այլընթերցումներ
չունեն:

Մ. Արեղյանը նկատում է, որ «...միջին հայերենով հո-
րինոյ քնարերգուները... կրում են դրաբարի անմիջական ազ-
դեցությունը, միջին լեզվի մեջ խառնելով հին լեզվական ձե-
վերը»¹: Եթե Արեղյանի այս գիտողությունը ճիշտ է Ֆրիկի,
Կոստանդին Նրզնկացու և Գրիգորիս Աղթամարցու վերաբե-
րյալ, որոնցից նա քաղում է իր կարծիքը հաստատող համո-
զիչ օրինակներ², ապա այդ նույնը չի կարելի ասել Թլկու-
րանցու մասին: Մեր կարծիքով Թլկուրանցու մոտ եղած հին
լեզվի ձևերը ոչ թե դրաբարի անմիջական ազդեցություն են,
այլ կենդանի լեզվից դեռևս դուրս չմղված ձևեր. գրքային
լեզվի արտահայտություններ գրեթե չկան նրա լեզվում:

Հետաքրքիր է նշել նաև, որ թեև Թլկուրանցին ունի
երկրկարյան ու երեքլեզվյան ոտանավորներ, բայց իր հայերեն
տաղերի մեջ ավելի քիչ է գործածում օտար բառեր, քան
մյուս տաղերգուները, ասենք՝ Կոստանդին Նրզնկացին, առա-
վել ևս՝ Գրիգոր Աղթամարցին: Թլկուրանցու գործածած օտար

¹ Մ. Արեղյան, Գոստանական ժողովրդական երգեր, էջ 61:

² Նույն տեղում:

բառերը (արարներն, պարսկերէնն և մի երկու՝ թուրքերէն) հայերենի մեջ մտած և իր ժամօնակին, իսկ մի մասը մինչև այժմ էլ, ընդհանուր գործածութիւնն ունեցող բառեր են. ինչպէս՝ ամպար, ասպար, կիւլ(գիւլ), նախշ ու նիգար, միշմիշ, Զօհրայ, ֆնտուխ, դալատ, դումաշ, խապար և մի քանի ուրիշները:

Հովհաննէս Թլկուրանցին առատօրէն օգտագործել է ժողովրդական լեզվին ու բանահյուսութեանը հատուկ բաղմաթիւ պատկերավոր արտահայտութիւններ ու ոճեր, որոնք հլու-թեղ, բազմերանդ ու գունագեղ են դարձրել տաղերի լեզուն:

ՀՈՎՀԱՆՆԵՍ ԹԼԿՈՒՐԱՆՅՈՒ ԳՐԱԿԱՆ
ԺԱՌԱՆԳՈՒԹՅՈՒՆՐ. ՏՊԱԳԻՐՆԵՐՆ ՈՒ ՁԵՌԱԳԻՐՆԵՐԸ.
ՏԱՂԵՐԻ ԲՆԱԳԻՐՐ ԿԱԶՄԵԼՈՒ ՀԱՆԳԱՄԱՆԲՆԵՐԸ

Գրական ժառանգությունը.— Հովհաննէս Թլկուրանցուց մեզ են հասել ավելի քան չորս տասնյակ ստեղծագործություններ, բոլորն էլ չափածո:

Բայցի սույն դրքում հրատարակվող 24 ստեղծագործություններից (չհաշված հավելվածում եղածները, որոնց մեր հեղինակին լինելը թեական է), մեզ են հասել նաև հետևյալները.

1. Արարածոց մեկնություն.

Սկիզբը.

«Ես Յովանէս նուստ ոգի,
Որ մանկանուն Թուրկուրանցի,
Կամօ իմով ի հոգ մտի՝
Բանս ժողովել ինձ յիշելի:
Աստ կարճաբան հօաքեցի
Արարածոցն Մովսէսի,
Մեկնեալ Վարդան վարդապետի,
Քաղեալ ի հարցն հոգելի»:

Վերջը.

«Ըզանարժան և զհղկելիս
Թափառնական ըզԹուրկուրանցիս
Միշտ յիշեցէք, հարք պատուական»

(ըստ № 1661 ձեռագրի):

Որոշ ձեռագրերում վերոբերյալ սկիզբը բացակայում է և սկսվում է հաջորդ տողով՝ «Բսկսօդն է սկիզբն ի սկիզբան»:

Սա Վարդանի Արարածոյ մեկնությունն է՝ առկատված, վերածված չափածուի (մոտ 1600 տող):

Սույն մեկնությանը հրատարակել է Հ. Քյուրախյանը «Բաղմալեպի» 1938 թ. համարներից մեկում (էջ 188—198)՝ իր ունեցած և Նոր Զուգայի № 158 ձեռագրի համեմատությամբ:

Հրատարակված է նաև 1714 թ.:

Ձեռագրերում շատ տարածված է. Հայկական ՍՍՌ Մատենադարանի 28 ձեռագրեր ունեն այս չափածո մեկնության ընդօրինակությունները:

2. «Տաղ Ալէքսիանոս ճգնաւորին, Ի Թուրքւորանցոյ ասացեալ»:

Սկիզբը.

«Աստուած գլծած և մարդասէր
Երեակ լսէր իւր ծառային»:

Վերջը.

«Հայր Յովաննէս Թուրքւորանցի[ն]
Զվարքն ասաց ճգնաւորին,
Զի սալ է դուռն արքայութեան՝
Որք հաւատով աստուած դիմին»

(ըստ № 7714 ձեռագրի):

Ձեռագրերի մեծ մասը ունեն «Խե», մեկը՝ «Տէր» փխ «Հայր»: Ծանոթ է եղել նաև Կոստանյանցին, ունի Նոր ժողովածու, Գ պրակ, էջ Թ:

3. «Տաղ Թուրքւորանցի ասացեալ է»:

Սկիզբը.

«Գերի՛, քանի կենաւ ի յերկրուն»:

Վերջը.

«Սե 3ովանէս Թլղուրանցի
Լալով ասաց իւր հրեշտակին» և այլն:

Սրատական բովանդակությամբ տաղ է Պահպանված է միայն № 2676 ձևադրում (էջ 210ա—210բ—188ա, էջերը խառնված ձևադրի վերակաղմման ժամանակ) բախական աղ-
ճատված ձևով:

4. «Նորին ըան 3ովանիսի. Սրատ պիտանի ասացեալ է»:

Սկիզբը.

«Անձն իմ ընդէ՞ր Եղեր շնոց,
Ձալնդ կու գայ ամեն փողոց»:

Վերջը.

«Սե 3ովանէս լցեալ մեղաւք,
Թէ ասելոցս ես լսելոց,
Երգ ի լերինն բնակէ
Կամ հետևիր դու սուրբ դրոց»:

Նույնպիսի իսրատական բովանդակությամբ տաղ է Պահ-
պանված է նույն № 2676 ձևադրում (էջ 189բ—190ա, :

5. «Տաղ 3ովանէս Թլղուրանցոյ ասացեալ է»:

Սկիզբը.

«Արարիչ արարածոց դասուց,
Անթիւ ես անհամար,
Է յերի կեօկի եարտան
Երիլէ կեօկ սէնի օկէր»:

Վերջը.

«Դարձար ըղմեղ ըստեղծեցիր,
Յափ մի հողէ և ընկալար,
Սէն քէրիմ ռահիմ
Քի հրիկեօկ սանա պաղար»:

Երկլեզվյան (հայերեն և թուրքերեն) տաղ է աշխարհի ստեղծման մասին. ընդամենը 9 տուն (36 տող): Պահպանված է միայն № 7717 ձեռագրում (էջ 228ա—228բ):

6. «Մաղթանք ի սուրբ աստուածածին է» (կամ անվերնագիր):

Սկիզբը.

«Աստուածածին Մարիամ,
Շողուաթը ողողիս
Մուշտախ սաղայ դասուլամ»:

Վերջը.

«Ես Յովաննէս քեզ ծառայ,
Ռահման ռաւան քոն մարա,
Նատար իս թար սուլ արա»:

Երեքլեզվյան տաղ է նվիրված Մարիամին: Պահպանված է Հայկական ՍՍՌ Մատենադարանի 6 ձեռագրերում և 1513 թ. տպագիր Տաղարանում, որտեղ ունի հետևյալ խոբագիրը. «Գովք երեք ազգ լեզվէ վասն անխառնութեան աստուածածնին» (էջ 59բ—61ա):

7. «Տաղ ի վերայ հոգոյ Յովաննէսի ասաց[եալ]:

Սկիզբը.

«Աչեր ինչ ես անցեր լետե
Եւ անդադար ծուռ կու նայիս»:

Վերջը.

«Խե Յովաննէս թլիւրանցի
Մի տար դքեզ փորձ [ալս] չարիս
Որ երեսովըդ չամաչես,
Հոգով ի հուրն երթաս վառիս»:

8. «Ի Յովանիսէն Թլգուրանցու ասացեալ է»:

Սկիզբը.

«Խրատ մի տամ սիրով քեզ,
Թէ միտ դնէս ու լրտես»,

Սիրէ՛ զընկերն ասեմք եկզ,
Որ զքեզ առնէ պարզերես»:

Վերջը տարբեր է ձեռագրերում: Իրրե խորագիր մի քանի ձեռագրեր ունեն. «Խրատ խաղաղութեան մարդկան»:

9. «Նորին Յովանիսի ասացեալ է. Վասն սուրբ Յովանու. գլխատման»:

Սկիզբը.

«Յորժամ կամէր հալըն զթած»:

Վերջը.

«Նս Յովանէս Թուրկուրանցի,
Կարճ համառօտ ասցի զայս բան.
Տէրն տայ ձեզ խաղաղութիւն,
Պահէ անխորձ և անսասան»:

Պահպանված է Հայկական ՍՍԽ Մատենադարանի միջաբք ձեռագրերում և 1513 թ. տպագիր Տաղարանում (էջ 72ա—76բ):

10. «Նորին Յովանիսի ողբ»:

Սկիզբը.

«Զքեզ ունիմ յոյս և՛ ապաւէն»:

Վերջը.

«Թէ ասեւոցդ լինիս լսիչ»:

Պահպանված է № 2079 ձեռագրում (էջ 398բ—399ա):

11. «Յովանէս Թուրկուրանցոյ ասացեալ, բան աղօթական»:

Սկիզբը.

«Աս քեզ աստուած խոստովանիմ»:

Հրատարակված է «Սիրոն»-ում, 1952 թ., էջ 314—315, Երուսաղեմի № 1900 ձեռագրից:

12. Նույնպիսի բովանդակությամբ «Բան աղօթից» է մի ալլ տաղ, որ պահպանված է № 569 ձեռագրի 269ա էջում (կազմին փակցրած թերթի վրա):

Սկիզբը.

«Հայր մեղայ տանմ յերկինս»:

Վերջը.

«Սև Յովաննէս թիլկուրանցի
Արքայութեանդ կու ցանկամ» և այլն:

Հրատարակված է «Հայերգում» (էջ 172—173), որից և քաղել է Կ. Կոստանյանցը:

13. «Տաղ Քրիստոսի ասացեալ ալլաղդի լեղուաւ»:

Սկիզբը.

«Քիմսէ պէնի պիլմէղնտի»:

Վերջը.

«Ճանրմ, զհողիս ի բանտէն»:

Թուրքերեն տաղ է, Քրիստոսի վերաբերյալ. ընդամենը 40 տող¹:

Ձեռագրերում Հովհաննէս թիլկուրանցու անունով պահպանված են նաև հետևյալ դանձերը.

1. «Գանձ սուրբ խաչին Յովաննէս թիլկուրանցոյ»:

¹ Հայկական ՍՍՌ Մատենադարանի ձեռագիր Յուդակում թիլկուրանցու անվան տակ է գրված այբուբենը ներկայացնող սկզբնատառերով կազմված՝ «Տաղ զեղեցիկ վարդի է» կամ «Տաղ Աղամայ» խորագրով մի տաղ. ինչ հիման վրա է թիլկուրանցունը համարվում՝ մեզ հայտնի չէ:

Սկիզբը.

«Աստուած անեղ, անսարազիծ և անղըննայ»:

Վերջը.

«Քո յարութեանդ երկրպագեմք միշտ յարակայ»:

Սկիզբը.

«Յայն հեռական դրախտին փափկութեան»:

Ձեռագրերի մի մասում վերջանում է մի չափածո հիշատակարանով, որտեղ ասվում է.

«Սուրբ հայրապետին

Եւ քաջ արքային

Հայոց՝ օգնութիւն,

Համայն հասակին,

Մեր ժողովրդին՝

Մեղաց թողութիւն»:

(Ըստ № 474 ձեռագրի, գրված 1474 թ.)

Պահպանված է մի շարք ձեռագրերում, որոնցից № 3540-ը գրված է 1280—1408 թթ., իսկ № 7177-ը՝ 1424—1460 թթ.:

Հիշատակարանի վերորերյալ հատվածը ցույց է տալիս, որ Գանձը գրված է 1393 թվականից ոչ ուշ:

2. «Յով(հաննէս) Թլկուրանցոյ առ տէրն ամենից»:

Սկիզբը.

«Թագաւորիդ միշտ անվաղճան»:

Պահպանված է № 3595 ձեռագրում (էջ 88բ), գրված 15—16-րդ դարում:

3. «Կանոն վեցերորդ աւուրն Յովս Թլգրցի է»:

Սկիզբը.

«Յանեղական լուսոյն խոնարհեալ»:

Գանձը պարունակող ձեռագրերից № 8188-ը (էջ 64բ) գրված է 1420—1460 թթ., իսկ № 425-ը 1466 թ.:

4. «Գանձ չորրորդ աւուրն» կամ՝ «Գանձ. Թըլգուրանցի»:

Սկիզբը.

«Յաւէտ իսկապէս ընդ հօր միապէս և աստուածապէս»:

Ընդօրինակություններից մեկը գտնվում է 1280—1408 թթ. գրված № 3540 (էջ 201ա) ձեռագրում:

1928 թ. «Սիոնի» համարներում տպագրած իր «Կիլիկիո կաթողիկոսները, Ե. Հովհաննես Թլկուրանցի» հոդվածում¹ Բ(աբգեն) Ե(պիսկոպոս)-ը (Կլուկսերյան) խոսում է նաև Թլկուրանցու գրական ժառանգության մասին և բերում է նրա հրատարակված և չհրատարակված ստեղծագործությունների ցանկը: Ըստ նրա՝ հրատարակված են Թլկուրանցու 31 տաղեր (հաշված նաև 1513 թ. տպագրված տաղարանում կղածները): Հրատարակվածների մեջ նա դնում է «Սարերն ամեն ձիւն իջեր» և «Ահա հոտըն գալը գարնան» սկզբնատողերով տաղերը, հրատարակված «Մանանա»-ում (էջ 272—274 և 277—279), անելով հետևյալ վերապահումը՝ «Այս վերջին երկու տաղերը հայտնի չէ, թե իրոք Թլկուրանցվույնն են»:

Դրանցից առաջինը «Զկթխալն ի ձևոտ առ և զհայրենս տաս» խորագրով հրատարակվեց բանասեր Աս. Մնացականյանի «Միջնադարյան ժողովրդական երգեր» գրքում (էջ 262—264): Այստեղ հրատարակությունը կատարված է «Մանանայի» և Հայկական ՄՍՍՒ Մատենադարանի № 5668 ձևագրում կղած ընդօրինակության հիման վրա. երկու օրինակներում էլ տաղը չունի հեղինակի անուն: Այս հանգամանքը և Սարբերդի բնակիչներից գրի առնված մի երգի սկզբի առղերի նույնությունը այդ տաղի առաջին տողերի հետ, Մնացականյանին հիմք է տվել տաղս ժողովրդական համարելու:

Մեր կարծիքով այն իր ստեղծագործական հատկանիշներով ժողովրդական չէ: Միաժամանակ Թլկուրանցուն էլ չէ, որովհետև թե՛ լեզվով, թե՛ բնույթով ու այլ հատկանիշներով շատ տարբեր է մեր հեղինակի ստեղծագործություններից:

Երկրորդ՝ «Ահա հոտըն գալը գարնան» սկզբնատողով տաղը ևս ձևագրերում հեղինակի անուն չունի: Հ. Մ. Պոտուրյանը այն հրատարակել է իրեն Կոստանդին Երզնկացու քերթված (սե՛ս «Կոստանդին Երզնկացի և յուր քերթվածները», Վենետիկ, 1905, էջ 173—178): Պոտուրյանը գրում է.

¹ Հետագայում հրատարակվեց նրա «Պատմություն կաթողիկոսաց Կիլիկիո» գրքում, Անթիլիաս, 1939:

«Այժմ դառնամ ԻԶ քերթվածին, զորս գտա ԻԹ Տաղա-
րանին մեջ «Այսօր եղև պայծառ դարուն»-են վերջ օրինակ-
ված, «Տաղ դարնան և ուրախութեան» խորագրով, ու «Ահա
հոտըն դար դարնան» սկզբնավորությամբ: Այս քերթվածին
մեջ թեև Կոստանդինի անունը չի հայտնվիր, բայց զայս ըն-
թերցողը՝ եթե կարգացած է Կ. Երզնկացվո նախորդ քերթ-
վածները՝ անտարակույս պիտի չերկրայի զայն Կոստանդինի
վերադրելու, ևնթադրելով միշտ՝ թե այս ևս շատ փոփոխված
պետք է ըլլա Հեղինակին բնագրին, ինչ փոփոխութուն որ
կգտնենք «Այսօր եղև պայծառ դարուն»-ի Ա. և Գ օրինակնե-
րուն մեջ» (նույն տեղում, էջ 186):

Նախ նկատենք, որ այս տաղի և Կ. Երզնկացու քերթ-
վածների միջև նմանութունը այնքան է, որքան դրանք առ-
կա են միջնադարյան բոլոր տաղերգուների ստեղծագործու-
թյունների միջև: Բավական է ասել, որ Բ. Ե-ն (Կյուլեսերյանը),
որ անշուշտ «կարգացած է Կ. Երզնկացվուն նախորդ քերթ-
վածները», ևնթադրում է, որ տաղը Թլիուրանցունն է:

«Իմ պատճառները,— դրում է Պոտուրյանը,— որոնցմով
այդ «Ահա հոտն դար դարնան» ԻԶ քերթվածը Կոստանդինի
կը վերագրեմ» հիմնված են այդ տաղին ոճին և լեզվին վրա»
(նույն տեղում, էջ 187):

Պոտուրյանի բերած նմանության օրինակները համոզիչ
չեն. դրանք կարելի է գտնել միջնադարյան մեկից ավելի հե-
ղինակների ստեղծագործությունների մեջ և նույն հաջողու-
թյամբ «ապացուցել», որ սույն տաղը մեկ ուրիշի է: Որևէ
հիմնավոր «պատճառ» չկա այն Կոստանդին Երզնկացու ստեղ-
ծագործությունը համարելու համար: Այդպես էլ բոլորովին
հիմքեր չկան Թլիուրանցուն վերագրելու: Առայժմ քննարկվող
երկու տաղերն էլ պետք է գիտվեն իբրև անանուն հեղինակ-
ների ստեղծագործություններ, մինչև ձեռագրական նոր տըվ-
յալների հանդես գալը, որոնցով հնարավոր լինի որոշել
դրանց հեղինակային պատկանելութունը:

Հովհաննես Թլիուրանցու հրատարակված ստեղծագործու-
թյունների իր կազմած ցանկում Կյուլեսերյանը Թլիուրանցուն

է համարում նաև «Վասն թռչնոց» խորագրով, «Տէր Յովհաննէս հոգւով տկար, Եպիսկոպոս լերկիր օտար» սկզբնավորութեամբ տաղը: «Ինձ կ'իջի, թե այս տաղն ալ Թլկուրանցւոյն է»:

«Թվալը», իհարկե հիմնավոր ապացույց չէ, որևէ ստեղծագործութիւնն այս կամ այն հեղինակին համարելու համար:

Սակայն բանն այն է, որ Բ. Ե-ն իր հոգւածում Թլկուրանցի-տաղասացին նուշնացնում է Թլկուրանցի-կաթողիկոսի հետ, ինչպես ասվեց, ծանօթ չլինելով «Արեգ»-ում տպւած հոգւածին, և ենթադրում է, որ նա կաթողիկոսութեանից առաջ եղել է եպիսկոպոս: Մեզ համար միանգամայն պարզ է, որ Թլկուրանցին ոչ եպիսկոպոս է եղել, ոչ էլ կաթողիկոս. ուստի և «Վասն թռչնոց»-ի հեղինակ Հովհաննէս եպիսկոպոսը Թլկուրանցուց տարբեր է:

Միաժամանակ նկատենք, որ թռչունների դովասանութեանը առաջին անգամ մեր բանաստեղծութեան մեջ հանդիպում ենք Թլկուրանցու մօտ, նրա «Տաղ դարնան» խորագրով, «Աստուած անըսիղըն և անսահման» սկզբնատողով քերթւածի մեջ, որի մի թերի տարբերակը տպագրւած է 1513 թ. Տաղարանում, ուր բացակայում է վերջին՝ հեղինակի անունը պարունակող տունը, որի պատճառով էլ Բ. Ե-ն չի իմացել, որ այն Թլկուրանցունն է: Տաղի հեղինակը հայտնի դարձավ բանասեր Ա. Մնացականյանի ջանքերով, որը մեր Մատենադարանի ձեռագրերից մեկում հայտնաբերեց և հրատարակեց տաղի ընդարձակ փոփոխակը (տե՛ս այդ տաղի ծանոթագրութիւնը):

Կլուկեսերյանի նշված ցանկում «Այս-ինչ կրակ էր դիտայլեց» սկզբնատողով տաղը ևս գրւած է իբրև Թլկուրանցու ստեղծագործութիւն. «Այս տաղին մեջ «Խե Յովաննէսն» է որ կը շեշտվի»,— գրում է նա:

Կլուկեսերյանի այս կարծիքը հավանական պետք է համարել: Տաղը պահպանւած է մեր Մատենադարանի 4 ձեռագրերում, որոնցից մեկում խորագիրն է՝ «Տաղ Երզնկացի Յովանիսէ ասացեալ», մյուսում՝ «Տաղ ասացեալ Խե Յովա-

նիտէ ի վերայ Աշալին», երրորդում՝ «Տաղ աղնիւ ի Յովանի-
սէ», չորրորդում անխորապիր է¹: Առաջին ձեռագրի հիման
վրա² Կ. Կոստանյանցը հրատարակել է այն Հովհաննէս Եր-
զնկացու անունով («Նոր ժողովածու», Դ պրակ, էջ 11—15):

Սակալն հենց սկզբից էլ բանասիրության մեջ տաղիս
Հովհաննէս Երզնկացուն պատկանելը կասկածանքի տակ է
առնվել: Այսպէս, դեռեւ 1906 թ. Պոտուրյանը գրում է. «Այս
քերթվածի ոճն ու լեզուն կապահովցնեն ընթերցողը՝ որ այս
Հովհաննէս կատակաբանը Պլուզը չէ, այլ անոր հայրենակիցը,
որ ապահովապէս ժե գարեն վերջը կապրեր» («Բաղմավեպ»,
1906, էջ 350):

Միանգամայն ճիշտ է նկատել Պոտուրյանը, որ այս պոե-
մի լեզուն ու ոճը տարրեր է Հովհաննէս Երզնկացու սանդ-
ժադործությունների լեզվից ու ոճից, այլև Երզնկացու գրա-
կան ժառանգության բնավորությանն էլ անհարիր է այս
քերթվածը: Բանասիրական գիտությունների թեկնածու Ա.
Սրապյանը իր «Հովհաննէս Երզնկացի» աշխատության մեջ
ձգտում է ապացուցել, որ այն Երզնկացուն է և կարծում
է, որ «տաղի հիմնական դադադարը չի արգելում այն Երզն-
կացունը համարելու: Երզնկացին իր ուրիշ երկերում ևս
ատենլության չի սերմանում դեպի օտար ազգերը և կրօննե-
րը: Կարելի է շատ ճշմարիտ գիտելիքներ ձեռք բերել նաև
ուրիշ ազգերի գրքերից և գիտնականներից:

¹ Տե՛ս Աս. Մնացականյան, Հայկական միջնադարյան ժողովրդա-
կան երգեր, Երևան, 1956, էջ 183 և 513, Արմ. Սրապյան, Հովհաննէս
Երզնկացի, Երևան, 1958, էջ 87 և 271—272:

² Ա. Սրապյանը ենթադրում է «երկու այլ ձեռագրերի դոյու-
թյուն ևս, որոնք Երզնկացու անունն են հիշատակում և որոնցից օգ-
տրվել են Կ. Կոստանյանն ու Ի. Թորոսյանը» (նշվ. աշխատ., էջ 87,
ծանոթ.): Կ. Կոստանյանցը այլ ձեռագիր չի ունեցել. նրա օգտագոր-
ծած ձեռագիրը մեր Մատենադարանի № 7717-ն է, գրված 1695 թ.,
որից նա բազմաթիվ տաղեր է հրատարակել, իսկ Ե. Թորոսյանի ձեռ-
քի տակ եղել է № 7715 ձեռագիրը:

Մի՛ յալլասեուից ազգաց դարշիր խնդրողդ ուսման,
Մի՛ յաղքատաց մեծամբարի որպէս իշխան,
Այլ առ ի քեզ որպէս ի փշոյ վարդ հոտեան,
Թէ՛ զոք անօթ շնորհաց տեսցես և պատուական.

Կամ՝

Ի յամենայն ուսմունս գացես ինչ ուղղական,
Եթէ՛ յստակ գմիտադ ունիցիս տեսողական¹:

Նկատենք, որ բերված օրինակները ոչ մի կապ չունեն պոեմի հիմնական գաղափարի հետ, չեն էլ առնչվում: Մյուս կողմից դրանք, ինչպես և Երզնկացու սոց ստեղծագործության բնույթը, ստեղծագործական հատկանիշները, լեզուն ու ոճը պարզ ի պարզոց ունից են տալիս, որ մենք գործ ունենք երկու տարբեր հեղինակների հետ: Որքան էլ որոշ տարբերություն լինի (և ոչ խիստ բազմազան, ինչպես պնդում է Ա. Սրապյանը) Երզնկացու տարբեր ստեղծագործությունների լեզվի ու ոճի մեջ, այնուամենայնիվ ոչ մի նմանություն չկա պոեմի լեզվի և Երզնկացու ստեղծագործությունների լեզվի միջև. այդ երկուսի միջև ձևարանական-քերականական շատ մեծ տարբերություններ կան, որոնք միևնույն մարդու մոտ լինել չեն կարող:

Այնուամենայնիվ Ա. Սրապյանը գտնում է, որ «Հնարավոր է նաև, որ տաղը Երզնկացունը չէ, այլ ուրիշ Հովհաննեսի», բայց դա դեռևս պետք է ապացուցել: Սրա հետ պետք է համաձայնել:

Այլ մոտեցում է ցույցաբերել պոեմի հեղինակային պատկանելության նկատմամբ բանասիրական գիտությունների թեկնածու Ա. Մնացականյանը: Նրա կարծիքով տաղը ժողովրդական սիրավեպ է: Իրրև իր տեսակետի ապացույց Մնացականյանը բերում է ժողովրդական երգերի մեջ պահպանված հատվածներ, որոնք առնչվում են պոեմի հետ: Սկզբում եղել է անհեղինակ, հետագայում՝ տաղի մեջ հիշված Հովհաննեսի անունից ելնելով՝ զրիչները կազմել են խորագիրը և վերա-

¹ Արմ. Սրապյան, Հովհաննես Երզնկացի, 1958, էջ 89—90:

գրել Հովհաննեսի, ավելի ուշ՝ Հովհաննես Երզնկացուն (տե՛ս Աս. Մնացականյան, Հայկական միջնադարյան ժողովրդական երգեր, էջ 518): Այս կարծիքի դեմ հիմնավոր առարկություններ է բերում Ա. Սրապյանը իր վերոհիշյալ աշխատության մեջ (էջ 89), որով և ժխտվում է այդ ենթադրությունը: Մենք ևս կարծում ենք, որ տաղը անհատական ստեղծագործություն է, որ «սիրվել ու տարածվել է ժողովրդի մեջ, անցել բերնի բերան, փոփոխվել, շատ հաճախներ ու անուններ կորցրել և մեզ է հասել Վանի ժողովրդական երգերում պահպանված մի քանի հատ ու կտորների ձևով միայն» (նույն տեղում): Հնարավոր է նաև, որ պոեմը գրված է «ժողովրդական գրույցի հիմքի վրա... հմուտ և գաղափարական հաստատուն սկզբունքներով առաջնորդվող մի բանաստեղծի ձեռքով» (նույն տեղում): Միայն թե պոեմի գաղափարական բովանդակությունը անհարիր է Երզնկացու գաղափարական հաստատուն սկզբունքներին, և ձայնակցում է գրեթե բոլոր տաղերում իրեն «խե» անվանող Հովհաննեսի ստեղծագործության բովանդակությանը: Ուստի և մենք հավելած են կարծելու, որ № 9271 ձևադրում «Տաղ ասացեալ իս Յովանիսի ի վերայ Աշալին» խորագրի մեջ «Խե Յովանիսի» հիշատակությունը պատահական չէ:

Այսուամենայնիվ սույն տաղը չենք դնում Թլուրանցու ստեղծագործությունների շարքում, այլ դետեղում ենք «Հավելված»-ում, որովհետև հարցը վերջնականապես պարզ չէ:

Կյուլեսերյանի կազմած ցանկում հիշված է նաև «Յամեսայն մեղաց ի գատ, սսէ, դու կացիր»-ը, որ Թլուրանցունը չէ, այլ Երզնկացունը (տե՛ս սույն գրքի էջ 95—96):

Բ. Կյուլեսերյանը Թլուրանցու անտիպ տաղերի շարքում դնում է տտոնմեկ ստեղծագործություն: Դրանցից «Դու ևս դարձանային վարդ ու բուրաստան» սկսվածքով տաղը հրատարակված է եղել «Արեղ»-ում, որին ծանոթ չէ Կյուլեսերյանը: Հինգը մեզ արդեն ծանոթ տաղերն են՝ «Քիմսէ պէնի...», «Անձն իմ, ընդէ՞ր եղեր շնոց», «Արարիչն արարածոց զասուց», Ալեքսիանոսի վարքը և Արարածոց մեկնությունը:

Մնացած հինգից չորսը կյուլեսերյանը ենթադրաբար է Թլիու-
րանցունը համարում. բայց դրա համար որևէ հիմք չկա:
Դրանք են.

1. Տաղ սիրոյ խորագրով.

«Ֆիլանէ պաշլատում պիւլպիւլէր կիպի,
Վարդն է նստէր ի բարձր որպէս թագունի»:

Սրա մասին նա գրում է. «Թերևս Թլիուրանցիին ըլլա
այս տաղն ալ»:

2. «Այ իմ խորոտիկ եարուկ...»:

3. «Դու ծառ ես նառընճենի»:

4. Այլ տաղ սիրոյ խորագրով.

«Առաւօտուն պարզա հովին,
Չող սէլամ տարէք իմ եարուն»:

հինգերորդի՝ «Յովանէս Թլիուրանցոյ է» խորագրով,
«Սոստովանիմք և դաւանիմք»-ի մասին կյուլեսերյանը գրում
է. «Դավանաբանական գովանք մըն է գրաբար. հարադատ չի
թվիր ինձ»:

Դավանաբանական այս գովքը 1924 թ. հրատարակել է
Ա. Չոպանյանը «Անահիտ»-ում (էջ 47). նույնը տես նաև
«Սիրոն», 1956, էջ 79—80:

«Սիրոն» ամսագրում հրատարակած Թլիուրանցու ստեղ-
ծագործությունների շարքում Ն. եպ. Ծովականը «Սրատ պի-
տանի» ընդհանուր վերնագրի տակ տպագրել է հինգ տաղ,
քաղելով ս. Հակոբա վանքի № 1900 ձեռագրից: Սրանցից մե-
կը՝ «Թէ ըսկի չըկալ սուրբ վարդապետ» սկսվածքով, տեղա-
վորել ենք սույն ժողովածուում: Մնացած չորսը կրոնական
բնույթի ստիավարժ եք սահղծագործություններ են:

1. Սկիզբը.

«Աչեն հալի զգործն տատուծոյ, նա մտաց աչաւքն է ի կոր»:
Վերջը.

«Յովանէս լցեալ մեղաւք, բանըդ խըրատ է հոգևոր,
Թէ լսես գործ է կատար, պահես ի միտ զաւրն ահաւոր»:

2. Սկիզբը.

«Է՛ մամբարիշտ թշուառական, է՛ թշնամի արդարութեան»:
Վերջը.

«Այսիւ գերծիս ի տանջանաց, դտանեա սակաւ տեղ
հանդրստեան,
Հայ Յովանէս Թլգուրանցի, թէ քո խրատուա կենտո
հասուն»:

3. Սկիզբը.

«Է՛ մամբարիշտ, է՛ մարդ աչար, դէմ սուրբ զրոց ես կոյր ե յոյլ»
Վերջը.

«Խե Յովանէս Թլգուրանցի, դումրի թութաք ես ե ըլպուլ,
Մարմնաւորի ես փոյլթ ի գործ, հոգեորի ես շիւ ե գուլ»:

4. Սկիզբը.

«Մի մնար տարակոյս եղբայր սիրելի,
Թէ բանի չեմ հմուտ, նայ գիրս է բարի»:

Վերջը.

«Յովանէս խե անդարձ, գիմըս ծանուցի,
Ըզչարիքս իմ ծածուկ ի յայտ կացուցի»:

Ֆպագիրները. — Հովհաննէս Թլկուրանցին միջնադարյան տաղերգուններից առաջին անգամ տպագրության արժանացած հեղինակներից է: 1513 թվականին տպագրված անդրանիկ Տաղարանում կան մեր հեղինակի 16 ստեղծագործությունները: Դրանք են.

1. «Է՛ մահ, քանի զքեզ լիշեմ

Կու գողամ ու կու սարսափիմ»¹, էջ 6բ—Ցա²:

(Խորագիր՝ Յովանիսի ե ասացեալ, վերի լուսանցքներում՝ Տաղ—Յովանիսի):

¹ Առաջին տողերը նշում ենք այնպես, ինչպես ե՛ն Տաղարանում:

² Էջերը Հայկական ՍՍՌ Մատենադարանի սկսկականությունը հանդիսացող օրինակին են, որ էջակալված է Մատենադարանի կողմից:

2. «Աստուած անըսկիզբն և անսահման,

Անսանկի և անթարքման», էջ 18բ—21ա¹:

(*Խորագիր՝* Տաղ զարնան, *վերևի լուսանցքներում՝* Տաղ-
զարնան):

3. «Քանի դատիս ի հետ մեղաց,

է՜ անզգամ մարդ կատարած», էջ 21ա—22ա:

(*Խորագիր՝* Յովանիսի և ասացեալ, *վերևի լուսանցքնե-
րում՝* Տաղ—Յովանիսի):

4. «Քեզ հոգեւոր խըրատ մի տամ», էջ 36բ—38ա:

(*Խորագիր՝* Յովանիսի և ասացեալ, *վերևի լուսանցքնե-
րում՝* Տաղ—Յովանիսի):

5. «Աստուածածին Մարիամ,

Շողուածը ոտդի զիամ», էջ 59բ—61ա:

(*Խորագիր՝* Գովք երեք ազգ լեզվե. վասն տիրամաւրն
աստուածածնին):

6. «Ար եկ, արեկ, իմ խուպ սուրած», էջ 61ա—62ա:

(*Խորագիր՝* Այլ բանք. Յովանիսի ասացեալ և. վասն
սիրոյ, *վերևի լուսանցքներում՝* առաջ Յովանիսի):

7. «Տեսալ պատկերք մի զեղեցիկ», էջ 62բ—63բ:

(*Խորագիր՝* Այլ բանք. Յովանիսի *վերևի լուսանցքներում՝*
Սիրոյ—Յովանիսի):

8. «Արե նրման շողշող կտան», էջ 63բ—64բ:

(*Խորագիր՝* Այլ բանք. Յովանիսի և, *վերևի լուսանցքնե-
րում՝* Սիրոյ—Յովանիսի):

9. «Հազար տառք է քեզ ծառայ», էջ 64բ—65բ:

(*Խորագիր՝* Այլ բանք. Յովանիսի, *վերևի լուսանցքնե-
րում՝* Սիրոյ—Յովանիսի):

10. «Հանցիլան ալլ ով տեսիլ զմրութ», էջ 65բ—66բ:

(*Խորագիր՝* Այլ բանք. Յովանիսի, *վերևի լուսանցքնե-
րում՝* Սիրոյ—Յովանիսի):

11. «Էսլս երեսացդ է քս փափաք», էջ 66բ—67ա:

¹ Միայն վերջերս է ապացուցվել այս տաղի թվորանցուն լի-
նելը, այդ պատճառով էլ կուլեւսերյանի ցուցակում մյուս տասնհինգ
տաղերն են նշված:

(*Խորագիր՝ Այլ բանք. Յովանիսի, վերևի լուսանցքներում՝ Սիրոյ—Յովանիսի*):

12. «*Թէ մահն չէր ու կամ մեռնիլ*», էջ 67բ—68ա:

(*Խորագիր՝ Այլ բանք. Յովանիսի, վերևի լուսանցքներում՝ Սիրոյ—Յովանիսի*):

13. «*Ահալ եղև պայծառ դարուն*», էջ 68բ—69ա:

(*Խորագիր՝ Այլ բանք. Յովանիսի, վերևի լուսանցքներում՝ Սիրոյ—Յովանիսի*):

14. «*Ես ձեզ տեսայ սիրով նստած*», էջ 69ա—70ա:

(*Խորագիր՝ Այլ բանք. Յովանիսի, վերևի լուսանցքներում՝ Սիրոյ—Յովանիսի*):

15. «*Աղէկ պատկեր բոլոր և զեղեցիկ ես*», էջ 70ա—71բ:

(*Խորագիր՝ Այլ բանք. Յովանիսի, վերևի լուսանցքներում՝ Սիրոյ—Յովանիսի*):

16. «*Յորժամ կամէր հայրըն գթած*», էջ 72ա—76բ:

(*Խորագիր՝ Նորին Յովանիսի ասացեալ և. վասն սուրբ Յովանու գլխատման, վերևի լուսանցքներում՝ սուրբ Յովանես*):

Տաղարանում կղած այս 16 ստեղծագործութիւններից կրօնական բնույթ ունեն միայն երկուսը, մնացած բոլորը աշխարհիկ տաղեր են:

Այս տաղարանում Թլիւրանցու 12 ստեղծագործութիւնները գրված են իրար ետեից, որից կարելի է կըրակացնել, որ գոյութիւն է ունեցել Թլիւրանցու տաղերի մի ձեռագիր ժողովածու, որից արտատպել են հրատարակիչները: Այդ հաստատվում է նաև ձեռագրական ավյալներով:

1513 թ. տպագիր Տաղարանը մեր հեղինակի ստեղծագործութիւնների ամենահին տպւոյւրն է, եթե չհաշվենք 1470 թ. գրված մի ձեռագիր, որ ունի «*Օրհնակ աճուն անմահ բանին*» տաղը (հրատարակել է բանասեր Ա. Երեմյանը «*Քաղմավեպ*»-ում, 1954, էջ 70—77): Այս խիստ նկատառուով տաղերի բնագիրը կաղմելիս և ծանոթագրութիւնների մէջ սույն Տաղարանին մենք ավել ենք ձեռագրական արժեք և նրա մասին խոսում ենք ոչ իբրև տպագիր աղբյուր:

XVIII դարի երկու տաղարաններում¹ տպագրվել են Թլիսերանցու երեք ստեղծագործությունները.

1. «Քրմսէ պէնի պիլմէզ խի» (տաղ Յովանիսի ասացեալ ի վերա Քրիստոսի մարգեղության խորագրով, I տաղարան՝ էջ 300—302, II տաղարան՝ էջ 271—272):

2. «Այսօր էի խիտ տրտում» (Տաղ սիրոյ խորագրով, I տաղարան՝ էջ 344—346, II տաղարան՝ էջ 302—303):

3. «Է՛ մահ, քանի դքեզ կիշեմ» (Տաղ Յօհաննէսի ասացեալ վասն հոգոյ վերնագրով, I տաղարան՝ էջ 373—375, II տաղարան՝ էջ 316—318):

Նոր ժամանակներում 19-րդ դարում, Թլիսերանցու ստեղծագործություններից առաջինն անգամ «Է՛ մահ, քանի դքեզ կիշեմ» սկսվածքով տաղը տպագրվել է 1859 թ. «Բաղմա-վեպ»-ում (էջ 375), ապա «Տաղ քաջի Լիպարախին»-ը՝ նույն տմսագրի 1862 թ. համարներից մեկում, միայն առաջին մասը՝ նախերգանքը: Հետագայում տաղիս հրատարակիչը՝ Դ. Ալիշանը, այն արտատպում է «Հուշիկը հայրենեաց հայրոց»-ում (հատ. Բ, էջ 510—512), ապա սրա մի այլ տարբերակը և շարունակությունը տպագրում է «Միտուն»-ում (1885, էջ 226), առաջինը իբրև անծանոթ ռամկարան քերգող»-ի տաղ, իսկ շարունակությունը իբրև Թլիսերանցու քերթված: Ալիշանը դրանք հրատարակել է նաև «Հայապատում»-ում (1901, էջ 539—541):

60—70-ական թվականներից առանձին հետաքրքրություն է սկսվում հայ բանահյուսության, ժողովրդական երգերի, այդ թվում նաև միջնադարյան տաղերգության նկատմամբ: Հրապարակ են գալիս մի շարք բանահյուսական ժողովածուներ, որոնց մեջ գետեպնում են նաև միջնադարյան տաղերգուների աշխարհիկ ստեղծագործությունները: 1876 թ.

¹ Այդ տաղարանների մեր օգտագործած օրինակների առաջին թերթերը ընկած են, այդ պատճառով էլ տպագրության թվերը մեզ անհայտ են. զրանցից մեկը պետք է լինի 1788 թ. Կ. Պոլսում հրատարակվածը:

Պոլսում լույս տեսած՝ նշանավոր բանահավաք Գ. Սրվանձր-տյանի «Մանոնա» ժողովածուում տպագրվում են Թրկու-րանցու 4 տաղերը: Դրանք են՝

1. «Քանի դատիս ի հետ մեղաց» (էջ 266—267),
2. «Արևըման շողշող կը տաս» (էջ 268—269),
3. «Գէնալ բահար, ալլ էի բահար» (էջ 269—272),
4. «Աչերդ է թուխ տ. պէտ» (էջ 276—277):

Այս և նման տաղերի կապակցությամբ Սրվանձրտյանը գրում է.

«Այստեղ կհարկենք քանի մը երգեր, որոնք թեպետ դրա-կան են, բայց ժողովրդական ոճ կը կրեն, և ինչպես կերևի, ավելի հին ավուրց հորինվածք չեն» (էջ 246):

Թրկուրանցու թվով շատ ավելի տաղեր են հրատարակ-վում 1882 թ. Թիֆլիսում լույս տեսած Արխատեկա վարդ-Տեկանցի «Հաչերդ»-ում, որը միջնադարյան տաղեր պարու-նակող մի ժողովածու է: Այստեղ տպագրվել են մեր հեղի-նակի հետևյալ քերթվածները.

1. «Էյս երեսացդ է խիստ փափուկ» (էջ 45—46),
2. «Ահա եղև պայծառ դարուն» (էջ 46—47),
3. «Ես գքեզ տեսալ սիրով նստած» (էջ 47—48),
4. «Արևըման շողշողեն ես» (էջ 59—61),
5. «Հանցիլուն ալլ ով տեսել դմբուխտ» (էջ 61—63),
6. «Աչերդ թուխ տ. պէտ, դու խօրօտիկ ես» (էջ 73—74),
7. «Ով մահ, քանի գքեզ լիշեմ» (էջ 135—137),
8. «Հալը մեղաց ասեմ լերկինս» (էջ 172),
9. «Քեզ հոգևոր խրատ մի տամ» (էջ 191—192):

1892 թ. Թիֆլիսում Կարապետ Կոստանյանցը լույս է ընծայում Հովհաննես Թրկուրանցու տաղերի ժողովածուն՝ «Հովհաննես Թրկուրանցին և լուր տաղերը» վերնագրով, ըն-դարձակ ուսումնասիրությամբ հանդերձ: Ժողովածուում տեղ են գտել 16 ստեղծագործություններ, ջակաչն դրանցից «Խրատք պիտանիք» խորագրով, «Յամենաչն մեղաց ի դատ, ասէ, դու կացիր» սիլլընատողով տաղը Հովհաննես Երզն-կացունն է, սխալմամբ Կոստանյանցի կողմից վերագրված է

Թ՛լիուրանցուն¹: «Ասի սիրէ դիս, ծով աչեր» սկզբնավորութեամբ տաղը ինքնուրույն տաղ չէ, այլ կազմված է «Տեսալ պատկերք մի գեղեցիկ» տաղի երեք և «Հաղար ուսուֆ է քեզ ծառայ»-ի վերջին տներից (տե՛ս ալլ և «Արեւնման շող-շող կըտաս» տաղերի ծանոթագրութեանները):

Մնացած 14 տաղերից երկուսը («Դու գորնանային վարդ ու բուրաստան»՝ «Սիրով մի սպանաներ» խորագրով, և «Իմ սիրտ լսէ ու ահանջ արած»՝ «Վասն սուտ սիրելիաց» խորագրով) Կոստանյանցը հրատարակում է սուղին անգամ՝ քաղելով ձեռագրերից: Մյուսների տաղագրութեանը կատարված է «Մանանայի», «Հայերգի», «Բաղմավիպի» և «Սխուտանի» հիման վրա, կամ դրանց և նոր ձեռագիր տաղարանների ընդօրինակութեանների համեմատութեամբ:

1896 թվականին Կ. Կոստանյանցը «Նոր ժողովածու»-ի Գ պրակում հրատարակում է նաև Թ՛լիուրանցու «Օրհնեալ անուն անմահ բանին» սկզբնատողով տաղը և տեղեկութեաններ է տալիս ևս երկու տաղերի մասին («Աստուած գլխած և մարգասէր»՝ «Տաղ Ալեքսիանոս ճգնաւորին ի Յովհաննէս Թ՛լիուրանցուց» խորագրով, և «Յորժամ կամէր հալլն գլխած»՝ «Յովհաննու գլխատմանն ի Յովհաննէս Թ՛լիուրանցուց» խորագրով), որոնք չի հրատարակել:

¹ Տե՛ս «Բաղմավիպ», 1905, Հ. Մ. Պատուրյանի հոդվածը, ուր հեղինակը գրում է. «Մեր կարծիքով ժե՛ տաղը, որ երկանդամյա է այսպիսի սկզբնավորութեամբ. Յամենայն մեզոց ի դատ, տե՛, դու կայիր... Թ՛լիուրանցին երգված չէ: Կոստանյանցը սրե՛ հիմնավոր պատճառ մը չի հայտնել իր հրատարակութեան մեջ՝ զայն Թ՛լիուրանցվույն համարելուն (թերեւս վասն զի տա՛ներուն սկզբնատուրը Յահաննի վաղ [ապեալ] կը հոգեն): Մեր Մտանդարանի ոչ մի տաղարանը զայլ Թ՛լիուրանցվույն չընծայիր, մանավանդ մին չովհաննէս Երզնկացվույն կուտայ, և մենք թե՛ լեղիկն և թե՛ տաղաշարութեանն դատելով, կը հավանինք մեր Դ տաղարանին» (1905, էջ 451):

Տես նաև Ա. Արապյան, Հովհաննէս Երզնկացի, էջ 81—82: Այստեղ հրատարակված է տաղի տեքստը բաղմովի աղբյուրների համեմատութեամբ (էջ 200—207):

Թե՛ Հ. Պոստարյանը 1905 թ. «Բաղմավեպ»-ում տպագրած իր հոդվածում և թե՛ ուրիշները նկատում են, որ Կոստանյանցի հրատարակութունը պակասաթիւ է: Ա. Չոպանյանը, օրինակ, 1912 թ. «Հայ էջեր»-ի ներածութեան մեջ գրում է. Կոստանյանցի հրատարակութեան «մեջ ամփոփված կտորները հեռու են արդեն Թուրքաճանցւոյ ամբողջ գործը ներկայացնելէ և ուրիշ վարիանթներու հետ բաղդատովելով իրենց սխալներէն ու աղավաղումներէն մաքրվելու պետք ունին. Պ. Կոստանյան մեծ արժանիք ունեցիր է առաջին անգամ հատորի մեջ ամփոփելու Թուրքաճանցւոյ երգերուն մեկ մասը, ինչպէս և Գրիգոր Այվթամարցւոյ, Մկրտիչ Նազաշի և այլ միջնադարեան ռամկարարքաւ բանաստեղծներու գործերը. բայց անհրաժեշտ է, որ այժմ ուրիշներ, կամ ինքն իսկ, երկրորդ, ավելի ամբողջական և ավելի խնամյալ և ուրիշ հրատարակութեամբ մը տան մեզի Թուրքաճանցւոյ գործը, ինչպէս և մյուս բանաստեղծներունը» (էջ ԺԹ—Ի):

Թրքաճանցու ժողովածուի հրատարակութեանից հետո, ձեռագրերից հայանաբերվում ու հրատարակվում են նրա մի երկու նոր տաղերը և կամ վերահրատարակվում են արդեն հրատարակված տաղերը՝ նոր ձեռագիր օրինակների հիման վրա — «Անահիտ»-ում, «Արեպ»-ում, «Բաղմավեպ»-ում և այլն (այս մասին տեղեկութեւններ տես յուրաքանչյուր տաղի ծանոթագրութեան մեջ):

1954 թ. սկսած «Սիոն» ամսագրի համարներում Ն. Կպ. Ծովականի կողմից տպագրվում են Թրքաճանցու և նրան վերագրվող բոլոր տաղերը՝ հրատարակութեամբ արդեն հայանի օրինակների և Երուսաղեմի մի երկու ձեռագրերում եղած ընդօրինակութեւնների համեմատութեամբ:

«Սիոն»-ում հրատարակված են ընդամենը 32 տաղ իբրև հաստատապէս Թրքաճանցունը և յսթը տաղ հավելվածում, որպէս թեական: Այստեղ առաջին անգամ հրատարակված են հինգ տաղ «Սրատ պիտանի» ընդհանուր վերնագրի տակ, որոնց մասին արդեն ասվեց:

Ջեռագիրները. — Հովհաննես Թլկուրանցու ստեղծագործությունները պարունակող բազմաթիվ ձեռագրեր կն մեզ հասել, միայն Հայկական ՍՍՌ Մատենադարանում կա այդպիսի ավելի քան ութ տասնյակ ձեռագիր: Սակայն մեր հեղինակի քերթվածների ընդօրինակությունները ունեցող ձեռագրերի ճշույտ մեծամասնությունը 17-րդ դարի է, միայն սակավաթիվ ձեռագրեր կան, որոնք 14—15-րդ դարերի կն, ըստ որում դրանք էլ պահպանել կն նրա անունով կզած դանձերը¹, իսկ տաղերի ընդօրինակություններին հանդիպում կնք 16-րդ և հետագա դարերի ձեռագրերում: Բացառություն է կազմում Ա. Երեմյանի օգտագործած 1470 թ. մի ձեռագիր, որ ունի «Օրհնեալ անուն անմահ բանին» սկզբնատողով աշխարհիկ բնույթի տաղը. Թլկուրանցու այդ բնույթի տաղերի 15-րդ կամ ավելի հին ձեռագիր հայտնի չէ:

Հայկական ՍՍՌ Մատենադարանում կա 14—16-րդ դարերում գրված 12 ձեռագիր, որոնք ունեն Թլկուրանցու ստեղծագործությունները: Դրանցից.

ԱՆ 3540-ը գրված է 1280—1408 թվականներին և ունի

1. «Յուէա իսկապէս...», «Գանձ Թըլզուրանցի ի սր հոգ» խորագրով (էջ 201ա):

2. «Յոյն կղեմական դրախտին փառիկութեան», «սր խաչին դանձ Թըլզուրանցի» խորագրով (էջ 230բ):

Նույն դանձերն ունի նաև ԱՆ 3555 ձեռագիրը, որ գրված է 1431 թ.: Այստեղ առաջինի խորագիրն է «Գանձ. Յովհաննէս Թլզուրանցոյ ասացեալ է այս» (էջ 194բ), իսկ երկրորդինը՝ «Գանձ սրբոյ խաչին. ի Թլզուրանցոյ ասացեալ է» (էջ 224ա):

ԱՆ 8183 ձեռագիրը գրված է 1424—1460 թվականներին. ունի

¹ Ինչպէս տեսանք, իրականություն չի համապատասխանում Ն. Ակինյանի հայտնած այն տեղեկությունը, թե Թլկուրանցուն իրեն տաղասացի հանդիպում կնք «1371, 1394 և 1469 թվերին գրված ձեռագրերում». ինչպէս պարզվեց այդ ձեռագրերը ունեն միայն Թլկուրանցու անունով դանձեր:

1. «Յանհղական լուսոյն խոնարհեալ», «Կանոն փեցերորդ աւտրն Յովս Թլգրցի է» խորագրով (էջ 64ր):

2. «Յայն հղեմական զրախտին փափկութեան», «Գրանձ սր խաչին ի Յովանէս Թլգար... (անընթէ)» խորագրով (էջ 335ր):

ԱՅ 425, ժամանակ՝ 1466 թ., պարունակում է նույն գանձերը (էջ էջ 176 և 605): Երկրորդ՝ «Յայն հղեմական զրախտին փափկութեան» տողով սկսվող գանձի հիշատակարանում կարդում ենք հետևյալը, որ բացակայում է մյուս ձևագրերում՝ «...Գանձիս ասողին, տէր Յովանիսին, ի Թլգարանին...»:

ԱՅ 474-ը, գրված 1474 թ., ունի միայն «Յայն հղեմական զրախտին փափկութեան» սկսվածքով գանձը (էջ 271ր), «Գրանձ սր խաչին Թլգարանցոյն ասացեալ» խորագրով:

ԱՅ 8961, ժամանակ՝ ժն դ., պարձյալ նույն գանձը ունի «Գրանձ սր խաչին Յովանէս Թլգարանցոյ» խորագրով (էջ 103ր):

ԱՅ 8956, ժամանակ՝ ժն դ., ունի «Յայն հղեմական...» և «Յաւէտ իսկապէս...» գանձերը (ԱՅ ԱՅ Դն և ՀԶ):

Հնագույն ձևագրերից են նաև ԱՅ 3995-ը, որ 15—16-րդ դդ. գրչություն է, ունի «Աստուածածին Մարիամ» սկզբնատողով երեքլեզվյան տաղը (էջ 111ր) և «Թագաւորիդ միշտ անվախճան» սկսվածքով գանձը (էջ 88ր):

ԱՅ 8968 ձևագիրը գրված է 1556 թ. և ունի Թլգարանցու հետևյալ տաղերի ընդօրինակությունները.

1. «Դու ևս գարնանային վարդ ու բուրաստան» (էջ 99ր),

2. «Քիմսէ պէնի...» (էջ 166ր),

3. «Աստուածածին Մարիամ» (էջ 257ր),

4. «Արեւնման շողջող կըտան» (էջ 259ր),

5. «Գեղ մի կայր՝ Նարեկ ասեն» (էջ 265ա),

6. «Քեզ հոգեոր խրատ մի տամ» (էջ 275ր):

ԱՅ 1096, 1661 և 7725 ձևագրերը ևս 16-րդ դարի են, գրված համապատասխանաբար՝ 1569, 1594 և 1595 թթ. առաջինում գտնում ենք Արարածոց մեկնությունը (էջ 83ա) և

«Քիմսէ պէնի...»-ն (195բ), երկրորդում՝ «Առ քեզ աստուած խոստովանիմ» սկսվածքով դանձր (էջ 153բ) և երրորդում՝ Արարածոց մեկնությունը (էջ 35ա):

Ներքևում բերում ենք Հայկական ՍՍԽ Մատենադարանի՝ Թլիկտրանցու ստեղծագործությունները պարունակող մյուս ձևագրերի ցուցակը ըստ ձևագրերի համարների հերթականության, նշելով նրանց ընդգրկած տաղերը և առաջին էջերը:

№ 33, ժամանակ՝ ժիշ դար.

«Օրհնեալ անուն անմահ բանին» (էջ 166բ):

№ 79, ժամանակ՝ 1630 թ.

Արարածոց մեկնությունը (էջ 326ա):

№ 423, ժամանակ՝ 1742 թ.

1. «Յանկական լուսոյն խոնարհեալ» (էջ 73ա),

2. «Յաւէտ խկապէս...» (էջ 188բ),

3. «Յայն եղեմական դրախտին փափկութեան» (էջ 227):

№ 424, ժամանակ՝ ժիշ դար.

1. «Յաւէտ խկապէս...» (էջ 150բ),

2. «Յայն եղեմական դրախտին փափկութեան» (էջ 256բ):

№ 569, ժամանակ՝ 1618 թ.

«Հալը մեղաց ասեմ լերկինս»:

№ 695, ժամանակ՝ 1664 թ.

«Քիմսէ պէնի...» (էջ 241):

№ 702, ժամանակ՝ 1660 թ.

Արարածոց մեկնությունը (էջ 148բ):

№ 1171, ժամանակ՝ 1628 թ.

Արարածոց մեկնությունը (էջ 178բ):

№ 1390, ժամանակ՝ 1666 թ.

Արարածոց մեկնությունը (էջ 329բ):

№ 1430, ժամանակ՝ 1658 թ.

Արարածոց մեկնությունը (էջ 2ա):

№ 1557, ժամանակ՝ 1629 թ.

Արարածոց մեկնությունը (էջ 243ա):

№ 1735, ժամանակ՝ 1669 թ.

Արարածոց մեկնությունը (էջ 327բ):

№ 1990, ժամանակի ժԹ դ.

1. «Յորժամ կամէր հայրըն գթած» (էջ 19ա),
2. «Է՛ մահ, քանի զքեզ լիշեմ» (էջ 25բ),
3. «Ար' եկ, ար' եկ իմ խուպ սուրաթ» (էջ 44բ),
4. «Տեսայ պատկերք մի գեղեցիկ» (էջ 44բ),
5. «Արեւըման շողշող կըտան» (էջ 45ա),
6. «Աղէկ պատկեր բոլոր և գեղեցիկ ես» (էջ 45բ),
7. «Գէնայ բահա՛ր, ալլ' էի բահա՛ր» (էջ 46ա),
8. «Յանկարծակի մէկ մի տեսայ» (էջ 47բ),
9. «Հանցիտն ալլ ո՞վ տեսեր զմրութ» (էջ 48բ),
10. «Թէ մահն չէր ու կամ մեռնիլ» (էջ 49ա),
11. «Լոյս երեսացդ եմ քո փափաք» (էջ 49ա),
12. «Ես ձեզ տեսայ սիրով նստած» (էջ 49բ),
13. Տաղ զարնան՝ «Աստուած անսկիզբ և անոահման» (էջ 50ա):

№ 2002, ժամանակ՝ 1698 թ.

Արարածոց մեկնությունը (էջ 149ա):

№ 2004, ժամանակ՝ 1623 թ.

«Աչեր ինչ ես անցեր ետե» (էջ 174ա):

№ 2079, ժամանակի ժԷ դ.

1. Արարածոց մեկնությունը (էջ 767),
2. «Աս քեզ աստուած խոստովանիմ» (էջ 789),
3. «Քեզ հոգևոր խրատ մի տամ» (էջ 797),
4. «Զքեզ ունիմ յոյս ւ՛ ապաւէն» (էջ 798),
5. «Յորժամ կամէր հայրըն գթած» (էջ 799),
6. «Է՛ մահ, քանի զքեզ լիշեմ» (էջ 814):

№ 2236 ժամանակ՝ ժԷ—ԺԸ դդ.

1. «Խրատ մի տամ սիրով քեզ» (էջ 440ա),
2. «Է՛ մահ, քանի զքեզ լիշեմ» (էջ 452ա):

№ 2249, ժամանակ՝ 1695 թ.

Արարածոց մեկնությունը (էջ 222ա):

№ 2256, ժամանակ՝ ժԷ դ.

Արարածոց մեկնությունը (էջ 159ա):

№ 2270, ժամանակ՝ ժ.է. դ.

«Գեղ մի կայր՝ Նարեկ ասեն» (էջ 115ա):

№ 2394, ժամանակ՝ ժ.է. դ.

1. «Օրհնակալ անուն անմահ բանին» (էջ 25ա),

2. Տաղ Ալեքսիանոս ճգնաւորին (էջ 91բ),

3. «Գեղ մի կայր՝ Նարեկ ասեն» (էջ 140բ):

№ 2398, ժամանակ՝ 1613 թ.

1. «Ար'եկ, ար'եկ իմ խուպ սուրաթ» (էջ 139ա),

2. «Տեսայ պատկերք մի գեղեցիկ» (էջ 140ա),

3. «Արեւնըման շողշող կըտան» (էջ 141ա),

4. «Հազար ուսուֆ է քեզ ծառայ» (էջ 142ա),

5. «Հանցիլուն ալ ո՞վ տեսեր զմրութ» (էջ 143ա),

6. «Լոյս երեսացդ եմ քո փափաք» (էջ 144ա),

7. «Թէ մահն չէր ու կամ մեռնիլ» (էջ 144բ),

8. «Ահա եղև պայծառ գարուն» (էջ 145ա),

9. «Ես ձեզ տեսայ սիրով նստած» (էջ 146ա),

10. «Աղէկ պատկեր բոլոր և գեղեցիկ ես» (էջ 147ա):

№ 2566, ժամանակ՝ ժ.է. դ.

1. «Ար'եկ, ար'եկ իմ խուպ սուրաթ» (էջ 230բ),

2. «Տեսայ պատկերք մի գեղեցիկ» (էջ 231ա),

3. «Արեւնըման շողշող կըտան» (էջ 232ա),

4. «Հազար ուսուֆ է քեզ ծառայ» (էջ 232բ),

5. «Հանցիլուն ալ ո՞վ տեսեր զմրութ» (էջ 233ա),

6. «Լոյս երեսացդ եմ քո փափաք» (էջ 233բ),

7. «Թէ մահն չէր ու կամ մեռնիլ» (էջ 234ա),

8. «Ահա եղև պայծառ գարուն» (էջ 234բ),

9. «Ես ձեզ տեսայ սիրով նստած» (էջ 235բ):

№ 2672, ժամանակ՝ 1607 թ.

1. «Յորժամ կամէր հայրըն զթած» (էջ 44բ),

2. «Յայն եղեմական դրախտին փափկութեան» (էջ 274),

3. Տաղ Ալեքսիանոս ճգնաւորին (էջ 384ա),

4. «Է՛ մահ, քանի զքեզ յիշեմ» (էջ 391բ):

№ 2676, ժամանակ՝ ժ.է. դ.

1. «Է՛ մահ, քանի զքեզ յիշեմ» (էջ 178ա),

2. «Աչեր ինչ ես անցեր ետե» (էջ 188ա),
3. «Առ քեզ աստուած խոստովանիմ» (էջ 188բ),
4. «Հիմիկ ճարտար բժշկես» (էջ 189ա),
5. «Անձն իմ, ընդէ՞ր եղեր շնոց» (էջ 189բ),
6. «Խրատ մի տամ սիրով քեզ» (էջ 194բ),
7. «Գերի, քանի կենաս ի վերերուն...» (էջ 210ա),
8. Արարածոց մեկնությունը (էջ 211ա):

№ 3050, ժամանակ՝ ժ.դ.

«Յորժամ կամէր հայրըն գթած» (էջ 269բ):

№ 3081, ժամանակ՝ 1617 թ.

1. «Յորժամ կամէր հայրըն գթած» (էջ 56ա),
2. «Օրհնեալ անուն անմահ բանին» (էջ 81բ),
3. «Խրատ մի տամ սիրով քեզ» (էջ 83ա),
4. Տաղ Ալեքսիանոս ճգնաւորին (էջ 94ա),
5. «Քեզ հոգեւոր խրատ մի տամ» (էջ 143ա):

№ 3119, ժամանակ՝ 1650 թ.

Արարածոց մեկնությունը (էջ 226ա):

№ 3189, ժամանակ՝ 1627—1631 թթ.

1. «Յաւէտ իսկապէս...» (էջ 3բ),
2. «Քիմսէ պէնի...» (էջ 14ա):

№ 3228, ժամանակ՝ ժ.թ.դ.

«Է՛ մահ, քանի դքեզ լիշեմ» (էջ 13ա):

№ 3411, ժամանակ՝ ժ.է.դ.

«Խրատ մի տամ սիրով քեզ» (էջ 139բ):

№ 3498, ժամանակ՝ 1625 թ.

1. «Աչեր ինչ ես անցեր ետե» (էջ 282ա),
2. Տաղ զարնան՝ «Աստուած անսկիզբ և անսահման» (էջ 315ա),

№ 3751, ժամանակ՝ ժ.թ.դ.

1. «Քեզ հոգեւոր խրատ մի տամ» (էջ 956),
2. «Օրհնեալ անուն անմահ բանին» (էջ 957),
3. «Ես ձեզ տեսայ սիրով նստած» (էջ 963),
4. «Գէնայ բահա՛ր, ալլ է՛ի բահա՛ր» (էջ 963),
5. «Տեսայ պատկերք մի գեղեցիկ» (էջ 967),

6 «Ար'եկ, ար'եկ իմ խուպ սուրաթ» (էջ 968):
№ 5120, ժամանակ՝ ժէ դ.

Արարածոց մեկնությունը (էջ 36բ):

№ 5306, ժամանակ՝ ժէ դ.

«Քիմսէ պէնի...» (էջ 44ա):

№ 5622, ժամանակ՝ 1700 թ.

Արարածոց մեկնությունը (էջ 54բ):

№ 5623, ժամանակ՝ 1663 թ.

1. «Գեղ մի կալը՝ Նարեկ ասեն» (էջ 186ա),

2. «Քանի՜ դատիս ի հետ մեղաց» (էջ 210ա),

3. «Քիմսէ պէնի...» (էջ 225բ),

4. Արարածոց մեկնությունը (էջ 227ա),

5. «Աստուածածին Մարիամ» (էջ 293ա),

6. «Աչերդ է թուխ ու պէտ, դու խօրօտիկ ես» (էջ 293բ):

№ 5668, ժամանակ՝ ժէ դ.

1. «Քանի՜ դատիս ի հետ մեղաց» (էջ 58ա),

2. «Արենըման շողշող կըտան» (էջ 59ա),

3. «Հաղար ուսուֆ է քեզ ծառայ» (էջ 60ա),

4. «Գէնայ բահար, այլ է՛ի բահար» (էջ 61ա),

5. «Աչերդ է թուխ ու պէտ, դու խօրօտիկ ես» (էջ 68բ):

№ 6099, ժամանակ՝ ժէ դ.

1. «Արենըման շողշող կը տան» (էջ 8ա),

2. «Հաղար ուսուֆ է քեզ ծառայ» (էջ 8բ),

3. «Լոյս երեսացդ եմ խիստ փափաք» (էջ 9ա),

4. «Թէ մահն չէք ու կամ մեռնիլ» (էջ 9բ),

5. «Ահա եղև պայծառ դարուն» (էջ 9բ),

6. «Ես ձեզ տեսայ սիրով նստած» (էջ 10ա):

№ 6146, ժամանակ՝ 1700 թ.

Արարածոց մեկնություն (էջ 73բ):

№ 6159, ժամանակ՝ ժէ դ.

1. «Ար'եկ, ար'եկ իմ խուպ սուրաթ» (էջ 122բ),

2. «Տեսայ պատկերք մի դեղեցիկ» (էջ 124բ),

3. Արարածոց մեկնությունը (էջ 126ա),

4. «Արենըման շողշող կըտան» (էջ 162ա),

5. «Հաղար ուսուֆ է քեզ ծառայ» (էջ 164բ),
 6. «Հանցկուն ասլ ֆի տեսեր զմբութ» (էջ 166ա),
 7. «Թէ մահն չէր ու կամ մեռնիլ» (էջ 168ա),
 8. Ահա կղև պայծառ դարուն» (էջ 169բ),
 9. «Ես ձեզ տեսալ սիրով նստած» (էջ 171ա),
 10. «Աղէկ պատկեր բոլոր և գեղեցիկ ևս» (էջ 172բ):
- № 7029, ժամանակ՝ 1654 թ.
Արարածոց մեկնութիւնը (էջ 144ա):
- № 7057, ժամանակ՝ ժ.Ղ. դ.
«Է՛ մահ, քանի զքեզ յիշեմ» (էջ 22բ):
- № 7129, ժամանակ՝ ժ.Է. դ.
«Քիմսէ պէնի...» (էջ 69ա):
- № 7211, ժամանակ՝ 1668 թ.
Արարածոց մեկնութիւնը (էջ 184):
- № 7273, ժամանակ՝ ժ.Է. դ.
«Է՛ մահ, քանի զքեզ յիշեմ» (էջ 91ա և 104բ):
- № 7507, ժամանակ՝ 1665 թ.
1. «Յաւէտ խկապէս...» (էջ 151ա),
2. «Յալն եղեմական դրախտին փափկութեան» (էջ 279):
- № 7508, ժամանակ՝ 1670 թ.
1. «Է՛ մահ, քանի զքեզ յիշեմ» (էջ 366բ և 379բ),
2. «Սրտս մի տամ սիրով քեզ» (էջ 394ա):
- № 7667, ժամանակ՝ 1759 թ.
«Քիմսէ պէնի...» (էջ 43բ):
- № 7682, ժամանակ՝ 1784 թ.
«Քիմսէ պէնի...» (էջ 22բ):
- № 7707, ժամանակ՝ 1611 թ.
1. «Գեղ մի կայր՝ Նարեկ ասեմ» (էջ 45ա),
2. «Քիմսէ պէնի...» (էջ 111ա),
3. Տաղ Ալեքսիանոս ճգնաւորին (էջ 160ա),
4. «Օրհնեալ անուն անմահ բանին» (էջ 241բ, 243բ—344ա):
- № 7708, ժամանակ՝ ժ.Ղ. դ.

1. «Է՛ մահ, քանի գլխդ լիշեմ» (էջ 46ա),
2. «Ար՛եկ, ար՛եկ իմ խուպ սուրաթ» (էջ 49բ):

№ 7709, ժամանակ՝ 1620 թ.

1. «Դու ես գարնանային վարդ ու բուրաստան» (էջ 89բ),
2. «Գեղ մի կայր, Նարեկ ասեն» (էջ 105ա),
3. «Խրատ մի տամ սիրով քեզ» (էջ 179բ),
4. «Օրհնեալ անուն անմահ բանին» (էջ 183ա):

№ 7712, ժամանակ՝ ժ.թ. դ.

1. «Ար՛եկ, ար՛եկ իմ խուպ սուրաթ» (էջ 17բ),
2. «Տեսալ պատկերք մի գեղեցիկ» (էջ 18բ),
3. «Արևնըման շողշող կրտան» (էջ 19ա),
4. «Ես ձեզ տեսալ սիրով նստած» (էջ 20ա),
5. «Հանցկուն ալլ ո՞վ տեսեր զմրութ» (էջ 50բ),
6. «Քիմսէ պէնի...» (էջ 74բ):

№ 7714, ժամանակ՝ 1714 թ.

1. Տաղ Ալեքսիանոս ճգնաւորին (էջ 78ա),
2. «Աղէկ պատկեր բոլոր և գեղեցիկ ես» (էջ 123բ),
3. «Ար՛եկ, ար՛եկ իմ խուպ սուրաթ» (էջ 158ա):

№ 7715, ժամանակ՝ 1688 թ.

1. «Ար՛եկ, ար՛եկ իմ խուպ սուրաթ» (էջ 5բ),
2. «Տեսալ պատկերք մի գեղեցիկ» (էջ 6բ),
3. «Արևնըման շողշող կրտան» (էջ 7ա),
4. «Հանցկուն ալլ ո՞վ տեսեր զմրութ» (էջ 8ա),
5. «Լոյս երեսացդ եմ քո փափաք» (էջ 8բ),
6. «Թէ մահն չէր ու կամ մեռնիլ» (էջ 9ա),
7. «Ես ձեզ տեսալ սիրով նստած» (էջ 9ա),
8. «Աղէկ պատկեր բոլոր և գեղեցիկ ես» (էջ 10ա),
9. «Գէնաց բահա՛ր ալլ ւ՛ի բահա՛ր» (էջ 11ա),
10. «Յանկարծակի մէկ մի տեսալ» (էջ 14բ):

№ 7717, ժամանակ՝ 1695 թ.

1. «Իմ սիրտ լսէ ւ՛ականջ արա՛» (էջ 162ա),
2. «Քեզ հոգևոր խրատ մի տամ» (էջ 178բ),
3. «Քիմսէ պէնի...» (էջ 126ա),
4. «Արարիչ արարածոց դասուց» (էջ 228ա),

5. «Ահա եղև պայծառ դարուն» (էջ 228բ):
- № 7726, ժամանակ՝ ժէ դ.
1. Տաղ Ալեքսիանոս ճգնաւորին (էջ 39բ),
 2. «Յորժամ կամէր հայրըն գթած» (էջ 42ա),
 3. «Աստուածածին Մարիամ» (էջ 47բ):
- № 8100, ժամանակ՝ 1784 թ.
- «Քանի՛ դատիս ի հետ մեղաց» (էջ 358ա):
- № 8255, ժամանակ՝ 1756 թ.
- «Աղէկ պատկեր բոլոր և գեղեցիկ ես» (էջ 98բ):
- № 8267, ժամանակ՝ 1767 թ.
- Տաղ Ալեքսիանոս ճգնաւորին (էջ 1բ):
- № 8349, ժամանակ՝ 1656—57 թթ.
- Արարածոց մեկնութիւնը (էջ 1ա):
- № 8451, ժամանակ՝ 1645 թ.
- Արարածոց մեկնութիւնը (էջ 243ա):
- № 8509, ժամանակ՝ 1688 թ.
- «Քիմսէ պէնի...» (էջ 209ա):
- № 8605, ժամանակ, 1676 թ.
1. Տաղ Ալեքսիանոս ճգնաւորին (էջ 57ա),
 2. «Օրհնեալ անուն անմահ բանին» (էջ 85բ),
- № 8710, ժամանակ՝ ժէ դ.
- «է՛ մահ, քանի զքեզ լիշեմ» (էջ 157):
- № 9271, ժամանակ՝ ժէ դ.
1. «Քիմսէ պէնի...» (էջ 5ա),
 2. «Ար'հկ, ար'հկ իմ խուպ սուրաթ» (թերի, էջ 5բ),
 3. «Դու ես դարնանալին վարդ ու բուրաստան» (էջ 7ա),
 4. Տաղ Ալեքսիանոս ճգնաւորին (էջ 31ա),
 5. «Քեզ հոգեւոր խրատ մի տամ (էջ 78բ),
 6. «Աստուածածին Մարիամ» (էջ 91բ),
 7. է՛ մահ, քանի զքեզ լիշեմ» (էջ 98ա),
 8. «Քանի՛ դատիս ի հետ մեղաց» (էջ 99ա),
 9. «Օրհնեալ անուն անմահ բանին» (էջ 101ա),
 10. «Հանցիլուն ալլ ո՞վ տեսեր զմրութ» (էջ 111բ),
 11. «Լոյս երեսացդ եմ քո փափաք» (էջ 112ա),

12. «Թէ մահն չէր ու կամ մեռնիլ» (էջ 112բ),
13. «Ես ձեզ տեսայ սիրով նստած» (էջ 113ա),
14. «Աղէկ պատկեր բոլոր և գեղեցիկ ևս» (էջ 113բ),
15. «Գէնայ բահար, ալլ է՛ի բահար» (էջ 114բ),
16. «Յանկարծակի մէկ մի տեսայ» (էջ 118ա),
17. «Քանի դատիս ի հետ մեղաց» (էջ 124ա),
18. «Խրատ մի տամ սիրով քեզ» (էջ 137ա):

№ 9362, ժամանակ՝ ԺԲ՝ դ.

«Է՛ մահ, քանի դքեզ լիշեմ» (էջ 41ա):

№ 9536, ժամանակ՝ ԺԲ՝ դ.

«Է՛ մահ, քանի դքեզ լիշեմ» (էջ 240ա):

№ 9597, ժամանակ՝ ԺԲ՝-ի սկիզբ.

1. «Աղէկ պատկեր բոլոր և գեղեցիկ ևս» (էջ 49բ),

2. «Քանի՛ դատիս ի հետ մեղաց» (էջ 75ա),

3. «Տեսայ պատկերք մի գեղեցիկ» (էջ 141ա),

4. «Լոյս երեսացդ ևմ քո փափաք» (էջ 142ա),

5. «Ահա եղև պալծառ դարուն» (էջ 143ա),

6. «Հազար ոսուֆ է քեզ ծառայ» (էջ 143բ),

7. «Քեզ հոգևոր խրատ մի տամ» (էջ 156ա),

8. «Է՛ մահ, քանի դքեզ լիշեմ» (էջ 255ա):

Ձեռագրերի քննաթյունը ցույց է տալիս, որ արդեն 15-րդ դարում գոյություն է ունեցել մի ժողովածու, որ պարունակել է Թլխւրանցու աշխարհիկ տաղերի մի խումբ՝ դասավորված իրար հետևից: Այսպես՝ 1513 թ. հրատարակված Տաղարանում իրար հետևից հրատարակված են հետևյալ տաղերը.

«Ար՛եկ, ար՛եկ, իմ խուզ սուրտի»,
 «Տեսայ պատկերք մի գեղեցիկ»,
 «Արենըման շողշող կաան»,
 «Հազար ոսուֆ է քեզ ծառայ»,
 «Հանցիլուն ալլ ո՞վ տեսեր դմբով»,
 «Լոյս երեսացդ է քո փափաք»,
 «Թէ մահն չէր ու կամ մեռնիլ»,
 «Ահա եղև պալծառ դարուն»,

«Նս ձեզ տեսալ սիրով նստած»,
«Աղէկ պատկեր բոլոր և գեղեցիկ ևս»:

Այս նույն տաղերը, նույն դասավորութեամբ կան 1613 թ. գրված № 2398 ձևադրում, որը անվիճելիորեն Տաղարանից չի արտագրված, ինչպէս երեւում է այդ երկու աղբյուրների տարենթերցվածների բնույթից և այն հանգամանքից, որ սովոր ձևադրը ունի միայն այս 10 տաղերը, իսկ Տաղարանը ավելին, ըստ որում մեկ տաղ դրանց նախորդող, մեկ տաղ հաջորդող, իսկ մնացածները անշատ են հրատարակված:

Ամենայն հավանականութեամբ Տաղարանի հրատարակիչները օգտագործել են Թլկուրանցու տաղերի մեկից ավելի ձևադիր՝ նշված խմբի համար մեկ ձևադիր, մշուսների համար այլ ձևադիր:

Նույն տաղերը նույն հաջորդականութեանն ունեն նաև միմյանց հետ անմիջական ժառանգական կապ չունեցող № 6159, 2556, 7715 և այլ ձևադրերում աննշան բացառութեաններով (մեկ տաղ պակաս է և կամ փոխարինված այլ տաղով):

Հետաքրքիր է նաև այն հանգամանքը, որ այն ձևադրերում, որտեղ կան մեկ հետաքրքրող տաղերից միայն մի քանիսը՝ դրանք ևս պահպանել են համապատասխան հաջորդականութեանը:

Թլկուրանցու տաղերի այս խումբ-ժողովածուն պետք է լիով շատ ավելի տաղեր ունեցած լինի, որոնցից մի մասը անջատվել և մտել է ուրիշ ձևադրերի մեջ:

Անհավանական չէ, որ Հովհաննէս Թլկուրանցին ինքը կազմած լինի իր աշխարհիկ տաղերի այդ ժողովածուն:

Նկատի ունենալով այդ հանգամանքը, մենք սույն գրքում նշված տաղերը դասավորում ենք վերահիշյալ աղբյուրներում եղած հաջորդականութեամբ:

Ռեագիրը կազմելու հանգամանքները.— Հովհաննէս Թլկուրանցու տաղերը ձևադրերով մեկ են հասել բավական մեծ փոփոխութեանների ենթարկված, շատ հաճախ աղա-

վաղված ու խաթարված: Տաղերի բնագրերը կազմելիս մեր գլխավոր նպատակն է եղել աղբյուրների բաղդատական քննությամբ հնարավորին չափ վերականգնել հեղինակային ինքնագիրը, ի հարկե, աղբյուրների տվյալների ընձեռած սահմաններում. ըստ սրում կրքեք չենք դուրս եկել այդ սահմաններից և որևէ ուղղում չենք մտցրել, եթե այն ձևագրային տվյալ չէ:

Իբրև ամեն մի տաղի հիմք վերցրել ենք եղած լավագույն ընդօրինակությունը, դրա մեջ մացնելով մյուս աղբյուրների տված ճիշտ ընթերցումները:

Մանրամասն նշանակել ենք ձևագրական այլընթերցումները՝ դրանց լեզվաբանական և բանասիրական արժեքը նկատի առնելով: Դուրս ենք թողել այնպիսիները, որոնք լինելով դրչի անհմտության կամ նման այլ կարգի հանգամանքների արդյունք, որևէ արժեք չեն ներկայացնում, այսպես, օրինակ, չենք նշանակել տառերի բացթողումները՝ բարձիս բարկ («Թէ մահն չէր...», տող 7, III ձև.), ծիղաս փի ծիծղաս («Աղէկ պատկեր...», տող 20), անարժեք տառասխալները, ինչպես՝ նանակ փի դանակ («Թէ մահն չէր...», տող 9, III ձևագիր) և այլն:

Այլընթերցումների բաժինը չծանրաբեռնելու նկատառումով չենք նշանակել նաև այլ կարգի տարընթերցումներ:

Տաղերի բնագրերում.

ա) Պահել ենք օ գրությունը նույնիսկ այն դեպքում, երբ տաղի բնագրի հիմք հանդիսացող աղբյուրը ունի աւ գրություն, սուանց այս վերջինի մասին նշելու այլընթերցումներում. աւ պահել ենք այն դեպքում, երբ բոլոր ձևագրերը առկա են միայն այդ գրությունը.

բ) Ամենուր պահել ենք դ ստացական հոլը. նրա աւ գրության մասին նշել ենք միայն այն դեպքերում, եթե այդ տարբերության հետ միաժամանակ բառը ունի ուրիշ տարբերություն ևս: Բացառություն է թույլ տրված, երբ բոլոր ձևագիրները ունեն աւ (անկախ աղագիրների տված դ գրու-

թշուենից, որ, հալանարար, հրատարակողի ուղղում է). օր. «Տեսայ պատկեր...», տող 15:

դ) Նույն տաղում միեւնույն ձեռագրի տված նույն ձևին վերաբերող մեկից ավելի անգամ հանդիպող այլընթերցումը գրել ենք միայն մեկ անգամ:

դ) Պահել ենք ենթակայական գերբայի վերջավորության ող գրութշունը, մեծ մասամբ նշելով սրա այլընթերցումները՝ օղ կամ աղ:

դ) Գաղտնավանկ ը-երը գրել ենք միայն խիստ անհրաժեշտության դեպքում (այն էլ եթե ձեռագրերը ունեն), երբ առանց գրանց բառերի արտասանութշունը կարող էր խախտել ոտանավորի չափը, իսկ այդ ը-երի գոյության մասին ձեռագրերում՝ չենք նշել:

ե) Տաղերի վերջին տան մեջ հիշվող հեղինակի անունը միշտ գրել ենք Յովհաննէս ձեռով, եթե նույնիսկ բոլոր աղ-բյուրները ունեն Յովանէս, Յովհաննէս, Յովաննէս, Ովանէս կամ այլ ձևերը: Թօրինակության չենք հետևել Թլկուրանցի-Թուլկուրանցի-Թուրկուրանցի և այլ անվանման նկատմամբ. այս դեպքում գերադասել ենք գննել հին և լավագույն աղ-բյուրների տված ընթերցումը, մեծ մասամբ՝ Թուրկուրանցի. այլ ձեռով է գրված միայն այն դեպքերում, եթե ձեռագրերը նշված ձևը չեն տալիս:

զ) Եթե հին ու լավագույն ձեռագրերը տալիս են բարբառային ձևեր՝ թողել ենք վերջիններս, գրանք համարելով հեղինակի գրչի տակից դուրս եկած, որ և հաստատվում է սղբյուրների բաղդատական քննությամբ:

Այլընթերցումների բաժնում

ա) Ձանց ենք արել նշանակել յ-ի գրութշունը ա ձայնավորից հետո, երբ նրան հաջորդում է բաղաձայն. օր. նմայն, այդպես էլ յ-ի բաց թողումները, օր. ձան, ան իիս ձայն, այն և այլն:

բ) Ձենք նշանակել նաև՝ գեմ-գեմ շաղկապի տարբեր գրութշունները. և և և տառերի փոխանցում-տարընթերցված-

ները, օր. հերիք-հերիք (բացառութեամբ T-ի, որ նշանակել է նք)։

դ) F ձևադրի գրիչը գործիական հոլովի վերջավորութիւնը ամենուրեք գրում է օվ, իսկ v ձևադրում օժանդակ բայի երկրորդ դեմքը՝ եւ, և գիմային եւ վերջավորութիւնը գրված է եւ (ածէս, չիշէս)—այդ ընթերցվածները հաճախ չենք նշել ակդ խնայելու նկատառումով։

Յուրաքանչյուր տաղի տակ ներքեի լուսանցքում, «Աղբյուրներ» բաժնում նշանակված են այն աղբյուրների պայմանական նշանները, որոնց հիման վրա պատրաստված է համեմատական բնագիրը, իսկ գրքի վերջում գրված է բոլոր պայմանական նշանների ցանկը՝ աղբյուրների ժամանակի նշումով։

Տաղերը ձևադրելում հանդես են գալիս ամենաբազմազան խորագրերով. թե գրանցից որն է հեղինակինը, և կամ հեղինակը վերնագիր գրել է տաղերին, թե ոչ՝ հնարավոր չէ որոշել. ուստի և ժողովածուում տաղերը զետեղել ենք առանց խորագրերի, իսկ ձևադրելում եղած վերնագրերը նշանակել ենք զարծյալ ներքեի լուսանցքներում՝ «Սորագիր» բաժնում։

ԲՆԱԳՐԵՐ

ՄԻՐՈՒ ԵՎ ԲՆՈՒԹՅԱՆ ՏԱՂԵՐ

4000000

Ա

Ար'ե'կ, ար'ե'կ իմ խուզ սուրաթ,
Փառք ու պատիւ քո ստեղծողին,
Եղեմական զրախաէն կու գաս,
Օրհնեալ անուն քո նախշողին:

Ա. դ ր յ ու ռ ե ր.

- B = Ձեռագիր № 7715, էջ 5բ—6ա:
m = Ձեռագիր № 2398, էջ 139ա—140ա:
n = Ձեռագիր № 6159, էջ 122բ—124բ:
E = Ձեռագիր № 2566, էջ 230բ—231ա:
F = Ձեռագիր № 1990, էջ 44բ:
v = Ձեռագիր № 7712, էջ 17բ—18ա:
O = Ձեռագիր № 3751, էջ 968—969:
h = Ձեռագիր № 7714, էջ 15Տա—159ա:
h₁ = Ձեռագիր № 7708, էջ 49բ—50ա:
A = Ձեռագիր № 9271, էջ 5բ (բերի):
T = Տպագիր Տաղարան 1513 թ., էջ 61ա—62ա:
t = «Արեգ» Երկշաբաթաբեր, 1924, էջ 473:

Խ ո ր ա գ ի ր.

BO չունեն MAT Այլ բանք Յովանիսի ասացեալ է վասն սիրոյ
n Այլ բանք Յովանիսի վասն սիրոյ E Այլ բանք Յովանիսի ասացեալ
վասն սիրոյ F Տաղ սիրոյ v Տաղ սիրու h Տաղ սիրոյ ազնիւ h₁ Տաղ
սիրոյ ասայ t Տաղ վասն սիրոյ

- 1 v Արեք, արեք
1 BF խուզի v խոր h խուր
1 v սուրադ
2 F և փխ ու
2 BF քոյ
2 mEO ստեղծաւորին nFh₁TA
ստեղծողին

- 3 v եղեմական t Յեղեմական
3 B զրախաէ
3 h₁ զու փխ կու
3 m զայս ոV քաս փխ գաս
4 v օրհնեալ
4 B նաշխողին m նշխողին
nOA նաշխաւորին E նախշաւ-
որին F նաղշողին T նաղշողին

5 Ար'ե'կ արե գարնանային,
 Ար'ե'կ աշնան պայծառ լուսին,
 Նիստ որ հացիմ լերևոյ ի վեր,
 Տեսըդ հերիք է ինձ բաժին:

Տեսըդ բժիշկ է հիւանդին,
 10 Առողջութիւն ջերմընոտին.
 Աչերըդ ծով է ծարուածին,
 Բերանըդ քաղցր է քաղցածին:

Ծոցդ է դրախտ անմահութեան,
 Ի յնտ դարձնէ զելած հոգին,
 15 Ոչ մեռանի, ոչ ծերանայ,
 Ոչ երեւիին դառնայ զեղին:

Վաղվընէն ում որ հանդիպիս՝
 Ի ծար ելնէ զօրն ի բարին,

5 T գայրնանային
 6 TO Ի Արեկ
 7 BmOhh₁vT երեստ EF երեսոյ,
 v երէսոյ
 7 mnEh₁ ի վայր փխ ի վեր
 8 v տէստ Fhh₁ տէստ
 8 F խէրիք է v յէրիք է
 9—12 h₁ չիք տունը
 9 v Տեստ
 9 mnEO բժշկէ Fv բժիժկ է
 10 mnF առողջութիւն է v ա-
 ռողջութիւն է O ողջութիւն է
 10 mnEO ջերմոտին
 11 BmT Աչերտ v Աչէրտ
 11 BO ծարւածին Fvt ծարվա-
 ծին nE ծարաւին
 12 Fv բերանտ
 12 v քախցր
 12 m քաղցրածին v քախցրա-
 ծին

13 mnFvT Ծոցտ
 13 BmnFvOhT անմահութիւն
 14 BFOhh₁t չիք Ի
 14 v ի հէտ
 14 Fv գարցնէ
 14 mn ելած v էլած
 15 F լ' ոչ ծերանայ
 16 h₁ Ոչ երեսին զունըն երդայ
 16 E Ի' ոչ
 16 m երեսին F զերեսնին
 v էրէսոյին
 16 F տեղին
 17 m Վաղվէնէ E Վաղւնէն
 h₁ Վաղուէնին
 17 mnEvÔTt չիք որ
 17 F որ ում
 17 BmnEFvÔTt հանդիպի
 18 mnE Ի ծաղր h Ի ծայր h₁ Ի
 ծայրն
 18 mnEOh₁T ելնու v էլու
 18 vhh₁OT աւրն (օրն)

Ով որ սուրաթը համբուրէ՝
 20 Խնդմով անցնէ զբոլոր տարին:

Զով դու սիրով ի ներս ձենես՝
 Ծաղկի քան զծառն խընկենին,
 Ով կուս միջացըդ գիրկ ածէ՝
 Կանանչ մընայ քան զնշգարին:

25 Խե Յովհաննէս Թուրկուրանցի
 Փառաւորէ զհայր և զորդի.
 Աղվոր սուրաթն ի հոգ դառնայ,
 Ի հուրն առշէջ իւր սիրելին:

19 F օվ
 19 vOt չիք որ
 19 BF սուրաթըս մոռO սուրաթն
 ETt զսուրաթն v սուրադն
 20 v անցէ
 20 v զբոլոր
 21 F Զօվ
 21 v սիրէս մհհ, սիրես փխ սի-
 րով
 21 nEFh, ձայնես v ձէնէս
 22 F դաս
 22 mnEFh, խնկենի v խնկենին.
 T քղխնկենին
 23 F օվ
 23 mFv միջացո
 23 F կերկ փխ գեքէ
 24 FO կանաչ

24 B զնշգարենին mv զնշա-
 րին F զնշգարենի հհ, զնշենի
 t նշգարին
 25—28 h, չունի տունը
 25 v ես Միգիգ Նախչիւանցի
 (գրագող)
 25 BmTh Յովանէս F Օլանէս
 և Յովանէս
 25 BmFh Թուրկուրանցի t Թըլ-
 կուրանցի
 26 m Փառսօրէ v փառաւորեմ
 26 v հայր գորդի t հայր և որդի
 27 m Աղուր ոO աղուր v Աղսր
 t աղուր
 27 v սուրադն
 28 v Ի ի հուրն O Ի ի հիւր
 և եւ հուրն T Ի ի հիւրն
 28 v Անշէյ

Բ

Տեսայ պատկերք մի գեղեցիկ,
Ձեռ զարեգակն ուր լոյս կու տայ,
Տեսայ աչեր դեռ ըզծովեր,
Ուներ քան զամպ ու զտարիայ:

Ա Ղ Բ Յ Ո Ւ Բ Ն Ե Ր.

- B = Ձեռագիր № 7715, էջ 6ա—7ա:
m = Ձեռագիր № 2398, էջ 140ա—141ա:
n = Ձեռագիր № 6159, էջ 124ա—125բ:
E = Ձեռագիր № 2566, էջ 231ա—232ա:
F = Ձեռագիր № 1990, էջ 44բ—45ա:
O = Ձեռագիր № 3751, էջ 967—968:
v = Ձեռագիր № 7712, էջ 18բ—19ա:
T = Տպագիր Տաղարան 1513 թ., էջ 62բ—63բ:
t = «Արեգ» երկշաբաթաբեր, 1924 թ., էջ 516—517:
H = Տեկանց, «Հայերգ», էջ 59—61 (տե՛ս տաղիս ծանոթագրու-
րյունը գրքի վերջում):
R = Ձեռագիր № 9597, էջ 141ա—141բ:

Խ Ն Բ Ր Ա Գ Ի Ր.

Եւ չունեն ուղԵՏ Այլ բանք Յովանիսի (ու Յովանիսին) Բ Տաղ
ագնիւ Օ Նորին Յովհաննիսի է vR Տաղ սիրոյ

1 mnEFR պատկեր	3 BF տեսի
1 E կեղեցիկ v քեղեցիկ	3 m աչվեր F զաչեր
2 BOt Ձերդ F Ձերթ	3 t զերդ
2 v զարեքակն	3 m զծով F զծովեր
2 R լոյս կուտաս փխ ուր լոյս
կու տայ	4 E Յունեւ Օ Ունեւ R Ունեւ
2 mnOv լուս	4 m զանպ F զամբ
2 E նոր կելնու փխ լոյս կուտայ	4 F տարիեայ R տարիայ

5 Ուրակ ճակատ ու ճոխ բերան,
Ծամն ու վարսերն էր հոգեհան,
Ծոցն է լըցած սպիտակ վարդով,
Մէջքն ու թիկունքն քան զուռ ճոճան:

Ելից ի չիա հանց հուր ու բոց,
10 Որ կու վառիմ զօրն ի լրման.
Մոռցալ զուսումըն զոր ունի,
Մհացեր եմ լոկ աշխարհական:

Ասցի՛ Սիրէ զիս, ծով աչեր,
Նայ առայ՝ Պահեմ զաչս ի վերան.
15 Նիստ որ հայիմ երեստ ի վեր,
Ար՛եկ կացիր ինձ լերեան:

Աստուած ողորմէր ինձ, եղբայրք,
Որ զայն երեստ ինձ պատասխան,

5 E Ուրուկ BF ճերմակ փխ
Ուրակ
5 R Բարակ շրթունք փխ Ուրակ
ճակատ
5 m և փխ ու
6 n ծամ
6 F վարտերն v վարսերն
6 nEFR է փխ էր m չիք էր
6 Bt հոդեկան m հոդեհան v հո-
քեհան
7 O Ծոցն էր
7 F լցեր
8 mnE մէջն փխ մէջքն
8 R չիք ու
8 mTv թիկունք
8 m ճոճեան
9 t Ելից v Իլից
9 m ի յես փխ ի յիս
10 m վառեմ
10 mF լրման
11 mnvO մոռացալ

11 m զուսում
11 B ունիմ
12 v մնացէր էր
12 m լոք
12 v աշխարհան
13—16 nv չիք տուցր
13 B Ասացի mEFH Ասի
13 F ծով աչվեր
14 t չիք նայ
14 O զաչքդ
14 BFt վրբան
15 mH հայեմ
15 HtR յերեսդ F զերեստ
15 mH ի վայր E ի վայր փխ
ի վեր
16 mFR Երակ EOTt Յերակ
H Հէրիք փխ Ար՛եկ
16 mF երեան
17 m ողորմէ
17 BmnOt եղբարք v եղպայրք
18 mv զան փխ զայն

Թէ չէ մնայի իսկ կապելու,
20 Ի՛ ի շուրջ կուզի քան զգալ զազան:

Թէ շատ թէ քիչ ի լեւ ձգեմ՝
Մի՛թէ անցնի հուրս ի խափան.
Նա՛յ սէրն ի սիրտս ի ներս կերթայ
Ի՛ կս կը մբնամ մեղաց դարան:

25 Բերեմ անցընեմ դահն ի մըտիս,
Ու զգոթոց հուրն անվախճան՝
Մի թ՛աղաարիմ այս կըրահէս,
Որ յանկասկած ինձ վառեցան:

Խե Յովհաննէս Թարգմարանցի,

30 Յբէէ զխորհուրդդ զիւսկան,
Հան ի սըրտէդ սէր աշխարհիս,
Օրհնէ զանեղ բանն էստան:

19 BF մնայի m մնեայի

19 TRv խէվ

19 OR կապելոյ

20 m Ու շուս n Ի շուս E Եւ
շուս FR ի շուրջ v շուչ փխ
շուրջ

20 BFO զայի փխ կուզի

20 v զէս փխ քան

20 m զգալ զազան v կալ կազան

21—24 n չիք տուեր

21 F ձքեմ v ձքէմ

22 B անձնի

22 mv խարան

23 BF Նայ սիրտս ի ներս սէրն
կերթայ

23 H սէր

23 v ի սիրտէս

23 m կերթօ v կերգա

24 BmtHF չիք Ի v Ի Ի Ես

24 O կմամ

25—28 n չիք տուեր

25 F անձնեմ H մեղացն փխ
անցընիմ

25 R զմահն իմ սիրտս փխ
զահն ի մըտիս

26 m որ փխ ու

26 BmFR զժոխոց

26 mFT անվաղջան ղEvտ ան-
վաղճան

27 BFvtHR Մի թէ

27 v ազատես H ազա՞տ եմ

27 v սս t յայս

28 m անվաղջան E անվաղճան
H անվախճան փխ յանկասկած
BR անկասկած v հանկաս-
կած

29 v Ես Միգիդ Նախչիվանցի

29 TR Խէվ

29 B Ովանէս mntR Յովանէս
E Յովանէս F Օվանէս

29 tR Թիկուրանցի BmF Թուլ-
կուրանցի

30 m ցրէ FTV ցրվէ nt ցրուէ

30 n զխորհուրդս ՕvR զխոր-
հուրդ

30 F զիվական v թիւական
R զգիւական

31 mEFOT որտէտ v սրտէ
R սրտէս

31 t զսէր

31 m աշխարհի

32 n անեղ

Գ.

Արհնըման շողշող կրտան,
Քանի սիրով դաչերդ ածես.
Թէ սէր չիշես ու թէ չիշես,
Ես կու սիրեմ սրտովս զքեզ:

Ա. Ղ Բ Յ Ո Ւ Բ Ա Ե Ր.

- B = Ձեռագիր № 7715, էջ 7ա—7բ:
D = Ձեռագիր № 5668, էջ 59ա—60ա:
m = Ձեռագիր № 2398, էջ 141ա—142ա:
n = Ձեռագիր № 6159, էջ 162ա—164բ:
E = Ձեռագիր № 2566, էջ 232ա—232բ:
F = Ձեռագիր № 1990, էջ 45ա—45բ:
Y = Ձեռագիր № 8968, էջ 259ա—259բ:
S = Ձեռագիր № 6099, էջ 8ա—8բ:
v = Ձեռագիր № 7712, էջ 19բ—20ա:
T = Տպագիր Տաղարան 1513 թ., էջ 63բ—64բ:
M = Սրվանձառանգ. «Մանանայ», էջ 268—269:
H = Տեկանգ, «Հայերգ», էջ 59—61:
t = «Արեգ» Երկշաբաթաբեր, 1924 թ., էջ 518:

Խ Ո Ր Ա Ղ Ի Ր.

BnE *Հուշեն* D Այլ բան (*Ջնջված*) Յովանիսի ասացեալ վասն սիրոյ
m Այլ բանք Յովանիսի Fv Տաղ սիրոյ YT Այլ բան Ովանիսի է (T Յո-
վանիսի է) S Այլ բանք Յովանիսի ասացեալ M Տաղ Յոհաննիսի ասաց-
եալ վասն սիրոյ H Տաղ սիրոյ Յովաննէս Թիկուրանցոյ

- 1 m *Նմայն*
1 S *ի շողշող կու տաս H շող-
շողեն ես*
1 E *կու տան M կրտան*
2 M *Յորժամ փխ Քանի*
2 BDMFY *դաչերա S դաչւերդ
յ աչերոս*
2 M *յածես*

- 3 F *Թէ կու չիշես փխ Թէ սէր
չիշես M Թէ դիս չիշես*
3 Y *չիք թէ*
3 BDMFSv *չիշես Y չի չիշես
M չի չիշես*
4 n *եւ փխ ես*
4 BmnEYS *սքտով v սիրով*
4 F *ըսքեզ*

5 Դու ըզվիմերըն խորտակես,
Դու ըզլերունքն ի հալ հանես,
Զովդու սիրով նատար անես,
Անանց կրակով զանձնիկն այրես:

Դու օրինակ ես աղէկնուն,
10 Այլ մայրն չէ բերեր զէտ զքեզ.
Սպիտակ ճակատ ու սև աչեր,
Լուծֆ ու քարամով լուսերես:

Լար շրթընովըդ վարդ թափես,
Ծօճան վզովըդ բերդեր քակես.

5 DmEYSvT Դուն
5 BFtMH զվէմերըն v զվէմներն
6 DmEYvT Դուն
6 Y զլերունք
6 Dm չիք ի
6 Y հանեք
7 F Զով H Ով
7 BFM սիրես v սիրէս փխ սի-
րով
7 H նատ արերես փխ նատար
անես
7 BFv նազար փխ նատար
DmESvM նազար
7 mnYTS ենես փխ անես
E էնես t այնես M առնես
8 B Անանձ
8 B զանձինք m զանձինս
Ft զանձիկն S զանձիկդ
v զանցնիկն
8 m կայրես
9 DvmM Դուն
9 B աղէկնուն օրինակ ես
9 m անեղան nEH աղեղան
F աղէկներուն

10 mnEH Որ փխ Այլ
10 v մարն M մայր
10 B չի DmEvM չէր
10 mYt բերել
10 Bt զերդ DFSM քան n զես
10 mnEYvTH քեզ
11 F և սև սև M թուխ թուխ
11 F աչվեր S աչեր
12 Bv լուծվ (v լուղֆ) ու
բեարեամ (v քերէմ) ու լոյս
երես (v լուսերես)
12 F քարամ արայ
12 EFYTt լոյսերես
13 BmFH Շար փխ Լար n մի-
այն...ր (բաց է տեղր)
13 B շրթունովտ DM շրթնե-
րովդ F շրթունովտ v շրդնովդ
H շրթունքովդ
13 F վարթ
13 mv թարես H կու թափես
14 m ծոկճան nEv ծոճան
H ծոխճան
14 Bv վզովտ D վզովտ
14 BmEYvTt բերդ nF բերթ

15 Ամէն անձամբդ ես գեղեցիկ,
Քաւէլ թէ քեզ նրման դու ես:

Բայց ինչ անեմ ճարտիկ չըկալ,
Մահու մեղաց ներքեւ եմ ես,
Հայրս ի քեզ, հայրս ի նալ,
20 Որ ի հողոյ ստեղծեր է զքեզ:

Խե Յովհաննէս Թուրկուրանցի,
Զօրն ի բուն ընդ ալ կասես,
Զմարդըն ի կրակըն կու ձգես,
Դառնաս լնուս ջուր ւ՛անցրնես:

15 DM անձամբ F անձամբըտ
v անցամբտ
15 F չիք ես
15 m գեղեցիկ v քեզիսիկ
16 Y Քա եւ դէ փխ Քաւ էլ թէ
m Քաւել թէ
16 F Մէկ էլ էլնէր ըզքեզ նրման
M Քեզ նրմանակ միայն դու
ես
16 B Մէ կար փխ Քաւէլ
DnSvt քաւել
16 m նմայն
17 M Բաղէն ասեմ փխ Բայց
ինչ անեմ
17 DES Բաց Yv բայս
17 BF զինչ
17 YST ենեմ v անիւ տայնեմ
nE էնեմ S ինեմ
18 M չիք մահու մեղաց (այս
տունը M-ում վերակազմած է)
18 v ներդէվ
20 v ի հողու
20 BF ստեղծեալ է vH ստեղծեր.
(չիք է)

20 mFv քեզ
21 v Ես Միզիդ նախիվանցի.
(գրագող)
21 YT Խէվ n խեվ
21 BYM Ովանէս DmnST Յո-
վանէս E Յովայնէս [F Յո-
վանէս
21 BmMS Թուլկուրանցի DM
Թուլդուրանցի E Թուրկանցի.
F Թուլթուրանցի t Թլկու-
րանցի
22 v Զորն S Աւրն
22 m ընդեալ nvTH ընդ ալ
Y ընդ ան
22 F ասես փխ կասես
23 t Զմարդիկն
23 H կրակ
23 F ձըքես Y ձկես v ցքէս
S դձես
24 H Դուն ազնւոջ ունայն ես
24 S Դարձեալ v Դարնաս
24 v ըլուս փխ լնուս
24 BmnEYSv չիք ւ
24 BSv անցանես M անցունես

Պ

Հաղար ուսուֆ է քեզ ծառայ,
Է՛ աբեղակն ու խուպ սուրաթ,
Ամէն աշխարհըս քեզ ֆըտէ,
Զէրայ չունիս իսկի դալատ:

Ա. դ ր յ ու ր ն ե ր.

- D = Ձեռագիր № 5668, էջ 60ա—61ա:
m = Ձեռագիր № 2398, էջ 142ա—143ա:
n = Ձեռագիր № 6159, էջ 164բ—166ա:
E = Ձեռագիր № 2566, էջ 232բ—233ա:
S = Ձեռագիր № 6099, էջ 8բ—9ա:
T = Տպագիր Տաղարան 1513 թ., էջ 64բ—65բ:
t = «Յրեզ» երկշաբաթաբեր, 1924 թ., էջ 518:
M = Արվանդտյանց, «Մանանայ», էջ 268—269 (տե՛ս սույն տաղի ծանոթագրությունը):
H = Տեկանց, «Հայերգ», էջ 59—61 (տե՛ս տաղիս ծանոթագրությունը):
R = Ձեռագիր № 9597, էջ 143բ—144բ:

Խ ո ր ա գ ի ր.

DS Այլ բանք Յովանեսի (S Յովանեսի) տապեալ ու Յովանեսի
nET Այլ բանք Յովանեսի և չունի R Տաղ սիրոյ

- 1 S յուսուֆ
1 R քեզ ծառայ է
1 n չիք քեզ
2 R չիք է՛
2 D է՛ աբեղակն է ու.

- 2 S աբեղակ
3 R յաշխարհս, վէտա
3 ուր զքեզ
4 R Զարայ
4 T խալատ

5 Չըկայ ի քեզ մագ մի զալատ,
 Անձամբըդ սուրբ և անարատ,
 Ես կու գրեմ զիս քեզ մատաղ,
 Ու քեզ ծառայ ու քեզ զաքաթ:

Շուշան, ըռէհան ու մանուշակ,
 10 Ու նոնոֆար, ւ'ի ծոցն վարդ,
 Անմահ խնձոր ու սերկեիլ,
 Նուռն ու նարինջ ու կարմիր վարդ:

Ծոցդ է զըրախտ անմահութեան,
 Անմահական պըտղով դըրախտ.
 15 Դու օրինակ ես աղէկնուն,
 Զքեզ սիրէ աստուած և մարդ:

Հարեղանուն ես որոգայթ,
 Քահանայից ակնատ ու կարթ,
 Զմիակեցին խելքըն տանիս,
 20 Թէ կացեր է զօրն անապատ:

5 TS խալատ M զալագ H արատ
 6 M Բոլոր անձամբդ
 6 E անձամբ
 6 R սուրբտ
 6 M չիք և
 8 M զէքաթ R մաքաթ
 9 mnEHR Խահան T ըռահան
 և աշհան
 10 D չիք տալը
 10 mSR նունուֆար n նոնա-
 ֆար E նունոֆար T նա-
 նաֆար H նոնոֆար
 10 mnESTR չիք ւ'
 10 m ի ծոցըտ E ու ծոցն
 10 H ու սերկեիլ փխ ւ' ի ծո-
 ցըն վարդ (խկ հաջորդ տալը՝
 չիք)
 11 mTt խնձոր
 12 mnES նարինձ R նառինձ

13 m Ծոցտ է
 13 nTR անմահութիւն
 14 nH պտղով ի լի փխ պըտղով
 դըրախտ և պըտղով լըցած
 15 H դու աննման ես մէջ աղէկ-
 նուն
 15 m աղէկնոյն SR աղէկնուն
 17 D Խարեղանուն (խ-ն կար-
 միր) H հարեղանոյն
 17 DmnE որոգայթ
 18 DST ակնակ ու զարդ mnE ակ-
 նաթ ու զարդ և ակնատ ու
 զարդ H ակատ ու զարդ M ակ-
 նակուռ զարդ
 20 mnMH Որ փխ թէ
 20 Tt կեցեր է n կացեր էր
 20 H զօրն
 20 DnEMH անարատ փխ անա-
 պատ և յանապատ

Խե Յովհաննէս Թուրկուրանցի,
 Սրտի մըտօք զականջըդ բաց,
 Աստէնս արայ քեզ ճար շուտով,
 Անդէն առնուս պսակ փառաց:

21 T Խէլ

21 DmnEST Յովանէս

21 D Թուրգուրանցի և Թլիկու-
րանցի H Թուրկուրանցի

22 m զականջս S զականջդ

23 H Ու աստէն m Աստէս
S Այսդէն

24 H Որով անդէն առնուս պակ

24 DT Անտէն t Յանդէնն
n Վ'անդէն

24 n պակ փխ պսակ

Ե

Հանցկուն ալ ո՞վ տեսեր զմբուխ,
Տալազիոն ակն ու ճունար.
Ինձ յանկասկած ի դէմս ելաւ,
Շունչս քաղեց ու զխելքս էառ:

Ա ղ ր յ ու ռ ն ե ր .

- A = Չեռագիր № 9271, էջ 111բ—112ա:
B = Չեռագիր № 7715, էջ 8ա—8բ:
m = Չեռագիր № 2398, էջ 143ա—143բ:
n = Չեռագիր № 6159, էջ 166ա—168բ (բերի, տե՛ս սույն տաղի ծանոթագրութեանը):
E = Չեռագիր № 2566, էջ 233ա—233բ:
F = Չեռագիր № 1990, էջ 48բ—49ա:
v = Չեռագիր № 7712, 50բ—51ա:
T = Տպագիր Տաղարան 1513 թ., էջ 65բ—66ա:
H₁ = Տեկանց, «Հայերգ», էջ 61 (բերի, տե՛ս սույն տաղի ծանոթագրութեանը):

Խ ո ռ ա գ ի ր .

ABF հունեն ո Յովանիսի ո Բանք Յովանիսի F Տաղ սիրոյ և յուժ ազնիւ v Տաղ սիրու. TH₁ Այլ բանք Յովանիսի

<p>1 Av Հնցկուն F Հանկուն
ո Հանցկուն՝ ց-ն ներքեւմ
ավելացված H₁ Հանցոյն
1 m ալ ով ո ալ ո ովա H₁ ալ
ովդ Fv ալ ո ով
1 mnT տեսել H₁ տեսիլ
1 BF զումբուխ v զմբուխ
H₁ զմբուխ
2 Av ճոհար B ճոհար
mnFH₁ ջոհար</p> | <p>3 BnH₁F անկասկած v հանկաս-
կած
3 T ի դէմս H₁ ի դէմ v ի թէմս
4 F քաղեցաւ
4 H₁ քաղեցու... ինք քաղեց ու
զխելքս էառ
4 AFv շիր ու
4 B խելքս
4 T իառ</p> |
|--|--|

5 Ձի թող ի չիս համբերութիւն,
 Ի տուն ի դուրս չունիմ դադար.
 Թէ շատ թէ քիչ ի չիտ ձգեմ,
 Տեսն ի մըտացս չի գնար:

Քանի տեսնում կու սարսափիմ,
 10 Սիրտս ի փորիս կառնու գալար.
 Ինձ մեղադիր չէ՞ր կու լինիք՝
 Ով որ տեսնու չի մնայ արդար:

Ձէտ ըզթիթեղն ի մոմն ի մօտ,
 Սյրումն եկեր եմ, չկայ ճար,
 15 Այ իմ դումրի՝ ես ինչ լինիմ,
 Երբ այս խոցոյս դեղն է գիժար:

5—8 H₁ չունի
 5 m Եէթող (Ե-Ն կարմիր) ո Ձե-
 թող
 5 v յամբերու թիւն
 6 ABF ւ'ի դուրս v ղ'դուրս
 6 mn դատար v դաթար
 7 m ձղիմ Բ ձեէքեմ v ձքէմ
 8 ABv Տես F Տեստ
 8 v մտածս
 8 ABT չի գընայր v չի քնար
 9 H₁ տեսնեմ
 9 v սարսաբիմ
 10 A փորուս B փորս F փորոյս
 v բորս H₁ փորկս
 10 H₁ կանցնու կըծիցս փխ
 կառնու գալար
 10 F կառնի
 10 m գալար
 11 ու մեղայդիք

11 BTF էր
 11 mn լնիք
 12 BF ով կու փխ Ով որ ոH₁ Ով
 բառով վերջանում են (ո-ում
 քերք բնկած)
 12 mTէ չՖեայ
 12 BF չի մնար
 13—16 E չունի տունը
 13 Av Ձերդ B Ձերթ F իբ փխ
 Ձէտ
 13 ABF գթիթիսն v սղիդէսն
 13 m եմուտ փխ ի մօտ
 15 Tv խումբի
 15 m անեմ T ենեմ փխ լինիմ
 16 mT Եփ փխ Երբ
 16 AB խողուս v խոցույս
 16 v թէղն է
 16 m դժար

ԽԼ Յովհաննէս Թուրկուրանցի,
 Զօրն ի բուն ընդ ալլ մի տար,
 Հան ի սրտէտ սէր աշխարհս՝
 Տէրն Հտանի զկամքդ ի կատար:

17 v Աղնիւ Միբիդ Նախչփանցի
 17 AT Խէփ
 17 AmT Յովանէս B Ովանէս
 E Յովաննէս F Օհանէս
 17 ABF Թուրկուրանցի
 18 v Զորն
 18 E ընդ յայլ v դ'այլ T ընդ ալ

18 F մի խօսիբ փիս մի տար
 19 v Հանէ սիրտտ
 19 T դսէր
 20 ABv Հի տանի F Հք տանի
 20 Av զկամքտ F կամքտ
 20 Fv չիք է

9

*Լոյս երեսացդ եմ քո փափաք,
Քաղաք Խուժան, Չին տ. մաչին,
Թէ տեսնուն զվարսն Հնդըստան,
Ընդ որ երթաս յկող կոչին:*

Ա. դ ր յ ու ռ ն ե ր.

A = Ձեռագիր № 9271, էջ 112ա-112բ:

B = Ձեռագիր № 7715, էջ 8բ-9ա:

m = Ձեռագիր № 2398, էջ 144ա-144բ:

E = Ձեռագիր № 2566, էջ 233բ-234ա:

F = Ձեռագիր № 1990, էջ 49ա:

S = Ձեռագիր № 6099, էջ 9ա:

T = Տպագիր Տաղարան 1513 թ., էջ 66բ-67ա:

H = Տեկանց, «Հայերգ», էջ 45-46:

n = Ձեռագիր № 6159, էջ 166ա-168ա (տե՛ս սույն տաղի ծանոթագրությունը):

H₁ = Տեկանց, «Հայերգ», էջ 61-62 (տե՛ս. սույն տաղի ծանոթագրությունը):

R = Ձեռագիր № 9597, էջ 142ա-142բ:

Խ ո թ ա գ ի ր.

mT Այլ բանք Յովանիսի BE չունեն F Տաղ սիրոյ յաւ տգնի
S Այլ բանք Յովանիսի տացեալ AR Տաղ սիրոյ

1 S *Լուս*
1 mETHS է փխ եմ ABF էմ
(փոխում ենք եմ-ի)
1 HS *խխա փխ ըո*
1 mR *փափակ F փափաղ H փափուկ*
2 m *Խուժանոյ*
2 FTH *սւ Չին մաչին S ու Չին*
սւ մաչին

2 m *չիք ո*
3 ABFSTHR *տեսնու*
3 SH *զվարսդ*
3 ABR *չնդուստան F յընդըստան*
SH ի չընդըստան
4 A *հետըն BEFTR հետդ*
4 F *զօչին R կու զան*

5 Հարիւր տարու հաբեղանին,
 Որ ճերմակն է դարձեր դեղին,
 Կտրէ զքուստիկ պատարագին
 Ու զքեզ ուղէ առջեւ խաչին:

Այլ դու դեղ ես ուրախութեան,
 10 Որ զքեզ տանին ի պաղչանին՝
 Զծամդ ու զվարսերդ ի վայր թողուս,
 Զծոցդ բանաս ի մեջ պաղչին:

Ով զքեզ սիրէ ո՞նց մեռանի,
 Կամ երեսովին դառնայ դեղին.
 15 Պարծանք ու վաճ քո ծընողին,
 Փառք ու պատիւ քո արարչին:

5 ASH հարուր
 5 F_nHH₁ տարոյ S տարուն
 6 m ճերմակ է E ջերմակն է
 7 B ըզքուստուկ F S զքուստիք
 HH₁ զկօռտիկ
 8 BFR չիք Ու
 8 m քեզ
 8 R զողէ փխ ուղէ
 8 mSH յառջե
 9 ABmFSTHR չիք Այլ
 9 F գեղեր ես
 10 F չիք ուր
 10 m քեզ
 10 F տանիմ HR տանեն
 H₁ տեսնեն
 10 B պաղչանին m բաղչային
 EFH₁ բաղչանին

11 BR Ծամդ ու վարսերդ
 F Ծամդ Է՞վարսերդ T Զծամտ
 ու զվարսերտ m Զծամդ ու
 վարսերդ
 11 m վար փխ ի վայր
 12 EmnH₁R Ծոցդ F Ծոցըս
 12 mEF բաղչին
 13 F քեզ
 13 B ո՞նձ
 14 m երեսին n երեսուն
 SH երեսուն H₁ երեսունին
 14 F տեղին փխ գեղին
 15 BF քոյ
 15 AmESTHn ծընողին
 16 ABF Փառք (F փառ) և պա-
 տիւ արարողին

Ո՞նց կարէ գովել զքեզ
 Խե Յովհաննէս Թուրկուրանցին.
 Քեզ վայելէ ծառայ խաթի,
 20 Պուլղար, չարքազ, հոռոմ, լաչին:

17 SH Ով փխ Ո՞նց
 17 B կարէ կրկնված է
 17 F գովել
 18 ATR Խէզ E ԹԼ
 18 ABmnEST Յովանէս F Օհա-
 նէս H₁ Յովհաննէս R₂ Յոհան-
 նէս
 18 ABF Թուրկուրանցին S Թուր-
 կուրանցի (Թլկրնցի) HR
 Թլկուրանցի

19 B Զքեզ վայել է AmT Քեզի
 վայել
 19 B խրթի E զպթի E խրտի
 S խպդի H խպտի H₁ խփտի
 20 mnEFH₁ Բուլղար
 20 B չարքեազ
 20 A հրոռմ mnFSTR հռոմ
 H հոռոմ H₁ Հոռովմ
 20 m լաչին՝ ուղղվ, լաթին
 H լալկի H₁ ու լատին R լատին

Ի

Թէ մահն չէր ու կամ մեռնիլ,
 Ես ունի շատ բան հոգալու.
 Ձիշխեմ դներ զիս պիղծ գործով,
 Վախեմ չգաղբի աչս ի լալու:

Ա Ղ Բ Ե Ղ Ն Բ Ե Ր.

- A = Ձեռագիր № 9271, էջ 112բ—113ա:
 B = Ձեռագիր № 7715, էջ 9ա:
 m = Ձեռագիր № 2398, էջ 144բ—145ա:
 n = Ձեռագիր № 6159, էջ 168ա—169ա:
 E = Ձեռագիր № 2566, էջ 234ա—234բ:
 F = Ձեռագիր № 1990, էջ 49ա—49բ:
 S = Ձեռագիր № 6099, էջ 9բ:
 T = Տպագիր Տաղարան 1513 թ., էջ 67բ—68ա:
 H = Տեկանց, «Հայերգ», էջ 62—63:

Խ Ո Ր Ա Ղ Ի Ր.

ABF չունեն ու Բանք Յովանիսի ռET Այլ բանք Յովանիսի S Այլ
 բանք Յովանիսի ասացեալ H Այլ բան Յովանեանէսի:

1 F և խփ ու	3 mST պեղծ
1 B չիք կամ	4 m վաղեմ ռE վախիմ
1 BSF մեռնիլն m մեռնել	4 AB չի գաղբի mH չգատրե
2 ABF ունիմ H ունէի	S չգատրի
2 m պովալու փիս հոգալու	4 ABF աչքս T գաչս
3 m Ձեխեմ	4 BF ի լալու
3 A դնէր BEF դնել H նդ է՞ր	

5 Ես զքեզ տեսայ նման լուսոյ,
 Ձեռ զարեգակն որ նոր կելնու,
 Սիրտս ալրեցաւ բարկ կրակով,
 Ես մնացի խե կապկրու:

Ես իմ սրտիս դանակ ածեմ,
 10 Ջաշքս ճաղի տամ հանելու՝
 Աստէնս չէնէ զիս ամօթով,
 Անդէն բաժին կեր գեհենու:

Բայց չէ շահեր մարդ ի սիրու,
 Ոչ փառք աւեր ի յատուծոյ,
 15 Աստէնս կէնէ զմարդն ամօթով,
 Անդէն բաժին կեր գեհենու:

Խե Յովհաննէս Թուրկուրանցի,
 Մի՛ գներ զքեզ պիղծ բաներու,
 Ամէն ոչինչ դատարկ բանի
 20 Անդէն համար ունիս տալու:

5 BEF քեզ
 5 Em նմայն
 6 AB Զերդ S Զեռ
 7 E ալրեցո m արեցո
 8 T Էս փխ Ես
 8 A Խէզ
 8 m կապկրոյ
 10 BE Ջաշք
 10 ABF ծաղկի փխ ճաղի
 11 m Աստէս E Աստէն
 11 ABF չանէ H չէ նէ
 11 H խիտտ փխ զիս
 12 ABT Անտէն
 12 S Կայ փխ կեր F գեր
 12 A գեհենու B գեհենոյն
 m գեհենով EF գեհենոյ
 13—16 ABF չիք տունը
 13 H մարդն

13 FSH սիրոյ
 14 m արեր
 14 mS ի աատուծոյ
 15 ES Աստէն
 15 TH Կենէ
 15 m մարդն S զմարդ
 16 T Անտէն
 16 S Կէր
 16 n գեհենո ESH գեհենոյ
 17 A խէզ
 17 AmnST Յովանէս B Ովանէ
 E Յովանէս E Օհանէս
 17 ABmFS Թուրկուրանցի
 18 Bmn պիղծ F բիղծ
 18 A բաներու B բանելու
 19 nFH գաղարկ S գաղարկ
 20 ABT Անտէն
 20 S տալոյ

Ը

Ահա եղև պայծառ գարուն,
Ծաղկեաց այգին ու պաղջանին,
Դաշտք ու լեռներ զարդարեցան,
Արօտ հանին ըղխիւանին:

Ճ Գունդքըն ծաղկին ու հետ կապին,
Անուշանայ հովն ու քամին:

Ա ղ ր յ ու ռ ն Ե ր .

- m = Ձեռագիր № 2398, էջ 145ա—146ա:
- n = Ձեռագիր № 6159, էջ 169ա—170բ:
- E = Ձեռագիր № 2556, էջ 234բ—235բ:
- Կ = Ձեռագիր № 7717, էջ 223բ—229ա:
- S = Ձեռագիր № 6099, էջ 9բ—10ա:
- T = Տպագիր Տաղարան 1513 թ., էջ 68բ—69ա:
- H = Տեկանց, «Հայերգ», էջ 46—47:
- R = Ձեռագիր № 9597, էջ 142բ—143ա:

Խ ո թ ա գ ի ր .

mET Այլ բանք Յովանիսի ո բանք Յովանիսի Կ Տաղ գարնան
Լ Եոյն (պետք է հասկանալ՝ երգ Յովհաննէս Թուրկուերանցւոյ, որ նա-
խորդ տաղի վերնագիրն է) R Տաղ սիրոյ S Այլ բանք Յովանիսի
առագեալ, լաւ ասա՝

- 2 mոEH ծաղկանց Կ ծաղկեալ
S ծաղկաց
- 2 mոEH աղգին փխ աղգին
S աղին
- 2 mE բաղչանին ո բաղչենուն
- 3 H զաշտ
- 3 H չիք ու

- 3 mոEԿ լեբինք H աղբերունք
- 4 mոES արաւտ Կ յարօտ
- 4 m ըղխեղանին
- 5 nESTH գոյնքն փխ գունդ-
քըն ո գոյնք R գոյնն
- 5 SH յետ
- 6 S Անոշանայ
- 6 mոE հոտն փխ հովն

Ձագերն ձայն ածին յայդին,
Քաղցր կու դալ ձայն պլպուլին:

Կու թանձրանայ շուքն ծառին,
10 Յորդոր գնայ ջուրն ի յառլին.
Ձթեքն բերէր բոլոր վըզին,
Սիրով խըմէր զանուշ գինին:

Այն վարդենուն գէմ չկայ գին,
Որ այն խընդունմն հանդիպին,
15 Քաւել գրախտն անմահութեան,
Յորում եղաւ մարդն առաջին:

Թէ չէր մահուն օրն ու դժոխն
Ու կամ սարսափ դատաստանին՝
Նայ այս աղէկ էր զինչ ասաց
20 Խե Յովհաննէս Թուրկուրանցին:

7 m Ձայդերն H Ձայներ S Ձա-
ներն
7 S Ձան
7 m ածէ HS ածէր
7 mET այդին n ադին S յայդին
Կ չիք յայդին
8 mS քաղցրու
8 S ձան
8 mnE բլբուլին Կ պլլլպլլլլին
9 T թանծրանայ
9 SH շուքն ի ծառին
10 mT Որդոր
10 m չիք ի
10 En4SH յառջին T առջին
9—10 տողերի տեղերը H-ում
փոխված են
11 n Թեքն բերէ
12 nR խմէ
12 S դանոշ
13 S Ան
13 mnEHTR վարդին փխ վար-
դենուն
13 S կամ փխ գէմ

14 S ան փխ այն
14 m հանդիպեն n հանդիպի
15 m քօել nE քաւել TS քաւէլ
S քաւէլ
15 E ի գրախտն
15 m այնմահութեան EԿ ան-
մահութին
16 mnTR Որում
16 m եդօ
16 S յառաջին
17 n մահու
17 T աւրն
17 EԿ գըժօխն H գժոխ
R գժօխ
18 R Եւ փխ ու
18 H կամ զսարսափ
19 H յայս
20 ԿR Խէվ
20 mnST Յովաննէս EԿ Յովաննէս
R Յոհաննէս
20 n Թուրկուրանցի SH Թու-
կուրանցին ԿH Թլկուրանցին
R Թլկուրանցի

Ես ձեզ տեսայ սիրով նստած,
Արևմտան արեգակունք,
Զինչ պաղչայ մի՛ որ կայ ի ներս
Վարդ ու շուշան, պայծառ ծաղկունք:

Ա. դ ր յ ու ր ն ք.

- A = Ձեռագիր № 9271, էջ 113ա—113բ:
B = Ձեռագիր № 7715, էջ 9ա—9բ:
m = Ձեռագիր № 2393, էջ 14^աա—147ա:
n = Ձեռագիր № 6159, էջ 170բ—172ա:
E = Ձեռագիր № 2566, էջ 235բ:
F = Ձեռագիր № 1990, էջ 49բ:
O = Ձեռագիր № 3751, էջ 963:
S = Ձեռագիր № 6099, էջ 10ա—10բ:
v = Ձեռագիր № 7712, էջ 20ա—20բ:
T = Տպագիր Տաղարան 1513 թ., էջ 69ա—70ա:
H = Տեկանց, «Հայերգ», էջ 47—48:
k = Կ. Կոստանյանց, «Հովն. Թլկուրանցին և յուր տաղերը»,
էջ 36—37:
R = Ձեռագիր № 9597, էջ 143ա—143բ:

Խ ո ր ա գ ի ք.

AvR Տաղ սիրոյ Bk չունեն ու Յովանիսի ոT Այլ բանք Յովանիսի
E Բանք Յովանիսի F Տաղ ազնիւ O Նորին Յովանիսի է S Այլ բանք
Յովանիսի ասացեալ H Նոյն

- 1 mnEHR զքեզ OSv զձեզ
1 O աեսի
2 O Արևմտան
2 ABmnEFTHkR արեգական
S արեգական v արեգական
3 O Զինչ ի բաղչայ v Զինչ

- պաղչամ k Զինչ որ բաղչայ
փիւ Զինչ պաղչայ մի
3 mnEF բաղչայ
3 H մեծ փիւ մի R չիք մի
3 A կայր
4 O Վարդ ի շուշան

5 Աչեր ունիք զէտ ըզծովեր,
 Ուներ տնիք քան զթուխ ամպեր.
 Շողաչր կլափն ու լար շրթունք
 Ու մարգարտէշար ատամոնք:
 Թէ վարդապետն դձեղ տեսնու,
 10 Մոռնալ զուսումն ու շատ գրունք.
 Ամէն անձամբն ի զող կնու,
 Անցընէ դամառն ձմերունք:
 Զեզ ի՞նչ դատար ևս գիտանամ,
 Երբ դուք ի հալ հանէք զլերունք,

5 mk Աչուեր S Աչեր
 5 բոլոր բաց k-ից ունի
 5 ABmnEFH զերդ S գև
 k զինչ
 5 k ծովերուք
 6 nE Յուներ ՕvH Ունքեր
 k Յունքեր
 6 բոլոր բացի k-ից ունի
 6 A գրան k զինչ փխ քան
 6 F զթուհ
 6 m ամպեր EF ամբեր k ա-
 պունք
 7 k Շողման
 7 mk կլափ
 7 R և փխ ու
 7 k լալ փխ լար
 7 mnFOT շրթունքն v շրդունք
 k քրտունք
 8 ABF Որ փխ Ու
 8 m մարգարթէ շարած
 8 nEO ատամունքն H ուր
 ատամունք
 9 F վարդապետն T վարդա-
 պետն R վարդապետ
 9 v ձեզ
 9 m տեսնոյ H տեսնալ
 10 Av Մոռնալ
 10 v ուսումն H զուսում
 10 O չիք ու F և փխ ու

10 mnH զիտունք F գրեանք
 v քրունք R գրունք
 11 v անցարն H անձամբ
 11 O եյնէ v էյնու
 12 S անձնէ
 12 F դամառ O ամառն
 12 ABO ձմերունք k ձմեռունք
 R ու շատ ձմերունք vH ու
 ձմերունք
 13 mnEH Բեզ
 13 H զի՞նչ
 13 BvT խառար R զալատ
 14 16 AB Երբ զուք ըզիս (B
 զիս) ի հալ հանէք, Զլերունք
 (B զլերունքն) սիրով քակէք
 բարձր բերթեր ի զիլ հանէք
 վէմք ու քարունք
 F Երբ զու ի զիս ի հալ հանէք,
 Զլերունքըն սիրով քակէք
 Բարձր բերթեր ի զիլ հանէք:
 k Որ զուք հալէք, հանէք լե-
 րունք,
 Սիրով քակէք բարձր բերդեր,
 Ի՛ ի զիլ հանէք վէմք ու սա-
 րունք
 14 mnT Եփ E Յերբ v Եր R եր-
 բեմն
 14 m անէք փխ հանէք
 14 OH Լերունք v զլերունք

15 Սիրով քակէք բարձր բերդեր,
 Ի գիւ հանէք վէմք ու քարունք:

Խե Յովհաննէս Թուրկուրանցի,
 Չձեզ կու գովէ, սակի տփունք.
 Վախում թէ հուրն ալբէ զհողիս,
 20 Անշէջ ուտեն անքուն սրդունք:

15 S քակէր v զակէք
 15 v բարցր
 15 O բերդէր S սարեր v պէր-
 գեր R բերթեր
 15 H բերդն ու սարեր փխ
 բարձր բերդեր
 16 R ի քեզ
 16 H հանէմք
 16 H տփունք փխ քարունք
 17—20 E չիք տունը (բերք է
 բնկած)
 17 v Ես Միգիդ նախչիվանցի
 (գրագող)
 17 A Խէվ
 17 AmnSTR Յովանէս B Ովանէս
 F Օհանէս

17 ABFSHK Թուրկուրանցի
 R Թիկուրանցի
 18 բուրբ բացի k-ից Չքեզ
 v զգէզ
 18 ABnF չիք կու
 18 S ոսկէ
 18 F տփունքն v տփունք
 19 F Վահեմ
 19 T Թի փխ թէ
 19 S հուր v ի յուրն
 19 ABF այրեմ m արէք n այրէք
 S արի vR այրես
 19 mSTH զհողիդ O զողի v զհո-
 քիւս
 20 n յորդունք T սրթունք

Փ

*Աղէկ պատկեր բուրբ և գեղեցիկ ես,
Բերանդ շաքրով ի լի թութակ լեզու ես,
Գոյնդ է կարմիր վարդին, հոտովդ անուշ ես,
Դըրախտ ես ու պաղչալ, ծաղկի նըման ես:*

Ա ղ Բ Յ Ո Ւ Բ Ն Ե Ր.

- A = Ձեռագիր № 9271, էջ 113բ—114բ:
- B = Ձեռագիր № 7715, էջ 10ա—11ա:
- m = Ձեռագիր № 2398, էջ 147ա—148բ:
- n = Ձեռագիր № 6159, էջ 172ա—175բ:
- F = Ձեռագիր № 1990, էջ 95բ:
- h = Ձեռագիր № 7714, էջ 123բ—125բ:
- T = Տպագիր Տաղարան 1513 թ., էջ 70ա—71բ.
- t = ժերգո, ախագիր, 1924 թ., էջ 714—715:
- E₁ = շայ էջեր, էջ 25—26 (Վիեննայի Մխ. մատ. ձեռ. № 343):
- R = Ձեռագիր № 9597, էջ 49բ—51ա:

Խ Ո Ր Ա Ղ Ի Ր.

At Տաղ սիրոյ ԲուՐ չունեն ոՒՐ Այլ բանք (F տաղ) Յովանիսին (F Յովանէսի T Յովանիսի) և Տաղ սիրոյ ասացեալ է E₁ Տաղ սիրոյ Յովանէսին

<p>2 B շաքարով լի ո շաքարով ի
լի F շաքարով ի լի</p> <p>2 A ի լի լի փխ լի լի</p> <p>2 BF աշուշ փխ թութակ ո թութակ
թութ T թութակ և սուտաք</p> <p>3 A գունտ է Բուհ գունդ է
m գոյնտ է</p> | <p>3 Tt հոտով ու հոտով F հոտովդ</p> <p>4 ուոՒՐ և փխ ո</p> <p>4 ուոՒՐE₁ և բաղչալ B պահչալ
և պարտեղ</p> <p>4 At վարդի փխ ծաղկի</p> |
|---|---|

5 Երկինք լ'երկիր վրկայ, որ կու սիրեմ գքեզ,
 Զարթիր, դականջըդ բաց, որ դանդառիմ քեզ.
 Էկեալ եմ քեզի հիւր՝ ասպընջական ես,
 Ընդ է՞ր չիս չես հայիր, դէմ անհաւատ չես:

Թողում գքեզ ի բաց, թանց որ ինձ նենգես,
 10 Ժամով զիս ժողովէ, ծառայ եմ ես քեզ.
 Իմ սիրտս ու խելքս ու միտքս սիրով է առ քեզ,
 Կաւ որ սիրես դու զիս՝ սիրեմ ես գքեզ:

Խիստ եմ ես քեզ հաւան, թանց որ դու ինձ ես,
 Ծառայ եմ քեզ անձամբս, որ զիս չի խոցես.
 15 Կամե՛ց դու ինձ հողի՛, լ'ես կու կամիմ քեզ,
 «Հողի» ասալ դու ինձ, լ'ես կու ասեմ քեզ:

5 E₁ երկինքս
 5 t ու փխ լ FE₁ չիբ լ
 5 m ես փխ որ
 5 FE₁ քեզ
 6 Bmn Զարդիր
 6 m ահանջո
 6 AT դանդառիմ և դանդառիմ
 F կանկառիմ
 6 E₁ դանդառ ունիմ փխ որ
 գանդառիմ
 7 Amh եկեալ տ էկել
 7 R ի քեզ փխ քեզի
 7 AmnFhR հուր
 7 ht ասպընջական
 8 A հայիր B հայի
 8 BmnFhT գեմ
 9 AFtE₁ հանց ո քանց և քան
 Rթէ
 10 F Ժբմով և Սիրով փխ Ժբմով
 10 R Ժողովես
 11 F սիրտս փխ իմ սիրտս

11 և... և...փխ ու... ու...
 11 t չիբ ու խելքս A միտքս ու...
 խելքս FE₁ խելքս և միտքս
 12 BFhR դու զիս սիրես
 13 m հաւան
 13 n քանց mFhE₁R հանց
 13 msh գուն
 13 ABt ինձի ես FE₁ ընծի ես փխ
 դու ինձ ես
 14 A աղկկց առաջ ժբմով զիս
 Ժողովէ
 14 BR անձամբ
 14 AmhR չիոցես
 15 E₁ Ուզէ՛ զիս հողի, ես կ'ու-
 գեմ քեզ
 15 R կամեաց
 15 BmnFE₁R չիբ լ ht և փխ լ
 15 Bh չիբ կու
 16 R դու ինձ ասա
 16 ABmnFRh չիբ լ t և փխ լ

Ձալնդ է կաքւոյ նըման՝ թէ դիւս կու ճաշնես,
 Ղաււ ու հաւատու ւ՛երդունն, որ կու սիրեմ դքեդ.
 Ճոպուկ, ճոխ ու ճարտար, եւրբ եր դու քալլես,
 20 Մանրիկ-մանրիկ ծիծղաս ու շունչս քաղես:

Յորդոր կաց, ուրախ, թէ՛ դաւի տէր ես,
 Նալիմ սիրով ի քեզ, աստուած վըրայ մեդ.
 Շուտով հասնիս սիրուն՝ թէ՛ դու անսուտ ես,
 Արալէս սիրես դու դիւս՝ սիրեմ ես ըղքեդ:

25 Ձարխի դեղած նեաով սիրաբն խոցեր ես,
 Պապով սիրաբն լափէ, թանց որ հաւան ես.
 Զար տուր ծարւած լերդիս՝ փափաք եմ ես քեզ,
 Խատ ազրխրի ջուր ւ՛ես կու նալիմ քեզ:

17 AmFT կաքւոյ n կաքւոյ
 h քաքւոյ

17 m նմայն

17 ABFE, բնձ փխ դիւս

18 At Ղաւլ m Ղօլ F կաւլ

18 m հօտու

18 h Ղաւլ ու երդունն արի

18 mtE, չիք ւ. F վ (երդունմ)

18 B երթում nF երդում

19 B ճոպուկ h ճոպիկ

19 AmnTtE, ճերմակ փխ ճարտար

19 mn ու փխ որ

19 A դուն

20 mn մանգրիկ-մանգրիկ

hT մանարիկ-մանարիկ

20 B շունչ F սունչըս

21 ABF կացիր

21 A ւ ուրախ mnT ու ուրախ
 hR և ուրախ

21 AFht դավի m գոյի

21 R ծառայի փխ թէ՛ դաւլի

22 F սիրով

22 R զքեզ փխ ի քեզ

23 F Շուտով

23 R հասնիմ

23 FE, սիրոյս

23 R դուն սուտ ես

23 E, սուտ փխ անսուտ

24 R չիք սիրես

24 m չիք ես

25 m դեղաց

25 h խոցել ես

26 h Սիրով քո փառեալ եմ, դու
 հեչ խապար չես փխ տողի

26 F սլակով փխ սլադով

26 F զանց n քանց R թէ

26 m հօտն ես

27 At ծարուած m ծարօ n ծա-
 րաւ F ծարավ hTR ծարված

27 R չիք եմ

27 m փափակ եմ Fh փափազ եմ
 E, փափաքիմ

28 h Աստու աղբիւր և ջուր ա-
 նուշահամ ես փխ տողի

28 FtE, R չիք ւ

28 mn նայեմ

Սիրով սիրտըս լցուաւ՝ ինձ մեզ չի գընես,
 30 Վարդ ես անուշահոտ, շուշան ծաղիկ ես,
 Տուր դուն ինձի խրատ՝ դու խիստ խիկար ես,
 Բամեալ յազգըս մարդկան՝ ծառայ եմ ես քեզ:

Յօղ ես դարնանային և՛ անուշ կու ցօղես,
 Ի՛ խթովդ կարմիր խնծուր և՛ անթառամ վարդ ես,
 35 Փետրովդ սիրամարդ տ. հաւու նըման ես,
 Քաջանց տանէն բերած դու ինձ խիլայ ես:

29 ABh լցվաւ m լցո n լցաւ
 Fլցվով R լղաւ
 29 R չմեղադրես
 29 Amnh չգնես
 30 R իս
 31 ABFE₁R դու վիս դուն
 31 Fh բնձի E₁ ինծի
 32 ABmFhTt(E₁R ազգըս
 32 FE₁ ծայն գրեղ R և՛ ես ծա-
 ոայ եմ քեզ
 33 hT ցաւդ
 33 ABFhtR չիք և
 33 nhT ցաւդես
 34 A Ի՛ խոովդ BnT Ի խթովտ

m Ի իւտովտ F. Ի լթովտ
 h հոտովտ R Ի՛ ոտովդ
 34 ABmnEhTR չիք և
 34 mn խնծուր
 35 m փետրովդ F փետրովտ
 T փետրովտ
 35 m սիրամարդու F սինա-
 մարդի t սիրամարդու h սի-
 րամարդի
 35 hR չիք ու
 35 ABTt հաւուտ m հաւա
 36 BmFT քաջանց
 36 A տանին R տանէ
 36 h դու անման ես վիս դու
 ինձ խիլայ ես

ԺԸ

Յանկարծակի մէկ մի տեսայ,
 Որ կու ցողայր գունն յերեսէն,
 Թալցայ անկայ ի տեսլենէն,
 Շողայր կաթէր լուսն ի վզէն:

5 Աչերն է ծով, ունքն թուի ամպ,
 Մազն է դեղձան ոսկի թելէն,
 Ինքըն ճոճար դէտ զուսի ճեղ,
 Հըրով արէր դերկիր ամէն:

Ճոխադնաց, մանրաքալոդ,

10. Հոգի ի մարմնէ քակող,
 Լուծֆն է ծածկեր զամէն աշխարհս,
 Շաքար կաթէր իւր քարամէն:

Ա. դ ր յ ու ր ն Ե ր .

Λ = Ձեռագիր № 9271, էջ 118ա:

Β = Ձեռագիր № 7715, էջ 14բ:

Γ = Ձեռագիր № 1990, էջ 47բ:

Խ ո ր ա գ ի ր .

AB Տաղ սիրոյ F Տաղ սիրոյ է

2 F ցողոյր

2 F Երեսէն B Երեսին

3 A ընկայ

3 B տեսլենէն

4 F լուսն

5 BF աչերն է

5 F ծով

5 BF ունքն է

5 F թուհ փխ թուխ

7 F Զինքն փխ Ինքն

7 BF ճոճար փխ ճոճար

8 AB այրեր

10 F հողիքըն

10 B ի մարմնոյ

11 A ծածկել

12 B կաթէ

Երբ իմ աչերս ի քեզ դիպաւ,
 Նա՛յ վառեցալ զէտ մոմեղէն,
 15 Խեղազնաց ի վալը մնացի,
 Չարհուրեցալ ի տեսլենէն:

Խե Յովհաննէս Թուրքաւանցի,
 Խիստ մի հաներ զոտքդ ի ծրէն՝
 Աղէկ սուրաթն երբ մեռանի,
 20 Յամքի գնալ զունն երեսէն:

14 A նա՛
 15 F Խեղազնաց
 17 A խէլ

17 A Յովանէս B Ովանէս
 F Յովանէս,
 20 F զոյն փխ զունն

ԽՐԱՏԱԿԱՆ-ԲԱՐՈՅԱԽՈՍԱԿԱՆ ՏԱՂԵՐ

Դու հալած ու թափած ոսկի արծաթ ես,
 10 Ղուամաշ ես խաղընի, քանի՛ դովիմ դքեզ:
 Դո սէրդ ի չիս դիպաւ՝ ստոյգ կայրիմ ես,
 Արե՛կ ինձ դեղ արայ, իմ ճարըն դու ես:
 Կըտրեր քուն յաչւերուս՝ դու ֆարադաթ ես,
 Դո սէրդ դիս մոմ արար, դու ինձ պողպատ ու քար ես.
 15 Դու գիշեր ու ցերեկ մէջ իմ սրտին ես,
 Անմահ ու անգրող զհոգիս հաներ ես:
 Դու ինձ սիրելիս է՝ ինձ բարեկամ ես.
 Չարկաֆն զայդ չէր աներ, զինչ որ դուն կանես,
 Անթուր է՝ անդանակ զարիւնս հեղեր ես,
 20 Գնաց իմաստութիւնս՝ զմխոքս տարեր ես:
 Ես եմ ափ մի հողէ, դուն հրեղէն ես՝
 Բանի՛ր՝ զիմ աչքեցեւ սիրտս աբշունես.

9 D Դուն
 9 H խալած
 9 D է՝ արծաթ ես
 10 C Կու մով փխ Ղուամաշ
 10 C Խղնի M խաղինի H հաղինի
 11 C Զքո
 11 CD սէրս M սէրն
 11 C զէպաւ
 11 D քստուդ կու ալրիմ C զստ
 կարեմ
 12 M Արի
 12 H տեղ փխ դեղ
 12 C է՝ իմ ճար
 12 D դուն
 13 C աչւերուս M յաչւերուս
 H յաչուներուս
 13 DM դուն
 13 H ֆարեաթ փխ ֆարադաթ
 14 D սէրըս M սէր
 14 D չիք ու
 14 M կայծքար ես փխ քար ես
 15 MH և ցորեկ
 15 H յիմ
 15 CH սրտիս ես

16 C քրադադ փխ անգրող
 16 H հողին
 16 C զհողին կուտիս ու հանես
 17 DH զու ես
 17 C լսի փխ սիրելի
 17 C չիք է H ու
 18 DC դայտ
 18 C չանէին H չանէ փխ չէր
 աներ
 18 C ինչ
 18 C դու
 19 D Աթուր՝ CH Անսուր
 19 C ու փխ է H չիք է
 19 C դարուն D դարունս
 19 C կու հեղես
 20 H մխոքս
 20 C տարերս
 21 D ար փխ ափ
 21 H ափս հողէ
 21 C հող
 21 C զու
 22 DM չիք տողը
 22 H ալրած
 22 C կարենես

- Յորտեղ որ կու նստիմ զիս կժողանամ ես՝
 Միթէ զիս դեղեցի՛ր, կամ դու կախա՛րդ ես:
- 25 Զայդ քո ծով ծով աչերդ գեղով լցեր ես,
 Ուներդ կամարակապ ի վեր քաշեր ես.
 Դու ես կանանչ աղբիւր, ի ծով նըմանես,
 Քանի՛ մէկ յայդ ծովէդ ծարաւ կենամ ես:
 Զկայ քեզ նըման, դու աննման ես,
- 30 Ատամունքդ մարգարիտ, շաքարբերան ես.
 Յաշխարհս խօբօտիկ գէմ դու մինակ չե՞ս,
 Ասարւորս շատ եկեր և՛ այլևի գայ քան դքեզ:
 Ասա՛ դրանդ, Յովնանէս, յէ՞ր կու խնայես,
 Դու սուրբ Կարապետի ճորտն ու ծառան ես.
- 35 Սուրբ Կարապետ շատ կու խնդրեմ ըղքեղ՝
 Զասօղքս և զլսօղքս ի չարէն փրկես:

- 23 H Յորդեղ
 23 C չիք որ
 23 D նստեմ
 23 D կու մոռանամ C մոռանամ
 24 MH թէ փխ դու C անընր.
 25 DM Զքս փխ Զայդ քո
 25 D աչերս H աչուերդ C աչ-
 ւերտդ
 25 M տեղով
 26 M Ունքերդ H Զուներդ
 27 D և՛ ի ծովուդ C և՛ ի ծով
 M ծովու
 28 M չիք տողը
 28 C Քանի այդ H Յայդ փխ
 Քանի մէկ յայդ D Քանի մէկ
 յէտ
 28 C ծովու D ծովէտ
 29 M չիք տողը
 29 D քեզի
 29 C ասըինակ փխ նըման
 29 D դուն
 30 C ատամուք D ատամունքտ է
 30 C տողը յիված է 31-բղից
 հետո

- 31 DM Աշխարհս
 31 M խորտակի
 31 D գեմ C թեր
 31 D Դուն
 31 C միակ H մէնակ
 32 H Յատուորս
 32 M իկե
 32 C ալ պիտի գայ փխ և՛ այլևի
 գայ D և՛ այլի ալ գայ M և՛
 ալ տի գայ
 32 H չիք և՛
 32 MH քանց
 32 CM քեզ
 33 C բանդ M դրանս
 33 CM է՞ր
 34 D կարապետին
 34 D ճորտ ու ծառայ ես
 H ճորտ ու ծառան ես
 35 C չիք շատ
 35 H չիք շատ կու
 36 DM չիք տողը
 36 C Զասաւղքն ու լսաւղքն
 36 C ի չարէ

ՓԳ

Դու ևս դարնանալին վարդ ու բուրաստան,
Աչերդ է ծովեր, խումար ու մէստան,
Քո ծոցդ է դրախտ, մըրդաց անդաստան,
Դու ինձ դատաւոր, արա՛ դատաստան.

5 Սիրով մի՛ սպանաներ, ճէլլատ էֆէնտի:

Սխառթ ունիս քան զօրաւոր խաչ,
Հրեղէ՞ն ես, հողեղէ՞ն, թէ մարդադէմ քաջ.
Հիւանդ եմ՝ ողջանամ, երբ ինձ նըստիս յաջ.
Է՛ վիզ շողկտան, է՛ ալտեր կակաչ,

10 Թող անսիրո՞ւ մընաս քան զնշդար կանանչ.

Սիրով մի՛ սպանաներ, ճէլլատ էֆէնտի:

Ա ղ ր յ ու ռ ն ե ր .

A = Ձեռագիր № 9271, էջ 7ա—8բ:

Y = Ձեռագիր № 8938, էջ 99ա—101բ:

t = «Արեգ», ամսագիր, 1924 թ., էջ 659—661:

k = Կ. Կոստանյանց, «Հովհաննէս Թլկուրանցի և յուր տաղերը»,
էջ 33—35:

Z = Ձեռագիր № 7709, էջ 89բ (քերի):

Խ ո թ ա գ ի թ .

A Տաղ սիրոյ Թուկուրանցոյ ասա Y Երգ Թլկուրանցոյ, t Երգ
սիրոյ k Սիրով մի սպանաներ Z Տաղ սիրոյ Յովհաննէս Թուրկուրանցո
ասացեալ

1 k չիք ևս

1 A դարնանայի

1 A վարդի բուրաստան Z վարդն
ու բուրաստան

2 Y Աչերտ

2 AZ մեստան t մաստան

2 A ծոցտ

3 k ծաղկոց փխ զրախտ Ak մըրդոց

4 k Է՛ր դատաւոր

5 Y ճէլլատ էֆանտի t ճալլատ
աֆանտի k ճէլլէտ էֆէնտի

6 A Սխառթ

6 k քաջ փխ խաչ

7 t հողեղէն ևս

8 k մարմաւոր փխ մարդադէմ

8 k Հիւանդ եմ ես, ողջանամ,
երբ նստիս ինձ յաջ

9 k շողկտակ

9 k և ալտեր փխ է՛ ալտեր

10 k Y չիք տողը k Թող դու մնաս
քան զնշդար կանանչ

10 t նշդար

Սիրուն չգիմանայ նախահալըն Ագամ,
 Վանց սիրոյ ելաւ չեղեմ դրախտէն համ.
 ԶԴաւթայ դործքն յիշեմ և քան զուս զողամ,
 15 Սողոմոն ի սուգ է՝ ես ալ ի հետ լամ.
 ԶՎահրատ Շիրինին գխապարն ևս ո՞նց տամ:
 Սիրով մի՛ սպանաներ, ճէլլատ էֆէնտի:

Սէրըն կու տանի զամօթն յերեսէն
 Ի հաբեղայէն է՝ ի վարդապետէն,
 20 Երէց, սարկաւազ կու ձգէ ի կարգէն,
 Տանի գխելքն ի գլխուն, զամօթն յերեսէն,
 Շինէ մալամաթ, հանէ յարեէն:
 Սիրով մի՛ սպանաներ, ճէլլատ էֆէնտի:

Է՛ շահրի սիւլաթ և աշխարհի զարդ,
 25 Յովսէփ Գեղեցիկ է՝ անօրինակ մարդ,
 Զինչ ձուկն ի սիրոյ լանկարծ ըմբի կարթ.
 Ի՞նչ խորատ կու տաս, է՛ անթառամ վարդ.
 Զի մընաց քեզ ի վրաս ալ գովելու պարտք:
 Սիրով մի՛ սպանաներ, ճէլլատ էֆէնտի:

30 Է՛ մեղր ու կարագ և կեղեած նուշ,
 Քո նենգ հալողին լաչքըն հաղար փուշ,
 Է՛ սարկի չինար և ըսպիտակ թուշ,
 Է՛ կամար ուներ և աղեղան կուշ:
 Սիրով մի՛ սպանաներ, ճէլլատ էֆէնտի:

12 A սիրոյն
 12 k չգիմանայ Y չգիմանա
 13 k սիրու
 13 k եղեմ
 13 k հան փխ համ Y չիք համ
 14 t Դաւթայ
 14 k Ու ի զուս կամ զողամ
 15 k ԶՍողոմոնի սուգն ևս ալ
 15 t չիք է՛
 16 t Վարհաս
 16 k խապարն
 18 k երեսէն

19 t չիք է՛ k ե փխ է՛
 20 A երեց t երեց
 21 k զամօթ
 22 k Անէ փխ Շինէ
 22 k արեէն
 24--29 k չիք ամբողջ տաւը
 24 t սխաթ
 25 t չիք է՛
 31 k Քեզ ձուս նալողին
 32 k սէլլի
 33 k Ունիս կամար ունքեր գերթ
 աղեղան կուշ
 33 A ու աղեղան

55 Պապ մի յերեսէդ ածէ զԵղնկան,
 ՉՀապառ ու զՇաման, զՏիլ ու զՀնդուստան
 Երկու վարսդ է գին, է՝ Չին ու Խուժան,
 Պուլղար ու զԸստմբօլ ու շահրի Եպպտան:
 Սիրով մի՛ սպանաներ, ճէլլաա էֆէնտի:

60 Ի՞նչ ընդ այլ կու տաս, Թլիուրանցի խե,
 Խեղացդ ևս թեթե քան զնըղըրկու թե.
 Այդ քո ասեկուդ կանկնած հազար դե,
 Որ չթողու ի մարդ այլ սրբութեան ձե.
 Կարես սիրով շիներ հազար երես սե,
 65 Ի՞նչ ընդ այլ կու տաս, Թլիուրանցի խե:

55 t արժէ k կ'աժէ
 55 k զՆորասան վիս զԵղնկան
 56 k զԵմէն
 56 t զՏիլու, զՀնդուստան
 k տիլու Հնդուստան
 56 A Հնդուստան (չիք դ)
 57 A վարստ և գին Y վարստ է
 գին է
 57 k է գին Չինի և Խուժան
 58 k չիք ու (1)

58 A զՍտամպօլ Y զԸստմպօլ
 k Ստամպօլ
 58 A զշահրի
 58 k է՝ շէհրի վիս ու շահրի
 58 k Եպպտան
 60—65 k չիք տունը
 60 A Թուլիուրանցի
 61 A հղրկու
 62 A կանկած

55 Պապ մի յերեսէդ ածէ զԵղնկան,
 ԶՀապտշ ու զԵաման, զՏիլ ու զՀնդուստան
 Երկու վարսդ է զին, է՝ Չին ու Խուլթան,
 Պուլղար ու զԸստմբօլ ու շահրի Եպպոսան:
 Սիրով մի՛ սպանաներ, ճէլլատ էֆէնտի:

60 Ի՞նչ քնդ ալլ կու տաս, Թլլուրանցի խե,
 Խեղացդ ես թեթե քան զնըղըրկու թե.
 Այդ քո տսելուդ կանկնած հաղար դե,
 Որ չթողու ի մարդ ալլ սրբութեան ձե.
 Կարես սիրով շիներ հաղար երես սե,
 65 Ի՞նչ քնդ ալլ կու տաս, Թլլուրանցի խե:

55 t արժէ k կ'աժէ
 55 k զԽորասան վիս զԵղնկան
 56 k զԵմէն
 56 t զՏիլու, զՀնդուստան
 k տիլու Հնդուստան
 56 A Հնուստան (չիք դ)
 57 A վարստ եզին Y վարստ է
 զին է
 57 k է զին Չինի և Խուլթան
 58 k չիք ու (1)

58 A զՍտամպօլ Y զԸստմպօլ
 k Ստամպօլ
 58 A զշահրի
 58 k է՝ շահրի վիս ու շահրի
 58 k եպպոսան
 60—65 k չիք տունը
 60 A Թուլլուրանցի
 61 A նղրկու
 62 A կանկած

ՓԳ

Գէնայ բահա՛ր ալլա՛ի բահա՛ր,
Ալլա՛ի կուտան սիրոյ խաբար.
Ծով ծով աչեր ու լուս քընար,
Ունքն է կեռեր քան ըղկամար:

5 Ճակատդ է լոյս ու լոյս կուտայ,
Բոլոր լուսին, շամս ու դամար.

Ա զ ր յ ու ր ն ե ր .

A = Ձեռագիր № 9271, էջ 114բ—116ա:

B = Ձեռագիր № 7715, էջ 11ա—12բ:

D = Ձեռագիր № 5668, էջ 61ա—64ա:

F = Ձեռագիր № 1990, էջ 45ա—45բ:

O = Ձեռագիր № 3751, էջ 963—966:

M = Սրվանձոյանց, «Մանանյ», էջ 269—272:

k = Կ. Կոստանյանց. «Հովն. Թլկուրանցի» և յուր տաղերը,
էջ 25—28:

Խ ո ր ա գ ի ր .

A Տաղ սիրոյ BDK չուենն F Տաղ Յովանէսի O Դորին Յովնան-
նիսի և M Այլ բանք սիրոյ ի Յովնաննիսէ:

1 A Կէնէ B Կէնայ

1 ADO օլտի BF օլտու փխ
այլա՛ ի

1 B պահար

2 A Այվայ F Այվի

2 D չիք ի

2 ADF սիրու

2 AB խապար

3 Dk աչեր F աչիք O չիք
աչեր

3 M և փխ ու

3 ABF լոյս

4 ABF Ուներտ է կեռ k Ունքն
կեռ էք

4 AB գէտ F գեր[դ] փխ քան

4 F զղամար

5 A լուս ու լուս կու տայ
DM լուս ու լուսնկար Ok
լուս ու լուսքնար

6 M լուսոյն փխ լուսին

6 AO շամշ

Վարսերդ ոսկի թելով քաշած՝
 Վերայ առնինդ իջեր հաւտար:

Երևորդ վառ է ծիրանի,
 10 Վարդ, բռնհան ու նունուֆար.
 Ծոցդ է բաղչալ վարդով ի լի,
 Մարդարիտ առամունքդ շարէջար:

Քո ձայնդ անուշ քաղցրեղանակ,
 Բերնէդ ի վայր թափի ջուհար.
 15 Այդ քո մատունքն է լուսեղէն,
 Այլ արեգակն լուս չի տար:

Անձըդ քո ճոխ բուսեր չինար,
 Կու ճոճկտայ քան դու գալար:

7—8 ABF. չունեն

7 O Վարսերտ

7 M ոսկի թելէ k ոսկով թելով

8 O Ի վերայ առնին

8 k մարմնոյդ եկեալ փխ ան-
 ձինդ իջեր

8 O չիք իջեր

9 ABF երեստ է վարդ ու ծի-
 բանի OK երեսդ ի վառ է ծի-
 բանի

10 A բռնհան D ւ՝ բռնհան O ւ՝
 բռնհան k սենան

10 ABF նոնոֆար M նոնոֆար

11 AFO Ծոցտ է

11 AB պահչայ

11 A ձողկով փխ վարդով

11 A ի լնիք F ի լիք

12 O մարդարեռէ

12 M առամունքդ

12 ABF եւ տկոանիտ մարդար-
 տաշար

12 O է շարէջար k ի շարէջար

13 M Քո ձայն անուշ քաղցրե-
 ղանակ

13 AF Ջայնդ (A ձայնտ) է փխ

Քո ձայնդ B քերի (պատրու-
 ված) է

14 ABC բերնէտ

14 A ի վար

14 k թափուի

14 D ճուհար O ջոհար M ջաւ-
 հար

14 AF շարար փխ ջուհար
 B շաքար

15—16 ABF՝ Հանց լուսեղէն
 մատներ առնիտ Արեգական
 պէս լոյս (A լուս) կու տայ

15 DO Այտ

15 O մատներտ է M մատունքն
 են k պատկերդ է

16 M լոյս

16 DO տայր

17 B Անձն F Անձրտ O Անձտ է
 M Անձնըդ k Մարմինդ

17 DM չիք քո

17 M ճող (ճիւղ)

18 OK Ու փխ Կու

18 D ճոճկտաւ O ճաւճ կուտայ
 M ճոճկուտաւ k ճոշ կուտայ

18 A գետ BF դէտ փխ քան

Այդ անատակ ծովուդ նման,
 20 Որ զիս ի քեզ արիւր զարար:
 Հանցեղ նետով զիս խոցեցիր,
 Որ այլ չունիմ բժշկարար.
 Է՜ գեղեցիկ կերպիւ սուրաթ,
 Որ է սաեղծած նախշ ու նիւար:

25 Նշտարենի ծառ եւ ծաղկեալ,
 Պտուղ կուտաս մուշկ ու ամպար,
 Բեհեղ հագնիս ու ծիրանի,
 Ծըպերդ ամէն մարդարտաշար:

Քաղաք Խաթայ, Չին ու մաչին
 30 Ու Բուքսայու բերած պաշար,
 Այդ ճանապարհդ, որ կու քալլես,
 Բուսեր շուշան ու նունուֆար:

19 AO Այս
 19 k անյատակ
 19 AB ծովուս F ծովուս O ծո-
 վոյտ M ծովի
 20 DOMk Գերիս (D Զգերիս) ի
 մէջն զարեկար (k զարդ ա-
 բար D զարդէզար)
 21—24 M չունի
 21 D Անցեղ
 21 O ու զիս խոցեց
 22 ABF Ու (BF Որ) այլ չկայ
 (B չի կայ) լալնալու ճար
 22 D բժշկարան
 23 D կերպ ու սուրաթ ABF ազ-
 վոր (A աղւոր) սուրաթ
 24 ABF Որ սաեղծեր
 24 Ok նաշի
 24 AB նիկար
 25 ABDM Նշտարենի
 25 AF ծառ զու ծաղկիս B ծառ
 ու ծաղիկ
 25 DM ծաղկեր
 26 ABF բեքես փխ կու տաս
 26 FM մուշկ

26 B էմպէր FM ամբար O դա-
 մար
 27 DOMk հաղեր ևս փխ հագնիս
 ու
 27 B և փխ ու
 28 M Ծամերդ ամեն են սոկեալ
 28 ABF Դու ի մէջն նախշ ու
 նիկար (AB նիկար)
 28 D Ծամերդ k Ծալքերդ
 29 ABF Դու (F Դուն) ևս բա-
 զար Չին ու մաչին
 30 AB Ու Պուսսայու F և
 Բուքսայու DM ի Բուքսայու
 30 DM բերեալ
 30 AB խաղար փխ պաշար
 F խարար
 31—34 F չունի
 31 A Այս ճանապարհ
 DM Յայդ ճանապարհ O Այս
 ճանապարհ
 32 D Բուքես M Բուքես
 32 M նունուֆար
 32 AB Նա՛ բուսեր է շատ ծաղ-
 կունար (B բերի)

Կարմունջ կռպած ևս ապիկի,
 Եւ գեա՝ գինի ուրախարար,
 35 Ուլ որ խըմէ ի քեզանէ՝
 Ուրախանալ սըրտով յօժար:

Ար' եկ ի ջնունք ի բաղչենին
 Եւ բլրուին անենք նազար,
 Որ ի քաֆուր վարդի սիրուն
 40 Ի շուռ կռգալ քան զգիւհաճար:

Գարնանալին ամիսն երբ դալ,
 Հաւսար ծաղկի չոր ու դալար,
 Զբերդ յորդոր գընացք առնուն,
 Ի լեռներուն թափին ի վայր:

45 Մարդ որ սիրու կու հանգիւսի,
 Նալ քան ըզկրակ կու լինի վառ,

33^{AB} AB կարմունճ

33 O կապել ևս k կապեալ ևս
 B կապած է

33 B ապեկի M ապակի

34 AB Գեան ու գինին ուրա-
 խանայր

35 M չիք որ

35 ABF ի քեզ նայի փխ ի քե-
 ղանէ k ի սեղանէ

36 O սրտովն

37 AB Եկոյ F Եկ որ k Արի՛ Ե՛կ

37 AB մտնունք F մտնումք
 M իջցուք

37 AB Ի պաղչանին DF ի բաղ-
 չանին M ի մեր բաղչան

38 A Ու պիւլպիւլնուն B Ու
 պիւլպիւլին D Ու բլրուին
 F Եւ բլրուին O ու բլրուին

38 DM էնենք փխ անենք

38 ABF նազար փխ նազար
 D.M նատար

39 ABF Գիւլպիւլն (F բուլբուլ-
 ներն) ի վարդին սիրուն

39 Ok սիրոյն

40 O ի շուրջ

40 M գեղ

40 Ok գիւհազար փխ գիւհաճար

40 ABF Զօրըն լինար (F լինին)
 խէլ (F խ) ու խումար

41—44 ABF չուցեմ

42 M չորն

43 O Զբերտ M Զբերք k Գետերդ

43 O որդոր

44 D թափեն

45 ABF վարդն փխ Մարդ

45 OMk սիրոյ

46 ABF Քան զկրակն լինայ վա-
 ռած (BF վառ)

46 DM լինի ի փխ կու լինի

46 O ի վառ

Այլ ոչ աղօթք միտքըն կու գայ,
Ոչ յաշմաւուր կարգայ ե ճառ:

Շրթունքդ շող է լուսեղէն,
50 Պըսկէդ ի վայր թափի ջոհար,
Ով որ զմեղաց ճաշակն առնու,
Այլ աստուծոյ չի տալ իարար:

Սէրն զԱդամ դրախտէն հնան,
Յերկիր ձրդեց լ' արար շիւար,
55 Եւ սատանի ըզնա մատնեաց,
Որ չարչարեաց ամ վեց հազար:

Սկիւթայ որդիքըն խառնակեցան,
Որ ճրգնաւորք էին յօծար՝
Զփողն ու զցնծըզայսն լսեցին,
60 Ամէնն եկին լեռնէն ի վար:

47 DM աղօթքն
47 D յաչքն O միտքն M ի յաչք
k ի միտ
47 B գու գայ
48 ABF Եւ ոչ սաղմոս կարգալու.
(B կարգալոյ) ճար
48 D Ի՛ ոչ
48 D ասմաւուր O ասմաւուրք
48 k ու վիս հ
48-ից հետո ABF ունեն
Զօրն ու (F ի) զիշեր (F զիշերն)
ի ժուռ կու գայ (B գու. գայ)
Զէտ սէվտայի խէվ (F խե) կու.
դառնայ
49—52 ABF չունեն
49 O Շրթունքո M Շրթունքըն
50 D Պսկէտ O Պըրկէտ
M Պըսկէն
50 D ճօհար M ջաւհար k ճու-
հար
51 k մեղաց O տեղաց
51 M ճաշակ
52 DM յաստուծոյ

53—84 F չունի
53 AB Սէրն եհան (B էհան)
զԱդամ ի դրախտէն
53 k հանեց վիս եհան
54 O երկիր
54 OMk չիք լ'
54 AB Զդեց (B Զդէձ) յերկիր
55 A սատանայ B սատանայի
55 AM մատնեց
55 Ok Եւ զնա մատնեաց սա-
տանայի
56 AM չարչարեց
57 AB Որ խառնակեաց
DM խառնակեց
58 AB ճանապարհ վիս ճգնա-
ւորք Ok ճգնաւորքն
59 B Զփողն k Զփող
59 k հ վիս ու
59 D ըզժընձդակն O ծըժղէկն
M զժընձըզակըն k ծնծղեակ
60 A Ամէն Ok Ամէնքն
60 AB սարէն
60 D Ok ի վար

Կինն զՅովհաննէսն գլխատեաց
 Հերովդէայ պղծոյն համար,
 Որ նա վառեալ էր ցանկութեամբ,
 Փռլթով տարաւ զկամքն ի կառար:

65 Սէրն հանէ զմարդն ի խեղաց,
 Որ ալլ իսկի չըկայ խաբար,
 Իմաստութիւնն խափանի
 Եւ հէնց պառնայ քան զգիւհար:

Կինն քաղցրիկ զըրուց ունի,
 70 Դան զօձ քալլէ և՛ առնու զալար,
 Զթիւնքն թափէ յանկարծակի,
 Որպէս զակնատ բռնէ անճար:

Զունքն քաղէ, զաչքն գեղէ,
 Զինք զարդարէ զէտ նշի ծառ,
 75 Մէջքն ու պսկունքն ծրումէ,
 Զմարդիկ ձգէ ի սար և՛ ի քար:

61—64 AB չուցեց

61 DM զՈվանէսն

61 k գլխատեց

62 DM Հերովդէի

63 k չիք նա

64 O կամքն

65 AM խիաց

66—69 AB չուցեց

66 Ok բսկի

67 O Յիմաստութիւնն

68 Ok հանց փխ հէնց

69 M զըռց

70 k Խայթաւ ի հետ առնէ զա-
 լար O Խաւսք տայ ի հետ առ-
 նէ զալար

70 AB չիք և

71 D Զթունքն թափէ յանկար-
 ծակի մարդ O Թիւնքն թափէ
 յանկարծ ի մարդ k Յանկարծ
 զթիւնքն ի մարդ թափէ

71 M Զթոյնն

72 M Զմարդն զէտ ակնատ

72 O զակատ

72 AB Խալտելու (A Ու խալի-
 սելու) հնար չկայ

73 AB Սէրն զեղէ, զունքն քարէ:
 (B քեար է)

73 O Ունքն է Յունքն

73 M ծարրէ փխ քաղէ

74 B Զինքն

74 DM Էնց (D Ի՛ էնց) ցեղ լինի
 քան զԲելիար Ok Խենեշանայ
 (O խենեշայ) քան զԲելիար

75 DOMk Միշտ փխ Մէջքն

75 DOMk չիք ու

75 DMk զպսկունքն O զպրակ-
 ներն

75 A ծրումընէ B ծումակէ.
 M ծամբառէ

76 AB Մարդիք

76 k կու ձրգէ O ու ձգէ

76 DOMk ի քարն ի վայր

Դու ստեղծեր զկրնն ի կողէն,
 Վասն Ադամայ սիրոյն համար՝
 Թէ անեցէք և բազմացէք
 80 Եւ շրջեցէք լերունք ւ՛ ի քար:

Դեռ ալն սիրովն բորբոքին
 Այս հողածին մարդիքս շար,
 Որ հանապազ կու պոռնկին,
 Երթան ի կեր ողբանցն յօժար:

85 Թուրկուրանցին զձեզ կաղաչէ,
 Թէ՛ կնոջ սիրոյն մի՛ տիրանայք,
 Որ չգրկիք անճառ լուսոյն
 Ի՛ ալլ լաստածոյ չլինի ձեզ ճար:

77—84 M չուցի

77 AB Տէրն փխ Դու.

77 ABD ստեղծեց Օ ստեղծէր

77 C կրնն

78 AB Այն փխ վասն

78 ABD սիրուն

79 O Եւ փխ Թէ

79 ABD բազմացիք

80 AB Եւ շարջ եկէք լերունք ի
 վար (B ի վայր)

80 O Ու փխ Եւ

80 k լերինն ւ՛ ի քարք

81 k Եւն փխ գեռ

81 AB բորբոքի

82 AB հողեղէն

82 AB ի շար

84 AB որդանց D որթոյն O որ-
 թանցն

85 ABF Զձեզ աղաչեմ ով (F
 ով) իմ եղբայրք (BF եղբարք)

85 D Թուրկուրանցին k Թուր-
 կուրանցին M Թուրկուրանցին

85 Ok գրեզ

86 A չիք թէ

86 F կնոջ

86 D սիրուն

86 DMk մի՛ տիրանար

87 ABF Որ աստուծոյ լուսոյն
 զրկէ

87 D Զի չգրկիք զուք M Որ
 չգրկի գու փխ չգրկիք անճառ

87 k յանճառ

88 ABF Եւ աստանի բինի եղ-
 բայրք (F եղբայրք)

88 Ok Այլ փխ Ի՛ ալլ

88 O աստուծոյ

88 O չլինի

88 Mk քեզ

Փե

Աստուած անսկիզբն և անսահման,
 Անտանելի և անթարգման՝
 Զգարունն արար հանց պատուական,
 Նրման դրախտին եղեմական:
 5 Ծառք և դրախտք կանաչեցան,
 Մրդապաշտու զարդարեցան,
 Աղբերականք յորդորեցան,
 Ծով և գետերք ի գնացք ևզան:
 Զորքստանիք որ արզելան
 10 Ի դոմերուն՝ զարկին և՝ ելան.

Ա Ղ Ր Յ Ո Ւ Ր Ն Ե Ր.

T = Տպագիր Տաղարան 1513 թ., էջ 18բ—31ա:

F = Զեռագիր № 1990, էջ 50ա—50բ:

Ո = Զեռագիր № 3498, էջ 315ա—316 բ:

Խ Ո Ր Ա Ղ Ի Ր.

T Տաղ զարնանն (վերևի լուսանցքներում՝ Տաղ զարնան) F Տաղ զարնան ազնիւ Ո չունի:

1 F չիք Աստուած

2 TF անթարգման

3 T Զգարուն

5 F Դառք փխ Ծառք

5 FՈ կանաչեցան

6 T Մրդապաշտուով F մրդայ-
 պաշտով

7 T Աղբերականքն F Յաղբե-
 րականք

7 T որդորեցան

8 F Ծով Ո Ծովք

8 T ի գնաց

8 F ելան փխ եզան

9 T ասողացան F ոռորեցան
 փխ որ արզելան

10 TF Ի դոմ երամ փխ ի դոմե-
 րուն

10 F չիք և՝

Կողեւ տղաւքն կու խայտան,
 Զխաղլու տեղաքըն ի շուրջ կու գան:
 Սիրոյ տէրնին կու ճոխանան,
 Վերայ թեին հալին լ' երթան.

15 Աղջկունք զվարսըն կու գեղեն,
 ձեմին, քալեն լ' ի հետ ցընծան:
 Հաւերտ ամէն ուրախացան
 Եւ ի խրկանց գաղարքն եկան.
 Ծիծառունքն եկին և բուն դըրին,

20 Սաղմոս ասցին զտունն ի լըման:
 Ոհանահաւն ու ըսըղնան,
 Ղումբին ունին յոյժ քաղցր ձալն,
 Գիտեն քարոզ, գանձեր և տաղ,
 Մեղեգիք ու շատ շարակոհ:

25 Արագիլն ու սագն ու բաթն
 Եւ շնօրօրն ուրախացան,
 Բլբուլքն եկին փափագանօք
 Ի վարդենին թաւալեցան:

11 F Գողեր
 11 TF խաղան վիս խայտան
 12 T Խաղլով գողեղեքըն
 12 F Խաղալով գաշտերն ի շուր
 կու գան
 13 T սիրոյտէնրին F սիրոյ տէ-
 բըրըն
 13 F կու ճօճան վիս կու ճոխա-
 նան
 14 Ա ի վերայ թեին F վերթան
 15 TF Աղջկունքն
 15 F զվարսեր
 16 F և հետ երթան Ա և հետ
 խաղան
 16 F ջեմին Ա ձեմեն
 17—18 Ա տողերը չունի
 18 F չիք ի
 19 F եղան վիս դըրին

20 Ա ասեն վիս ասցին
 20 T գտուն F տունն
 21 F Ահայնայհաւն և ըսընան
 Ա Յոխանայհաւն ու ըսեղնայն
 22 TF ունի
 22 F յուժ
 22 T քաղցրաձայն
 23 T Գանձեր ու տաղ Ա Գանձ
 և տաղեր
 24 FԱ մեղեգի, և վիս ու
 25 Ա բատն
 26 Ա Ու շինարօրն ուրախանան
 26 T շնօրաւրն F շնօթորն
 27 T Պըլպուլնին F Բուլբուլնին
 վիս Բլբուլքն եկին
 27 T փափքանաւք Ա փափակե-
 լով
 28 Ա ի վարդենին թաւալեցան

- 30 Բիւրք ի բիւրոց ծաղկունք բուսան,
 Դաշտունք ամէն ծաղկօք լցան,
 Որ ի հոտոյն մարդիկ ցընծան:
 Շուշան, կանաչ մուրտ ու մարտին
 Եւ մանուշակն ի մի դարձան,
 35 Գնացին վարդին երկըրպագին՝
 Զտեղան ունէին իւրեանցն ալամ:
 Այն նարկիլդին հոտըն բուրհաց,
 Խաշխաշըն թագ պաճուճեցաւ,
 Նաւնաւֆարն ի ջըրէն ի դուրս
 40 Դեղին կանաչ երեւցաւ:
 Համասփիւռն ի մէջ ծաղկանց,
 Որ մայր ասի իմաստութեան,
 Եւ բժշկէ զուրուկ բորոտն,
 Եւ երեի յօր Համբարձման:
 45 Ըզդայականք և բուսականք
 Եւ ամենայն որդիք մարդկան՝
 Ամենեքեան ի մի բերան
 Օրհնեն զանեղ բանն էական:

- 29 TF կաղկացան
 30 Ա Բիւր ի բուրոց ծաղիկ
 բուսաւ
 31 T Դաշտերա F Դաշտերք
 32 T հոտուն, մարդիք
 33 Ա կանաչ մուրտն և մարտան
 34 TF մէկ փիւ ի մի
 35 Ա երկիր պաղին
 36 F Զտեղն ունէին
 36 TF իւրեանց
 37 Ա Նայ նարդըղի T Այն նար-
 կիլին

- 38 Ա Խաշխաշըն
 38 T Թագ
 38 T պաճուճեցան
 39 Ա Նաւնաւֆարն
 40 Ա կարմիր փիւ կանաչ
 40 T երեւցան
 41 F Համասփիւրն
 45 T ի սզդայականք և բուսական
 46 T աստուծոյ փիւ ամենայն
 46 Ա որդիկ
 47 Ա ի մի բերան ամենեքեան

Կակղացան ծառոց ոստունքն,
 50 Մէկ հետ մէկի մըրգունք հասան.
 Թութն յառաջեաց քան ըզհալւան,
 Կեռասն աղեղ էր ի նման.
 Միշմիշն ի ծառն դեղնեցան
 Ի՛ այտ խնձորնիդ կարմրեցան:
 55 Մըրգունքն ըզտանձն խոտեցին՝
 Մինչ հասանէ կայր անոստան:
 Ընկուղն, լունապն ու կատտանան,
 Նուշն ու ֆընտուխն քաղցրացան:
 Նուռն ալլ երաց հազար տիրայն,
 60 Ապրաւն ի ծառն կախեցաւ,
 Սերկիւիլն դեղնեցաւ,
 Խոխն ի կապէն թուլցաւ անկաւ:
 Նարինջն, թուրինջ, լեմօնըն գալ
 Եւ դարդմորդուն բառքըն բանալ:
 65 Թէ այտ հեծելտ էր որ անցաւ,
 Կու գալ խաղողըն գովական,

49 T ոստունքն F ոստանք
 50 F մըրգունք Մ միրգն
 51 T առաջեաց
 51 Մ զհալւէն
 52 Մ Կեռասն յաղեղն ալլ յե-
 րեման
 53 Մ Միշմիշն ի ծառն եղև դե-
 ղին
 54 T Խնձորնիլն վիս ալլ խըն-
 ձորնիդ
 54 Մ կարմրացան
 55 Մ Զտանձն ի մըրգունքն
 55 T ըզտանձըն
 56 Մ Բայց երբ հասանի կայր
 անոստան

57 Մ Ընդուդ, ունոպն ու կա-
 տանայն
 58 Մ ֆնդուղն
 59 Մ էլ վիս ալլ
 59 T աղևան
 60 Մ Ամրաւն
 60 T կախուեցան
 62 T Դեղյն ի ծառին վիս Խոխն
 ի կապէն
 62 Մ քնկաւ
 63 Մ Զնարինջն, զթրինջ, զլե-
 մոնըն տես
 64 Մ Որ զարդմորդու բարքն
 բանան
 65 Մ Այս հեծելներ որ զնաց
 66 Մ դեռ գայ

Զի սալ հնան զմեզ ի դրախտէն,
 Յորժամ հեկր ըզնայ Ագամ:
 Զփակեալ դուռն գրախտին
 70 Կրկին խաղողն հրաց մարդկան:
 Տէր մեր Յիսուս Քրիստոս զգինին,
 Առաքելոցն վերնատան,
 Ասէ առէք արբէք յուսով՝
 Սա է արիւն իմ փրկական:
 75 Ով արբէ զգայ սրբութեամբ,
 Ո՛չ ճաշակէ դմահ յաւիտեան.
 Նա ի յիս բընակեացէ
 Եւ ես ի նմա անդրաւական:
 Հոսկ հրեկ աւուրք աշնան,
 80 Որ է անցումն ամէն սերման,
 Դաշաք ի բուսուց դատարկանան,
 Ծաղկունք անցնին և՛ ալլ չերկան,
 Ծառք ի պտղոյ դատարկանան,
 Տերեալթափ յոստոց եղան:
 85 Հաւերն հրամ կապեն ու լան՝
 Թէ ալլ ո՞վ լինի դարնան արժան:
 Թէ շատ ուտեն, թէ շատ խմեն,
 Նայ ցանկանան աւուր դարնան.
 Աշուն նրման է ծերութեան,
 90 Ծերք մեռանեն և՛ անցնին դնան:
 Պարտ է մեղ սպասել անանցն,
 Որ յաւիտեան է անվաղճան,
 Ու հանապազ օրն է դարնան,
 Փառք ու պատիւ է անխափան:
 95 Ով գերախտիքս զայս չիշէ
 Եւ փառս սալ առաւումթեան,

67 T էհան

68 T զսայ փխ ըզնայ

69 T փակեցաւ փխ փակեալ

71—74 Մ չունի տողերը

75—110 T չունի տողերը

Եւ զխաճար ասեմ հմայ,
 Կամ սատանայ անբարտաւան:
 Ով զայս պարգեւ մեզ երեւ,
 100 Դարձեալ խնդրէ այսոր փոխան,
 Եղբայրասէր, աղօթասէր,
 Սուրբ և խոնարհ և զղջաւան:
 Թէ զայս պահեա՝ նայ աստէն քեզ,
 'Ի անդենըն քեզ այլ սեպհական,
 105 Եւ թէ անդարձ ֆնաս դու մեղօք.
 Մատնիս հրոյն գեհննական:
 Խե Յովհաննէս Թուղորընցի,
 Լցեալ մեղօք թշուառական,
 Խնդրէ ի ձեռն սրտի մտօք
 110 Հոգոյն ասել զտէր ողորմայն:

ԽՐԱՏԱԿԱՆ-ԲԱՐՈՅԱԽՈՍԱԿԱՆ ՏԱՂԵՐ

ՓԶ

Է՝ մահ, քանի ղըքեղ չիշեմ,
 Կու գողամ ու սարսափեմ ես.
 Չըկայ քան ըղքեղ լեղի,
 Ի՝ ամենայն լեղոյ լեղի ես.

Ա Ղ Բ Յ Ո Ւ Բ Ե Ր.

- T = Տպագիր Տաղարան 1513 թ., էջ 6բ—3ա:
 E₂ = Ձեռագիր № 2672, էջ 391բ—392ա:
 d = Ձեռագիր № 7503, էջ 366բ—367ա:
 x₂ = Ձեռագիր № 2079, էջ 406բ—407ա:
 w = Ձեռագիր № 7273, էջ 91ա—91բ:
 w₁ = Ձեռագիր № 7273, էջ 104բ—105ա:
 A = Ձեռագիր № 9271, էջ 98ա—99ա:
 Բ = «Բաղմալեպ», 1859 թ., էջ 375:
 k = Կ. Կոստանյանցի օգտագործած ձեռագիր:
 H = Տեկանց, «Հայերգ», էջ 135—137:
 v₁ = Ձեռագիր № 2236, էջ 452ա—452բ:
 Z₁ = Ձեռագիր № 2676, էջ 178ա—178բ:
 F = Ձեռագիր № 1990, էջ 25բ—26ա:
 O₁ = Ձեռագիր № 7057, էջ 22բ—23ա:
 i = Դ. Հովնանյան, «Միջն. ազգային տաղաչափություն», էջ 32—34:

Խ Ո Ր Ա Չ Ի Ր.

T Յովանիսի է ասացեալ E₂ Այլ ողբ մահաւան ձԿԻ չաւեն x₂ Ի
 Յովանիսի: Թուլգո քանցոյ. վասն մահաւ տունք ԻԳ w Տաղ Յովանիսի
 ասացեալ է Ի վերայ մահաւ w₁ Այլ տաղ վասն հոգոյ A Տաղ հոգոյ է
 v₁ Այլ տաղ վասն ննջեցելոց. լալն է Z₁ Տաղ Թուլկուրանցու ասացեալ
 է F Տաղ հոգեոր O₁ Տաղ Ի վերայ մահաւ

- 1 x₂HZ₁ Ո՞վ փխ է՝ w չիբ է՝
 1 dZ₁v₁ քան
 1 w₁O₁ յիշեմ գրեղ
 2 dw₁AFv₁F և փխ ու O₁ չիբ ու
 2 TE₂w₁AHF Կու սարսափեմ
 w Կու սարսիմ dv₁Z₁ Կու
 սարսափեմ փխ սարսափեմ ես
 x₂ սարսափեմ ես

- 3 dv₁ չի կայ w₁ չի քայ
 4 F կրկնված է Տ-րդ տողը
 4 E₂x₂Awv₁Z₁O₁ չիբ Ի՝
 4 dw₁ Յամենայն
 4 x₂H լեղու լեղի ես k լեղւոյն
 լեղի ես Z₁ լեղոյ լեղի ես
 O₁i լեղւոյ լեղի ես

5 Լեզի ամենայն լեզու,
 Մի՞թէ դու ի քեզ նման ե՞ս:
 Դըժոխք քան ըզքեզ լեզի,
 Եւ յետոյ զայն ալ դու բերես:

Սողոմոն չիշեաց զքեզ
 10 Եւ տոաց՝ եղո՞ւկ, վայ եմ ես,
 Նախատեսց զիմաստութիւն,
 Ինքն ի չինքն տոաց՝ փո՛ւ ի քեզ:

Ինչ շահ է իմաստութիւն,
 Քան զանդէտ աղքատ մեռալ ես:
 15 Անմեղք ի չաշխարհս եկի
 Ու մեղօք դընամ սեւերես:

5 E_2d յամենայն k և՛ ամենայն
 5 HZ_1 լեզու kO_1 լեզույ փխ
 լեզոյ
 7 Z_1 այս տողի փոխ. կրկնված
 է 3-րդ տողը
 7 T զըժոխ dv_1 զժոխքն
 8 Z_1 այս տողի փոխ. կրկնված
 է 6-րդ տողը
 8 $TE_2x_2Hv_1O_1$ այլ փխ ալ
 8 wW_1 կու բերես փխ զու բե-
 րես
 9 O_1 Սողոմոն
 9 i դքեզ չիշեաց
 9 ATE_2O_1 չիշեց
 10 T ի փխ եւ wW_1 Ու
 10 wW_1 վայ է մեզ փխ վայ եմ
 եւ O_1 ու վայ եմ եւ H և վայ
 եմ եւ
 12—13 Z_1 չուցի տողերը
 12 F Յինքն ի յինքն

12 $TFHO_1$ թու ի քեզ A զու ի
 քեզ k փու քեզ F փոյթ եմ
 եւ
 13 H Զինչ
 13 $TWAF O_1$ աւղուտ է E_2v_1 օ-
 ղուտ dw_1 յաւղուտ x_2 շահիմ
 փխ շահե
 13 E_2kO_1i իմաստութիւնս x_2 յի-
 մաստութիւնս H իմաստու-
 թեանս d իմաստութիւնն
 14 kH զաղէտ փխ զանդէտ
 14 T զաղքատ
 14 x_2 մեղայ եւ
 15 x_2kHFi Անմեղ
 15 x_2kHi Եկայ ի յաշխարհս
 15 TF ի աշխարհս
 16 $E_2dx_2kHv_1Z_1Fi$ եւ փխ Ու
 16 H մեղաւոր փխ մեղօք
 16 $x_2kZ_1O_1iH$ երթամ փխ զընամ
 16 w սե յերես

Սողոմոն արքայն ասաց.
 Մի՛ տսեր թէ արքայ եմ ես,
 Ունիմ շատ դրամ, շատ գանձ,
 20 Շատ դարպասս և ոսկի ի ներս:

Ի դուր խըռովեալ գանձես,
 Ոչ գիտես թէ ում ժողովես.
 Զաշխարհս ես ի զիրկդ տուեր,
 Քեզ ի խոր գժոխք կու փորես:

25 Է՛ մահ, թէ դու քէն ունիս,
 Ի՛ Ադամայ որդին կու հանես.
 Կամ մեղաց հարուած ես դու
 Ի մահու պըտղէն ժընեալ ես:

Մովսէս մարգարէ չասես,
 30 Ի՛ ի Դավթայ իսկի չամաչես,

17—20 O_1 չաւնի
 18 H Միմիայն փխ Մի տսեր
 18 k թ'արքայ եմ
 19 $TE_2dV_1x_2w_1\theta HZ_1F$ դրախտ
 փխ գրամ
 19 ww_1 գանձ
 20 H Շատ դարպաս և շատ ոսկի
 ի ներս
 20 k ու փխ և
 20 F սոկին
 21 H Զուր փխ Ի դուր
 21 F խռովեալ
 22 x_2H Զայն չգիտես (H չգի-
 տես) փխ Ոչ գիտես i Ոչ գի-
 տես
 22 k չիթ թէ
 23 O_1 Աշխարհս
 23 TdA զիրկու Z_1 զիրկու
 24 TAZ₁F գժոխ
 24 k Կու փորձես v_1 Կու չինես
 փխ Կու փորես

25 H մի՛թէ քէն ունես
 25 dAx_2k չիթ թէ
 26 $Ax_2HZ_1FO_1i$ չիթ Ի՛
 26 E_2dHO_1i յԱդամայ
 26 E_2 յորդին x_2HZ_1 յորդին
 F որդոյն O_1 որդւոյն i որդիս
 26 F հանիս
 27 H Դու O Զի փխ կամ
 27 x_2 մահու փխ մեղաց
 27 x_2H հարուածք F հարված
 O_1 հարուած
 28 ww_1O_1 Ի՛ ի մահու
 28 A Ի մահուն v_1 Ի՛ ի մահուն
 28 H ծընանես
 29 k Զմովսէս
 29 $ww_1Z_1FO_1i$ մարգարէն
 30 AFi չիթ Ի՛
 30 d Ի Դավթեայ x_2H Ի Դու թէ
 30 x_2AHF Ըսկի
 30 Թ չի վախես փխ չամաչես

ՉԱրբահամ հայրըն տանիս,
 ՉԻսահակ ի հողն աճրոես,
 ՉՏըդատ յաթոռոյն ձգես,
 ՉԿոստանդին ի յաչք չբերես:
 35 Թէ կանգնէր հաղար հեծել
 Եւ ժողովք՝ իսկի չի վախես.
 Թէ հագեր է վեց զրեհ,
 Նեա նեաւս է՝ ի թափն անցընես.
 Տանիս զնալ ի բանտ ածես,
 40 Դէմ գըռանն քար մի ձրդես:
 Արծիւ ևս, յերազ թըռչիս,
 Լայնաձիգ զթիւղ տարածես,

31 Z_1 Չարբահամի հայր տանիս
 31 H տանես
 32 w ՉԱհահին O_1w_1 Բղժահակ
 32 H չիք ի
 32 F աճառես
 33 $Tw w_1 A Z_1 F$ աթոռոյն H ի
 յաթոռոյն
 34 F Կոստանդին
 34 TO_1 Ի աչք
 34 $TE_2 dv_1 Z_1 O_1 i$ չի բերես⁸
 35 $x_2 H$ Թէ հաղար կանգնած
 հեծեալ (H հեծել)
 35 TAO_1 կանգնել է $E_2 v_1$ կանգ-
 ներ Z_1 կանկել է ww_1 կանկ-
 ներ են i կանգնել է
 36 $x_2 H$ Կայ ժողովեալ (H ժողո-
 ված) փխ եւ ժողովք
 36 $dE_2 w_1 F v_1$ ժողով
 36 A իսկի չվախես HF ըսկի չի
 վահես
 36 wk չամաչես փխ չի վախես
 37 O_1 եթէ
 37 $Z_1 i$ հագել է
 37 $x_2 H$ հինգ ու վեց փխ վեց
 37 T զրիհ
 38 O_1 նեան

38 x_2 դանես H դեհես F ձգես
 փխ նեաւս
 38 $E_2 dv_1$ չիք ի
 38 T ու փխ է՝ $E_2 dv_1 i$ և
 $A Z_1 H O_1 F$ չիք է
 38 $E_2 d f k v_1$ թափ
 38 $E_2 A i O_1$ անցանես d քնցընես
 x_2 անցուցես H անցուցանես
 Z_1 անցնիս
 39 $x_2 H$ Տանես Z_1 Առնես փխ
 Տանիս
 39 v_1 չիք զնայ O_1 զայն փխ
 զնայ
 39 $Tw w_1 A H Z_1 F$ բանդ x_2 բանտն
 39 $E_2 dv_1$ գերեզման զընես փխ
 ի բանտ ածես
 40 $Tw w_1 Z_1$ դասն $F i$ զըրան
 x_2 զըրանն
 40 i վէմ փխ քար
 40 $Tw f Z_1 i$ դու ձգես
 41 O_1 Արծիւ երազաթափչ ևս
 41 TF երակ $E_2 dw Z_1 x_2 A v_1$ յե-
 րակ w_1 երկար
 41 TZ_1 թափս H թռչես
 42 x_2 Յողն ելնուս փխ լայնաձիգ
 42 d զթիւղտ $ww_1 F$ թեա A թեղ

Զինչ աշխարհս հըղօր մանուկ,
Ի թևիդ ծալրն ծրարես:

45 Հաղար երանի՜ նորա,
Ջոր բարի գործով զըտանես.
Հեղեղ բոցեղէն տարեր՝
Ի մեղաց մէջըն զով բռնես:

Յովհաննէս Թուկուրանցի,
50 Ջոր կասես, զայլ ոք խըրատես,
Եօթանասուն ամ լրցեր,
Ի՛ ի մահուն դուռն հասեալ ես:

43 $E_2dx_2kHF\cdot O_1$ յաշխարհս
43 A կա հօր
43 O_1 մանուկ կա
44 Tww_1Z_1 Ի՛ ի
44 d թևիս x_2Z_1 թևի
44 TE_2AwW_1 ծարըն՝ x_2 ծայրըդ
H ծայր Z_1 ծարս
44 F տարածես փխ ծրարես
46 wHZ_1F Որ
47—48 O_1 Առեալ պարզերես Ի՛ ի
զոզն Արրահամու հանդուցա-
նես
47 x_2HZ_1 Հեղեղն (Z_1 հեղեղ)
ըզնայ է տարեր
48 x_2 Ի մեղաց մէջը բըռնես
Բէ՛ Ջով ի մէջ մեղացն ըմբռ-
նես H Ի մեղաց մէջէն բռնես
48 dww_1v_1 Ի՛ ի
48 AF Ի մեղացն Ի մէջ (F Ի
մէջը)
48 d զոր w_1 Ով փխ զով
48 $TE_2dww_1Av_1F$ զըտեր փխ
բռնես i ըմբռնես
49 Tww_1AF Տէր Յովանէս (w_1

Յովհաննէս F Օլանես) i Խե
Յովհաննէս
49 $E_2dx_2Z_1$ Յովանէս v_1 Յովան-
նէս
49 $E_2dww_1O_1AF_1i$ Թուկուրանցի
 x_2v_1 Թուկուրանցի H Թուկու-
րանցի
50 dFA Ջոր ww_1 Ի զոր
50 $Tww_1AF\cdot O_1$ կաս փխ կասես
i ասես
50 TAO_1 կու խրատես
51 Բ Զէա անասուն տարին լցեր
51 TF Զեաւթանասուն E_2d Զթա-
նասուն AwW_1 Զեաւթանասուն
F Զի Եօթանասուն
51 $TE_2dww_1Av_1F\cdot O_1$ տարին
 $x_2Բ\cdot HZ_1$ տարի փխ ամ
51 E_2d լըցեր x_2 լցեր ես H լըց-
ուեր
52 x_2kZ_1 Ի՛ ի (Z_1 ի) մեղաց մէջն
կացեր ես H Ի մեղաց մէջըն
եւ կացեր i Ի մեղաց զեւ եւըս
մէջ ես
52 E_2AF չիբ Ի՛

ՓԻ

Քանի՜ դատիս ի հետ մեղաց,
է՜ անըզգամ մարդ կատարած.
Չանչափ չարիքդ որ դորժեցիր,
Հերիք արալ, դարձիր մեղաց:

5 Ի յԱզամայ մինչև ի քեզ
Շուռնչ կենդանի զոք չէ թողած.
Գիտեմ չլես խրատու գըրոց՝
Մեղաւորաց թ'ինչ կա պահած:

Ա զ Բ Ե Դ Ն Ե Բ Ի Ր.

A = Ձեռագիր № 9271, էջ 99ա—99բ:
A₁ = Ձեռագիր № 9271, էջ 124ա—125ա:
C = Ձեռագիր № 5623, էջ 210ա—211ա:
D = Ձեռագիր № 5668, էջ 58ա—59ա:
x = Ձեռագիր № 8100, էջ 358ա—359բ:
T = Տպագիր Տաղարան 1513 թ., էջ 21ա—22ա:
M = Սրվանձտյանց. «Մանանայ», էջ 266—267:
R = Ձեռագիր № 9597, էջ 75ա—76ա:

Խ Ո Ր Ա Ղ Ի Ր.

AR չիք A₁DM Տաղ Յովանիսի (D Յովանիսէ M Յոհաննիսի)
ասացեալ C Տաղ և ողբ գեղեցիկ Յովսէ x Ողբ Յովհաննէս Թուլկուրան-
ցու ասացեալ T Յովհաննիսէ ասացեալ

2 x անըզա
2 AA₁CDxTR կատարած
3 M Չանչափ x Չարդ
3 A₁ չարիք CD չարիքն MR
չարիք
3 R զու. փա որ

5 xT Ազամայ փա յԱզամայ
5 AA₁M ախոր փա ի քեզ
6 C մարդ փա գոք
7 A₁ չը լըսես
7 x խրատու
8 x թէ ինչ

Ով որ ունէր բերդ ու քաղաք,
 10 Դարպըսընի ոսկով ծեփած՝
 Յետոյ եթող զամէնն անտէր,
 Ներքե հողուն են պառըկած:

 Ով որ խըմէր զանուշ գինին,
 Զինքըն բըտէր քան զխող ուռած՝
 15 Տեսայ ըզնայ խիստ ատելի,
 Զանուշահոտ գէշ մի ձըգած:

 Ով որ հեծնոյր ձի բարձրավիղ
 Ու թուր քաշէր ամէն գինաց՝
 Տեսայ ըզնայ խիստ փոշիման,
 20 Երկու փայտի մէջ պառըկած:

 Շատ աղջըկունք, կին գեղեցիկ
 Ծամի ու վարսերն էր յօրինած:

9 C Այն փխ Ով
 9 D ունէ AM ունի
 9 A₁X բերթ
 10 A Եւ դարպասնի A₁C Եւ
 դարպասնին DM դարպաս ու-
 նի x Դարպասնին լի R Եւ
 դարպասնին
 10 R ոսկւով
 11 x Ետոյ թողին
 11 DxT զամէն
 11—12 C Նայ ի յետոյ մնաց
 անտէր, Բերած ի նեղ դուր
 մի ձըգած
 12 x հողին են M հողուն է նա
 12 AA₁ զնտանած փխ պառըկած
 D պառիկած x պառակաց
 13 C Այն փխ Ով
 13 D խմեն
 13 A անուշ M զանոյշ
 14 T ուռաց
 15 C Նայ մնաց խիստ ատելի
 x Տեսայ զնայ մեռած խիստ
 ատելի
 16 C Քան զժահահոտ գէշ մի
 ձգած

16 D Հանուշախոտ R զանուշահոտ
 16 A₁ դրած x ձկած R գցած
 17 C Այն փխ Ով
 17 C հեծնէր D հեծնու x հեծ-
 նիւր M հեծնուր
 18 C Եւ թուր ամէր
 18 x թուրն
 18 AA₁ ամէն Cx յամէն
 18 D գեհած M գեհաց
 19 A₁R Տեսի C Նա ես տեսայ
 19 C չիք խիստ
 19 T փոշիման
 20 C Յերկու
 20 A մէջ է A₁R ի մէջ CM մէջ էր
 20 AA₁ պառկած C դրած D պա-
 ռիկած x պառակաց
 21 DM Վատ փխ Շատ
 21 AA₁DT աղջըկունք A₁x ախ-
 կունք
 21 T գեղեցիկ
 22 x Ծամ M Որ ծամնն
 22 D վարսերն է M վարսն են,
 A վարդերն է
 22 A₁xR օրինած D յաւրինած
 T աւրինած

Նոքայ ունին պայծառ հանդերձ,
 Զէտ զարեգակն են բոլորած:

25 Ճօճին լ'ոլոր առնին կամաց,
 Լինին ամեն մարդոյ սիրած,
 Ի մահուն օրն են ատելի,
 Գէշ ու զազիր են տեսողաց:

Քրիստոս նստի յաթոռ փառաց,
 30 Հատուցանէ վարձ սիրողաց՝
 Արդարոցն տալ պըսակ,
 Ի ապաշխարող մեղաւորաց:

Խե Յովհաննէս Թուղղուրանցի՝
 Սրտի մըտօք զականջըդ բաց.
 35 Աստէնս արալ քեզ ճար շուտով,
 Անտէն առնուս պսակ փառաց:

24 A Զերդ փխ Զէտ
 24 x արեգակն
 25 x ճոճին T ճաճին M ճօճեն
 25 Ax ոլոր փխ լ' ոլոր T լ' ո-
 լոր A₁R ով որ
 25 M առնեն
 26 x յամէն մարդու
 26 A₁ Լինին ի մարդասիրաց փխ
 տողի
 27 xM մահու
 28 x տեսողաց
 24 Tx աթոռ
 30 x սիրողաց
 31- 32 R Արդարոցն ապաշխա-
 րաց
 31 D Արդարացն

31 x ...սլակ զարդարած
 32 AA₁DxT մեղաւորացն ապաշ-
 խարաց (A ապաշխարած)
 33 AA₁ Խէվ M է՞ փխ Խե R չիք
 Խե
 33 AA₁R Յովհաննէս CxT Յովա-
 նէս
 33 CDM Թուղղուրանցի
 34 x ականջդ C զականջըտ
 35 MR Աստէն
 35 x քեզի
 36 AA₁ Անտէնն MR Անդէն
 35-36 C Ուղիղ սրտով խոստո-
 զանիւր, Մեղայ ասայ, դարձիւր
 մեղաց

ԺԲ

- Թէ ըսկի չըկայ սուրբ վարդապետ,
մեզ սուրբ գըրօք խրատ տուէր,
Մահն հերիք է մեզ խրատ,
որ կենդանի գոք չէ թողէր:
- 5 Ոչ թագաւոր և ոչ իշխան,
թ'ունին հարիւր հազար հեծել,
Ոչ քահանայ և' ոչ ճգնաւոր,
ոչ մեծատուն և' ոչ տառապիլ:
- Տեսայ հզօր մեծ թագաւորքն
10 յերկու կանկուն տեղ պառիկել,
Այն աշխարհիանցում լեզուն
ոչ նըշմարանքն չէ մնացել:
- Այն փափկասնունդ մարմինն
նըման գիշոյ մըխդայ հոտել,
15 Քակէր զօդուածըն մարմնոյն,
մնացեր փտած կողն ի փայտեր:
- Տեսայ զիշխանքն և զմեծատունքն,
որ ահագին քան զչափն ի վեր,
նա տէր չէին երկու փողու,
- 20 իւրենքն երկու փող չին արժել:
Որ ասէր՝ Ես եմ Սողոմոն,
նայ մըշման էր հնազանդել,
նայ ոտանցըն լուանին,
և' աչքըն հողով էր լըցըւեր:

25 Տեսալ զհփօր քաջ մանկտընին,
 որ զգաղանքն ին սառընցուցեր,
 Նալ չունին ճանճի մի ուժ,
 ոչ առուտուր և՛ ոչ ալ խօսիլ:
 Տեսալ զհարսունքն և զփեսանին,
 30 գեղեցկութիւնն գնացեր,
 եւ ի վերայ գերեզմանին
 սարդին իւրեն ոստէն հինէր:
 Մայրն որ տքնէր ի հետ տղային՝
 վնլ, իմ որդեակս է շատ լացեր,
 35 ի մէկ տապանին պառկկեր,
 ալ տղային գիրկ չէր ածեր:
 Եւ յԱդամայ մինչև ի քեզ
 զինչ որ ծըներ՝ ամէն մեռեր,
 Թէ կալ ի քեզ իմաստութիւն,
 40 զայդ ի մտացդ մի հաներ:
 Զայս էր տեսեալ սուրբն Գրիգոր,
 անձամբ ըզանձն ի խաչ հաներ:
 Սուրբ Յակոբ զայս իմացաւ,
 շատ ճգնութեանց զանձն տուեր:
 45 Գիտաց և զայս Անատնիոս,
 որ ի լերինքն զփախն առնէր,
 Ծանեաւ և զայս Պօղ ճգնաւորն,
 զկին և զտունն ի բաց թողեր:
 Եւ յամենայն սուրբք կշռեցին,
 50 և ի յոչինչ են համարեր:
 Եւ ամենայն ոք զայս գիտէ,
 վալ լիմարին որ չի գիտեր:
 Խե Յովհաննէս Թլգուրանցի
 հաստատ ցուցեր օրինակներ,
 55 Զանալ փախիր ի լաշխարհէս,
 օրինակացդ լեր ընկեր:

ՓԹ

*Քեզ հոգևոր խրատ մի տամ,
է՛ր անպիտան անձն իմ, լըսէ՛.
Ձերդ պողարեր ծառ ի արմատ
ի սըրտիդ մէջն պատրուսէ:*

Ա ղ ր յ ու ր ն ե ր.

- A = Ձեռագիր № 9271, էջ 78բ—79բ:
Y = Ձեռագիր № 8968, էջ 275բ—276բ:
 x_1 = Ձեռագիր № 3081, էջ 143ա—143բ:
Կ = Ձեռագիր № 7717, էջ 178բ—179բ:
 x_2 = Ձեռագիր № 2079, էջ 398ա—398բ:
O = Ձեռագիր № 3751, էջ 956—957:
a = «Կռունկ հայոց աշխարհին», 1863 թ., էջ 66—67:
T = Տպագիր Տաղարան 1513 թ., էջ 36բ—38ա:
H = Տեկանց, «Հայերգ», էջ 191—192:
R = Ձեռագիր № 9597, էջ 156ա—157բ:

Խ ո ր ա գ ի ր.

A Տաղ վասն ուրախութեան Y Տաղ Յովանէսի ասացեալ x_1 Տաղ Յովանիսի ասացեալ է վասն հոգոյ Կ Տաղ վասն արբեցութեան ի Յովանէսէ ասացեալ x_2 Նորին Յովանիսի վասն գինարբուաց. տուն ԻՉ. O Տաղ հոգեշան և պիտանի ի Յոհաննէսէ T Յովանիսի է ասացեալ (վերևի լուսանցքներում՝ Տաղ Յովանիսի) H Տաղ Յովանէսի R Տաղ սիրոյ

- 1 Կa մի է փխ մի տամ
- 2 Կa չիք է՝ OH Յ Ով փխ է՝
- 2 A անձա փխ անձն իմ
- 3 A Ձերթ Y x_1 OT Ձէտ x_2 քան
փխ Ձերդ
- 3 x_2 զպողարեր
- 3 Y առ ի արմատ Կa ծառ ի

- յարմատ O ծառոյ արմատ փխ
ծառ ի արմատ
- 4 AX x_1 Ի սըտիտ մէջն ԿR Առ ի
քի սիրտդ O Ի մէջ սըտիդ քո
YT Ի՛ ի սըտիտ մէջն H Սըր-
տիդ ի մէջն a ի քո սիրտ
 - 4 Oa պատուաստէ փխ պատրուսէ

5 Թէ սէր ունիս հետ աստուծոյ,
 Դու զգինին ու զրոզն ատէ.
 Դինին է մայր ամէն մեղաց,
 Որ ամենայն գիրք վըկայէ:
 Դինին շնութեան է օգնական,
 10 Սոգոմական ախտըն շարժէ.
 Դինին սպանումն գրգըռէ,
 Թող թէ հոգոյն քանի չար է:
 Դինախումն է մաղասկաթ,
 Քան զգիւահար ու այլ չար է.
 15 Դասուց մի գլուխ ի վայր բերէ,
 Զկէս մի ցաւօք վիրաւորէ:
 Ու հետ փընչայ քան զգայլ դադան,
 Զկշտանալու չափըն չըզիտէ,

5 Yx_1x_2T Բրիստոսի փխ աս-
 տուծոյ
 6 A Դուն
 6 ATH բոզն
 6 AR Դինին մայր է
 8 Կա Զոր փխ Որ
 9 Կ է շնութեան օգնական
 OR շնութեան օգտակար է
 9 H օգտակար
 10 YO Սոգոմական x_2 ԶՍո-
 գոմական
 10 A Ադան
 11 Ox_1R սպանումն x_2 գսպա-
 նումըն
 11 ATY գոգուէ Կ զըռզըռէ
 12 x_2 Որ ի կուռոյն իսկի չվահէ
 փխ տողի
 12 x_1 քանի հոգոյն
 12 AOY հոգուն HRa հոգուն
 13 AO Դինէխումն Կ Դինի-
 խումն H Ու գինիախումն
 13 x_1 ԿHa մաղըսկաթ x_2 մաղաս-
 քաթ O մաղասաղաթ

13 A մաղասկաթ է փխ է մա-
 ղասկաթ
 14 O չիք ու
 14 x_1 գէշ է փխ չար է
 15 O ի փխ մի
 15 R գլխիվար բերէ
 15 Yx_1T ի վար
 15 O վատ ու վար է փխ ի վայր-
 բերէ
 16 O չիք տողը
 16 x_2 Զկէսք H Կէսք
 16 Y ցաւ փխ ցաւօք
 16 Y վիրայորէ
 17 O Զոր կու փնչայ դետ գարջ
 կատղած H Ու փընչայ դերդ
 առջ կատղած
 17 A եւ x_2 Ի (կարմրով) փխ ու
 17 Y գալ T գգալ
 17 A հնչէ փխ փընչայ Y փընչայ
 18 AH Կշտանալու x_2 Զկշտանա-
 լոյ
 18 Կա դչափն H չափ
 18 A չր գիտէ YO H չի գիտէ

Փսխէ գերեան ի վրայ դնէ,
20 Շուենն գրերանն գայ լիզէ:

Ընդ ճամփուն լանքըն քայլէ,
Գէշ հեծկլտայ և ծըռկտէ,
Զբազուկն աստի լ'անդի ձգէ,
Ով հանդիպի նայ հարկանէ:

25 Բարձր պատեր ի վեր հանէ,
Յարջև աչից դարձուցանէ,
Անկից ի վայր գլխիվարէ
Ի' ի յարևուն շուտ մի հանէ:

Պօղոս առ մեզ կու հրամայէ,
30 Թ'արբեցութիւնըն խիստ չար է.

19 AH չիբ Ի
19 x_1 վայր փխ վրայ O վրան
Ha վերայ
20 Y գրերան
20 AY լղէ
20 ԿՕa գայ գրերանն
21 x_2 Ի (կարմրով) փխ Ընդ
H Գտնալ a Անդ
21 Y ճայրուն x_1 ճանփընուն
 x_2 ճանպհուն Կ ճամփու
H ճամրուն
21 YT լայքըն x_1 լայնըն
H լայնքն
21 A կու քայլէ H քայէ
22 O Շատ ուր խմէ գէշ հեծկլը-
տայ
22 A հետ կտակ Y հեծկլտել
տայ x_2 հեծկտայ H խէծկլտայ
23 A ասդիս անդին ձգէ
23 Yx_1x_2Ta անտի
24 Կ x_2a նա'

24 A հայկանէ
25—28 A չունի
25 YO տատերն
26 Կa Յառջևն Yx_1OTH Զառջև
 x_2 Առաջի
26 x_2 աչաց
26 ԿHa կանանչ (H գկանանչ)
դաշտ ցուցանէ փխ աչից դար-
ձուցանէ
26 Yx_1x_2T դուր ցուցանէ փխ
դարձուցանէ
27 Կa Յանկէց x_2 Անդից H Յան-
կից
27 YT Ի վար
28 H Եւ փխ Ի' Ի
28 ԿՕa չիբ Ի
28 YT Ի' ի արևուն x_2 Ի' Ի
յարևոյն
28 x_2H դատարկ փխ շուտ մի
30 AYx_1 Թէ փխ Թ' x_2a չիբ

Ով զհարբենալըն հալալ ասէ,
Զերդ շուն ի տէրըն կու հաչէ:

Գինին մարդոյ ամօթ բերէ
Եւ ի լեզու չար արկանէ.

35 Քան զգինին յետե հացին
Երկու լ'իրեքն՝ ալլն շահ չէ:

Խե Յովհաննէս կարճաբան է,

Ով որ լըսէ նալ շատ շահէ.

Ով զայս խրատիս համըն ճաշէ,

40 Զարքայութիւնըն ժառանգէ:

31 OH Ով կու ասէ զգինին
(H գինին) հալալ

31 A հարբեցեալքն Y հարբենալն
կ արբենալն x_2 զարբենալն
a հարբեցութիւնն

32 Yx_1TH Զէտ x_2 Քան փխ
Զերդ

32 x_2 զշունն a շունն

32 Yx_2TH հաչէ

34 Y ի լեզուն

35 O Ըմբէ գինին տոջի հացին
 x_2 Զի գինին ի յետե հացին

35 Y ետե հացին H յետո խացին

36 O երկու զաւաթն բաւա-
կան է

26 A Երկու լ' երեզ կ Երկու
երեք x_1 երկուք լ' իրեք

x_2 Երկուս լ' երեք H երկու
երեքն

36 A ալ x_2 լ' ալլն

36 ԿHa անշահ է AY շահ է

37—38 A շունի

37 Yx_1x_2TR Յովանէս կ Յովան-
նէս O Յօհաննէս

38 x_2 իւր շատ O իւր փխ նայ
շատ H իւրն R իւրեան

39 OHR չիք Ով

39 x_2 յայս Yx_1T այս a որ փխ
զայս

39 Yx_1T խրատէս x_2 խրատուս
H խրատին

39 Y համէն աոցէ x_1x_2T համէն
առնէ

Ի

Օրհնեալ անուն անմահ բանին,
 Որ ի կողէն ստեղծեալ է կին.
 Ոչ կողն ծուծ ունի, եղբայրք,
 Ոչ կինն ուղիղ, որ խելք բերէ:

5 Կինն ի յայլոյ քաղցրախօս է
 ՉԱդամ դրախտէն շուտ արտաքսէ.

Ա. Պ. Բ. Յ. Ն. Ե. Ր.

Բ = Վագմավէպ. 1954 թ., № 3—4, էջ 70—77:

Ա = Ձեռագիր № 9271, էջ 101ա—102ա:

Բ = Ձեռագիր № 7707, էջ 241բ, 243բ—244ա:

Հ = Ձեռագիր № 7709, էջ 183ա—183բ:

Ճ₁ = Ձեռագիր № 3081, էջ 81բ—82ա:

Բ₁ = Ձեռագիր № 2394, էջ 25ա—25ա:

Տ₂ = Ձեռագիր № 8605, էջ 85բ—86բ:

Օ = Ձեռագիր № 3751, էջ 957:

Տ₁ = Ձեռագիր № 33, էջ 166բ:

Կ₂ = Կ. Կոստանյանց, Ենոք ժողովածու. Գ. պրակ, էջ 32—34:

Խ Ո Ր Ա Ղ Ի Ր.

ԲApZOS₁ չուսեն Բ₁S₂Կ₁ Տաղ Թուրկուրանցոյ (S₂ Թուրկուրանցոյ)
 ասացեալ ի վերայ անգամ կանոնց Ճ₁ Տաղ Թուրկուրանցոյ ասացեալ
 ի վերայ չար և անբոգամ կրնոջ:

1 ApO արարողին փխ անմահ
 բանին

2 ԲՕ ստեղծեալ փխ ստեղծեալ է

3 Տ₁ ծածուկ փխ ծուծ

3 A եղբայր ZOS₁Կ₂ եղբայրք

4 Տ₂ կին

4 ԲՃ₁Տ₁ ուղեղ AO բղեղ

4 Z խաբել է փխ խելք բերէ

5—7 AO Թէ Օձն ի կինն քաղցրա-
 խօսէ (Օ քաղցրախօսէր)

Նա' ի դրախտէն շուտ արտաքսէ
 (Օ արտաքսէր)

Կինն ջանեօք ՉԱդամ խաբէ
 (Օ խաբէր)

5 Բ չիք ի

5 ZԲ₁ Կինն ի այլոյ Տ₂ կին այլոյ

6 Բ դրախտէ

Կինըն սատանին ընկեր է,
Աստուած փրկէ կնկան շառէ:

Կինն ըզԴաւիթ արքայն պղծէ՛,
10 Ու զՍողոմոն ապականէ,
Զսուրբ Յովհաննէս գլխատէ,
Աստուած փրկէ կնկան շառէ:

Կինն չգանի և ոչ ոքէ,
Ոչ ի ջհատէ, ոչ ի թուրքէ,
15 Զով որ սիրէ՝ հաւատն ա՛յն է,
Աստուած փրկէ կնկան շառէ:

Կինն զեղբայրքն խառնակէ,
Զվէճ ու կռիւն ի մէջ ձգէ,
Զիւրն կասէ, զայլոց չլսէ,
20 Աստուած փրկէ կնկան շառէ:

Կինն զգեղեցկատիպն Յովսէփ
Առնէ իւրեանն որդի անէ, .

7 Zpx_1t սատանի S_2 սատանա-
յին S_1 սատանայի
9 Z արքան
9 β Կինը OS_2 Կին
9 β Դաւիթ S_1 Դաւիդ
10 O Եւ փխ ու
10 $Z\beta OS_1$ Սողոմոն
11 ApX_1 Սուրբ զՅովաննէսըն
 p_1S_2 Զսուրբն Յովաննէս
 O Սուրբ Յովաննէսն S_1 Սուրբ
Յովաննէսն
13—16 AO չուցեց
13 pZ ոչ պշգայ փխ չգանի
13 pZx_1S_1 յարկորդոյ p_1S_2 արե-
որդոյ h_2 արեորդույ փխ և ոչ
ոքէ
14 x_1 ճհատէ Z ջհայէ
14 p ւ՛ ոչ ի թուրքէ
14 Z թուրքէ

15 pZS_1 հաւատքն
17 S_2 Կին
17 β գտունն փխ զեղբայրքն
 x_1 զեղբայրքըն ZS_2O զեղ-
բայրն p_1 զեղբայրքըն
18 β Վէճ ու կռիւ AO Զբաժնե-
լու (O Զբաժնելոյ) չաբն
 p Վէճն ու դրածինքն
 Z_1x_1 Զվէճն ու դրածինքն S_1
Վէճն ու բաժինք
19 β Զայլոց լսէ, զայլոց սիրէ
19 AO ասէ փխ կասէ
19 O զայլ որ փխ զայլոց A այ-
լոց S_2 զայլուց
19 p_1h_2 լսէ փխ չլսէ S_1 չի լսէ
21—24 $ApZx_1OS$ չուցեց
21 S_2 Կին
21 β զեղեցկատիպ
22 β Առնէ իւրեանն անէ որդի

Յետոյ զսիրտն չար սերմանէ,
Աստուած փրկէ կնկան շառէ:

25 Կինն զմանուկն ապականէ,
Այլի դառնայ «եղբայր» ձենէ.
Սիրտն երբ սիրէ՝ զհաւատն ատէ,
Աստուած փրկէ կնկան շառէ:

Կինն զաչք ու զունքն դեղէ,
30 Ու զերեսին կարմիր քսէ,
Զոր հայ ազգիւս ըսկի պարտ չէ:
Աստուած փրկէ կնկան շառէ:

Կինն օրինաց հակառակ է,
Յեկեղեցին երբ որ մանէ՝
35 Աւետարան մտիկ չընէ,
Աստուած փրկէ կնկան շառէ:

Կինն աղօթից փափագել չէ,
Զազգականքն կարօտեր է,
Կուղէ գնայ և տեսանէ,
40 Աստուած փրկէ կնկան շառէ:

23 S_2 Ետոյ
23 Բ սիրտն
25 pS_2 Կին
25 Բ զմանուկ
26 Բ Անդգամ է, հետու ձենէ
26 Zx_1S_2 Այլի
26 p և՛ եղբայր
27 px_1S_1 Զմեծամեծ մեղանքն
(S_1 մեղանք) այն է Z Զմե-
ծամեծ մեղք անկանէ
29—40 pZx_1S_1 չունեն (A և O-ի
մասին տես տաղիւս ծանոթա-
գրության մեջ)

29 S_2 Կին զաչքն զունքն դեղէ
30 S_2 զերեսուն
31 Բ վայել փխ պարտ S_2 պէտ
34 S_2 Կին
34 S_2 եկեղեցին
35 S_2 Օւետարնի
35 p չըղընէ) S_2 չգնէ փխ չընէ
37 S_2 Կին
37 p_1 փափաքել S_2 փափակել
38 $p_1S_2h_2$ Բայց զազգականքն
կարօտեր է
39 $p_1S_2h_2$ Գայ հարցանել փխ
Կուղէ գնայ

Կինն թ' ախօր ապաշխարէ,
 Վաղն քանց դե ու ալլ գէշ է.
 Աչքն արտասուէ, սիրտն արատ է,
 Աստուած փրկէ կնկան շառէ:

45 Կինն երգնու, երգմամբ ճալթէ՝
 «Բեզի համար ինձ մահ տիրէ»,
 Մի հաւատար թ'ի կողուն է,
 Աստուած փրկէ կնկան շառէ:

Կին որ զթած է և բարի,
 50 Ի սուրբ կուսանքըն նմանի,
 Ապա թէ չար և անդարձ է,
 Դիւաց լինի ինքն տեղի:

Յովհաննէսն ի կրնկանէ
 Շատ է խմեր տօստօքանէ,
 55 Անչափ սրտովն յետ գրգռէ,
 Աստուած փրկէ կնկան շառէ:

41 S_1 թէ ախօր $S_2 p_1$ դ' ախօր
 41 $p_1 S_2$ ապաշխարհէ
 42 $p Z x_1 S_1$ քան գղեն
 42 p չիք ալլ
 42 $p Z x_1 S_1$ չար է փիւ դէշ է
 43 Բ' թէ արտասուէ՝ աչքն չար է
 43 Z աչն
 43 S_2 ատէ փիւ արատ է x_1 յա-
 բատ է
 45 S_2 Կին
 45 Բ' Կինն երգնու՝ գիտցիր սուտ
 է
 45 p_1 երգովընա փիւ երգնու
 46 Բ' երգմամբ նա քեզ միշտ
 կու խարէ
 47 Z չիք տողը
 47 Բ' մի հաւատար, ստախօս է
 47 S_1 աւատար
 47 $p p_1 S_2$ թէ հողուն է

48 Բ' չար է փիւ շառ է
 49 $p Z p_1$ Կինըն
 49 $p Z p_1 S_2 S_1$ չիք որ
 49 p զթաց է
 50 S_2 չիք Ի
 50 $B S_2 y_2 p_1$ կուսանան
 51 $p Z x_1 S_1$ չար է և անդարձ
 53—55 Բ' է՝ Յովհաննէս, չար
 կնկանէ Դու շատ հեռու քեզ
 միշտ պահէ, նա իր սրտով
 քեզ զրգռէ
 53. $p x_1 S_2$ Յովանէսն Z Յովան-
 նէսն p_1 Ովանէսն S_1 Յովանէս
 54 S_2 չիք է
 54 S_1 տօստկանէ
 55 S_2 Լա
 55 $S_2 S_1$ զըզըռէ
 55-ից նետո S_1 սովելարցն. Հայուն
 հորով ծախել կուտայ

ԻՇ

Իմ սիրտ լսէ լ'ականջ արա՛,
 Որ սիրելի իսկի չկայ՝
 Ոչ դրացին և ոչ եղբայր,
 Ոչ միակեց, ոչ քահանայ:

5 Այս ժամանակս հանց երեւր—
 Ով որ չգիտէ թող գիտենալ—
 Ջով որ գիտես խիստ սիրելի՛
 Հուրն ի բերնէն ի դուրս կու գայ:

Թէպէտ շինես շատ սիրելի՛
 10 Մի՛ հաւատար սրտովդ ի նա.
 Ամէն գիհաց փորձէ և տես,
 Ապա զխորհուրդ ասա նորա:

Շատ մարդ չերեստ է քաղցրախօս,
 Ի սիրտն հուր կու բորբոքայ.
 15 Սեղնի լինի սուտ սիրելի
 Ի՛ ի փորձութեանց ժամն ուրանայ:

Քանի ողջ ևս զքեզ պահէ,
 Գլուխ և անձինդ պէտ արայ.
 Եթէ հաքիմ՝ կարի լինիս՝
 20 Կեանքդ քան զհով անցնի՛ լ' երեւայ:

Ձ ե ո ա գ ի ր. № 77 17, էջ 162ա—162բ:

Խ ո ր ա գ ի ր. Տաղ Յովաննիսի ասացեալ վասն սուտ սիրելեաց:

¹ Ձեռագրում անձնի:

Ի հետ անգետ սուտ սիրելուն
Ուլ երկու խօսք առնու և տալ,
Նա ականջովն հանց բան լսէ,
Որ միտ դընէ և զարմանալ:

25 Յիշխանաց քաջ և զինաւորն
Յերակ որ տեղն տրտում կենայ՝
Գայ մօտ ի քեզ նստի հրեշտակ,
Ելնէ զնա քան զսատանայ:

Դու պահէ զսէրն կանգուն,
30 Սիրադ սիրով թող լինենայ.
Ատելութեան տեղիք մի տար,
Որ բարութիւն երթալ մնայ:

Խե Յովհաննէս Թուրքաբանցի
Աղուոր պահէ զմիտքն ի վերայ.
35 Մարդասէրն է աստուածասէր,
Եղբայրատեացն է սատանայ:

ԻՅ

Հիմիկ ճարտար բժշկես դու
որմն... քան զմա... բարակ,
Ամէն մարդոյ մարմինն է խոց,
բայց քո հոգիդ է խոց առակ:

5 Զքեզ ոչխարաց հովիւ ճառես,
ասես՝ չկայ ինձ նամանակ,
երբ քան զաշխարհս ես շա... անմիտ,
է՞ր պարծենաս, է՞ չար մշակ:

Իսկի լինի՞ հանց խրատտու,
10 որ խրատէ զաշխարհս երեակ,
Ինքն ի յամէն խրատէ ի դուրս,
ամէն մարդոյ խախք ու կատակ:

Որ ասես՝ մի՞ սպանաներ,
մի՞ գողանար և մի՞ շնար,
15 նալ սպանանես, շնաս զրկես,
և մնացիր չարեաց զաւակ:

Դու աչն կորաց առաջնորդ ես,
մարդկան կապես բեռ ու շալակ,
Դու մատեամբ ի հետ չաւզնիս,
20 բայց թէ խարոդ ես և՛ անառակ:

Ձ ե ո ա գ ի ր. № 2676, էջ 189ա—189բ:

Խ ո ր ա գ ի ր. Նորին Յովանիսին բահանայից և առաջնորդաց
ստացեալ:

Կետերով նշանակված տառերը անընթեռնելի են:

Ջամենայն մարդ խրատիս,
քո հոգոյդ էրես փախերակ,
Ջանայ ու գործէ բարի
ու չարին կացիր հակառակ:

25 Փորեցիր քեզ գուր ու խոր,
որ կու եռայ լորդն ի յատակն,
Վառեցիր հանց հուր ու բոց,
որ չունենաս իսկի ճարակ:

Մարմինն արայ չարեաց հերիք,
30 մի կալ բարոյն ալլ հակառակ.
Աստուած գլխած և ողորմած,
Թէ արտասուաց հեղեր վտակ

...իտ դի յուժ ինիմ (!) մեղաւոր,
հանց որ չունիս քեզ աւրինակ.
35 Ի ճգնութիւնն քեզ մաշէ,
կամ լեր մարմնով նահատակ:

Մի՞թէ մեղաւք հիւանդացար՝
յապաշխարհիլն առ քեզ ճարակ.
Փորձեցեր զմեղքն ու տեսեր,
40 ալլ մի կոխեր այնպէս կրակ:

Մի պարծենար խե Յովհաննէս
Թլգուրանցի լեղուով արագ,
Աղանցեր զհոգիս մեղաւք,
մնացիր խաւար քան զսև ճրագ:

ՎԻՊԱԿԱՆ ՏԱՂԵՐ

ԻՊ

ՏԱՂ ՔԱՋԻ ԼԻՊԱՐՏԻՆ

Հողավորդ սուրբ ես և ամբիծ,
Զքեզ էր ընտրեալ տէրն ի վերկնից,
Պարծանք եղեր քրիստոնէից.
Ո՛վ մեծ հրդօր քաջ Լիպարիտ:

5 Անձամբըդ քաջ Սամիսոն էիր,
Յորժամ ճօշանըդ հագնէիր՝
Թուրքն ի յահէդ գառնար մոխիր.
Ո՛վ մեծ հրդօր քաջ Լիպարիտ:

Արեղական նրման պայծառ,
10 Երեսըդ լոյս էր կամար,
Բարձրդ բարի, խօսքըդ շաքար.
Ո՛վ մեծ հրդօր քաջ Լիպարիտ:

Բնութեամբդ բարի դէմ աղքատաց,
Լսող էիր վարդապետաց,

Ա ղ ը յ ո ճ ե թ .

Յուշ.=Ղ. Ալիշան, Յուշիկք հայրենեաց հայոց, հա. Բ. Վենետիկ,
1870, էջ 510—512:
Սիս.=Ղ. Ալիշան, Սիսուան, Վենետիկ, 1895, էջ 226:
Հայ.=Ղ. Ալիշան. Հայապատում. Վենետիկ, 1901, էջ 539—541:
Զ= Ձեռագիր № 515. էջ 26ա—26բ:

1 Սիս. անբիծ
2 Յուշ. Սիս. տէր
7 Սիս. Ուրթըն փիս Թուրքն

7 Հայ. դառնայր
8—16 Սիս. չունի
11 Հայ. խրատըդ փիս խօսքդ

15 Քո բանդ յամեն երկիր դոված,
Ո՛վ մեծ հըղօր քաջ Լիպարիտ:

Ձանձնըդ տըւիր վասն օրինաց,
Մէն կանգնելով հազրի զիմաց,
Քո սուրբ շատ սրտեր երած:

20 Ո՛վ մեծ հըղօր քաջ Լիպարիտ:

Դու հազարաց զէմ պահապան,
Մարդ չէ տեսեր քեզիկ նըման
Այս հողածինքս որ յերկրի կան.
Ո՛վ մեծ հըղօր քաջ Լիպարիտ:

25 Սըսայ երկրիս ասող լուսատու,
Կանգնող էիր յամէն ժամու,
Թուրքն ի յահէգ սարսէր մահու.
Ո՛վ մեծ հըղօր քաջ Լիպարիտ:

Այն չար պահիկն որ քեզ հասաւ՝
30 Քեզի օգնող չըկայր բընաւ,
Անձնըդ կարմիր գոյն ներկեցաւ,
Ո՛վ մեծ հըղօր քաջ Լիպարիտ:

Ձայն չարաչար մահն որ տեսար,
Կսկիծ է մօրն որ դուն ծրնար:

35 Աւաղ ըզքեզ բերան հաղար,
Ո՛վ մեծ հըղօր քաջ Լիպարիտ:

Սըսայ երկրին պաղչա ու ծառ,
Գոյնք ի գունաց ծաղկունք որ կայր՝

1 9 Սիւ. սուրբո

9 Հայ. արտեր փխ սրտեր

19 Հայ. ի բաց փխ եբաց (տես
Հայ.-ի ծանոթ., այդպես է
եղել ձեռագրում)

21—24 Սիւ. չուճի

27 Սիւ. Ուրթքն փխ Թուրքն

37 Սիւ. պաղչայ

38 Սիւ. Յուշ. ծաղիկ փխ ծաղ-
կունք

Հառաչանօք առին զիրար.
40 Ո՛վ մեծ հըղօր քաջ Լիպարիտ:

Կաթողիկոս և վարդապետ,
Սուրբ քահանայք ամենն ի հետ՝
Շատ արտասուօք սրտերն երեր,
Ո՛վ մեծ հըղօր քաջ Լիպարիտ:

45 Հիւսիսային հողմըն հիմիկ՝
Սարգիս լիշող եղաւ քեզիկ,
Դուն սիւն էիր հայոց՝ մեզիկ,
Ո՛վ մեծ հըղօր քաջ Լիպարիտ:

* * *

Է՛ աստուծոյ անունն օրհնեալ,
50 Որ անըսկիզբն և անվախճան,
Որ ուժ ևրևտ քաջ Լիպարտին
Եւ զօրացոյց զիւր սուրբ ծառայն:

Ի սուրբ Սարգիս քաջն ի նըման,
Ի սուրբ Թորոս, ի սուրբ Վարդան,
55 Քան ըզՄուշեղ այլ խիստ յաղթող,
Քան ըզՏրդատ հայոց արքայն:

Յորժամ հեծնուր զիւր ձին վազան,
Ի ձեռն առնոյր զըռում ճօճան,
Սասանէր ազգըն թուրքմանաց,
60 Դողայր ամէն Թուրքմանստան:

41 Սիւ. կաթողիկոսք
43 Յուշ. Սիւ. երևտ փխ եբեր
49 Սիւ. Հայ. Յաստուծոյ
49 Յուշ. Հայ₂ անուն օրհնած
51 Սիւ. Հայ. Որ ետուր ուժ Լի-
պարտին
53 Սիւ. Հայ. Զերթ փխ Ի
53 Յուշ. Հայ₂ քաջին նրման

55 Սիւ. Հայ. յաղթող եղեալ փխ
այլ խիստ յաղթող
57—60 Յուշ. Հայ₂ չունեն
59 Հայ. (եղիպտական), մյուսնե-
րը օտրանց փխ թուրքմանաց
60 Հայ. Տաճկեստան փխ օտա-
րաստան մյուսները օտարաս-
տան

Պատերազմին չըկալը խափան,
Ամէն տարի տաան և քլտան,
Մինն ըզթուամանրն հալածէր,
Արիւն հանէր զէտ դետ Զինհան:

65 Ապա ալլազզն ալն անհաւան...
Օձ և կարիճ ի լիժ նլման.

Զերթ քացխով տիկ չարեօք լըցան,
Ժողովք առին ու ի Սիս եկան,
Մանչակ անուն չարեաց մտաւն.
70 Մօտ ի քաղաքն եկան հասան:

Վաթսուն հազար մարդ միարան
Զրէհն հազան ու ի ձին հեծան,
Զհոռին տաին զըտում ճօճան,
Թուր և ասպար, ու կանգնեցան:

75 Վաթսուն հազար թուրքմանք ելան,
Ձալն ձըպեցին և կատղեցան,
Հարին ըզփող պատերազմին,
Ըզպուկն ու զնաֆիրն զգու հարկան:

Ալն անօրէն չար կենդանիքն,
80 Որ ևն նոքա ալլանլման,

61 Յուշ. Պատերազմիլ եկիր հա-
փայն Հայ₂ Պատերազմել եկեր
հափայն

62 Յուշ. Հայ₂ ու փխ և

63 Յուշ. Հայ₂ Ինքն փխ Մինն

63 Յուշ. ըզթուաման հալածանէր

64 Յուշ. Հայ₂ գետեր փխ զէտ
դետ

65-ից մինչև վերջ Յուշ. Հայ₂
չունեն

65—66 Սիս. չունի. զրա փոխա-
րեն 64-ի վերջում կետեր են

զրված: Տողերս ունի Հայ.-ը,
բառ որում 66-ից հետո դարձ-
յալ կետեր են զրված. հաժա-
հարար բաց է բողնված երկու
տող

68 Սիս. էկան

69 Հայ. մամն փխ մտաւն

75 Հայ. (զօրաց) Սիս. օտրանց
փխ թուրքմանք

76 Սիս. կատաղեցան

80 Սիս. օտարական փխ ալլա-
նլման

Եւ ի լահէն քաջ Լիպարտին
Ձինչ գոռ գողան, առաջ չի դան:

Յայնժամ ասէ սուրբ թագաւորն.
«Քաջ Լիպարտա, մեծ զօրական,
85 Հեծելս քեզ համար եկան
Մինչ յայս տեղիս, ուր կանդնեցան:

Վաթսուն հազար մարդ կոտրեցիր,
Որ զՄանչակին գոված տղան առիր.
Ձթախտըն սուլթանայ բերիր,
90 Ձիանուն շատ թախտան (աբիր)»:

Քաղցրիկ ետուր պատասխանի,
Թէ «Ես՝ քաղքիս չարին փոխան.
Բայց չէ պատեն զըրուց առնել,
Թէպէտ հասաւ ինձ օր մահտան»:

95 Էջ և թամբեաց զիւր ձին վազան,
Հազաւ զրէհ և՛ ի վերայ ճօշան,
Ի գլուխն եղիր յաղթող վահան.
Ի ձեռն էառ զըռում ճօճան:

Երկըրպագեաց սուրբ աթոռոյն,
100 Եւ ծունր եղիր ամէն խորան,
Փառաւորեաց զերրորդութիւն,
Գովեաց զիշխանսըն միաբան:

Հառչեաց, զորդեակըն համբուրեաց,
Հանց, որ զհեծելն ի լաց եհան.
105 Ասաց. «Որդեա՛կ իմ Յովհաննէս,
Վասի՛լ, եղբայր իմ սիրական.

81 Հայ. ու առաջ

89 Սիւ. Թուխանայ փխ սուլ-
թանայ

90 Սիւ. չիք (աբիր)

96 Հայ. ի վրայ ճոշայ

97 Հայ. Ի գլուխ

Փառօք տիկին դու Մանանայ,
 Իշխանուհի արևնըման
 Հայեա՛ց պատկերս ի մանկութեան,
 110 Որ տի մտնում ի հող տապան:

Քաջ Լիպարիտն ասաց ցարքայն.
 «Հայոց թագւոր աղնուական,
 Հաստատ է՛ամուր պահէ՛ զկարմունճն,
 Որ ես մտնում ի մէջն ու գամ»:

115 Յիշեաց զՔրիստոս ահեղածայն,
 Կտրեց է՛անցաւ առիւծնման,
 Զհեծելն արար փախըստական,
 Ի՛ի հետ եղիր ընծանման:

Լաշկարն արար զիզան զիզան,
 120 Հանց որ արիւն գետեր ելան.
 Նա՛ թագաւորըն չարացաւ,
 Զհեծելն առաւ ու ետ դարձաւ:

Թուրքաց հեծելն առաջ եկան,
 Զկարմունճն առին ու կանգնեցան,
 125 Նրբ Լիպարիտն ի յետ դարձաւ,
 Նա չար հեծելն ի գէմ եկան:

Ըռումբ գըրին ամէն գիհացն,
 Շատ խոցեցին զյաղթող վրկայն.

111 Սիս. Հայ. Լիպարիտ
 112 Ձ արքայ փխ թագւոր
 113 Ձ չիք է՛ զի կարմունճն
 116 Ձ կոտորեց վ՛անցաւ
 116 Հայ. առիւծանման
 118 Սիս. Հայ. ի հետն երթայր
 փխ ի հետ եղիր
 119 Սիս. Հայ. Լաշկ արաւ փխ
 Լաշկարն արար

122 Սիս. Հայ. Զհեծելն առին ու
 ի յետ դարձան
 122 Ձ չիք ու.
 123 Սիս. օտրանց փխ թուրքաց
 124 Հայ. Զկարմունջն Ձ Զկար-
 մունճն
 124 Ձ կանկնեցան
 127 Սիս. Հայ. զիմաց փխ գի-
 հացն
 128 Ձ դաղթող

Հայէր ողորմ լաջ և ի ձախ,
130 Զոչ ոք գըտաւ իւր օգնական:

Գաղանադէմ անօրէնին
Սրբոյն արեան ծարաւէին,
Զիւր սուրբ մարմինն ի հօն թողին,
Զգլուխն առին ի հետ տարին:

135 Երբ որ հեծելքն ի յետ դնացին,
Ի՛նչպա սըսցիքն ի դուրս ելան.
Կըրկին առին և՛ ի Սիս մտան,
Քաղքին կըրակ զարկին և՛ ելան:

Շատ դարպասնին աւեր ածին,
140 Ի՛նչկեղեցիքն զանաղան,
Էրէցկին գերի տարան,
Սարկաւադունքըն միարան:

Ճառագայթեց լույսն ի վերան
Սուրբ մարմնոյն ի հանգըստեան.
145 Քաջ Լիպարիտն ու սիր Յոհան
Քրիստոնէից համար մեռան:

Յորտեղ նստին հաց և՛ ի սեղան,
Ժողովք բազում և շատ իշխան,

129 Զ աջ փխ յաջ
130 Հայ. Ոչ փխ Զոչ
120 Զ չի դտաւ
131 Սիս. Հայ. անօրինին Զ անօ-
րէնին
132 Զ Ծարաւ էին սուրբ յարեան
133 Զ մարմին
134 Զ տարան
135 Զ Երբ հեծելն ի յետ դնաց
136 Զ Ապա Սիսցիքն
137 Սիս. Հայ. եկան փխ մտան

137 Զ չիք ի
139 Զ տարպասնին
140 Սիս. երիցկանայք Հայ. ե-
րէց կանանց
142 Հայ. Սարկաւադունքըս
143 Զ Լոյս ճառագայթեց վրան
Հայ, Լոյս ճառագայթեց լոյսն
ի վերան
144 Սիս. Հայ. Ու սուրբ
145 Զ Քաջ
147 Բոլորը ու փխ և՛

Յիշեն զնա սուրբ քահանայք,
150 Տէր ողորմի, ասեն նրմա:

Խէմ Յովհաննէս Թուրկուրանցին
Կարճ և ողորմ ասաց զայս բան.
Դուք յիշեցէք զինքն հանապազ,
Յառակ ասէք ի մի բերան:

149 Սիւ. քահանայքն

150 Բոլորը Տան փխ Տէր: Ուղ-
ղումը Ակիւնյանիցն է:

151 Բոլորը Յովանէս

151 Հայ. Թուրկուրանցին

152 Սիւ. բանս

ԻՊ

Գեղ մի կալր՝ նարեկ ասեն,
 Որ յաթոռն էր վարդապետին.
 Անդըր տանուտէր մի կալր,
 Իւր անունըն Գորգիկ ձայնին:
 5 Ապրեւ էր հարիւր տարի,
 Չէր եկեր ի ժամատեղին:

Ա ղ ր յ ու ր ն ե ր .

Y = Ձեռագիր № 8968, էջ 265ա—268բ:

p = Ձեռագիր № 7707, էջ 45ա—47բ:

Z = Ձեռագիր № 7709, էջ 105ա—106ա:

C = Ձեռագիր № 5623, էջ 184ա—187ա:

p₁ = Ձեռագիր № 2394, էջ 138բ—142բ:

p₂ = Ձեռագիր № 2270, էջ 115ա—116բ:

Խ ո ր ա գ ի ր .

Y Տաղ Յովանէսի ասացեալ է քր₁ Տաղ Գրիգորի նարեկացոյն
 Zp₂ չուենն C Տաղ նարեկայ

1 Ypp₁ Գեղ մըն

1 Z Գայ

1 p₂ նարեկացի վիս նարեկ
 ասեն

1 Cp₁ կասեն

2 p ի յաթոռ սուրբ վարդապե-
 տին

2 Y Իւր աթոռն Z Իւր յաթոռն
 է C Որ աթոռն է p₁p₂ Իւր
 յաթոռն (p₁ աթոռն) էր

3 Z Եւ անդ p Անուըր C նորա
 p₂ Անդրէ

3 Y տանուտէրն

4 p₂ Իւր անունն էր Գորգիք
 ձայնի

4 Z յիւր C զիւր

4 Z անուն

4 Z Գորգի Cp Գորգ

4 pZ ձայնէին C կոչէին

5 Yp₁ Ապրեւ էր C Լցեր էր

5 C զհարիւր

6 p₁ եկել p₂ եկեր

6 p₂ չիք է

6 Ypp₁p₂ ժամատեղի

Վարդապետն ի վեր ելաւ
 Ու խնդիր յողորկեաց Գորգին.
 Թէ Գորգ, տանոտեր ևս դու,
 10 Յէ՞ր չես գար ի ժամատեղին:
 Նալ հանց պատասխան երևաւ.
 Շատ մշակ ունիմ՝ չըբանին:
 Վարդապետն անէծք էած՝
 Զի հանգչի մարմինդ ի հողին:
 15 Երեկ բոլորեց տարին,
 Գորգ մեռաւ ի մէջ գիշերին.
 Զորս մարդ ի յուսին առին
 Ու տարան եղերն ի հողին.
 Եւթըն գերեզման բացին,
 20 Հողըն մուտ չերևաւ Գորգիկին.
 Երկաթէ օղեր արին,
 Իւր ոտից կոճերն անցուցին,

7—10 Z չիք
 7—12 p₂ չիք
 7—9-ի փոխարեն Y Վարդապետ
 խընդիր զրկեաց pp₁ Վարդա-
 պետն (p₁ վարդապետ) խըն-
 դիրք խըկեց (p զրկեց)
 10 pp₁ է՞ր
 10 pC գալ
 10 Ypp₁ ժամայտեղի
 11 C գարձաւ պատասխան կտուր
 12 ZC չի բանին p₁ չի բանիր
 13—14 C չիք
 13 p₂ վարդապետն յանէծք խըր-
 կէց
 14 ZCp₂ մարմինաւ
 14 YCp₁p₂ ի հողի
 15 p₂ Գ (եղեք) բոլորիս տարի
 15 C ու անցաւ փխ բոլորեց

16 Z Գորգ C Գորգն p₂ Գորգիք
 16 p₂ գիշերի
 17 Ypp₁ զըբին փխ առին
 18 ZC ի յեղեր ի հողին p ի յե-
 գեր հողին p₂ ի եղերն հողին
 19 p կաւթըն
 20 C չէ տուր p₂ չարաւ փխ
 չերևաւ
 20 pC այն Գորգին z Գորգիքին
 p₂ Գորգիքին
 21 C երկաթի զընջիլ բերին
 21 p երկաթի Zp₁ երկըթէ
 21 Z ոգեր p₂ յուղեր փխ օղեր
 22 p Իւր յոտից Z Իւր ոտիցն
 C ի յոտաց p₂ Իր յոտիցն
 22 Z ի կոճն
 22 p₂ յանցուցին

Երեք օր երեք գիշեր
 Կախեցին ի պատն արեգին:
 25 Ահայ հոտեցաւ մարմին,
 Գորգ անկաւ ի մէջ փողոցին.
 Ոչ շուն իւր մսէն ուտէր,
 Ոչ թռչունք վերօքն անցնէին:
 Շատ մարդ, շատ ազգունք ուներ,
 30 Նոքա ալ թէպտիր արարին,
 Ելան միտքան դնացին,
 Յոտն անկան սուրբ վարդապետին:
 Վարդապետն յառաջ եկաւ
 Ու յիշեց զաստուած կենդանին,
 35 Ի դաւաղանին անկաւ
 Ու հարցումն ետուր մեռելին,

23 Ն է՝ իրեք p_2 և երեք C ու
 չորս p_1 իրեք (գիշեր)
 24 C կախեցաւ
 24 YCZ արեգին (ի պատ նարե-
 կին ?) p_2 արեգին
 25 Z հոտեցաւ մեռելն p հոտեցո
 մարմինն C կտրեցաւ զընջիւն
 26 Z Գորքն C Գորքն
 26 p_2 Բնկաւ Գորքիւրն
 26 Zp_2 Ընկաւ
 26 Y փոխողին
 27 pC յիւր
 27 p_1 միսէն
 27 p_2 յուտէր
 28 p հաւք վիս թռչունք
 28 p իւր վերօքն Z վերաւք
 28 YZ անցընէր Cp_1p_2 անցունէր
 28-րդ տողից հետո p ունի
 Այն քո ծանր ու մեծ խաւ-
 ճայն էր պառկած ի մէջ ծա-
 հահոտին:
 29 p Շատ մի ազգականք ունէր
 C Նայ շատ ազգական ունէր

30 p Ժողովեցան և թապալիւր
 արին C Այն աւրն իւրըն թագ-
 րիւր արին
 30 Z Թտպիրմ p_1p_2 Թըպտիր
 31—32 p_2 չիք
 31 34 Z չիք
 31 p Նոքա ճանապարհ ելան
 C Ելան ճանապարհ մտան
 32 p_1 Ոտն
 32 p անկնիւ C եկին
 32 C այն վիս սուրբ
 33 p_1 յառաջ երեկ p_2 առաջ բե-
 րին
 34—35 p չիք
 34 C զտէր վիս զաստուած տս-
 տուած
 35 Z Ի վերայ
 35 Yp_1p_2Z Ի վերայ դաւաղանին
 կանգնաւ (Z չիք կանգնաւ)
 36 p Ու հարցուկս արօ Z Անդ
 հարցումն երես p_1p_2 Ու հար-
 ցումն երես C Ու հարցուկ
 եղև

Թէ՛ որնց ժըմեցար ով Գորգ,
 Որ եկիր ի յեղեր հողին:
 Գորգ ըզգլուխն ի վեր վերուց,
 40 Յոտն անկաւ սուրբ վարդապետին.
 Տէ՛ր, ինձ թողութիւն արայ,
 Զիս մոլար ճանխով կու տանին:
 Նայ զաջն ի վեր եհան՝
 Գո՛րգ, հանգի՛ր ի մէջն ի հողին.
 45 Զաւրէնս քեզ համարով տայ,
 Որ դատիս ի յաւր կիրակին:
 Համբաւն ալ ի Սիս հասաւ.
 Սքանչելիք սուրբ վարդապետին.

37 ք Գու. որնց զըպտեցար այ
 Գորգ C Թէ այտ ինչ աջէս
 բան էր
 37 ք զըպտեցար Z ճշեցար
 p₂ ննջեցիր փխ ժըմեցար
 37 ք այն փխ ով
 37 Z Գորգ p₂ Գորգիք
 38 Zp₂ Ու եկիր p₁ Որ յեկիր
 38 p₂ յեզր փխ ի յեզեր
 39 ք Նայ զըլուխն ի վեր եկաւ
 C Զղուխն այլ ի վեր եկեալ
 39 Z Գորգն p₁ Գորգիկ p₂ Որ-
 քիքն
 39 p₂ գլուխն
 39 Z չիք վեր
 40 Z Յոտն ընկաւ p₁ Ոտն ան-
 կաւ p₂ Յոտն յընկաւ
 40 C ի փխ սուրբ
 41 pC Իմ տէր փխ Տէ՛ր, ինձ
 42 p₂ մոլոր
 42 ք ճանփաք Z ճանփայ C ճանփ-
 անով p₂ ճանփայ
 42 Z չիք տանին
 43- 44 ք Վարդապետն յառաջ եկօ
 Եւ յիշեց ըզտէր կենդանին,

Սուրբ ձեռք խաչակրնքեց՝
 Գորգ, հանգչիս դու ի մէջ
 հողին:
 43 Z Զաջն ալ C Զսուրբ աջն
 p₁ Նա զաջն p₂ Նա զաջն այլ
 43 Z ի վերս p₁ ի վերայ
 44 C Գորգն հանգեաւ
 44 p₂ Գորգիկ դու հանգիր ի մէջ
 ի հողի
 44 Zp₁ ի մէջ
 44-4 -ի փոխարեն C ունի
 Ասաց թէ հանգիստ կացիր,
 Մինչ որ դայ դատողն ամէնի,
 Երբ դա դատաստան աւնէ,
 Պատասխան խնդրէ յատենին,
 Զուսպ դու նորա տացես
 Որ բանիւր ի յօր կիրակին:
 45 Zp₁ հրաման ով տայ p₂ հրա-
 ման տայի
 46 p₂ ի լուր. փխ ի յաւր
 47 Z Հանրալն ալ
 47 C Նորա ձայնն ի Սիս զընաց
 47 p₂ ի Սիւս
 47 ք գնաց փխ հասաւ
 48 ք սքանչելեաց C սքանչելի

Նարեկ վարդապետ մի կայ,
 50 Որ կուտայ հոգի մեռածին:
 Երեք վարդապետ սըսցի,
 Երեքեան ի Սիս քաղաքին,
 Ելան ճանապարհ անկան,
 Վարդապետն ի տես կու գային:
 55 Եկին դէմ չիրար առին՝
 Կարածէր զոչխարն ի սարին.
 Քիչ մի գիշատես էր նա,
 Մէկ մէկի հային ծիծաղին:
 Հոգով սուրբ էր Նարեկացին,
 60 Իմացաւ զխորհուրդն ի սրտին.
 Իմ տէ՛ր, թողու թիւն արէք,
 Աշակերտ եմ վարդապետին:

49 Y ի նարեկ
 49 p կասեն փխ կայ p₂ կայր
 50 YpZp₁p₂ Որ կու տայ (p₂ կու
 տայր) մեռածի (pZp₁p₂ մե-
 րածին) հոգի (p հոգին)
 50 C Որ հոգի կու տայ մեռելին
 51 p₂ Յերեք
 51 Z սիսցի C կային p₂ սիրսցի
 փխ սըսցի
 52—55 p Ըզնարեկ ի տես գնացին,
 Փորձել կամէն զնա,
 Աքանչեկեացն ոչ հաւատային
 52 Z Երեքն ալ C կու կենին փխ
 երեքեան p₂ Յերէքն ալ
 52 p₂ Սիրս
 52 Zp₁ քաղաքէն
 53 Zp₁ Ելան յաշխարհէն իւր-
 եանց
 53 Z ի ճանիւայ մտան p₂ ճա-
 նապարհք անկան
 54 Zp₂ գու գային C գնացին

55 p Եկին մէկ մէկի դիպան
 55 Z դէմ իրար C ու զիրար
 56 p Արածէր p₂ Կարածին
 56 Zp₁ ոչխարն
 57 Z քիշատես C գիշատես
 58 Yp Մէկ ի մէկ p Մեկ մեկի
 58 pC նային
 59 C Իսկ հոգովըն սուրբ էր նայ
 59 pp₂ հոգովն
 59 p Նարեկն փխ Նարեկացին
 59 p₂ չիք էր
 60 p Ըզխորհուրդ Zp₂ խորհուրդն
 60 pC նոցին փխ սրտին
 61—62 p չիք տողերը
 61 C Ասաց փխ Իմ տէ՛ր
 61 p₂ Տէր ինձ
 61 Z չիք արէք pp₂ արարէք
 62 p₁ Աշակերտն եմ վարդապե-
 տին p₂ Աշակերտիմ վարդա-
 պետի

Եւթն գայլ սարին նստէր
 Ու ալաս կենին ոչխարին:
 65 Նայ գգայլերն ի վայր ձենեց
 Ու հովիւ եղիր ոչխարին.
 Զերեքուց գաւաղան էառ,
 Դէմ յիւրէն խուցըն գնացին:
 Երեք աղաւնի բրոնեց—
 70 Օրըն պաք էր՝ չորեքշաբթին—
 Խորդեց ու խորվեց աղւոր
 Եւ եղիր լառջև հիւրերին:
 Հրամեցէք բարի հիւրեր,
 Ճաշակիմք ի լալս սեղանին:

63 p Երեք փխ եւթն p₂ Խօթն
 63 p₂ գալ
 63 YC նստին p նստած
 64 p Ու հալաս կամին p₁ Ու
 ալազգ էին p₂ Ու սուլվալ
 կանէր փխ Ու ալաս կենին
 C Ու ալաս առին
 65 p₂ գալերն
 65 Z ի վար
 65 p Նարեկ գգայլերն ձենեց
 C Զերեք գայլն ի վայր ձայն-
 եաց
 66 C պահապան փխ հովիւ
 67-68 p Երեք վարդապետն ի հետ
 Նարեկա վանքն ղնացին
 67 Z Երիցունց C Յերեքի p₂ Խ-
 րիցուն
 67 Z գաւաղանն p₂ գաւաղանին
 67 p₂ չիք էառ Z առին
 68 ZC Դէպ
 68 Z Իւրեանց C ի յիւր pp₁ Իւ-
 րեն p₂ յիւրանց
 68 p₂ խուրցն գնային
 69 p Երկու p₁ եւ իրեք

69 p₂ աղաւնիք
 69 pC մորթեց փխ բրոնեց
 p₂ բրոնեց
 70 Z Օրն էր պաք C Աւրն էր
 պահք p₂ Օրս պաք էր
 70 p₂ յուրեաթի փխ չորեքշաբթի
 71 p Գեղեցիկ խորվեց ղնոսա
 C Եփեց ու խորուեց ղաղաւնին
 p Յերեց ու խորվեց աղվոր
 71 Z Խորվեց ու ղորդեց
 71 p₁ Ի աղւոր
 72 C Ու եղիր p₁ եւ եղիր p₂ Ու
 եղիր
 72 p ի մէջ սեղանին YZp₁ առջև
 (p₁ առջև) հիւրերուն p₂ առջև
 հաւրերուն
 72 C յառջև
 73 Z Հրամայեցէք p₂ Կամ կերէք
 փխ Հրամեցէք C հրամայեցէք
 73 Z հոտեր փխ հիւրեր p₂ հու-
 րեր
 74 p Ճաշակեմք C եւ կերէք
 p₂ ճաշակինք
 74 p մեք այս p₁p₂ ի այս
 74 Y սեղանոյն Zp₁p₂ սեղանոյն

75 Նոքայ ձեռք չիրար զարկին,
 Դրին զմատն ի վերայ՝ պլռոկին.
 Ասեն. Տէ՛ր, զայս ինչ արիր,
 Օրս պաք է չորեքշաբթին:
 Կամ կերէք, բարի հիւրեր,
 80 Կամ հրաման տըւէք որ թռչին:
 Երեք վարդապետ սըսցի
 Այն խօսիցն ի վայր մնացին:
 Իմ տէ՛ր, ամ ոնց տամք հրաման,
 Է խորված դըրած սեղանին:
 85 Վարդապետն չառաջ եկաւ
 Ու յիշեց ըզտէր կենդանին.

75—76 p

Երեք վարդապետ սըսցի
 Այն խօսիցն ի վայր մնացին

75 p₁ Նոքա մէկ ի մէկ հայէին

75 p₂ Իրար

76 p₁ Եւ մատըն դըրին պըռն-
 կին p₂ Ու դրին մատն բերա-
 նին Z Դըրին մատն ի բեր...
 (անընթ.) C Ու դըրին զմա-
 տերն ի պռկին

76 C չիք վերայ

77 p Իմ տէ՛ր, դուն ալ ինչ կասես
 Z Ասին. Այս ինչ արարեր

C Մեր տէր դու այտ ինչ արիր

p₁ Իմ տէր թողու՞թիւն արայ

p₂ Ասեն. Տէ՛ր, ինչ արարեր

78 p պահք է Zp₂ պաք էր C է
 պահք

78 p₂ յուրբաթ փիւ չորեքշաբ-
 թին C չորեքշաբաթին

p₁ չորեքշաբգին

79-ից առաջ p ունի

Ջերկուս ափն ալ վեր իկալ

Եւ եղիր զմատն ի բերանին

79 C Ասաց. կերէք իմ բարի
 հիւրեր

79 Zp₂ հուրեր

80 Zp₁ հրամանք

80 p տվէք C տուէք Y տովէք

81—82 Z անընթ.

81 p₁ Իրեք p₂ յերեք

81 C վարդապետք

81 p₂ սիրացի C Սըսին

82 p Մէկ ի մէկ նային ծիծաղին

82 pp₂ Այդ խօսացն C Յայն
 խօսացն

82 p ի վար

83—84 YZp₁p₂C չունեն

85 pZp₂ Նարեկ վարդապետն
 եկաւ

85 p Սուրբ Գրիգորն փխ վար-
 դապետն

85 p₁ Երեկ

86 p Եւ յիշեաց ըզհայր և զսր-
 դին

86 p₁p₂ զաստուած փխ զտէր

- Նայ զաջն ի վեր եհան,
Թեաթափ ետուր թելուրին.
Թե առին եւթնապատիկ
90 Վերայ գլուխ սուրբ վարդապետին.
Վարդապետն օրհնեց զնայ,
Ու թըռան հասան երամին:
Երեք վարդապետ սըսցի
Յոտն անկան սուրբ վարդապետին.
95 Ասեն. Կաթենաս դու տէր,
Որ հազարք ըղքեզ գովէին:
Երթամք ու խապար տանիմք
Առ Սըսայ Կաթուղիկոսին՝

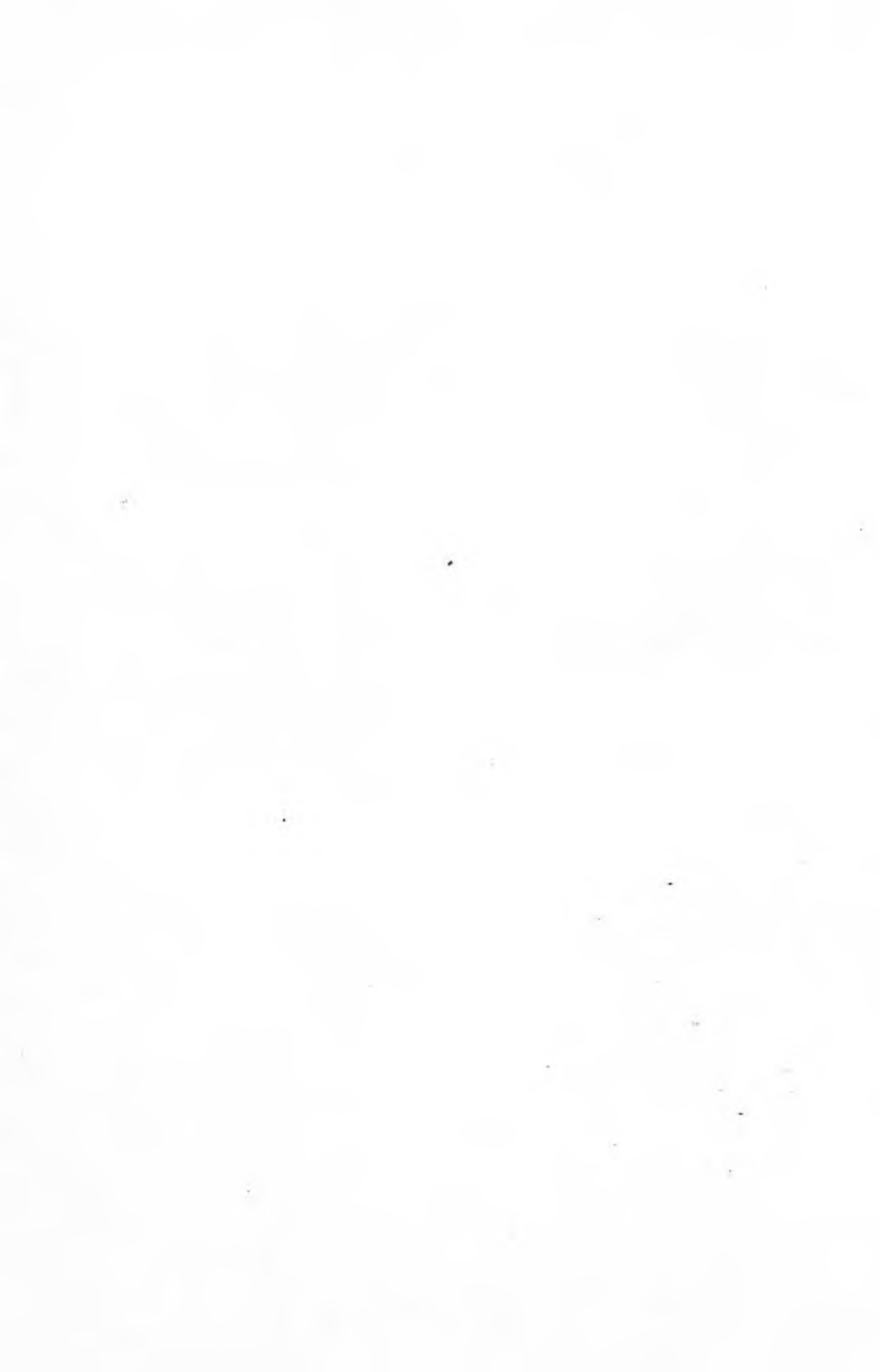
- 87 C չիք նայ
87 Y զաջն pp₁ խաչն Z զաջն ալ
p₂ զաջն ալ C ըղխաչն
87 p₁ ի վայ[ը]
88 p թափ ըղթաբ տըւին թե
առին Zp₂ թեաթե երես (p₂
յերես) C թափ ու թափ տուին
88 p₂ յերես
88 Zp₂ թեպուրին C փետուրին
89—90 p
Դոյն հազար փետուր տուն
Եւ բոլոր եկին սեղանին
89—91 C Աղաւնիք կենդանացան
Եաւթըն ժան եկին սեղանին,
Դլուխ դրին վարդապետին
p₂ Թե առին թռչունքս ելան,
Որ եկան բոլոր սեղանոյն,
Ի վերայ սուրբ վարդապետին
89 Z Ի' թվառին
90—91 Z Ու եկան բոլոր սեղա-
նին, Ի վերայ վարդապետին
91—96 p չուցի

- 92 Z յերամին p₂ երէնց երամին
93 C վարդապետք
93 Z սիսցի C սըսին p₂ սիւսցի
94 Z Ոտըն ընկան p₂ Յոտն ըն-
կան
94 C ի վարդապետն փխ սուրբ
վարդապետն
95 C Իմ տէ'ր, արժանի ես դու
Z անքնք.
95 Yp₂ Ի' աքեն
95 p₂ Կաթենաս փխ Կաթենաս
C արժանի ես
96 C Թէ փխ Որ p₁ Որք
96 Zp₂C հազար
97 p Մ'ենք ելնունք խապար
տանիմք
97 Cp₂ երթանք
97 Z զապար C խաբար
97 Cp₂ տանենք
98 p Սըսնչեղեք սուրբ վարդա-
պետին փխ տողի
98 C Էն փխ Առ
98 p₂ Սիրսայ

Ճըջմարիտ և ըղորդ կասեն,
 100 Որ կուտայ հոգի մեռածին:
 Բաներս Յովհաննէսն ասաց,
 Յովհաննէսն այն թուրկուրանցին.
 Ով բանիս իմ ականջ դընէ՝
 Աստուած իւր մեղացն առնէ թողութիւն:

99 C Ճըջմարիտ ողորդ է նայ
 p₂ Ճըջմարիտն յըղորդն ասեմ
 99 Z ու զորդն ասեմք
 99 p լ' փխ և p₁ չիք և
 100 p₂ կուտաս
 100 Y հոգին մեռածին p մե-
 ածի հոգին C հոգի մեռելին
 p₂ Z մեռածին հոգի p₁ մե-
 ածին հոգին
 101—104 p չուցի
 101 C Զբաներս
 101 Y p₁ Յովանէսն C Յովանէս
 p₂ Յոհաննէսն
 101 C ասէր

102 Y C p₁ Յովանէսն (C Յովա-
 նէս) p₂ Յոհաննէս
 102 Y p₁ այլ C այն p₂ ու Z ալ
 102 Y Թուրկուրանցին C Թուր-
 գուրանցին Z Թուրկուրան-
 ցին p₂ ու Թուրկուրանցի
 103 C Ով որ ողորմին ասէ փխ
 տողի
 103 p₁ չիք Ով
 103 Z չիք իմ
 103 p₂ այս բանիս փխ բանիս իմ
 104 C Աստուած զիւր մեղքըն
 թողու և իւր ծնողին
 104 p₁ չիք Աստուած
 104 Z p₂ անէ փխ առնէ

ՀԱՎԵԼՎԱԾ

Ը

ՏԱՂ ՅՈՎԱՆԷՍԻ ՎԱՍՆ ՍԻՐՈՅ

Ես քո սիրուն չեմ գիմանար, հալալ արա, հանսը մեռալ,
Առ ի հետ ալլ զոսկի փէտատ, ւ'եկո՛ փորէ ինծի թուրպալ:
Թող զիս երեն տառալպուլով, որ իմ սըրտիս բոցըն գոռալ,
Շատ մարդ ի յայս կըրական ընկնի, չորն երի դալարն ի վըրալ:
Թող լըվանան ըզիս գինով, մտրուպ բերեն ինձ քահանալ,
Կանանչ տերեւն թող պատնեն՝ տանին թաղեն ի նոր պաղչալ:
Հա՛յ հարամի ու մարդըսպան, ճալատն ի քովդ աշկերտ կու դալ,
Շատ դըրեր ես սիրու վընտան, գուռդ ու դըրունքդ է դանարալ:
Զսիրտս երեցիր ու սղկեցիր ու քաշեցիր յաչքըդ սուրմալ,
Դարձար զարիւնըս վաթեցիր ւ'ի ոտվընիդ դըրիր հինալ:
Քարկոծեցէք զիս խնծորով, քաղցըր լեզուով խոցոտեցալ.
Անուշ գինով զիս խս արիւր՝ որ ի ծոցըդ զնտանեցալ:
Այս գիշեր ի յերագիս կըտըրտեցին տիքայ տիքայ,
Գազանք արիւնս կըշտացան ու թռչունք ի լաշիս վըրալ:
Վըրաս բերան է առիւծու, արիւնըս գէտ ջուր կը բխալ,
Ով արիւնէս է ծարաւէր՝ թող գայ խլմէ որ լիանալ:
Կըտըրճվորացն յոտիցն ի հող, մէկ հոգեկ մի ունիմ ֆետալ,
Իմ ճիկարըս քապապ հերիք, արիւնս թող գինի լինալ:
Գըլուխս ամպերն ի վեր իջեր ի սըրտիս լեռներուն վըրալ,
Մաղձըն սըրտիս մըշուշ կապեր, արեան արցունքս կու ցողալ:
Կերակրեցաք ի մի սեղան, ու խըմեցաք ի մի կըթխալ,
Մէկտեղ ելաք մէկտեղ նըստաք, ան ժամանակն ո՞ւր է հիմալ,

Ո՛ւր է դավլըդ, ո՛ւր է երդումն, որ բռնեցաք զաստուած վրկայ,
ի զատ ընկաք օտարացաք, չարկամն եղև մեզ մահանայ:

Աստուած մեր չարկըմին չար տալ, որ իւր չարովըն լիանայ,
Բարեկամացըն տալ բարի, մեր բանն ալվալ բարի լինայ:

Աստուած ճամբայ տալ իմ սրտիս, ծառըն ծաղկի ու կանչանայ,
Կամ իմ սրտիս ծառըն բուսնի, ձագըն խօսի ու ճըվըլտայ:

Համբերելով գործք կատարի. խե Յովանէս, դու համբերէ,
Ստեն լինի զայ իւր կամաւ զինչ հեռաւոր զինք համբուրէ:

Տ Ա Ղ Ս Ի Ր Ո Յ

Այսաւր էի խիստ տրւաւում,
 էնկիլինտի էսկի տէրտիւմ. (Նորոզվեցաւ հին ցաւս)
 Կատարեցաւ ընծի խնդում,
 Բի եարի սելրանտէ կաւրտում: (Որ յարին զբոսնելիս տեսաւ)
 Ուներ ունէր ունքն կամար,
 Ղարատիր զաշարի խումար. (Սև եմ խումար հոնքերը)
 Խն եղա՛յ ես նորա՛յ համար,
 Իւզու կուլուտտանլու ղէմէր: (Դեմքը լուսին է պայծառ)
 Անչաւի սէր տվիր ընծի,
 Այ զաւնճա կուլլէրինկ կէնճի. (Ո՛վ կոկոն վարդերի լաւը)
 Ալվա՛յ հագար նարընճի,
 Էլլէտինկ պենի գարընճի: (Ինձ դարձրիր քնահատ)
 Վալրի եղներու նման,
 Տուշուրտունկ կոնկլումէ կու մէն. (Սիրտս կասկած ձգեցիր)
 Ակոատ մարգարիտ շարման,
 Մէն էլլէ տէրտիւմէ տէրման: (Դու իմ ցավին դեղ արա)
 Նման է ծոցդ ի դրախտին,
 Կէլ ըքմա՛ կոնկլումունկ թահաը. (Արի սիրտս մի կտարիր)
 Աչացս լոյս է իմ հոգի,
 Սուրէլում աւմբումուղ վահաը: (Թող վայելենք պահը կյանքի)
 Նռան հատին ես դու նման,
 Ղարանֆիլիլէ ըւահեան. (Մեխակ ես ու ունեան)
 Աղվոր ծաղկունքն ի քեզ նման,
 Բիմէ պենկզեր նազլու դուզան: (Ում է նման հազլու գուզան)

Երբ տեսանեմ զքեզ, աննմա՛ն,
Արթըք զալմազ պենտէ ֆերման, (Էլ չմնաց ինձ հրաման)
Աղվոր աչերտ ի ծով նման,
Սէն էլլէ տէրտիմէ տէրման: (Դարգիս արա դու դեղ դարման)
Սուրաթտ է քո բոլոր լուսին,
Ղոյ տարտիմէ ղօնճա կուսինի (Կոկոն ժպտա թող իմ դարգին)
Եկ մաւտեցիր քո ծառային,
Է՛ գալմ նազիք ու շիրին: (Ով գալում անուշ ու նրբին)
Ի յայսմ աշխարհիս միջին,
Սէնսիկ շհրի Զին ու մէջին. (Դու ես քաղաք Զին ու մաշին)
Երգողիս Յովանիսին
Ըռահմ էլլէ պաշընի իչուն: (Գուք ունեցիր գլխիդ համար)

Դ

ՀԱՅՐԵՆԻԿ ԱՍՍՅԵԱԼ Է ԹՈՒՐԿՈՒՐԱՆՅՈՒ Ի ՎԵՐԱՅ ՍԻՐՈՅ

Ա.

Օտուայ աջն ճակտին լինիմ՝ մարդարտէ քըրտինք կու ցողայ:
Ասցի թէ պագիկ մ'առնում, նա տեղիկն է խիստ դալասայ:

Բ.

Իմ եարն երկու դուռ ունէր՝ մէկըն դադտ ու մէկն ալանի.
Նըստէր ի դադտուկ դըռնակն, կու կանչէր հաչելէն դազալի:

Գ.

Ու սպիտակ ծոց ունի, թող լըրջուկ շապիկ չի հագնի.
Երթանք անիծենք քաղաքն որ լեղակն ի մէջն կու բուսնի.
Պօյաճուն կարասն աւիրի, իւր սիրտըն թող հալի պատուի.
Պօյաճին այլ ինչ անէ, իր տարտերն քանց ձերն աւելի:
Երթամ աղաչեմ զաստուած, որ լեղկան ընտիկն անցանի,
Ո՛չ սպիտակ ծոց լուրջ հագնի. ո՛չ մանկան սիրտըն նըլաղի:

Դ.

Կասեմ թէ՛ Աղկեկ ես դուն, նա կտտէ թէ՛ Տէրն է տըւեր,
Ասցի թէ՛ պագիկ մի տուր, ինքն ասաց՝ պագըս դին ունի.
Ասցի թէ՛ պագիդ գին ի՞նչ, նա ասաց՝ պագիս գին՝ հոգիդ:
Հոգեկս ալ հոգիդ ուզէ, չէ չասեմ, հանեմ տամ ի քեզ,
Վախեմ թ'աչերըս ուզես, հապ՝ ինչո՞ւլ հալիմ դեպ ի քեզ:
Աչեր եօթն ու վեց պիտէր, եօթն ու վեց կամ քառսուն ու վեց.
Մէկոմիլ այլ աշխարհ հալիմ, այլն ամէնն այլ դեպ ի քեզ:

Նրեանք է սերսով մածուն, պագդ անուշ էր քանց ամենուն.
 Բեր պագնեմ լոյս երեսըդ, որ չերթաս գանգալիս քո ներուն.
 Քո ներդ ալ շատ վարձք արեր ու կապեր կարմունջ դետերուն.
 'Իուն ալլ այդ վարձկունք արա', քո մէկիկ աղբօր արևուն:

Պ

Այբէն մինչեւ ի քէն դանկատ անեմ ես,
Բարեւ լէ՞ր չես ի տար, սուտ խռովեր ես.
Գիտես որ քո վերայ չար քաշեր եմ ես.
Դու ինձ ռնց կու նենգես, գէմ անօրեն չես:

5 Ես ո՞ւմ երթամ դանկտիմ, իմ ճարլըս դու ես.
Զայդ արեգակ երեսդ չիսնէ կու պահես.
Էրբ դատ առաւօտուն լուսոյ նըման ես.
Ընդ այս կու դարմանամ, թէ ինձ լէ՞ր կու խնայես:

Ա Ղ Բ Յ Ո Ն Բ Ե Ր.

A = Ձեռագիր № 9271, էջ 110բ—111բ:
Y = Ձեռագիր № 8968, էջ 14ա—15բ:
p = Ձեռագիր № 7707, էջ 281ա—282ա:
x₁ = Ձեռագիր № 3081, էջ 244բ—245ա:
h = Ձեռագիր № 7714, էջ 112ա—114ա:
R = Ձեռագիր № 9597, էջ 148բ—150ա:

Խ Ո Ր Ա Ղ Ի Ր.

Աx₁h Տաղ սիրոյ Y Տաղ սիրոյ խիստ գեղեցիկ ք չունի:

1 AR քենէ գանկատիմ ես փխ
դանդառտ անեմ ես ք դանդառ
ունիմ քեզ
2 hR է՞ր
2 x₁ ի տալ
2 px₁ խըռովել ես
3 YR վրա
4 A անհաւատ փխ անօրէն
5 h դանդառիմ ես

5 hR ճարլըն
5 A Դուն ես
6 AR Զայտ
6 Ax₁hR երեստ
6 A յիսնէ դատեր ես
7 բոլորը՝ երջ փխ էրբ
7 A է՞ ատող փխ էրբ գաս
8 Rh է՞ր
8 A թէ դու զիս ատեր ես

Թողի զքեզ ի բաց՝ դու զիս թողել չես.

10 Ժամ է ինձ ճար արա՛, թէ չէ կորայ ես.

Իմ տուն այդ չէ ճաֆայ զոր դու կու քաշես.

Լաւ քո միտքն յիմանաս որ սուտըն դու ես:

Խաւ ու երդումդ ուր է, որ ինձ արեր ես.

Ծռար դու ի զաւլէտ, թեթեհաւատ ես.

15 Կապուտն է մեղ վկայ, որ կու սիրեմ զքեզ.

Հող եմ ես քո ոտիցդ յորտեղ կու կոխես:

Զայնիկըդ լսեցի՝ ուրախացայ ես,

Ղաւլիկ հետ ինձ արիր ու մոռացեալ ես.

Ճարտի քար չեմ լ՝ երկաթ, որ դիմանամ ես,

20 Միս եմ, կաշի լ՝ ոսկոր, զիս յէ՞ր կու հալես:

Յառաջ զիս խաբեցիր, թէ կու սիրեմ զքեզ,

Նա՛յ չնտոյ սուտ ելար, դաւլի եալան զքեզ.

Շատոնք են զիս խաբեր, դէմ դու մի՛նակ չես,

Ողորմած է աստուած, զիս չառնէ անտես:

9 A Թողում զքեզ ի բաց զինչ
զիս թողեր ես

9 R ու զիս թողուլ չես

10 A Ժմնէ ու սլէա արէ փիս
Ժամէ ինձ ճար արա

11 h այտ

11 R այնես փիս քաշես

12 R միտք իմանաս

13 x₁ խալլ հ զալլ R խալլ

13 YpR երդումտ

13 x₁R արել ես

14 x₁ զալլէտ R զալլէտ

14 h հողի ես փիս հաւատ ես

16 x₁ ոտիցտ

16 hR որտեղ

18 x₁ զալլիկ հ զալլիկ R զաւ-
լիկտ

18 R մոռացար զիս

18 h և փիս ու

19 h ճաւրրդ քանի քաշեմ եր-
կաթ ու քար չեմ որ դիմա-
նամ քեզ

19 x₁R չիք լ՝

20 R և փիս լ՝

20 h է՞ր

20 p հալես փիս մաշես

21 R դու փիս զիս

21 hR խափեցիր

22 Y նա՛

22 h ետոյ

22 x₁ զալլի

23 h խաբեր R խափել

25 Չարեր շատ եմ քաշեր, զոր քաջ գիտակ ես,
 Պատճառքն դու եղար, անհաւատիկ զքեզ.
 Ջանաս զարիւնս խրմես՝ բայց կարենալ չես.
 Ռատի լէ՞ր չես կենար որ կու սիրեմ զքեզ:

Սիրամարդի նման նաշխած-փետուր ես,
 30 Վարդի նըման դունով աթլաս հագել ես.
 Տես քեզ եմ հնազանդ՝ թէ զինչ որ տես,
 Բամեալ չազդըս մարդկան սարթաճըս դու ես.

Յընծամ ուրախանամ երբ տեսանեմ զքեզ,
 Ի՛ իւծեալ ի սէր քոյին կամ յանդիման քեզ.
 35 Փառս տամ արարողին, որ նորոգեաց զքեզ.
 Քարոզս ու շարականս է՝ ուսումըս դու ես:

25 p զու քաջ գիտակ ես
 26 R եղար ինձ
 27 h հեղուլ փխ խմես R խմել
 28 h է՞ր R որ
 28 R անհօտտիկ զքեզ փխ որ
 կու սիրեմ զքեզ
 28 h իդար փխ կենար
 29 x₁h սիրայմարդի
 29 h նազշած
 30 R աթլադ

31 h Ես փխ Տես
 32 h ազդս R ազդի
 32 R նման փխ մարդկան
 32 x₁ սէրթաճըն դու ես h սար-
 թաճ ես
 34 R անդիման
 36 R Քարոզ ու շարական ու-
 սումն
 36 x₁h չիք է՝

Այս ինչ կրակ էր զիս ալրեց,
 Կամ ինչ խաւար՝ որ զիս պատեց,
 Ես վէմ անխախտ էի՝ խախտեց,
 Պողպատ ամուր՝ զէս ջուր հալեց:

5 Եկաւ անցաւ ու ճոխ քայլեց,
 Ճոճաց ու զմէջքըն կոտորեց,
 Դարձաւ ի լիս խոշոր նալեց,
 Անձըս տեսաւ ու զահրճեց:

Օրն էր շարաթ լոյս կիրակի,
 10 Վերի վանիցն ի վայր կուգի,
 Բուրվաւն ի ձեռս ու խաւնին ի լի,
 Սաղմոսարանն լանդս ունէի:

Հետ կու գայի, հետ կարգայի,
 Թ' երթամ հասնիմ ճաշու ժամի:
 15 Եկի տուի հանց կրակի՝
 Ո՛չ գրէի, ո՛չ կարգայի:

Մէկ մի հեծեր պօղ պէտաւի,
 Եկաւ անցաւ քաջ մուհալի,
 Աչեր ունէր Թաւրէզ տանի,
 20 Ուներն զխեղճըս կու տանի:

Խնժոք ձգեց, մտիկ չարի,
 Մէկ մ'ալլ ձգեց՝ ցածցալ առի.
 — Սէն միւսիւրման, մոլլա զըզի,
 Պէն Յովաննէս, քեշիշ օղլի.
 25 Խնժոքի ի լիս ի՞նչ բան ունի:

— Եօրու, Եօրու, կհաւուր օղլի,
Կհօթուր պիղտէն մուհալ սօղի,
Պէն միւսիւրման, մօլլայ դըզի,
Սէն Յովաննէս, քեշիշ օղլի
30 Զիրար սիրենք խօշ կու լինի:

Յովաննէսին մայրն է տղայ,
Հագեր վալայ, վրան ջուպայ,
Զօրն ի վաներն ի ժուռ կու գայ,
Ու խունկ ու մոմ կու խոտտանայ:

35 — Սարկաւադնի՛, ասէք «մեղա՛լ»,
Հարեղանի՛ «տէ՛ր ողորմեա՛լ»,
Միթէ՛ իւր խեղճն ի վերան գայ,
Թ՛ իմ Յովաննէսն ի տուն դառնալ:

Մէկ մի չասաց թէ՛ «տէ՛ր, մեղա՛լ»,
40 Ամէնն՝ «ալլահ» ու «շէյտուլայ».
Յետոյ զայս ճուղապն ասացին.
— Այլ Յովաննէսին ճար չկայ:

— Ո՞ւ Յովաննէ՛ս, ծօ ի՛մ տղայ,
Դարձիր ի տուն, ասա «մեղա՛լ»,
45 Հոն քո տերտերն կու ճորայ,
Թէ Աշան բնկեր ի հետ նորա:

— Ա՛յ իմ մարիկ, Կս քեզ ծառայ,
Թէ իմ տերտերն զիս ճորայ,
Նալ Կս զԱշան ցցնեմ նորա,
50 Քան զիս ու ալ խե կու լինայ:

— Ո՞ւ Յովաննէ՛ս, ծօ ի՛մ տղայ,
Դարձիր ի տուն, ասա «մեղա՛լ»,
Դու մէկիկ Կս, ալ ճար չըկալ,
Այլ լինալու ճարակ չըկալ:

55 --Ա՛յ իմ մարիկ, ես քեզ ծառայ,
Զկաթդ որ կերայ, հալալ արայ,
Զխեղքս առին ու խեղդայ,
Յիսնէ ի քեզ այլ ճար չըկայ:

--Օ՞ Զովաննէ՛ս, ծօ ի՛մ տղայ,
60 Դարձիր ի տուն, ասա «մեղմն»,
Քեզի բերեմ հայտ դըստրիկ,
Ըզքեզ օրհնել տամ քահանայ:

--Օ՞ Զովաննէ՛ս, ծօ ի՛մ տղայ,
Դարձիր ի տունն, ասա «մեղա՛ն».
65 Աշան տաճիկ է անօրէն,
Այն քո հաւտուն հետ կու ջանայ:

Հա՛յ իմ մարիկ, մի՛ տըխմարնար,
Զըկայ նըման դէմ Աշային,
Լեղուն պիւպիւլ, ձայնն դումրի,
70 Մէջքըն բարակ դէտ ֆոսնկի:

Աշան նստեր փանճարային
Ու խիստ տրտում, ափն երեսին,
Թ՛ ախօր ծեծեց իմ հայր դատին—
Է՞ր կու սիրես զճայուն որդին,
75 Տես թէ կելնէ մէկ մի կու դա՞ն:—
Ականջըն խո՛ւլ Յովաննէսին:

Խե Յովաննէսն երբ դայն լսեց,
Բռնեց զճանախան ի յոտմին
Ու գլխիրաց, գտակն յափին,
80 Գնաց կանգնեց յառջև խանին:

Բարե երեւ թագաւորին.
Նոքա շուտով ղրարեն առին.

Բռնեց ըսող ձիուն ագին,
Կաֆայ ասաց ամէն ձարին:

85 Աշան կանգներ ի վերայ բերդին,
Մըտիկ կանէր Յովաննէսին.
Քոյն է կանգներ դեղին հագնողն,
Ինքն՝ զկանանչն ու զծիրանին:

—Ծօ Յովաննէ՛ս, մտիկ արայ,
90 Ի վերայ բերդին ինչ կու խաղայ,
Դեղնըվո՛ր, ես քեզ ծառայ,
Կանաչվորին դանուն ասա.
Թէ չէ լինիմ շահին բաղայ,
Թռչիմ նստիմ թևիդ վերայ:

95 Պապուս անունն ասեն մօլլա,
Աղբօրս ասեն քաղքի շահնայ,
Եւ դիմ անունն ասեն Աշայ,
Մէկ ալ քրոջըս՝ Զուլութայ,
Զիմ մօրս անունն ասեն Փաթմայ,
100 Ու հորս ասեն դատի մօլլայ:

Խե Յովաննէսն է քո ծառայ,
Դու իմ խոցոյս ճար մի արայ,
Թէ չէ խեցայ լեռներն ընկալ,
Զէս մոմ ի տեղըս հալեցալ:

105 —Ծօ Յովաննէ՛ս, մղկիթ մտնուլ պիտիս,
Մատնիկդ ի վեր կալնուլ պիտիս,
Հետ մօլլանուն ժուռ դալ պիտիս,
Ապա ծոցուս տէր կու լինիս:

—Աշա՛յ, սէրս ինձ հարամ լինայ,
110 Թէ այդ բաներդ հանց կու լինայ.
Աշա՛յ, գանուս յօրդ ի մահուն,
Զինչ ջանացիր հետ իմ հաւտուն:

Ութը կանոն սաղմոս ուսայ,
Զան ալ ի քո սիրում մոռցայ,
115 Օր մի չասի թէ «տէ՛ր, մեղա՛յ»
Ամէնն՝ «ալլահ» ու «շէյտուլահ»:

—Օ՛ Զովաննէ՛ս, փոքր ի պօլաց,
Փոքր ի պօլաց, ծանր խեղաց.
Զես տրտնար զքո աստուած.
120 Ու չես լսեր դու մէկ խօսաց:

Գնա շինէ եկեղեցի,
Որ դամ մանում կռշկոյս ի ներս,
Պսակ դնեն, դմեղ օրհնեն,
Թող քո սրտին կամքն լինայ:

ԾԱՆՈԹԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

ԵՎ

ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ ԴԻՏՈՂՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

«Ար'ե'կ, ար'ե'կ իմ խուպ սուրաք»

Առաջին անգամ լրիվ հրատարակվել է «Արեգ» երկշաբաթաթերթում (1924 թ., էջ 473): Հրատարակիչը (Տաղասեր==Ն. Ակինյան) ունի հեռակալ ծանոթագրությունը. «Այս բանաստեղծությունը հանած ենք Մխիթարյան Մատենադարանի թիվ 343 և 344 ձեռագիրներից: Առաջին տունը հրատարակել է Ն. Շահազիզը՝ «Պատկերներ», էջ 140: Մնացածները մինչև այսօր անտիպ են» («Արեգ», 1924 թ., էջ 473):

Խոսքը Վիեննայի Մատենադարանի ձեռագրերի մասին է: № 343 ձեռագրում ունի հեռակալ խորագիրը՝ Այլ բանք Յովանիսի ասացեալ է վասն սիրոյ. սկզբ. «Արիկ արիկ իմ խուպ սուրաք» (Տաշյան, Յուզյակ, էջ 793). № 344 ձեռագրում՝ Յովաննէս Քլկուրացւոյ ասացեալ վասն սիրոյ. սկզբ. «Արեկ, արեկ խուպ սուրաք» (նույն տեղում, էջ 794): Ամենայն հավանականությամբ, ինչպես այդ երեւում է նաև առաջին տողերի համեմատությունից, Ակինյանը երկու օրինակներից կադմել է հավաքական տեքստ, սակայն չի նշել տարբերություններ—այլընթերցումները:

Ն. Շահազիզը «Պատկերներում» բերել է ծանոթագրվող տաղի առաջին տունը Մոսկովյան կոչված, այժմ մեր Մատենադարանի № 9271 ձեռագրից (մեր նշանակմամբ՝ Ա): Այստեղ պահպանված է տաղի միայն առաջին տունը էջ 5ր-ում, որից հետո թերթեր են թափված և շարունակությունը բացակայում է:

Մեր օգտագործած ձեռագրերից № 7712-ը (=Վ), որ 19-րդ դարի է, անգրագետ մի ձեռագիր է. այստեղ թվերանցու սույն տաղի վերջին տան առաջին տողը փոխված է և իբրև հեղինակ հանդես է եկել «Միզիկ Նախնիվանցի»-ն, մի գրագող, որը ինչպես այս, այնպես էլ մի շարք ուրիշ տաղերում իր անունն է գրել հեղինակների անվան փոխարեն (այս մասին տե՛ս նաև՝ Ա. Մնացականյան, «Դիտողություններ հին տաղարաններում կատարված մի շարք աղավաղումների մասին», Հայկական ՍՍՌ Մատենադարանի Գիտական նյութերի ժողովածու, № 1, Երևան, 1941, էջ 176):

№ 1990 (Բ) ձեռագրում 5-րդ և 6-րդ տների տեղերը փոխված են: Այս ձեռագրում գրիչը գործիական հոլովի վերջավորությունը գրում է «ով», որ չենք նշանակել այլընթերցումներում:

«Տեսալ պատկերք մի գեղեցիկ»

Առաջին անգամ, իբրև առանձին տաղ, ամբողջությամբ հրատարակվել է 1924 թ., «Արեղ»-ում (էջ 516—517): Հրատարակիչը (Տաղասեր) չի հայտնում, թե ինչ ձևագրերից է քաղել: Ամենայն հավանականությամբ, ինչպես «Ար'ե'կ, ար'ե'կ...» տաղը, սա նույնպես «Արեղ»-ում տպագրված է Վիեննայի Մխիթարյան մատենադարանի № 343 գրչադրույթ պահպանված ընդօրինակություներից (տե'ս Տաշյան, Յուդակ, էջ 793):

«Արևնրման շողշող կլտան» տաղի «Հալերդ»-ում հրատարակված տարբերակում մտել են ծանոթագրվող տաղի IV տունը («Հալերդ»-ում իբրև հիշված տաղի II տուն), VI-ը (իբրև III տուն) և VII-ը (իբրև IV տուն): Մույն տաղի նույն տները (IV, VI և VII) կան նաև № 6159 ձևագրի (= ը)\` նույն\` «Արևնրման շողշող կլտան» տաղի ընդօրինակությամբ մեջ, իսկ այդ ձևագրում (ը) եղած ծանոթագրվող տաղի ընդօրինակությամբ մեջ բացակայում են:

Հենց այս երեք տներն են, որոնցից (և «Հալար ուսուցի է քեզ ծառայ» տաղի վերջին տնից) կ. կոստանյանցը կազմել է «Ասի» սիրեղիս, ժով աչեր» սկզբնատողով տաղը (տե'ս նաև «Արևնրման շողշող կլտան» և «Հալար ուսուցի է քեզ ծառայ» տաղերի ծանոթագրություները):

Այդ տները «Հալերդի» ընդօրինակությամբ այլընթերցումները տրված են տողատակում H պայմանական նշանով:

Թյուրիմացություներին խուսափելու նպատակով № 6159 (ը) ձևագրում «Արևնրման շողշող կլտան» տաղի մեջ մտած հիշյալ տները այլընթերցումները չենք նշանակել տողատակում և դնում ենք ալատեղ.

Տող 13 Ասի փիս Ասցի

» 15 յերեսդ ի վայր

» 16 ֆերակ փիս Ար'եկ

» 22 խարայն փիս խափան

» անվաղճան փիս յանկասկած:

29-րդ տողում հիշված «Միդիդ Նախիվանցի»-ն № 7712 (v) ձևագրի դրիչն է, որ ցանկացել է «յուրացնել» Թլիսրանցու այս տաղը ևս (տե'ս նաև նախորդ տաղի ծանոթագրություները):

«Արեւելեան շողշող կըլան»

Առաջին անգամ տպագրուիլ է Գ. Վ. Սրբանձեանցի կողմից 1876 թ. «Մանանայ»-ում (էջ 268—269), աղավաղված մի զբաղրից: Այստեղ տալը ունի 9 տուն, որոնցից այս տաղինն են 1—4, 8—9 տները (ընդամենը 6 տուն), իսկ 5—7 տները մտել են «Հազար ուսուֆ է քեզ ծառայ» սկզբնատողով տաղից՝ նրա IV—V (այստեղ՝ V—VI) և II (այստեղ՝ VII) տները: (Տե՛ս այդ տաղի ծանոթագրութունը):

16—20-րդ տողերը «Մանանայի» հիմք հանդիսացած ձևադրում, ըստ երևույթին, խանդարված ու թերի են եղել և հրատարակիչը վերակազմել է տունը՝ ավելացնելով նոր բառեր: Ահա այդ տունը «Մանանայ»-ում.

Բացէն տեմ, ճարակ չը կայ,
մեղաց ներքե եմ, հայիմ ք քեզ,
Հայիմ ի նա, որ ի հողոյ
այլրան չընաղ ստեղծեր է գրեզ:

Տողերը վերակազմված են, բնղղծված բառերը ավելացված՝ տողում բացակայող Ասու մեղաց բառերի փոխարեն:

Ինչպես երևում է մեծատառերի գործածութունից, հրատարակիչը ապր պատկերացրել է 16 վանկանի երկտողերով: Այդպես է հրատարակված նաև «Արեզ»-ում:

Երկրորդ անգամ, մի այլ, զարձայլ խանդարված օրինակի հիման վրա, հրատարակել է Տեհանյը «Հայերդ»-ում (էջ 59—61), որտեղ ունի 14 տուն, ըստ որում զբաղրից այս տաղինն են I, V, VI, VII, VIII և IX տները: II տունը «Տեսայ պատկերք մի գեղեցիկ» սկզբնատողով տաղի IV տունն է, III-ը՝ նույն տաղի VI և IV-ը՝ VII տունն է (տե՛ս այդ տաղի ծանոթագրութունը): X տունը կազմված է «Հազար ուսուֆ է...» սկզբնատողով տաղի I տան վերջին և II տան առաջին երեք տողերից. XI-ը՝ նույն տաղի II տան և XII տան տողերից աղավաղված ձևով, որ դարձել է 4 տող. XIII տունը նույն տաղի IV, XIII-ը՝ V և XIV-ը՝ VI տներն են:

Կ. Կոստանյանցը Թլկուբանցու ժողովածուում այս տաղը հրատարակել է «Մանանայի» և «Հայերդի» օրինակների հիման վրա. հիմք ընդունելով «Մանանայի» օրինակը, ներքևում գրել է «Հայերդի» տարբերութունները: Նկատելով, որ «Հայերդի» օրինակը Վրոկապես երկու մասից է բաղկացած, ինչպես երևում է երգչի անվան կրկնութունից երկրորդի մեջ» («Հովհ. Թլկուբանցին և յուր տաղերը», էջ 30), Կոստանյանցը՝ «Մանանայի» օրինակի համեմատությամբ՝ ավելի տներից

կազմում է մի նոր տաղ, որով և առաջացել է Թվիուրանցու ժողովածուում գրված «Ասի՛ սիրի զիս, ծով աչեր» սկզբնատողով տաղը, որը իրապես ոչ թե առանձին տաղ է, այլ այստեղ հավաքված են «Տեսայ պատկերք մի զեղեցիկ»-ի IV, VI, VII տները և «Հաղար ուսուֆ է...»-ի վերջին տունը (Կոստանյանցին աճանոթ էն եղել այդ տաղերը):

Կոստանյանցը բաց է թողել «Հայերգի» օրինակի երեք տողը, ընդ որում հունի ամբողջի հետ. այդ տողերն են՝ «Ծուշան, ռահան ու մանուշակ, Թւ նոնօֆար ու սիրկիլի, նուռն ու նարինջ ու կարմիր վարդ» (նույն տեղում, էջ 30): Սրանք «Հաղար ուսուֆ է...»-ի VII տան 3 տողերն են:

Կոստանյանցի հրատարակությունից էլ այս քառատուն՝ հրատարակչի հորինած «տաղը» մտել է հետագա հրատարակությունների մեջ (տե՛ս օրինակ, «XII—XVIII դդ. հայ աշխարհիկ գրականություն», էջ 87):

№ 6159 (II) ձեռագիրը ևս ունի տաղս 3 տնով. առաջին տնից հետո այստեղ մտել են «Տեսայ պատկերք մի զեղեցիկ»-ի IV, VI և VII տները, հենց այն տները, որոնք մտել էին նաև «Հայերգի» տարբերակում և Կոստանյանցի ձեռքով դարձել առանձին տաղ:

№ 7712 (V) ձեռագրում վերջին տան մեջ իբրև հեղինակ գրված է «Միգիդ Նախչիվանցի»-ն. սա, որ ձեռագրի գրիչն է, կեղծել է և ինչպես այս, այնպես էլ այլ տաղերի «հեղինակ» հանդես եկել (այդ մասին տե՛ս նաև նախորդ երկու ծանոթագրությունները):

Ծանոթագրվող տաղի մի օրինակը ունի Վիեննայի Միլիթարյան մատենադարանի № 343 գրչագիրը, էջ 257ա, ընդամենը մեկ տուն. իսկ 257բ-ում «Տաղ սիրոյ» վերնագրով իբրև նոր տաղ գրված է սրա շարունակութունը՝ «Ես կու սրբեմ սրտովս զքեզ, Դուն ըզվիմերն խորտակես» և այլն (Տաշյան, Յուցակ, էջ 793): Ինչպես երևում է, այստեղ ևս տաղը խանգարված է: Մի այլ օրինակ էլ ունի նույն Մատենադարանի № 344 Տաղարանը (տե՛ս նույն տեղում, էջ 794), որ կցված է «Ար՛եկ ար՛եկ...» տաղին:

Ն. Ալիյանը «Արեգ»-ում հրատարակած Թվիուրանցու վեց տաղերից միայն մեկի՝ առաջինի («Ար՛եկ, ար՛եկ...») մասին է հայտնում, թե որտեղից է քաղել (Վիեննայի Միլ. մատենադարանի № 343 և 344 գրչագրերից), միացածների աղբյուրների մասին որևէ տեղեկություն չի տալիս. հավանական է, որ նա բոլոր տաղերն էլ հանել է նույն ձեռագրերից. ըստ Տաշյանի Յուցակի բոլոր տաղերն էլ կան այդ ձեռագրերում:

№ 1990 (=F) գրչագիրը գործիականի վերջավորությունը տալիս է «ով», որ ինչպես այստեղ, այնպես էլ մյուս տաղերի այլընթեքյուններում չենք նշանակել: Չենք նշանակել նաև V ձեռագրի

(№ 7712) տված՝ զիմային վերջավորություններն համ օժանդակ բայի
 էւս՝ ձեւերը, իբրեւ անարժեք և զրչի տղիտության արդյունք հանդի-
 սացող այլընթերցումներ. Վ ձեւագիրը, որ 19-րդ դարի է, զրված է
 առհասարակ շատ անզրադեւ, զրիչը՝ «Միզիդ Նախչիվանցի»-ն էլ ուրի-
 շի տաղերը սեփականել է իր անունը մ:ոյննկով տաղերի մեջ:

«Հազար ուսուֆ և քեզ ծառայ»

«Արեգ»-ում Տաղսերի (Ն. Ահիսյան) կողմից հրատարակված վեց
 տաղերից մեկն է (1924 թ., էջ 518): Թե ինչ «ձեռագիր և տպագիր աղ-
 բյուրների համեմատությամբ և նրանց համաձայն» (Արեգ, 1924 թ.,
 էջ 473) է «վերականգնել» հրատարակիչը տաղի բնագիրը՝ մեզ հայտնի
 չէ: «Ար'ե'կ, ար'ե'կ իմ խուպ սուրաթ» տաղի համար նա ծանոթագրու-
 թյան մեջ հայտնում է, որ հանել է Վիեննայի Միսիթարյան մատենա-
 դարանի №№ 343 և 344 ձեռագրերից: Այս տաղի համար ևս, հավա-
 նարար, նա օգտագործել է № 343 ձեռագիրը, ուր, ըստ Տաշյանի Ցու-
 ցակի, թղթ. 258ա-ում «Այլ բանք Յովանիսի» խորագրով կա այս
 տաղը:

1876 թ. «Մանանայ»-ում հրատարակված «Արևնճման շողշող
 կտան» սկզբնատողով տաղի մեջ մտել են ծանոթագրվող տաղի երեք
 տները՝ 2-րդ, 4-րդ և 5-րդ. համապատասխանաբար իբրև այն տաղի
 7-րդ, 5-րդ, 6-րդ տներ: «Մանանայ»-ում նշված տաղի մեջ մտած (որ
 գալիս է հրատարակության հիմք հանդիսացած ձեռագրից) տների այլ-
 ընթերցումները դրել ենք տողատակում Ո պայմանական նշանով:

Նույն այդ «Արևնճման շողշող կըտան» տաղի «Հայերգի» օրինակի
 մեջ ևս կան սրա տներն ու տողերը: Այսպես՝ 1-ին տան վերջին և 2-րդ
 տան առաջին 3 տողերը կազմում են նրա 10-րդ տունը, 2-րդ տան
 վերջին և 3-րդ տան 1, 2 և 4 տողերը խանգարված ձևով՝ կազմում են
 11-րդ տունը, 4-րդ տունը՝ 12-րդը, 5-րդը՝ 13-րդը և 6-րդը՝ վերջին՝
 16-րդ տունը: Սրանց այլընթերցումները ևս տրված են տողատակում
 Ի պայմանական նշանով: Կ. կոստանյանցի կողմից՝ «Արևնճման շող-
 շող կտան» տաղի «Մանանայի» և «Հայերգի» տեքստերի մեջ եղած չհամ-
 ընկնող տներից կազմած «Ասի՛ սիրէ զիս, ծով աչեր» տաղի վերջին
 տունը սույն տաղի 6-րդ տունն է (տե՛ս «Արևնճման շողշող կըտան»
 և «Տեսայ պատկերք մի զեղեցիկ» տաղերի ծանոթագրությունները):

Ծանոթագրվող տաղի 13-րդ տողը բառացի նույնն է «Ար'ե'կ,
 ար'ե'կ. »-ի 13-րդ տողի հետ:

«Արեգ»-ում հրատարակված է 16 վանկանի տողերով:

«Հանցցկուսն ալլ ո՞վ տեսեր զմրուր»

Այս լայն աղնիւն, ինչպէս վերնադրում արտահայտում է գրիչներին մեկը, տալը հրատարակութեաններին մեջ հանդէս է դալիս խաթարված ու աղափաղ ձեռով:

Ձեռագրերում, բացի Աճ 7712 (=V)-ից, և 1513 թ. տպագիր Տաղարանում այն միջոց նախորդում է Հեռոյս երեսացող է... տաղին:

Հայկական ՍՍՍՒ Մատենադարանի Աճ 6159 (=П) ձեռագիրը նույնպէս ունեցել է այդ տաղերը իրար ետևից, բայց ձեռագրում նրանց մեջտեղից մի թերթ սլոկիկել ընկել է (այն թերթը, որ իր վրա ունեցել է Հանցցկուսն ալլ ո՞վ...-ի 12—20 և Հեռոյս երեսացող է...-ի 1—4 տողերը. այդ թերթից մնացել էր մի փոքրիկ կտոր, որ ուներ Հեռոյս երեսացող է...-ի առաջին տողի վերջին՝ վափաք բառը), և երկու տաղն էլ խաթարվել են ու խառնվել միմյանց՝ մի տաղի սկիզբը միացել է մյուսի շարունակութեանը:

Նվ ահա, ամենայն հավանականութեամբ, այս ձեռագրից (առավելն՝ սրա բնագործնակութեանից) Տեղանցը «Հայերգ»-ում հրատարակել է այն՝ խաթարված ու խառնված ձեռով (էջ 61. 62): Ձեռագրում առաջին տան 4-րդ տողի «գլխիքս էառ» բառերը դժվար ընթերցելի են, Տեղանցը չի կարողացել կարգաւ և բաց է թողել կետեր զննելով, իսկ «քաղեց ու» բառերը կարգացել է «քաղեցու»: 2-րդ տան վերջին երեք տողերը ձեռագրում գրեթէ անընթեանելի են, որովհետեւ թերթերը խոնավութեանից կպած են եղել իրար, հետո սլոկիկ են, սրով եղծվել են մի շարք տողեր: Այդ տողերը, չկարողանալով կարգաւ, Տեղանցը բաց է թողել, իսկ այդ տան առաջին տողը միացրել է 1-ին տանը՝ սա դարձնելով 5 տողանի: 3-րդ տան վերջին տողի Ով բանով ձեռագրում վերջանում է էջը, իսկ շարունակութեանը՝ մյուս էջի վրա՝ Հեռոյս երեսացող է...-ի 2-րդ տունն է. Տեղանցը գրել է Ով բառը կետերով, զգալով, որ դա մի տողի սկիզբն է, որի շարունակութեանը բացակայում է:

«Հայերգի» էջ 45—46-ում, մի այլ ձեռագրից Տեղանցը հրատարակել է Հեռոյս երեսացող է... սկզբնատողով տալը. ուշագիր լինելու դեպքում կարելի էր նկատել, որ այս երկուսի մեջ ընդհանուր տներ կան, որով և կարելի էր անջատել ծանոթագրվող տաղի մասերը:

Յուրօրինակ կերպով է վարվել Կ. Կոստանյանցը. նա ձեռքի տակ չի ունեցել այս երկու տաղերի նոր բնագործնակութեաններ-ձեռագրեր և անծանոթ լինելով Հանցցկուսն ալլ ո՞վ... տողով սկսվող տաղի գոյութեանը, ենթադրել է, թէ «Հայերգ»-ում հրատարակված 4 տուն ընդհանուր ունեցող երկու տաղերը միեւնոյն տաղի տարբերակներն են:

«վերականգնել» է տաղը և «չովհ. Թլկուրանցին և յուր տաղերը» ժողովածուում հրատարակել է «Հայերդ»-ում տպւած երկու տաղերը, իրրև... մի տաղ: Նա «Լոյս երեսացդ է...» տաղին միացրել է «Հանցիուն այլ ով...»-ի «Հայերդ»-ում տպւած առաջին հինդ և 3-րդ տան 3 տողերը՝ դնելով «Լոյս երեսացդ է...»-ի 1-ին տնից հետո՝ ապա վերջին տաղի շարունակությունը, որ ընդհանուր է «Հայերդի» երկու (էջ 45—46 և 61—62) օրինակներում: Այսպիսով ստեղծվել է մի նոր տաղ, որ հեղինակային բնագրից շատ հեռու է: Կոստանյանցի հրատարակությունից էլ այս տաղը խանդարված ձևով մտել է հետագա հրատարակությունների մեջ (տե՛ս օրինակ՝ «XIII—XVIII դդ. հայ աշխարհիկ դրականություն», Երևան, 1938, էջ 88):

Երկու տաղերի խառնված լինելը առաջին անգամ նկատել է Ե. Շահադիզը:

Մուսղյան Տաղարանի (այժմ մեր Մատենադարանի ձևապիր, № 9271) մասին խոսելիս նա «Պատկերներ»-ում գրում է. «...մենք մեր Տաղարանում գտնում ենք այլ ևս մի տաղ «Հնցիուն այլով տեսեր դմբութ», որ նույնպես կարելի է նոր, չհրատարակված համարել, եթե միայն ի նկատի չառնենք դժբանից առնված այն մի քանի տողը, որ մենք չենք հասկանում, թե ինչպե՞ս և ի՞նչ ճանապարհով են ընկել արդեն իսկ հրատարակված «Լոյս երեսացդ է խիստ փափուկ» տաղերի մեջ: Իսկ որ «Լոյս երեսացդ է խիստ փափուկ» տաղի մեջ հիշյալ քանի տողը եկամուտ են, առնված «Հնցիուն»-ից, — այդ երեւում է այն հանդամանքից, որ այդ «Լոյս երեսացդ է խիստ փափուկ» տաղը գտնվում է և մեր Տաղարանում, բայց չունի յուր մեջ այդ տողերը» (էջ 139, ապա բերում է այդ ձևապրում եղած ընդօրինակությունը):

Թե ինչպես է եղել այդ՝ մենք վերևում բացատրեցինք:

Տե՛ս նաև հաջորդ ծանոթագրությունը:

Զ

«Լոյս երեսացդ եմ քո փափաք»

Հրատարակվել է նախ «Հայերդ»-ում 1883 թ.: Այստեղ տպագրված է երկու տարբերակով՝ էջ 45—46-ում և 61—62-ում. վերջինում կա սույն տաղի միայն 4 տունք՝ իրրև շարունակություն «Հանցիուն այլ ո՞վ տեսեր դմբութ» տաղի երկու տների. բացակայում է առաջին քառատողը: Այդպես խառնված են նաև № 6159 ձեռագրում: Թե ինչպե՞ս են այս տաղերը խառնվել իրար՝ տե՛ս նախորդ ծանոթագրության մեջ:

«Հայերգ»-ում և № 6159 ձեռագրում «Հանցիլուն այլ ո՞վ տեսեր
զմբուլթ» տաղի հետ խառնված օրինակներում պաշտոնաված են տաղիս
5—20 տողերը. սրանց այլընթեքումները տողատակում տրված են հա-
մապատասխանաբար Է₁ և Ը պայմանական նշանների տակ:

Կ. Կոստանյանցի հրատարակության մեջ ի մի են ձուլված «Լոյս
երեսացի է...» տաղը ամբողջությամբ և «Հանցիլուն այլ ո՞վ...»-ի 8 տո-
ղը (տե՛ս նախորդ ծանոթագրությունը): Այստեղից էլ այսպես ազավազ
ձևով տաղը մտել է հետագա հրատարակությունների մեջ:

Ձեռագրական տվյալների հիման վրա մենք վերականգնել ենք
այս երկու տաղերը իրենց ամբողջությամբ մեջ:

Այս տաղի մի ընդօրինակություն էլ պաշտոնաված է Վիեննայի
Մխիթարյանների № 343 ձեռագրում (Տաշյան, Յուլյակ, էջ 713):

Տաղիս առաջին տունը անհասկանալի է. այնպես է խանդարված,
որ դժվար է վերականգնել իսկականն ու հասկանալին:

Տող 1. Ձեռագրերի մեծ մասը տալիս է «Լոյս երեսացի է քո վա-
փաք», միայն երեք ձեռագիր ունեն «Լոյս երեսացի էմ քո փափաք»,
մենք փոխեցինք եմ, թեև հնարավոր է, որ է-ն արդեն խանդարված
տողի իմաստի թեյադրանքով դարձրած լինեն իմ՝ ավելացնելով մ,
ասանց է-ն ե-ի փոխելու, ուստի և նախնականը պետք է, որ եղած
լինի է: «Փափաք» ձևը զերադասեցինք զնել, նկատի ունենալով, որ
թերևս պապակի բառն է արևմտահայ արտասանությամբ:

Տող 7. քուստիկ բառը ամենայն հավանականությունով «քուսի-
թա»-ն է՝ «կնդուղ, վեղար»։ «Հայերգի» օրինակներում (HH₁) կա
«կուստիկ» փխ. «քուստիկ» — ձեռագրերի հիման վրա արդյո՞ք:

Է

«Է» մահն չէր ու կամ մեռնիլ»

Առաջին անգամ լույս է տեսել 1882 թ. «Հայերգ»-ում (էջ 62—63).
Կ. Կոստանյանցը թրիուրանցու ժողովածուում արտատպել է այն, ձեռ-
քի տակ չունենալով այլ ձեռագիր:

A (=9271), B (=7715) և F (=1990) ձեռագրերում գրված է
«Լոյս երեսացի...» սկզբնատողով տաղից հետո՝ իբրև նրա շարունա-
կություն, առանց բաժանման նշանի. F ձեռագրում հետագայում զծիկ
է գրված բաժանման համար, A-ում, որ Մոսկովյան կոչված տաղարանն
է և պատկանել է Երվանդ Շահազիզին՝ վերջինս ծանոթագրվող տաղի
կոդքին գրել է՝ «Այլ տաղ», իսկ B-ում, որտեղ ստղերը համարակալված
են՝ չունի համար:

Այս երեք ձեռագրերում էլ ունի բնգամենը 4 տուն, պակասում է նախալերջին տունը, որ զուրս է բնկել, հավանաբար այդ տան և նախորդ՝ 3-րդ տան վերջին երկու տողերի զրեթե նույնը լինելու պատճառով:

Այս տալը «Այս երեք...» սկզբնատողով տաղի շարունակութունը չէ, տարրեր, առանձին տաղեր են, ամեն մեկը իր վերջին տնով, որտեղ կա հեղինակի անունը. միևնույն տաղի մեջ հեղինակի անունը երկու անգամ չէր կրկնվի:

Վիեննայի Մխիթարյան մատենադարանի № 343 ձեռագրում կա տաղիս մի օրինակը, «Այլ բանք Յովանիսին» խորագրով, սկզբ. «Թէ մանկ չէր ու կամ մեռնիլ». «Ես անէի շատ բան հոգալու». վերջը՝ «Յովանէս Թուրկուրանցի», «մի դներ զքեզ պիղծ բաներու» (Տաշյան, Յուսուպ, էջ 792):

Ը

«Ահա եղև պայծառ դարուն»

Առաջին անգամ հրատարակել է Տեկանյը «Հայերդ»-ում (էջ 46): Կ. Կոստանյանյը Թլկուրանցու ժողովածուում տպագրել է համեմատական տեքստ՝ Հայերգի և «Ջեռ. Տաղարան 1695 թ.» տարրերակների համեմատությամբ: Այս վերջին ձեռագիրը այժմ գտնվում է մեր Մատենադարանում՝ 7717 համարի տակ, որ և օգտագործել ենք համեմատական տեքստը կազմելիս:

Հրատարակել է նաև «Սիրոն» ամսագրում (1955 թ., էջ 87):

Տող 2—Ջեռագրերից 4-ը ունեն Ծաղկանց ազգին, միայն 1513 թ. Տաղարանը՝ Ծաղկեաց ազգին: Մենք գերադասեցինք տեքստում գնել վերջինը, թեև հասկանալի է և կարող է եղած լինել նաև՝

Ահա եղև պայծառ դարուն

Ծաղկանց ազգին ու բաղչենին (=բաղչենուն):

Տող 10-ից հետո թվում է, թե տողեր են պակաս, քանի որ նախորդ և հաջորդ տողերի միջև իմաստային կապ չկա: Բոլոր տարբերակները, սակայն, այդ կերպ են պահպանել տաղը:

Վենետիկի Մատենադարանի № 559 ձեռագրում, զրված 1469 թ., Հովհաննես Թլկուրանցու անունով երկու տաղ կա, որոնցից մեկը «Այսօր եղև պայծառ դարուն» սկզբնատողով, որ Կ. Երզնկացունն է:

Մ. Պոտուրյանը այս կապակցութեամբ գրում է. «Ս. Ղազարու Մատենադարանին մեջ 559 թիվ ձեռագիրը, որ քերթվածներու համաքում մ'է, Հովհաննէս Թլկուրանցիուէն անվամբ երկու քերթվածներ կը պարունակէ, որոնց առաջինն է «Այսօր եղև պայծառ դարուն», սա խորագրով՝ «Յովհանէս Թուրքուրանցոյ տապեալ վասն յարութեան Քրիստոսի», որ կը գտնվի ձեռագրին 12-րդ էջին և կը վերջանա յէջ 15: Սույն քերթվածը Կ. Նրզնկացիուէն գրչէն ելած է և գրչներու աւամա կամ կամա խարդախութեանց միակ զորավոր փաստ մ'է այս դէպքը: Ձեռագիրս օրինակողը Հովհաննէս Թլկուրանցիուէն ժամանակակից բլավով իսկ՝ ուրիշին դործը անոր կընծայէ» (Կոստանդին Նրզնկացի և յուր քերթվածները, Վենետիկ, 1905, էջ 39—40):

Պոտուրյանը իրավացի է, որ այդ տաղը Կոստանդին Նրզնկացունն է, որովհետեւ նրա մի այլ տարբերակը գտնվում է 1336 թ. Ամիր Փոլինի կողմից գրված ձեռագրում:

Սակայն, մեր կարծիքով Կոստ. Նրզնկացու սույն տաղի վերագրումը Հովհաննէս Թլկուրանցուն որեւէ աւանդական խարդախութեան հետեան չէ: Այստեղ կարող էր զեր խաղաղած լինել Կոստանդինի տաղի և Թլկուրանցու ծանոթագրվող տաղի առաջին տողերի զրեթէ նույնութիւնը՝ «Այսօր եղև պայծառ դարուն» (Նրզնկացի) և «Ահա եղև պայծառ դարուն» (Թլկուրանցի):

Բայց հիմքեր կան նաեւ այլ ենթագրութեան համար: Գոյութեան ունի այս տաղի նույն սկզբնատողով սկսվող մի այլ շատ փոփոխված, մշակման ենթարկված տարբերակը (տե՛ս Կոստանդին Նրզնկացի և յուր քերթվածները, էջ 179 և հտ.): Նրա վերջին տան մեջ հիշվում է «Յակոբ»-ը (Արծկեացին) իբրեւ տաղի երգիչ.

«Ինձ ոգորմի զուր ասացէր,
Երգող բանիս Յակոբ անուն,
Սև դուր յիշիք ի Քրիստոսէ.
Յորժամ դոչէ փողըն բարուն»:

«Դեռ Լըր Կ. Նրզնկացիւ «Այսօր եղև պայծառ դարուն»-ը ինձ անծանօթ էր, — գրում է Պոտուրյանը, — ևս այս Գ օրինակինը (այս տարբերակը -Էմ. Պ.) Յակոբին կը վերագրելի. բայց հետո՞ քաղդատելով Կ. Նրզնկացիւ այդ քերթվածին հետ՝ բոլորովին նույն գտա իմաստներով, իսկ արտաքին ձևով շատ տարբեր. սակից ավելի փոփոխութեան չի կրնար չլրել երգ մը, որ Նրզնկայէն, աշուղներու բերաններէն ճամփորդելով այդ «Երգող Յակոբ» աշուղին բերնէն կընդօրինակվի» (նույն տեղում, էջ 185):

Ընդունելի է Պոտուրյանի կարծիքը, որ այս տաղը Նրզնկացու տաղի՝ բանավոր ճանապարհով՝ երգիչները «Բերաններէն ճամփորդելով» փոփոխման, մշակման ենթարկված տարբերակն է:

Բաժական մեծ տարրերություններ կան նաև «Այսօր եղև պայ-
ծառ դարուն» սկզբնատողով տաղի 1336 թ. ձեռագրում եղած և 1469 թ.
ընդօրինակված՝ Թլիսուրանցու անունը կրող տարրերակաների միջև (այդ
տարրերակները տե՛ս նույն տեղում, 110 և հտ.)։ Երկրորդում որոշ տներ
ու տողեր պահատ են, բայց են թողնված բառեր կամ փոխարինված են
այլ բառերով, կան վերագասափորություններ ու եռհառաջություններ,
որոնք խանգարում չեն ստեղծում և զբնից չէին կարող լինել։ Այդ
տարրերությունները, ինչպես և վերոհիշյալ երրորդ տարրերակի գո-
յությունը ցույց են տալիս, որ «Այսօր եղև պայծառ դարուն» տաղը
շատ տարածված է եղել, երգվել է ու ենթարկվել փոփոխության—մշակ-
ման բանավոր ճանապարհով։ Ուստի և հնարավոր է, որ Թլիսուրանցին
եղել է տաղիս մի այլ երգիչը (տե՛ս սույն աշխատության էջ 31—33) և
1469 թ. ձեռագրում կամ սրտ մայր օրինակում այն ընդօրինակվել է
Թլիսուրանցու բերանից։

Բոլոր պարագաներում կոստանդին երգնկացու տաղի Հովհաննես
Թլիսուրանցուն վերագրվելը 1469 թ., ասում է այն մասին, որ Թլիսու-
րանցին այդ ժամանակ արդեն ճանաչված ու հայտնի տաղերգու-եր-
գիչ էր։

❦

«Ես ձեզ տեսայ սիրով նստած»

Առաջին հրատարակությունը եղել է 1883 թ. «Հայերգ»-ում (էջ
47—48)։ Կ. կոստանյանցը Թլիսուրանցու ժողովածուում հրատարակել
է «Ձեռ. տաղարան 1647 թ.» և «Հայերգի» օրինակների հիման վրա,
ներքևում գնելով այլընթերցումները։ Մենք կոստանյանցի հրատարա-
կությունը վեր ենք ածել ձեռագրին և սրա տարրերությունները զե-
տեղել տողատակ և պայմանական նշանով։

Ձեռագրերում և տպագիր աղբյուրներում (1513 թ. տպ. Տաղա-
րան, «Հայերգ») առաջին տողում կան և՛ զձեզ և՛ զքեզ ձեերը. սակայն
այն աղբյուրներում, որոնք ունեն զձեզ ձեը՝ տեքստում հետագա տո-
ղերում ունեն ունի (տող 5, 6) եղակի ստորոգյալը (որ կարելի է մտա-
ծել, թե եղել է ունիթ), բայց նույն աղբյուրներում 18-րդ տողում դառ-
նում է ջրեզ։ Միայն կոստանյանցի մոտ է, որ հետևողականորեն կան
զձեզ, ունիթ, որ թերևս հրատարակիչը ինքն է ուղղել։ Այնուամենայ-
նիվ հարմար համարեցինք հետևել Կ-ին, ամենուրեք պահպանելով հոգ-
նակի ձևերը։

Աղբյուրներում շատ խառնված են տաղիս 14—16-րդ տողերը. մենք
գերադասեցինք հետևել T (1513 թ. Տաղարան)-ի և մի երկու ձեռագրի
տված ընթերցումներին։

Տող 2—Բոլոր ձեռագրերը, բացի Օ-ից, ունեն արեգակներ: Հնա-
րավոր է, որ Օ ձեռագրում Ախվերդյանն է (որի ձեռագիրն է Օ-ն)
հանդ թտեղծելու համար դարձրել արեգակունք: Այնուամենայնիվ մենք
նույն նպատակով տեքստում գրինք արեգակունք:

Առհասարակ ընդօրինակութուններում տաղը շատ է փոփոխված
և դժվար է վերականգնել բնագիրը:

«Աղեկ պատկեր բոլոր և գեղեցիկ ես»

Կ. Կոստանյանցի հրատարակած «Հովհաննես Թլկուրանցի և յուր
տաղերը» ժողովածուի մեջ չի մտել հավանաբար բանասերին անծանոթ
է եղել տաղը: Առաջին անգամ հրատարակել է Ա. Չոպանյանը՝ «Հայ էջեր»,
1912 թ., էջ 25—26: Այստեղ հրատարակութունը կատարված է Վիեն-
նայի Մխիթարյան մատենադարանի № 343 ձեռագրի՝ և էջմիածնի Մա-
տենադարանի № 1999 (=Հայկական ՍՍԽ Մատենադարանի № 1990)
ձեռագրերի համեմատությամբ: 1924 թ. «Արեգ»-ում (էջ 714—715)
տպագրվում է սույն տաղի մի նոր տարբերակը:

Քանի որ ձեռքի տակ ունեինք Ա. Չոպանյանի օգտագործած երկրորդ
ձեռագիրը, մենք «Հայ էջեր»-ում գրված համեմատական տեքստը վե-
րածեցինք Վիեննայի № 343 ձեռագրի և այլընթերցումներում նշեցինք
(Բ, պայմանական նշանով) այդ ձեռագրի տարբերութունները:

Բացի հրատարակվող համեմատական տեքստի տակ նշված ձեռա-
գրերից, այս տաղի միայն 8 տողը գտնվում է նաև Հայկական ՍՍԽ
Մատենադարանի № 8255 ձեռագրի 98ր էջում. այլընթերցումները նշա-
նակելիս զանց ենք արել այդ ձեռագրի տարբերութունները, որոնք
որևէ նորութուն չէին տալիս:

№ 6159 (=Ո) ձեռագրի գրիչը (°) 20-րդ տողի վերջում ավելացրել
է «Լօ (=լաւ) տաղ է», իսկ 32-րդ տողի վերջում՝ «Լօ (լաւ) ասա-
ցաւ», արտահայտելով իր հիացմունքը տաղի բովանդակության նկատ-
մամբ, թերևս սիրահարված մարդու իր զգացումները:

Սույն տաղը տեքստում Թլկուրանցու անունը չունի և վերնա-
գրերում կրում է «Այլ բանք Յովանիսին», «Տաղ սիրոյ Յովանէսին» և
այլն: Ա. Չոպանյանը գրում է. «Հովհաննես Թլկուրանցիինը պետք է
ըլլայ, որովհետև սույն (Վիեննայի № 343—Էմ. Պ.) ձեռագրին մեջ այս
տաղին կը հաջորդէ «Այլ բանք Յովանէսին» տիտղոսով հայտնապես

¹ Ձեռագրի նկարագրութունը տե՛ս Տաշյան, Յուզգալ, էջ 790—793:
Այս ձեռագրում կան Թլկուրանցու մի շարք տաղերը, մի քանիսը կըրկ-
նակի գրված տարբեր էջերում:

Թուլիութանցիությունը եղող և կոստանյանի հատորին մեջ հրատարակված «Թէ մահն չէր ու կամ մեռնիլ» տաղը («Հայ էջեր», էջ 25):

Չոպանյանի ենթադրությունը հավաստվում է նույն բնույթի նոր փաստերով: Տաղս Թուլութանցու տաղերի շարքում է դանդում 1513 թ. Տաղարանում՝ «Ես ձեզ տեսայ սիրով նըստած» սկզբնատողով սկսվող տաղից հետո և Շերին Յովանիսի ասացեալ է. վասն որ Յովանու զլխատման» խորագրով տաղից առաջ: Այստեղ Թուլութանցու 16 տաղից և ոչ մեկը խորագրում «Թուլութանցի» անունը չունի. նրա այն տաղերը, որոնք Տաղարանում իրար ետևից չեն զրված՝ ունեն «Յովանիսի է ասացեալ» խորագրերը, իսկ մյուսները, որոնք իրար ետևից են զրված՝ ունեն «Այլ բանք Յովանիսի», այդ թվում և սույն տաղը:

Հայկական ՍՍՌ Մատենադարանի ձեռագրերում ևս այն գտնվում է Թուլութանցու՝ տեքստում հեղինակի անունը ունեցող տաղերի շարքում (ԱՆՁ 7715, 9271 ձեռագրերում՝ «Ես ձեզ տեսայ սիրով նըստած» տաղից հետո, «Գենայ բահար...»-ից առաջ, ԱՆՁ 6159, 2398 ձեռագրերում՝ «Ես ձեզ տեսայ...» տաղից հետո, ԱՆՁ 1990 ձեռագրում՝ «Արևնը ման...» տաղից հետո, «Գենայ բահար...» տաղից առաջ և այլն): Ուրեմն՝ «Այլ բանք Յովանիսի» և նման խորագրերում խոսքը չովհաննես Թուլութանցու մասին է:

Եթե նկատի ունենանք նաև, որ գոյություն է ունեցել մեր հեղինակի տաղերի հավաքածու (տե՛ս սույն գրքի էջ 110—111). որ ընդգրկել է և այս տաղը՝ պետք է չտարակուսել, որ այս գեղեցիկ բանաստեղծությունը Թուլութանցուն է:

Տաղս գտնվում է նաև Հայկական ՍՍՌ Մատենադարանի ԱՆՁ 8908 ձեռագրում, որը 19-րդ դ. 11 կեսում զրված մի մեծագիր մատյան-տաղարան է՝ ընդօրինակված այլ և այլ ձեռագրերից: Այստեղ քերթվածը ունի «Այլ բանք Պետրոսի Երիցու» խորագիրը:

«Սինն» ամսագրում (1956 թ., էջ 75—77) տպված է Թուլութանցու տաղերի չափերվածում, իբրև երկրայական:

Տող 32—բոլոր ձեռագրերը տալիս են «աղբը», միայն ո (6159) ձեռագիրը՝ «յաղգը»: Իմաստի թելադրանքով գրեցինք «յաղգը»: Սակայն թերևս հեղինակը «աղգը» գործածած լինի առանց նախորդի նախադրվոր իմաստով, բայց այս վերջին դեպքում չի հասկացվել, այդ պատճառով էլ Բ ձեռագիրն ունի՝ «ծառայ են գրեզ» («ծոյն գրեզ»):

ԺԱ.

«Յանկարծակի մեկ մի տեսայ»

Համեմատական տեքստը հրատարակվում է առաջին անգամ: Եր. Շահադիզը «Պատմական պատկերներ»-ում (1911 թ., Թիֆլիս) նոր նա-

խիջևանի ձեռագրերի մասին խոսելիս, նկարագրում է նաև Մանուկ Մորոզովից ստացած Տաղարանը, հատկապես կանգ առնելով Թլիուրանցու տաղերի վրա: Այստեղ նա բերել է նաև ծանոթագրվող տաղը: Այսպիսով՝ առաջին անգամ հրատարակվել է 1911 թվականին: Անկախ ու առանց ծանոթ լինելու այս տպագրությունը, սույն տաղը 1912 թ. հրատարակել է Ա. Չոպանյանը «Հայ էջեր»-ում՝ «Էջմիածնա ձեռ. 1999»-ից: Շահազիզի Տաղարանը այժմ Հայկական ՍՍՌ Մատենադարանի № 9271 ձեռագրերն է, իսկ Չոպանյանի օգտագործածը՝ № 1990-ը: Այս երկու ձեռագրերն էլ, մեր Մատենադարանում գտնվող երրորդ՝ № 7715 ձեռագրի ընդօրինակության հետ միասին, օգտագործել ենք համեմատական տեքստը պատրաստելիս: Երկու հրատարակություններում էլ կան բնագրերից շեղումներ ու սխալներ, որ մենք, բնականաբար դանց ենք առել ու չենք նշել այլընթեքողումներում:

ԺԲ

«Աչերդ Է քուխ ու պետ»

Առաջին անգամ հրատարակվել է «Մանանայ»-ում, ապա «Հայերդ»-ում, ըստ որում հրատարակությունները կատարված են տարբեր ձեռագրերից: «Մանանայ»-ում ունի ընդամենը 32 տող. բացակայում են 22, 28—29 և 36-րդ տողերը: Տողերի պակասը գալիս է, հավանաբար, հրատարակության հիմք հանդիսացած ձեռագրից, քանի որ նույն 22 և 36-րդ տողերը բացակայում են նաև մեր օգտագործած՝ ՀՍՍՌ Մատենադարանի № 5668 (D) ձեռագրում: Այս ձեռագրի և «Մանանայի» տարբերակները այլընթեքողումներում էլ հաճախ համընկնում են, բայց և ունեն տարբերություններ:

Կ. Կոստանյանցը Թլիուրանցու ժողովածուում հրատարակել է ծանոթագրվող տաղի համեմատական տեքստը՝ կազմելով «Մանանայի» և «Հայերդի» տարբերակների հիման վրա. նոր ձեռագիր ձեռքի տակ չի ունեցել: Նա տաղի ներքևում նշանակել է «Հայերդի» տարբերակի այլընթեքողումները, բայց, ինչպես ցույց տվեց համեմատությունը՝ ոչ բոլորը. չի նշանակել նույնիսկ «Մանանայի» տարբերակի բացակայող տողերը, որ լրացրել է «Հայերդ»-ից:

Ծանոթագրվող տաղը միայն «Հայերդի» օրինակում է, որ խորագրում կրում է Թլիուրանցու անունը՝ «Յովհաննէս Թլիուրանցին ասաց», մնացածները չունեն: № 5623 (= C) ձեռագրում տաղը գտնվում է վերջին երկու թերթերի վրա, գրված է շատ տգեղ ու վատ գրչությամբ, բոլորովին տարբեր ձեռագրի մյուս մասերի գրչությունից, բայց նման իրենից վերև գտնվող տաղի գրչությանը, որ Թլիուրանցու «Աստուա-

ծածին Մարիամ...» սկզբնատողով տալն է՝ նշանակում է՝ այս ձեռագրի վերջին երկու թերթերում արտագրել են սույն բանաստեղծությունները մի ձեռագրից, որ ունեցել է Թլիվուրանցու տաղերի մի խումբ:

Այս հանգամանքները, ինչպես և վերջին տաճ մեջ «Յովանէս» անվան առկայությունը հաստատում են տաղի Թլիվուրանցուն լինելը:

C=Ձ 5623 ձեռագրի մեզ հետաքրքրող մասում շատ բառեր անընթեռնելի են, և ընդհանրապես սխալաշատ մի ձեռագիր է սա. ահնհայտ ու աննշանակ սխալ—այլընթերցումները, աղավաղումները տողատակում չենք նշանակել:

Տող 14-ը ունի 13 վանի, մինչդեռ ամբողջ տաղը հորինված է 11 վանկանի տողերով. մեր ձեռքի տակ եղած աղբյուրների տվյալներով հնարավոր չի լինում ուղղել. թողնում ենք նույնությամբ:

Վերջին տողերից՝

«Սուրբ Կարապետ շատ կու խնդրեմ ըզքեզ՝

Զառօղքս և զլսօղքս ի չարէն փրկես»

Երևում է, որ Թլիվուրանցին այս տաղի հեղինակը և միաժամանակ երգիչն է, երգել է՝ «սուել է», և խնդրում է «զլսօղքս» ի չարէն փրկել: Այդ է ցույց տալիս և «Հայկերից» վերնագիրը՝ «Յովհաննէս Թլիվուրանցին ասաց: Սրանով ևս հաստատվում է Թլիվուրանցու բանաստեղծ-երգող (երգիչ) լինելը:

Ժ.Գ

«Ի՞նչ ևս գարնանային վարդ ու բուրաստան»

Առաջին անգամ հրատարակել է Կ. Կոստանյանցը («Հովհաննէս Թլիվուրանցի և յուր տաղերը», էջ 33—35), 1623 թ. գրված մի ձեռագրից: 1924 թ. «Արեգ»-ում (էջ 659—661) Տաղասերը (ն. Սկինյան) տպագրել է նույն տաղը, որ «վերականգնել» է «ձեռագիր և տպագիր տղերուրների համեմատությամբ և նրանց համաձայն» («Արեգ», 1924, էջ 473): Նման սխալագայում այլընթերցումները խորթեք չեն, մանավանդ, որ Տաղասերը չի նշանակում, թե ինչ ձեռագրեր է օգտագործել:

Կոստանյանցի հրատարակածը ունի ընդամենը 7 տուն, տպագրված են 5-րդ, 7—9-րդ և 12-րդ տները:

Երկու տպագրություններում էլ խորագրերը, հավանաբար, հրատարակիչներին են:

«Արեգ»-ում տաղիս կրկնակը գրված է միայն առաջին տան 5-րդ տողում և մյուսներում չի կրկնված. հայտնի չէ, թե ձեռագրի հիման վրա, թե՞ հրատարակողը այն կրկնակ չի համարել ու դուրս է թողել:

(այդպես կարող էր մտածել, քանի որ առաջին տան մեջ կրկնակը հանդես է գալիս իրրե 5-րդ տող, երկրորդ, երրորդ, չորրորդ և հինգերորդ տներում՝ իրրե վեցերորդ, և սպա նորից իրրե 5-րդ տող, վերջին վեց տողից կազմված տունը չունի կրկնակ): Կրկնակի այլընթերցումները նշել ենք միայն մեկ անգամ:

Մեր օգտագործած Շ (=Ձ 7709) ձևագրում ծանոթագրվող տաղը թերի է՝ ձևագրից թերթեր թափված լինելու պատճառով. ձևագրի վերջանում է սույն տաղի 7-րդ տողի առաջին բառի շր տառերով:

Վիեննայի Մխթիարյան մատենադարանի Ձ 344 ձևագիրը ունի տաղիս մի օրինակը հետեյալ խորագրով (ըստ Տաշյանի Յուզյակի). «Երգ թլկուրանցույ ասացեալ վասն սիրոյ և ուրախութեան մարդկան» (Տաշյան, Յուզյակ, էջ 794):

Տպագրված է նաև «Հայրենիք», 1935, հունիս, էջ 34 և «Սիրուն», 1955, էջ 129—132:

ԺԴ

«Գեներալ բահա՛ր, այլ լ՛ի բահա՛ր»

Առաջին անգամ տպագրվել է 1876 թ. Գ. Սրվանձաթյանի կողմից «Մանանայ»-ում (էջ 269—272):

Կ. Կոստանյանցը Թլկուրանցու ժողովածուում հրատարակել է «Մանանայի» և 1647 թ. գրված մի ձևագրի օրինակի հիման վրա պատրաստած տեքստը («Հովհ. Թլկուրանցին և յուր տաղերը», էջ 25—28): Այս տեքստից մենք հանել ենք այն ձևերը, որ հրատարակիչը ներմուծել է «Մանանայ»-ից, տեղը դնելով ձևագրի տված այլընթերցումները, որ հրատարակիչը նշանակել է տաղի ներքևում, այդպիսով ստանալով 1647 թ. գրված ձևագրի տեքստը, որի տարբերությունները և մեզ մոտ նշանակված են Կ պայմանական նշանով:

Մեր ձևքի տակ եղած աղբյուրները բաժանվում են երկու խմբի՝ ԱՁ 5668 (=D), 3751 (=O) ձևագրերի և «Մանանայ»-ի ու Կոստանյանցի հրատարակած 1647 թ. ձևագրի (=K) օրինակների խումբ, և ԱՁ 9271 (=A), 7715 (=B), 1990 (=F), ձևագրերի օրինակների խումբ:

Առաջին խմբի DO ձևագրերը և Կոստանյանցի 1647 թ. K ձևագիրը ունեն 88 տող, իսկ M-ն՝ 76 տող, պակաս է երեք տուն: Այլընթերցումներով համընկնում են D և M, O և K:

Երկրորդ խմբի A ձևագիրը ունի 72 տող, B-ն, որի այս տաղը պարունակող 11-րդ թերթի ներքևի անկյունը պատռված է, ունի 71

տող, խսկ Բ-բ՝ նույնպես թերի է և ունի ընդամենը 44 տող: Այս երկ-
րորդ խումբը մի նոր խմբագրութիւնն է, ուր տողերն ու տները վերա-
զաստփոխւած են, այլև զգալիորեն փոփոխւած. այսպէս, օրինակ, 15—
16-րդ տողերը առաջին խմբում այսպէս են (առանց այլընթերցում-
ների).

Այդ քո մատուներն է լուսեղէն,
Այլ արեղակն լուս չի տար:

Նույնը երկրորդ խմբում՝

Հանց լուսեղեն մատներ ունիս
Արեղական պէս լույս կու տայ:

26-րդ տողում ABF ունեն՝

Դու ի մէջն նախշ ու նիգար

փոխանակ՝

Ծըպերդ ամէն մարդարտաշար:

Երկրորդ խմբի ձեռագրերում վերջին տան առաջին տողից, ինչ-
ինչ պատճառներով, հանված է հեղինակի անունը և

Թուրկուրանցին զձեզ կաղաչէ

տողը դարձված

Զձեզ աղաչեմ ով իմ եղբայրք:

Համեմատական տեքստը կազմելիս հիմնականում հենվել ենք
առաջին խմբի աղբյուրների վրա, նկատի ունենալով և երկրորդ խմբի
ձեռագրերի տվյալները. առանձին դեպքերում դրել ենք երկրորդ խմբի
աղբյուրների տվյալները. երբ դրանք բնագրային են թվացել:

ԺԵ

«Աստուած անսկիզբն և անսահման»

1941 թ. Հայկական ՍՍԻ Մատենագարանի «Գիտական նյութերի
թողովածու»-ի № 1-ում (էջ 178—181), Աս. Մնացականյանը տպագրել է
այս տաղի № 3498 (Ո) ձեռագրի տարբերակը առանձին և 1513 թ. տպա-
դիր Տաղարանի տարբերակը առանձին՝ վերջինիս տակ դնելով № 1990
ձեռագրում եղած հատվածի այլընթերցումները: Աս. Մնացականյանը
համեմատական տեքստ չի կազմել, ռոտֆհետե միանգամայն դժվար է
ծանոթությունների միջոցով առաջ համեմատական տարբերությունների

խակահան պատկերը», — գրում է նա (նույն տեղում, էջ 179): Մնացա-
կանյանը տաղը հրատարակել է քառասողերով, միաժամանակ նկատելով,
որ առաջին տարբերակի ռիթմի քանի տներում զգացվում է որոշ տողերի
պակաս և տների վերակազմում», իսկ երկրորդում՝ «բանաստեղծու-
թյան տները խառնված և տեղափոխված են»: Նրա այս դիտողություն-
ները ճիշտ են, բայց նա հրատարակել է տաղը առանց վերականգնելու
տների ու տողերի դասավորությունը: Տաղիս երկու տարբերակների հի-
ման վրա հնարավոր է լինում վերադասավորել տողերը և հիմնակա-
նում վերականգնել բնագրային դասավորությունը:

Աղբյուրներում քառասողերի բանասկզբի առաջին տառի կարմիր
լինելուց զդացվում է, որ տաղը պատկերացվել է քառասող տներով.
իսկապես Պ ձեռագրում այն ունի 104 տող = 26 տուն, իսկ Դ-ում, 72
տող = 18 տուն, սակայն Պ-ում բաց են թողնված 17—18 տողերը (որ
ունի Դ-ն), որով դառնում է 106 տող, որ քառասող տների չի բաժան-
վում. այդպես էլ՝ Դ-ում բաց են թողնված 43—44 տողերը (որ ունի Պ-ն).
որով ստացվում է 74 տող և տների չի բաժանվում: Կարելի է կարծել,
որ տաղը քառասող տներով հորինված չի եղել. սակայն միամտամանակ
հնարավոր է, որ բաց մնացած լինեն ևս 2 (կամ՝ 6, 10 և այլն) տողեր
(ամենայն հավանականությամբ 70-րդ տողից հետո), այդ դեպքում
հնարավոր կլինեն բաժանել տները:

1513 թ. տպագրի Տաղարանի (Դ) տարբերակը ունի ընդամենը 72
տող, հետևյալ դասավորությամբ (մեր կողմից դասավորված տողերի
համեմատությամբ)՝ 1—28, 33—42, 29—32, 49—74, 45—48: Ա՛ 1990
(Բ) ձեռագրում շատ ավելի պակասավոր է. ունի 40 տող, հիմնականում
համընկնում է Դ-ի հետ, չունի վերջինիս 37—40, 51—74 (մեր կազ-
մած տեքստի տողերի համարակալմամբ) տողերը: Ունի այս դասավոր-
ությունը. 1—28, 33—36, 41—42, 29—32, 49—50: Ա՛ 3498 (Պ) ձե-
ռագրում տաղը ունի 104 տող, հետևյալ դասավորությամբ. 1—8, 31—32,
13—14, 11—12, 9—10, 15—16, 19—30, 33—70, 75—110: Այս ձեռագրի
այն մասում, ուր տեղավորված է տաղը, խոնավությունից էջերը կտած
են եղել իրար և այժմ դժվար ընթեռնելի է դարձել: Աս. Մնացական-
յանը տաղը հրատարակելիս չի կարողացել կարգալ մի շարք բառեր և
ենթադրաբար է գրել ու տպել շղատառով. այդ բոլոր բառերը ընթերց-
վում են և ճշտվում. այսպես՝ 49-րդ տողում նա դնում է ծառայ,
այնինչ ձեռագրում պարզ ընթերցվում է ծառոց, 56-րդ տողում միսնի
փխ՝ հասսնի և այլն: Այս տպագրության մեջ երկու տարբերակներում
էլ կան նաև հրատարակողի կողմից թեականով չդրված ոչ ճիշտ վեր-
արտագրություններ:

Մենք այն կարծիքին չենք, որ ձեռքի առկ ունեցած աղբյուր-
ներով հնարավոր է պատրաստել համեմատական-քննական տեքստ,

որը առավել մոտ լինի Թլիսուրանցու գրածին. նման տեքստ պատ-
րաստելու համար եղած աղբյուրները անբավարար են:

Բայի մեր Մատենադարանի ձեռագրերից ու 1513 թ. Տաղարանից,
Ժանոթագրվող տաղը կա նաև Վիեննայի Մատենադարանի № 343 ձեռա-
գրում՝ «Տաղ գարնան» խորագրով, սկզբ. «Աստուած անըսկիդր և ան-
սահման, Անտանելի և անսահման, Զգարուն արար հանց պատուական»
(տե՛ս Տաշյան, Յուզյակ, էջ 793), և № 344 ձեռագրում՝ «Տաղ գարնան»
խորագրով, սկզբ. «Աստուած անըսկիդրն և անսահման, Անտանելի և
անթարգման» (նույն տեղում, էջ 796): Այս օրինակների միջոցով
թերևս հնարավոր լինե՞ր պատրաստել ավելի անաղարտ տեքստ:

Մ (և F)-ում բացակայում են տաղի վերջին 32 տողերը, այդ
թվում այն տողերը, որտեղ տրվում է հեղինակի անունը: Այս է պատ-
ճառը, որ բանասերները այն Թլիսուրանցունը չեն համարել. նույնիսկ
Գ. Լևոնյանը, որ տարբերում է բանաստեղծ Հովհաննես Թլիսուրանցուն
կաթողիկոս Հովհաննես Թլիսուրանցուց, խոսելով Տաղարանի բովանդա-
կության մասին, այն դնում է «մի շարք այլ տաղեր»-ի շարքում
(Գ. Լևոնյան, Հայ գիրքը և տպագրության արվեստը, Երևան, 1946,
էջ 49):

Այս տարբերակում տողերի եռասու՛թյունն ու պահանները
ցույց են տալիս, որ տաղը երկար ժամանակ «կենցաղավարել» է մին-
չև տպագրվելը՝ 1513 թվականը: Ուստի անհիմն է Վ. Զարգարյանի
կարծիքը, թե Հովհաննես Թլիսուրանցին ինքը իր գրած բանաստեղծու-
թյունները ի մի է հավաքել և անձամբ տպագրել տվել իր բարեկամ
Հակոբին (տե՛ս «Հայ գիրքը և տպագրության արվեստը», էջ 54): Եթե
այդ ճիշտ լինե՞ր, ապա տաղը պակասավոր ու խաթարված և առանց հե-
ղինակի անունը կրող տողերի չէ՞ր լինի, ինչպես է Տաղարանում: Ընդ-
հակառակը՝ տաղիս այս տեսքով առկայությունը Տաղարանում ցույց է
տալիս, որ այն գրված է շատ ավելի վաղ, քան 1513 թվականը մի
կողմից, և մյուս կողմից՝ տպագրվել է ոչ հեղինակի կենդանության
օրոք, հակառակ Լեոյի կարծիքի, որն ասում է, թե Թլիսուրանցին «հան-
դիսանում է առաջին հայ հեղինակը, որի գրվածքները տպագրվում
էին նրա կենդանության ժամանակ» (Լեո, Հայկական տպագրություն,
Թիֆլիս, 1904, էջ 22):

ԺԶ

«Է՛ մահ, քանի զքեզ յիշեմ»

Միջնադարյան ձեռագրերում ամենից շատ տարածված տաղերից
մեկն է. մեղ է հասել երեք տասնյակի հասնող ընդօրինակություն-
ներով:

Առաջին անգամ հրատարակվել է «Բաղմավեպ»-ում (1959 թ., էջ 375): Երկրորդ հրատարակությունը կատարել է Ս. Վ. Տեկանցը «Հայերգ»-ում (էջ 135—137): Կ. Կոստանյանցը Թլկուրանցու ժողովածուում տաղի տեքստը հրատարակել է «Զեռ». Տաղարան 1647 թ., «Բաղմավեպի» և «Հայերգ»-ի օբինակների հիման վրա: Տաղի ներքևում զբոված են տարբերությունները, որոնք, ինչպես ցույց տվեց համեմատությունը՝ խիստ թերի են, երբեմն ոչ ճիշտ և նշված են պատահական ընտրությունը:

Կոստանյանցի հրատարակությունը մենք վերածել ենք ձեռագրի (ներանից հանելով «Բաղմավեպի» և «Հայերգի» բնագործնակություններից տեքստում մուծվածները) և տողատակի ալլընթերցումների բաժնում և պայմանական նշանով ներկայացրել իրրե 1647 թ. ձեռագրի տարբերություններ:

Հ. Ղևոնդ վ. Հովնանյանը «Միջնադարյան ազգային տաղաչափություն» (Վիեննա, 1911) զբոսնում, խոսելով Հովհաննես Թլկուրանցու մասին, մեջ է բերում «Տաղ քաջին Լիսլարաի»-ի հետ միասին այս տաղը ևս՝ «Խրատական կոչվածներեն, որ ամենայն հանգամանոք յուր (Հովհ. Թլկուրանցու—ԼՎ. Պ.) ընտրելագույն չափաբերական զբովածոց մին կրնա համարվի» (նշվ. աշխ., էջ 31): Տաղի տեքստը կազմել է 4 ձեռագրի հիման վրա՝ Վիեննայի մատենադարանի № 46՝ համեմալ այլ երեք օբինակաց հետ» (նոր համարը 263, տե՛ս Տաշյան, Յուզակ, էջ 677):

Հովնանյանի հրատարակության տարբերությունները ալլընթերցումների բաժնում ներկայացված են և պայմանական նշանով: Հասկանալի է, որ դրանք 4 ձեռագրի չեն, այլ նրանց աված ընթերցվածների մի մասն են (օգտագործված ձեռագրերի ընթերցվածները Հովնանյանը չի նշանակել):

Բացի տեքստը պատրաստելիս մեր օգտագործած ձեռագրերից, Հայկական ՄՍՌ Մատենադարանում կան մի քանի ձեռագրեր ևս, որ պարունակում են ծանոթագրվող տաղը: Դրանցից № 7708-ը ունի ընդամենը 16 տող (էջ 46ա—46բ), 18-րդ դարի ձեռագիր է: № 3228 ձեռագիրը 19-րդ դարի է. չունի տաղիս վերջին տունը (էջ 13ա—13բ): № 9362 ձեռագիրը սխալաշատ զբոսնում է, զժվարընթեռնելի, չունի արժեքավոր ընթերցումներ (էջ 41ա—42ա): № 9536-ը ունի միայն առաջին 4 տունը՝ 16 տող, ինչպես № 7708 ձեռագրում, զարձալ 19-րդ դարի ձեռագիր է: № 7508 դանձարանը բացի մեր օգտագործած ընդօրինակությունից, 379ր էջում ունի այս տաղի առաջին տունը: № 8710 զբոսնում 157ր—159ա էջերում պահպանել է «Է՛ մահ...»-ի առաջին երկու տունը՝ միացած «Ձայս ինչ ի խոր խոցեցայ» սկզբնատողով մահերի հետ:

№ 2483 ձեռագրում (էջ 283բ—284բ) տաղիս առանձին տներ միասին չուղևել են նույն «Ջայս ինչ ի խոր խոցեցայ» մահերդի և այլ հորինվածքների առանձին տների հետ, և ստեղծվել է նոր ողբ: №№ 8710 և 2483 ձեռագրերում եղած այդ ողբերը հրատարակել է Աս. Մնացականյանը «Միջնագարյան ժողովրդական երգեր» ժողովածուի ծանոթագրությունների մեջ (էջ 599—602): Տաղին հանդիպում ենք նաև Մաշտոցների մեջ՝ նույնպիսի փոփոխությունների հնթարկված, իբրև թաղման ծեսի ժամանակ ասվող մահերդ:

Այս ձեռագրերը նոր, կարևոր բնթերցումներ ու տարբերություններ չեն տալիս, այդ պատճառով էլ չենք օգտագործում, մանավանդ չծանրարեւոնելու համար առանց այն էլ բնդարձակ այլ բնթերցումների բաժինը:

Չենք օգտագործել նաև № 2482 (էջ 121ա) և № 9597 (էջ 255ա—256բ) ձեռագրերում եղած օրինակները՝ նույն պատճառով:

«Հայերգ»-ում տողատումը կատարված է ոչ ճիշտ. տողերը կիսված են ոչ ըստ հանգերի, ոչ էլ ըստ վանկերի քանակի, այլ պատահականորեն. օրինակ՝ 13—14-րդ տողերը տողատված են այսպես.

Ձինչ շահ իմաստութեանն քան դողէտ
կղքատ մեռայ ես:

Հ. Ղևոնդ վ. Հովնանյանի ուսումնասիրության մեջ (նախօրոք տպված «Հանդես ամսօրյա»-ի 1896 թ. համարներում) տաղը ներկայացված է 15 վանկանի տողերով և տողատումը կատարված է ըստ հանգերի, բոլոր տողերը վերջանում են միահանգ:

Սույն տաղը Թլիուրանցու ստեղծագործության մեջ հայրենի չափով զրված քերթվածներից մեկն է: Մենք գերադասեցինք հրատարակել 7—8 վանկանի տողերով:

ԺԷ

«Քանի դատիս ի հետ մեղաց»

Առաջին անգամ տպագրված է Սրվանձտյանի «Մանանայ»-ում (էջ 266—267): Այստեղից արտատպել է Կ. Կոստանյանցը «Հովհաննես Թլիուրանցին և յուր տաղերը» ժողովածուում (էջ 44—45), «Ի վերայ մահուան» վերնագրով, որտեղից էլ մտել է այլ հրատարակությունների մեջ:

Համեմատական տեքստը կազմելիս օգտագործել ենք Հայկական ՍՍՌ Մատենադարանի ձեռագրերը և «Մանանայ»-ի տարբերակը:

Տող 2. Միայն Մ (=«Մանանայ»)–ն ունի «կատաղած», որ մենք
պահել ենք համեմատական տեքստում, իսկ մյուսները՝ «կատարած».
չենք կարող ասել «կատաղած» ընթերցումը ձեռագրային է, թե
Սրվանձտյանն է «կատարած» փոխել «կատաղած»։ համեմատյան դեպս
«կատաղած» հասկանալի է։ Թերևս եղած լինի «արարած»։

Տող 4–ից հետո C (=Ձ 5623) ձեռագիրը ունի հետևյալ տողերը.

Գիտեմ չլսես խրատ դրոց.
Մեղաւորաց հուրն է վառած,
Կայ արդարոց արքայութիւն,
Փառք և պատիւ, պսակ փառաց:
Ինչպես զընեն պատճառ մահու.
Զայն քաջ գիտեմ, որ կա պահած:

Սրա առաջին երկու տողը համապատասխանում է տաղի 7–րդ և 8–րդ
տողերին:

Տող 12. Թեև նախադասութեան ենթական պահանջում է, որ լինի
«հոգուն է», բայց բոլոր ձեռագրերը տալիս են հոգնակի ձևով («հոգուն
են»)։ միայն «Մանանան» ունի «հոգուն է նա», որ կամ հրատարա-
կիչն է ուղղել և կամ զրիչը՝ «են» զարձնելով «է նա»։ Տեքստում վեր-
ջին ձևը դնելիս մեկ վանկ կավելանար, քանի որ հաջորդ բառը՝ «պառ-
կած» երեք վանկանի է, և անպայման հեղինակի զրչի տակից զուրս
եկած:

Տող 13—20. C ձեռագրում IV (տողեր 13—16) և V (տողեր 17—
20) տների տեղերը փոխված են:

Տողեր 21—32–ի փոխարեն C ձեռագիրն ունի.

Շատ մի մանկաիք մութւղալի
Կամ թէ լինէր մութուքն եկած,
Տեսայ զայն ճոխ պատկերքընին,
Որ էր ի հոգըն շաղաղած:
Շատ մանկտիք, շատ պարոնայք
Մութուքն յերեսն էր յաւրինած,
Հայաւն ամէն ոսկի թելով,
Քան զարեղակըն բոլորած:

Տես որ մեռան յանկարծակի,
Յանտաշ փայտի փոյտըն զրած,
Անաբղ զարձան ամենեքեան
Եվ յամենի աչաց ելան:

Դեռ այտ յետին համարըն չէ,
Յետին համարն է կատարած՝
Երբ խոնարհին երկինք ւ՝ երկիր,
Քրիստոս նստի յաթոս փառաց,

Արդարոցքն տայ պսակ
Փառք և պատիւ զանաղանած,
Մեղաւորացն չարչարանք
Եվ տարտարոս դուրն ողնեռած:

Շ ձեռագրի այս, ինչպէս վերորերյալ հավելում-փոփոխությունը համեմարար ձեռագրի զըջի կամ մի ուրիշի ձեռքով է կատարված:

Ծանոթագրվող տաղը հրատարակված է նաև «Սին» ամսագրում (1955 թ., էջ 191): Այստեղ տպագրված է սրա մի երկրորդ փոփոխակը ևս «նկատի ունենալով անոր պարունակած բաղմամբիվ և ուշագրավ տարբերությունները»: Այդ փոփոխակը նույնությամբ բերում ենք ներքևում:

Քանի դատիս ի հետ մեղաց,
Է՛ տնդդամ մարդ կատարած,
Ջանչափ չարիքդ որ զործեցիր,
Շերիք արայ, դարձ ի մեղաց:

Տես ու լսէ խրատու զրոց,
Մեղաւորացն ի՛նչ կա պահած,
Արդարոցն արքայութիւն,
Փառք ու պատիւ յորդախաղաց:

Քեր ու ձրդէ զահն ի մըտիդ,
Դու էլ դիտես ի՛նչ կա պահած,
Յաղամայ մինչև այսօր,
Շունչ կենդանի դոք չէ թողած:

Էտ որ ունէր բերդ ու քաղաք,
Դարպաս ունէր ոսկով ծեփած,
Նայ մընացեր ամէն թերմաշ,
Ինքն է իջէր դուր մի փորած:

Էտ որ հեծներ ձի բարձրավիդ,
Ու թուր ածէր ամէն զիմաց,
Յետոյ եղև խիստ փոշիման,
Յերկու փետի մէջ պառիկած:

Էտ որ խմէր զանուշ գինին,
Ձինքն բըտէր քան զխող ուռած,
Նա եղև խիստ ատելի,
Ձինչ անպիտան գէշ մի ձրդած:

Շատ մի կտրիճ մուրայղալի,
Կամ թէ լինէր մորուքն էկած,
Տեսայ գէն գեղեցիկ սուրաթն,
Ի հետ հողուն է շաղըղած:

Շատ աղջիկներ դեղեցկաժամ,
Ուրենց վարսերն օրինամ,
Հագնին հանդերձ սսկի թելով,
Զինչ զարեգակն բոլորս՝

Տես թ' ինչ եղած յանկարծակի,
Անտաշ ա' անկողի վախտ մի ձրղամ,
Ուրենց մահուն օրն ատելի,
Ուրենքն ամէն սրտի սիրամ:

Դեռ այս յետին համարն չի,
Յետին համարն է կատարամ,
Յորժամ ծաղի խաչն ի յերկնից,
Նստի Քրիստոս յաթոս փառաց:

Արդարոցն տայ պսակ,
Որ ճըգնեցան կաղին ի լաց
Մեղաւորաց զհուր անշէջ,
Ըրտարաւորոս գուրն որդանց:

Խե Յովանէս Թլղուրանցի,
Զհոգոյ մըտաց աչերդ բաց,
Ուղիղ սրտով խոստովանիւր,
Ի' ապաշխարէ և կաց ի կաց:

(«Սիրոն» ամսագիր. 1955 թ., էջ 191, քաղված Երուսաղեմի Մատենադարանի № 1900 ձեռագրից: Նույնը տե՛ս նաև «Սիրոն», 1952 թ., էջ 268):

ԺԸ

«Թե քսկի չըկայ սուրբ վարդապետ»

Մահվան տաղերից մեկն է, բովանդակությամբ նման «Քանի դատիս ի հետ մեղաց» տաղին և առնչվում է լե՛ս մահ, քանի գրեց յիշեմ»-ին:

Հրատարակվել է Երուսաղեմի № 1900 ձեռագրից «Սիրոն» ամսագրում (1955 թ., էջ 275—276), որտեղից և արատապում ենք:

ԺԹ

«Բեզ հոգևոր խրատ մի տամ»

Առաջին տպագրությունը եղել է «Կոռնել հայոց աշխարհին» հանդեսում 1893 թ. (էջ 66—67): Երկրորդ անգամ, այլ ձեռագրից, հրատա-

¹ «Կոռնել»-ում հրատարակված բնագործնակության մասին՝ այն խմբագրությանը ուղարկող Տ. Ս. Զիմիշկյանը հաղորդում է, թե քաղված է «չորս հարյուր տարվա» հնության մի ձեռագրից, «որի մեջ կան մինչև երկու հարյուրից ավելի աշխարհաբառ և դրաբառ տաղեր»:

րակել է Տիկանցը «Հայերգ»-ում: Կ. Կոստանյանցը Թլիուրանցու ժողովածուում հրատարակել է սրա մի այլ տարբերակը 1695 թ. դրված տաղարանից ներքևում գնելով «Հայերգի» օրինակի տարբերությունները: Կոստանյանցի օգտագործած ձեռագիրը այժմ մեր Մատենադարանի № 7717 (մեր նշանակմամբ՝ Կ) զբաղված է:

Ծանոթագրվող տաղը, ինչպես ցույց են տալիս մեր օգտագործած տարբերակները, բավական «հենցաղավաղել» է, միջնադարում շատ «ասված» տաղերից մեկն է եղել. այդ պատճառով որոշ տարբերակներում տողերը խառնված, ետևառաջ են, ավելացված կամ դուրս թողնված: Այսպես՝ մեր ձեռքի տակ եղած ձեռագրերից 1513 թ. Տաղարանը (սա մենք համարում ենք ձեռագրական արժեք ունեցող աղբյուր, = T), № 8968 (= Y) և № 3081 (= X₁՝ ձեռագրերը ունեն 40 տող, № 9271 (= A՝ ձեռագիրը ունի 38 տող, № 7717 (= Կ) և «Կոռնի» (= Ձ)-ը՝ 44 տող, № 2079 (= X₂), № 3751 (= O), № 9597 (= R) ձեռագրերը և «Հայերգը» (= H) ունեն 52, բայց իրարից տարբեր և այլ դասավորությամբ, տողեր:

Մեր ներկայացրած տեքստը կազմել ենք ըստ առաջին երեք՝ T, Y և X₁ աղբյուրների՝ ընդամենը, 40 տող պահպանելով սրանց ունեցած հաջորդականությունը:

Տողերի ետևառաջությունները, ավելացումներն ու պակասները կամ բաց թողնումները սկսվում են 16-րդ տողից հետո:

18-րդ տողից հետո A, Կ ձեռագրերը և Ձ-ն ունեն.

Պեղծն (Կ Պեղծ և Պիղծ) ու մարմինը (Կ մարմինն) սերմանէ,

Զաղբն (Կ Զաղթն) ու զչարիքն աւելցնէ (Կ շատացնէ):

20-րդ տողից հետո.

Դա հանց զիանայ (Կ՝ զիտէ) թէ իւր (Ձ զիւր) կիսն է,

եկեր (Կ եկեալ) բերանն (Կ զբերանն) կու սրբէ:

Օ ձեռագիրը չունի 16-րդ տողը, որից հետո հետևյալ պատկերն է ներկայացնում.

ԶՅովհաննէս մեծ կարապետն

Թողն ու զինին զլխատել է.

Գինին ի հետ ցրհեղեղին,

Հայլ չարիքն ով ուստմել կարէ:

Ըմբէ զինին արջի հացին,

Երկու դաւաթն բաւական է.

Եթէ ըմպես քան զչափըն,

Հոգոյդ մարտոյդ վընասակ սը է:

Լճագուշ լերուք արեկցութեան,
Որպէս առաքեալն գրէ.
Պողոս դրեաց առ աշակերտսն,
Թէ արեկցութիւն շատ չէնէ:

Շատ որ խմէ գեշ հեծկլտայ,
Դեմքն ամեն կու ծռմուկէ.
Զաչերն ամէ վախժարի (?)
Զով կու տեսնու հետ կը վազէ:

Բարձր պատերն ի վեր հանէ,
Յարջե աչիչ դարձուցանէ.
Անկից ի վայր զխիվարէ,
Ի յարեուն շուտ մի հանէ:

Ով կու ասէ զգինին հալալ,
Զէտ շուն ի տէրն կու հաչէ.
Զայն տա ամել արեկցողին,
Թող թշնամոյն դայն պարզիէ:

Որ կու փնջայ գետ դարջ կատգած,
Զկշտանալու չափն չգիտէ.
Պիղծ բղմարմինն սերմանէ,
Զադրն ու չարիքն շատցունէ:

Փսիւէ գերեան ի վրան զընէ.
Շունն գայ գրերանն լիղէ.
Նա հանց գիտէ, թէ իւր կինն է.
Մեկայն ձեռքն պաշկուզ րնէ:

Ապա՝ վերջին քառասուղը, որ նույնն է ըստ ձեռագրերում (այս-
տեղ, ինչպէս և ներքեւում չենք բերում):

X₂ ձեռագրում 28-րդ տողից հետո կա հետեւյալը.

Խիտտ դարչելի է արեկցութիւն,
Աւետարանին հրամայէ.
Գինին երեք գջուր հեղեղին,
Զայլ չարիքն ով պատմել կարէ:

Իսկ 32-րդ տողից հետո՝

ԼճՅովհաննէս մեծ կարտապետն
Բողն ու գինին զխտաւել է.
Գինին մարմնոյն է օղնական,
Մեղօք հոգոյն չար կու ամէ:

Քան զպարարտ երկիր փշով,
Միտքն հազար խորհուրդ կառնէ,
Զախտն ու զչարիքն յորդորէ,
Թող թէ հոգոյն քանի չար է:

Ով զգինին սրտով սիրէ,
Նայ յիրաւի որ պոռնիկ է,
Զի զինին յետև հացին
Երկուս լ'երեք լ'այլն անշահ է:

Այստեղ հետաքրքիր է, որ «Թող թէ հոգոյն քանի չար է» առջը կրկնվում է, նույնն է 12-րդ տողի հետ նաև հենց նույն ձևադրում: Սա ցույց է տալիս, որ տաղիս այս մասերը եկամուտ են և թվումբանցու ձևերով չեն գրված:

Ի և R-ը 16-րդ տողից հետո ունեն.

Սուրբ Յովհաննէս մեծ կարապետ (R չիք սուրբ, կարապետն)
Բողն ու զինին զլիառել է. (R զլիառել է)
Գինին ի քուր քրհեղեղին,
Զայլ չարիքն ով պատմել կարէ:

Քան զգինին յետոյ հացին, (R Քանզի զինին)
Երկու երեքն այլն անշահ է,
Ոչ մարմնոյն օգտակար, (R եւ ոչ)
Զանմեղ հոգին կորուսանէ:

Զդոյշ լերուք արեցութեան (R Բոգոյշ)
Աւետարանն հրամայէ.
Պօղոս զրեաց աս մեզ խրատ՝
Արեցութիւն շատ զէն է:

Գանալ ճամբուն լայնքն քայլէ. (R Ընդ լայն ճանփուն լանքն...)
Կէշ խէծկրտայ և ծռկշտէ. (R հեծկտայ)
Զաչերն ամէ զէտ վախկտի, (R Զաչեր, վախկտի)
Ով կու տեսնու. հետ կու վազէ:

Բարձր պատեր ի վեր հանէ. (R պատերն)
Զառջև զկանանչ դաշտ ցուցանէ (R Զառջևն կանանչ)
Յանկից ի վայր զլիւիվարէ,
Եւ յարեուն դատարկ հանէ: (R զերկ չափս այն է փխ
դատարկ հանէ)

Ով կու տա զինին հալալ (R զգինին)
Զէտ շուն ի տէրն կու հաջէ. (R իրրե զշուն նու կու հաչէ)
Զայն տայ արեցողին, (R տայ ամել)
Թող թշնամույ դայն պարզէ: (R թշնամույն)

Ու փրճնչայ դերդ առջ կատարած, (Ք Ու Կու բնչայ)
 Կշտանալու չափ չի դիտէ, (Ք չափն)
 Պիղծ դմարմինն սերմանէ,
 Զալիղծ ու զշարիքն շատցնէ: (Ք Զաղը փխ Զալիղծ)
 Փսխէ գերեան վերայ դընէ,
 Շուռնն զըրբանն դայ լիզէ: (Ք Կու փխ դայ)
 Նա գայն դիտէ թէ իւր կինն է, (Ք հանց փխ գայն)
 Իկեր բերանն կու սրբէ: (Ք Եկեր զըրբանն)

Սրան ևս հաջորդում է բոլոր ձեռագրերի համար ընդհանուր վերջին այն քառատողը, որտեղ հիշվում է հեղինակի անունը:

Այս տողերի մի մասը սկզբնական բնագրում չպետք է եղած լինեն: Այդ հաստատվում է նրանով, որ որոշ տներ բովանդակությամբ չեն բռնում նախորդ տներին. օրինակ՝ Ի-ում Քիսիախուռն է մաղասկաթ՝ տողով սկսվող տանը հաջորդում է Վուրը Յովհաննէս մեծ Կաբապետ՝ տողով սկսվող տունը, որ բովանդակությամբ նրան չի բռնում, այնինչ այդ տան շարունակություն է մեկ հետ փրճնչայ քան զգայ վաղան՝ տողով սկսվող տունը: Այս նշանակում է, որ այդ երկու տների մեջ հետագայում, ուրիշի ձեռքով ավելացված են նոր տներ ու տղեր. միաժամանակ և վերականգնված է տղերի դասավորությունը ու խառնված: Այս նկատառումներով է, որ սույն ծանոթագրության մեջ բերված՝ տաղի տեքստի համեմատությամբ ավելի տներն ու տղերը չենք մտցնում բնագրի մեջ: Բավարարվում ենք միայն այստեղ բերվածներից համապատասխան տղերի այլընթերցումները բուն տեքստի տողատակում նշանակելով, առանց ցույց տալու տղերի դիրքը այդ (Օ, x₂, Ի) ձեռագրերում: Ա ձեռագրի պակաս տղերի մասին նշված է տեքստի տողատակում:

Ծանոթացրվող տաղի՝ ձեռագրերի տված խորագրերը բոլորը տարբեր են և ոչ հեղինակինը: Ո՛չ խորագրերում և ո՛չ էլ տեքստում չի նշված հեղինակի «Թլիուրանցի» մականունը. բայց տաղը հաստատապես նրանն է: Այդ հաստատվում է նրա՝ ձեռագրերում Թլիուրանցու տաղերի շարքում լինելով ապա՝ x₂ ձեռագրում, որտեղ ունի «Նուրի Յովանիսի վասն զինարքուաց» խորագիրը, այն գտնվում է «Ես Յովհաննէս նուաստ ողի» սկզբնատողով Արարածոց մեկնությունից հետո, որը ունի Թլիուրանցու անունով հիշատակարան, այսինքն՝ ձեռագրում տաղի խորագրի «Նորին»-ի տակ պետք է հասկանալ չովհաննէս Թլիուրանցուն:

Հարկեցողության դեմ ուղղված այս տաղի բովանդակությունը համեմատելի է միջնադարյան քարոզներից մեկի հետևյալ հատվածի հետ:

«...Այլ երբ արբենա [ահն] ի սրտէն դնա, մօթն յերեսէն, բանականութիւն և իմաստութիւն խափանի և լինի որպէս զէշ և զանբան անասուն, յիմար և անմիտ, մոռանայ դմահն և զահեղ դատաստանն

աստուծոյ, ոչ բարեկամն ճանաչէ, ոչ զթշնամին, ոչ մեղքն և ոչ արդարութիւն, և թէ զսիրտն ծանրանա շուայտությամբ և արբեցութեամբ և փսխէ շանն նման և շունն գայ գբերանն լիզէ, գիտէ քէ մայրն է կամ սանամբն՝ կիպրացի դաստառակաւ գբերանն կու սրբէ...» (Ձեռ. № 691, էջ 92ար):

Հմմտ. Հատկապէս տաղի 19—20 տողերը ընդգծված մասի հետ:

Է

«Օրհնեալ անուն անմահ բանին»

Առաջին տպագրութիւնը եղել է 1896 թ. Կարապետ Կոստանյանցի «Նոր ժողովածու, միջնագործան հայոց տաղեր և ոտանավորներ»-ի Գ պրակում (էջ 32—34):

1954 թ. «Բաղմավեպի» 1—2 միացյալ համարում Արամ Երեմյանը տպագրել է «Ի վերայ անդղամ կանանց» տաղի մի հին տարբերակը: Ընդօրինակութիւնը կատարված է 1470 թ. գրված մի ձեռագրից (նկարագրութիւնը տե՛ս «Բաղմավեպ», 1954 թ., էջ 30): Հրատարակիչը գրում է. «1470 թվականի ձեռագրում գրված տաղն ուշագրության արժանի է համեմատության և տաղի խնկական ու հարազատ օրինակը վերականգնելու տեսակետից» (նույն տեղում): Այլա՛նա՜ «Այս արժեքավոր տաղը Արիտակէս վրդ. Տեկանցի և Կարապետ Կոստանյանցի տպագրած նույն տաղի հետ համեմատելով՝ պատճառ էական տարբերութիւններ»: Տաղի վերջում բերված են տարբերութիւնները:

Մեզ համար, սակայն, պարզ չէ, թէ հրատարակութիւնը ձեռագրի անադարտ ընդօրինակութիւնն է, թե ոչ: Բննն այն է, որ գրված հարցի տեսակետից Ա. Երեմյանի հրատարակութիւնը անփաստակցութիւն է ներշնչում մեկ կողմից, մյուս կողմից էլ նա իր տեղեկութիւնները, թվում է, թե քաղում է ի լրո: Այսպէս՝ ծանոթագրվող տաղը Տեկանցի կողմից չի հրատարակվել, այնինչ Ա. Երեմյանը գրում է, թե նրա և Կոստանյանցի հրատարակածի հետ ունեցած՝ իր ձեռագրի ընդօրինակության տարբերութիւնները դնում է տաղի ներքեւում: Ինչպէս ցույց է տալիս համեմատութիւնը, այդ տարբերութիւնները (որ գրված են առանց պայմանական նշանների) միայն Կոստանյանցի հրատարակութիւնն են, Տեկանցի հրատարակութիւնը չէին կարող լինել, որովհետեւ այդպիսին չկա:

Ա. Երեմյանը այլ տեղեկութիւններ էլ է քաղում ուրիշներից, առանց ստուգելու զրանք: Նա գրում է, «Դրանց (Իմա Հով. Թլկուբանցու տաղերի—Էմ. Պ.) պատկերն այսօր տեսնում ենք 1513 թվին Վենետիկում տպագրված առաջին հայերեն գրքերից մի «Տաղարան»-ում, ուր կարդում ենք միայն հինգ տաղեր» (նույն տեղում, էջ 30):

Ինչպէս մեզ արդեն հայտնի է, 1513 թ. տպագրված տաղարանում

կան Թլիսուրանցու 16 տաղերը, և Ա. Երեմյանը այնտեղ կարող էր կարդալ Թլիսուրանցուց 16 տաղ, եթե ձեռքի տակ ունենար այդ տաղարանը: Նա իր աեղեկությունը քաղում է 1924 թ. «Արեգ»-ում տպւած Ն. Ակինյանի հոդւածից, որտեղ հեղինակը թյուրիմացաբար դրում է, թե նշւած «Տաղարան»-ում տպագրւած են Թլիսուրանցու հինգ տաղերը: Ըստ երեւոյթի Ն. Ակինյանը եւ ի յրո է գրել, քանի որ նա յն «Արեգ»-ում Թլիսուրանցու տաղերը հրատարակելիս չի օգտագործել «Տաղարանը»:

Ինչպէս Կոստանյանցի հրատարակությունը, որ կատարւած է «1682 թվին զրւած տաղարանից», այնպէս էլ «Բաղմափեալ»-ում տպագրւած և մեր Մատենադարանի №№ 8605 ($=S_2$) և 2394 ($=P_1$) ձեռագրերի ընդօրինակությունները—տարբերակները ունեն 14 տուն (56 տաղ): Կ. Կոստանյանցին հայտնի մի այլ «1617 թվի ձեռագիր տաղարանում» տաղը ունեցել է ընդամենը 10 տուն (40 տաղ): Տաղը տուն ունեն նաև մեր Մատենադարանի №№ 7707, 33 և 3081 ձեռագրերը: Սրանցից երրորդը զրւած է 1617 թվականին և, հայանաբար, Կոստանյանցին հայտնի ձեռագիրն է: №№ 7707, 33 և 3081 (P_1 , S_1 և X_1) ձեռագրերը ունեն 1-5, 7, և 11—14 տները, ըստ որում S_1 ձեռագրում II և III տների աեղերը փոխւած են (եւ ու աստջ են). չունեն՝ 6-րդ և 8—10-րդ տները:

№7709 ($=Z$) ձեռագիրը ունի 9 տուն. պակաս են (բայ ևն թողնւած) 3-րդ, 6-րդ և 8—10-րդ տները:

Մի այլ խումբ են կազմում №№ 9271 և 3751 ձեռագրերի ընդօրինակությունները: Այդ վերջինս ($=O$) համընկնում է № 9271 ($=A$) ձեռագրի ընդօրինակության հետ, միայն թե մնում է կիստա՝ ունի բնագամենը 6 տուն:

A ձեռագիրը ունի 15 տուն, որոնցից 1—3 տները համընկնում են մեր պատրաստած տեքստի 1—3 տներին, վերջինիս 4-րդ և 6-րդ տները բացակայում են A ձեռագրում, 5-րդ տունը համընկնում է, իսկ 7-րդ տնից սկսած խիստ տարբեր է և ներկայացնում է հետեւյալ պատկերը.

Կինն զմանուկն ի փորն անցնէ,
Զմեծն սրով սղաննել կարէ.
Զայրն դեղէ, դերպ դէշ դուզէ,
Աստուած փրկէ կնկան շառէ:

Կինն ուրանայ դիւր հայրն ու մայրն,
Ու դանդրանիկ որդին ձգէ.
Լուծէ զօրէնքը ու մեղքն ուղէ,
Աստուած փրկէ կնկան շառէ:

Կինն ստանի կերս մասնէ,
Զդիւականքն ի մօտ ժողվէ,
Քան զստանայ ու այլ պեղծ է,
Աստուած փրկէ կնկան շառէ:

Կի՛նն սիրէ, «եղբայր» ձենէ,
Ու այլ մեծ այլ մեղքեր զործէ,
Սուտ երգնու, թէ ինձ եղբայր է,
Աստուած փրկէ կնկան շառէ:

*Կի՛նն ոչ պշգայ արեորդոյ,
Ոչ ի թուրքէ, ոչ ի ջհոնէ,
Ջով որ սիրէ՝ հաւատքն այն է,
Աստուած փրկէ կնկան շառէ:

Թէ դայ կանգնի կի՛նն ի դիմացոյ
Ջոլոկերն շարժմովէ,
Այն ամէն մանկան չար է,
Աստուած փրկէ կնկան շառէ:

Թէ երգնու կի՛նն ի դիմացոյ,
Թէ՝ «Քեզ համար ինձ մահ տիրէ»,
Մի հաւատար, թէ հողն էած,
Աստուած փրկէ կնկան շառէ:

Կի՛նն զմանկան արիւն ծըծէ,
Ջմիւն ու զտկորն կրճովէ,
Քան զշուն դամէն մարդ խածանէ,
Աստուած փրկէ կնկան շառէ:

Կի՛նն տաճար է աստուծոյ,
Աստուածութիւն ինքն կրէ,
Մարմին առնու ի սուրբ կուռէն,
Ու սուրբ ծնանի ի կնոջէն:
Աստուած փրկէ կնկան շառէ: (նետ ափելացված)

*Կի՛նն ողորմած է և զթած,
Կանեն ի սուրբ կուռանք նմանէ,
Ապա թէ չար է ու չարեր զործէ,
Ն ա՛ստուած փրկէ կնկան շառէ:

Տէր Յովանէս ի կնկանէ,
Շատ է խրմեր զոստութան,
Երթայ հողին ի հուրն այրի,
Այլ փախչելու ճարակ չկայ:

Ինչպէս պարզ երևում է, Ա ձեռագրի ընդօրինակությունը ներկայացնում է հետադադում մշակված ու փոփոխված մի տարբերակ, որ շատ հետագած է հեղինակային ընդգրկից: Այստեղ հետեոցականորեն չեն պահպանվում նույնիսկ հանդերձ:

Ի երկրամ հատվածի *ռենեցող տները համեմատաբար քիչ են փոփոխված, բայց դրանց տարրերությունները ևս չենք գրել տողատակ:

№ 3751 (=O) ձեռագիրը, ինչպես ասացինք, պահպանել է վեց տուն, որոնցից 1—3 տները համընկնում են տաղիս 1—3 և 5-րդ տների հետ, 4 և 6-րդ տները O-ն չունի, 5-րդ տունը համընկնում է, այսինքն ճիշտ այնպես, ինչպես A ձեռագրի ընդօրինակությունը: Մնացած երկու տունը այստեղ էլ խիստ տարբեր է տաղի բնագրից, բայց նման A ձեռագրին, թեև ոչ տառացի: Ահա այդ տները.

Կին զտղայն ի փորն տնցրնէ,
Ձմեծ ռքով սպանանէ,
Ձայրն դեղէ, գերդ էջ չուղէ,
Աստուած փրկէ կնկան շատէ:

Կին ուրանայ զհայրն ու մայրն,
Եւ զանդրանիկ զսրդին ձրդէ,
Լուծէ զօրէնքն ու զմեղքն ուղէ,
Աստուած փրկէ կնկան շատէ:

Տաղի բնագիրը պատրաստելիս մենք հետեւել ենք 14 տուն ունեցող խմբի աղբյուրների օրինակին՝ մյուսների տվյալները հաշվառումով: Այդ խմբի աղբյուրներից Կոստանյանցի հրատարակության հիմք հանդիսացող 1682 թ. ձեռագիրը հավանական է, որ լինի Հայկական ՍՍԲ Մատենադարանի՝ մեր օգտագործած № 2394 (=P₁) ձեռագիրը: Այդ երկուսը թե՛ խորագրով և թե՛ տեքստի այլընթերցումներով համընկնում են, բացի մի երկու բառից. օրինակ՝ Կ₂ ունի «չընէ», P₁ չըզըն (է) (տող 35) և այլն: Այս փոքր տարրերության վրա ուշադրություն չէինք դարձնի, եթե երկու այլընթերցումն էլ ուրիշ ձեռագրերում չլինեին: Այս հանդամանքը խանդարտում է մեզ հավաստի ասելու, որ Կոստանյանցի օգտագործած ձեռագիրը № 2394-ն է: Ուստի այդ երկու աղբյուրները ներկայացված են ջոկ-ջոկ, իրրե առանձին աղբյուրներ:

«Բաղմավեղծ»-ում հրատարակված օրինակը, որ մեր ունեցած աղբյուրներից ամենահինն է, մի քանի տեղ զգալիորեն տարբերվում է մնացած բոլորի տվյալներից: Սակայն, ինչպես ասացինք, համոզված չլինելով, որ այնտեղ պահպանված է 1470 թ. գրված ձեռագրի բնագրինա-կության անաղարտությունը՝ այն չենք դարձրել հիմք համեմատական տեքստը պատրաստելիս (կասկած են հարուցում, օրինակ, Բ-ի 45-րդ և այլ տողերի տվյալները—արդյո՞ք հրատարակիչը փոփոխություն չի մտցրել դրանց մեջ):

«Իմ սիրտ լսեւ՝ ականջ արա»

Հրատարակել է Կ. Կոստանյանցը («Հով. Թլիսերանցին և յուր տաղերը», էջ 42—44), «Ձեռ. Տաղարան, 1695 թ.»-ից։ Այս ձեռագիրը այժմ պահվում է Հայկական ՍՍՌ Մատենադարանում, № 7717-ի տակ։ Ուրիշ օրինակ Մատենադարանի ձեռագրերում մեզ հայտնի չէ։ Հրատարակութունը կատարում ենք № 7717, նախկինում Կ. Կոստանյանցին պատկանող ձեռագրից սուանց որևէ փոփոխություն (առաջին՝ Կոստանյանցի հրատարակություն և ձեռագրի միջև որոշ տարբերություններ կան)։

1935 թ. հրատարակվել է «Սիոն» ամսագրում (էջ 193)՝ Կոստանյանցի հրատարակություն և երեսագեմի ս. Հակոբա Մատենադարանի № 1900 ձեռագրում (էջ 138) եղած ընդօրինակություն հիման վրա, որը մի երկու մասնակի տարբերություններ ունի մեր օգտագործած ձեռագրի համեմատությամբ։

տող 12 Այս թէ զքո խորհուրդն ասայ

« 14 բոց փխ հուր

« 19 կարիք փխ կարի

« 20 գնայ փխ և՛ էրեւայ

« 21 չար փխ սուտ

« 23 հէնց փխ հանց։

ԷԶ

«Հիմիկ մարտար բշովես»

Հրատարակվում է առաջին անգամ։

Պահպանվել է միայն մեկ ձեռագրում (Հայկական ՍՍՌ Մատենադարանի № 2676)։ Մի քանի տողերում տառերը եղծված ունենալով են։ Տնարավոր չի լինում վերականգնել կամ լրացնել։

ԻԴ

ՏԱՂ ՔԱՋԻ ԼԻՊԱՐՏԻՆ

Պատմական բովանդակություն ունեցող միջնադարյան այս վիպական տաղը շատ ձեռագրերով չի հասել մեզ։ Հրատարակել է Դ. Ալիշանը «Հռչիկի հայրենյաց հայոց»-ում (հատ. Բ., 1870 թ., էջ 510—512)¹։

¹ Ալիշանը նույնը նախօրոք տպագրել է 1862 թ. «Բաղմավեպ»-ում։

«Սխուռան»-ում (1885 թ., էջ 226) և «Հայապատում»-ում (1901 թ., էջ 539—541): Ալիշանը չի հայտնում, թե ինչ ձեռագրից կամ ձեռագրերից է հրատարակել զրանք: Ղ. Հովնանյանը «Միջնադարյան ազգային տաղաչափություն» գրքում, Հովհ. Թվուրանցու մասին խոսելիս, բերում է և Լիպարիտի տաղը «Սխուռան»-ից քաղելով, հետևյալ ծանոթացրությամբ. «Այս տաղս այն պատճառով ալ ուղեցինք ծանոթացնել, վասն զի յսր ներքին աստվելութեններն պատ, մինչև ցայսօր հազիվ միակ ձեռագրին մեջ կը գտնվի, այնպես որ հրատարակված թե՛ ամբողջ, թե՛ մասնական օրինակներն այն միակ ձեռագրեն տոնված կերևան» (նշվ. աշխ., 1911 թ., էջ 29):

«Սխուռան»-ում և «Հայապատում»-ում եղած տեքստերի տարբերությունները ցույց են տալիս, որ, հակասակ Հովնանյանի պնդման, Ալիշանը իր ձեռքի տակ ունեցել է մեկից ավելի ձեռագրեր: Այդ է հաստատում «Հայապատում»-ում տաղիս 145—146 տողերի (մեր կազմած տեքստի տողերի համարակալմամբ) համար Ալիշանի տված հետևյալ ծանոթությունը. «Ուրիշ օրինակ մի գրած է».

Քաջ Լիպարիտ՝ ուսիր Յահան

Քրիստոնէից համար մեռանք:

«Տաղ քաջի Լիպարիտ»-ը Ալիշանի մոտ հրատարակված է իրեն երկու տաղ. «Հուշիկք»-ում հրատարակված է միայն 1—56 և 61—64 տողերը իրեն մի, առանձին տաղ. նույնը նաև «Հայապատում»-ում, ուր քաջի դրանից բերված է նաև ծանոթագրվող տաղի 49—154 տողերը ընդգրկող մասը («Յատուածոյ անունն օրհնեալ» սկսվածքով) որպես առանձին՝ Հովհ. Թվուրանցու տաղը, որին հետևում է առաջին մասը (1—56, 61—64 տողերը)՝ որպես «անծանոթ և սամկարան քերդոյի» տաղ: «Հայապատում»-ում հրատարակված այս երկու տաղերը համեմատելիս, նկատելի է, որ երկրորդը ունի առաջինի սկզբի երեք տները (մեր կազմած տեքստի 49—56 և 61—64 տողերը): Այստեղից հենց կարելի է եզրակացնել, որ զրանք, իսկապես, առանձին տաղեր չեն, այլ մեկ տաղ, որի մի մասը գտնվել է մի ձեռագրում, իսկ մի այլ (կամ մի քանի) ձեռագրում պահպանվել է շարունակությունը՝ առաջինի վերջին տներից սկսած: Որ ծանոթագրվող տաղը ձեռագրերում անդամահատված է եղել, երևում է և հետևյալից. «Սխուռան»-ում ևս հրատարակված է նախ երկրորդ մասը՝ 49-րդ տողից մինչև վերջ, ապա առաջին մասը, բայց այստեղ այն ունի միայն 1—8, 17—20, 25—48 տողերը, այսինքն՝ պակաս տներ ունի «Հուշիկք»-ում և «Հայապատում»-ում իրեն ասանձին տաղ գրված մասից: Այսպես է եղել, անշուշտ, այն ձեռագրում, որից քաղել է Ալիշանը: Այսպիսով՝ Լիպարիտի այս ընդարձակ վիպական տաղը ձեռագրում ինչ-ինչ պատճառներով մասնատվել է և բաժանվել առանձին մասերի: Ալիշանի ձեռքն է անցել նախ տաղիս առաջին մասը, որ և

հրատարակել է «Հուշիկք»-ում: Այնտեղ նա ունի այսպիսի ծանոթադրու-
թյուն. «Երգույս հեղինակն է աշխույժ երգիչն Հովհաննես Թլիուրանցի,
որ Սոոյ կաթողիկոս եղալ ժե դարուն վերջերը» (էջ 510): Բայց հետա-
դյուս, երբ Ալիշանը հայտնաբերել է երկրորդ մասը, որտեղ և վերջում
տրվում է հեղինակի՝ Թլիուրանցու անունը, նա կարծել է, որ այս
վերջին ընդարձակ մասն է Թլիուրանցունը, իսկ առաջինը այլ տաղ է,
որի հեղինակը հայանի չէ, մանավանդ, որ այս մասի նոր օրինակը, որ
հրատարակված է «Սխուան»-ում, չունի ընդհանուր երեք տները: Այս-
պես Լիպարիտի տաղի երկու մասերը բաժանվել են և բանասիրության
մեջ համարվել երկու հեղինակների զործեր՝ «անծանոթ սամկարան քեր-
դողի» և Հովհաննես Թլիուրանցու:

«Հուշիկք»-ում Հովհ. Թլիուրանցուն համարած, իսկ հետագայում՝
«Սխուան»-ում «անծանոթ և սամկարան քերդողի» հեղինակություն
համարած մասի վերաբերյալ հենց ինքը՝ Ալիշանը նկատում է. «Կերեկի
թե երգիչն գեո կու շարունակեր. մենք այսչափս գտանք» (այնպես է, էջ 512, ծանոթ.): Միանգամայն ճիշտ է գիտել Ալիշանը. շարունակու-
թյունն էլ հենց իր կողմից հետագայում հայտնաբերված մասն է, բա-
նասիրության մեջ Թլիուրանցու անունով հայտնի մասը: Ալիշանը, սա-
կայն, չի միացրել այդ երկու մասերը, որովհետև նրանց մեջ նկատել է
«չէնքի կամ ոճի» տարբերություն: Այդպիսի տարբերություն մասամբ,
իհարկե, կա: Մեր կարծիքով այդ տարբերությունը պայմանավորված է
ամբողջ տաղի երկու մասից կազմված լինելով՝ առաջինը (1—48 տո-
ղերը) նախերգանքն է, քնարական գովքը իսկ երկրորդը (49—ից մինչև
վերջ)՝ պատմությունը. առաջինը ունի կրկնակ տող (յուրաքանչյուր
քառատողի 4-րդը), երկրորդը՝ ոչ: Նույն հեղինակի նույն ստեղծագոր-
ծության նման կառուցվածքի պարագայում երկու մասերի «չէնքի կամ
ոճի» տարբերություն չէր էլ կարող չլինել: Ուշագիր ընթերցողը կար-
գալով երկրորդ մասը կնկատի էլ, որ նա սկզբից թերի է:

Կ. Կոստանյանցը Թլիուրանցու ժողովածուում հրատարակել է իր-
րև մեր հեղինակի ստեղծագործություն միայն երկրորդ մասը՝ քաղելով
«Սխուանից». առաջին, երկրորդ և չորրորդ տների համար կազմել է
համեմատական տեքստ՝ «Սխուանի» օրինակի և «Հուշիկք»-ում եղած
երեք ընդհանուր եզոց տների տեքստի հիման վրա: Իսկ վերջում նա
բերում է առաջին մասը հետևյալ ծանոթությամբ. «Սխուանում» հիշ-
ված չէ, թե որ թվականի ձեռագրից է հանած այդ երգը. միևնույն ժա-
մանակ այնտեղ եր. 237 մեջ է բերված և մի այլ երգ Լիպարիտի վերա,
որի մասին Հ. Ղևոնդ Ալիշանյան նույնպես ստույգ ոչինչ չգիտե և նորա
հեղինակին ծանոթ չլինելով, անվանում է «Ռամկարան քերդող». այդ
երգն այստեղ զնենք համեմատության համար» («Հովհ. Թլիուրանցի և
յուր տաղերը», էջ 56—57): Այստեղ Կոստանյանցը զրել է «Ռամկարան

քերդողի» տաղը բոստ «Սխուռանի» և ասղա մեջ է բերել նաև «Հուշիկք»-ում ավելի եղած երեք տները:

Կ. Կոստանյանցը ոչ միայն չի նվազեցնում այդ երկուսի միևնույն տաղի երկու մասերը միմյանց շարունակութունը լինելը, այլև փորձել է որոշել «Ռամկարան քերդողի» անունը: Նա

«Հիւսիսային հողմն հիմիկ
Սարգիս յիշող եղև քեզիկ»

տողերի վերաբերյալ գրում է. «Եթե հիմիկ» մականունն չէ, վերջին տան խոսքերից (բերված երկու տողից—Էմ. Պ.) հետևում է, որ քաջ Լիսպա-րիսին այժմ ինչո՞ղ եղավ Սարգիսը, որ իրեն հյուսիսային հողմ է համարում» (նույն տեղում, էջ 59):

Այս բացատրութունը ընդունելի չէ. բերված տողերից այդպիսի եզրակացության չի կարելի հանդել: Մեր կարծիքով ճիշտ է Ալիշանի բացատրութունը. «Կու հիշև ո. Սարգսի համար շարականին ըսածն. «Աւետարան հայոց մեծաց՝ զիմեալ ի մեջ երկրի ի հիւսիսոյ, հողմն հարաւոյ»» («Հուշիկք հայրենյաց հայոց», էջ 511):

Կ. Կոստանյանցին հետևելով, վիպերգի աստջին մասը «Սարգիս անուն երգչին» է համարում Հ. Աճառյանը (Անձնանունների բառարան, հտ. Բ., էջ 431):

Ն. Ակինյանը «Սարգիս վարդապետ Կաֆացի» հոլովածում («Հանդես ամսօրյա», 1935, էջ 33—34) ընդունում է Կոստանյանցի բացատրութունը և հրապարակին վրա անանուն շրջող տաղը ջանում է վերագրել Սարգիս Կաֆացուն: «Սարգիս վարդապետի գրական գործունեութենէն նշմարներ չեն հասած մեզի,— գրում է նա— Երբ մը, որուն հեղինակը Սարգիս ինքը գինքը հյուսիսային հողմ նվաճեալ, կենրոնէ մեզի հաւատք, թէ Սարգիս վարդապետ բլլա անոր հեղինակը»: Նրա կարծիքով՝ «համարներն երգած է 1438-ին և իբրև նվեր ուղարկած Կոստանյան կաթողիկոսին»:

Մերժելով Կ. Կոստանյանցի բացատրութունը, մերժում ենք և Ակինյանի ենթադրութունը: Վիպերգի այս մասը իր բնույթով այնպիսին է, որ պետք է երգված լինի դեպքի համեմատաբար թարմ տաղավորության տակ, իսկ 170 տարին բավական երկար ժամանակ էր թարմութունը խունացնելու համար:

Տաղի մեջ, Ակինյանի բառերով ասած՝ «Լիսպարիտի հիշատակը դես թարմ է, անոր արյան «կարմիր գույնը» դեռ կենդանի, քաջութունները անմոռաց, բնավորության բարութունը և խոսքին քաղցրութունը տողորված հիշողութունների մեջ»: Այսպիսի պարտզանքում շատ ավելի հավանական է ստեղծագործության հեղինակ համարել եղևությանը ժամանակով ավելի մոտ ապրած մարդուն՝ Թվիւրաճուն, քան Կաֆացուն:

Այն. ինչ որ Ալինյանը մի այլ տեղ գիտում է վիպերդի ներկորդ մասի վերաբերյալ՝ ժամանակակցի կողմից գրված լինելու մասին ավելի ճիշտ է առաջին մասի նկատմամբ: Իսկապես, այստեղ չիսլարիտին գիմելու ձևը, հետևյալ տողերը.

Չայն չարաչար մահն որ տեսար,
Կսկիծ է մօրն որ դուն ծնար:

Կամ

Կաթոզիկոս և վարդապետ,
Սուրբ քահանայք ամենն ի հետ՝
Շատ արտասուօք սրտերն երեր:

յուլյց են աայիս, որ Լիպարիտի այս դովքը գրվել է գեսյքի համեմատաբար լարմ տպավորության տակ և ոչ թե 170 տարի հետո: Եվ, վերջապես, կրկնում ենք՝ վիպերդի առաջին մասը հրատարակելիս, Ալիշանը այն համարել է Թլիուրանյունը անշուշտ ձեռագրական ավյալի հիման վրա:

Ծանոթագրվող տաղի համեմատական տեսքտը կաղմել ենք «Հուշիկր»-ի, «Սիսուան»-ի և «Հայապատում»-ի օրինակների հիման վրա որոնք, ինչպես տավեց, միևնույն ձեռագրից չեն քաղված:

«Սիսուանը» ունի 1—8, 17—20 և 23—48 տողերը՝ գրված իբրև «անանուն քերդոդի» տաղ, և 49-ից մինչև վերջ՝ իբրև Թլիուրանյուն տաղ: «Հայապատումը» ունի 1—56 և 61—64 տողերը՝ իբրև «անանուն քերդոդի» տաղ, և 49-ից մինչև վերջ՝ իբրև Թլիուրանյուն տաղ: Այստեղ երկու մասերի մեջ եղած երեք ընդհանուր տների (49—56 և 61—64 տողերի) առաջին մասի համար գործածել ենք Հայ₂ համառոտագրու թյունը: «Հուշիկր»-ը ունի 1—56 և 61—64 տողերը:

Հայկական ՍՍԽ Մինիստրների Սովետին առնթևեր ձեռագրերի գիտահետազոտական ինստիտուտի (Մատենագարանի) № 515 գրչագրում պահպանված է Լիպարիտի տաղի մի հատվածը ևս, որ ունի 111—146 տողերը, առանց վերնագրի և առանց հեղինակի անվան նշման. որեէ նշանով չի րաժանված նաև նախորդ և հաջորդ նյութերից: Այս ձեռագրի օրինակը քեչ տարբերություններ ունի մյուսներից, այնուամենայնիվ աայիս է մի քանի ավելի ճիշտ ու ընտիր ընթերցյսծներ, որ մենք մոծեկ ենք տեքստի մեջ: Գրչագրիս այլընթերցումները տողատակում նշանակված են Չ պայմանական նշանով:

Ալիշանը, որոշ նկատառումներով, իր հրատարակությունների մեջ մի քանի բառեր փոխել է. ապակես. 89-րդ տողում՝ Սիս. Թուխանայ փիս Սուլթանաւ, 123-րդ տողում՝ Սիս. օտրանց փիս Թուրքաց, 7-րդ տողում՝ Սիս. Ուրթքն փիս Թուրքն և այլն: Մեղ հայոնի չէ, թե մյուս տեղերում օտարանց (տող 59), Ստախատան (տող 60), օտարական (տող 80)

բառերը այդպէս են եղել ընդգրուած, թե՛ «Հայաստանում» օրինակում գրված (եզիպոսական). Տանկեստան, այլանրման ձեւերն են ունեցել ձեռագրում: «Հայաստանում»-ում այդ բառերի փակադնում գրված կամ ընդգծված լինելը ցույց է տալիս, որ հրատարակիչն է փոփոխություն կատարել, բայց թե ինչպէս են եղել ընդգրուած՝ մնում է անհայտ:

Այս փոփոխությունները որոշ թյուրիմացությունների տեղիք են տվել: Այսպէս, մեծապատակ գիտնական Հ. Աճառյանը, որ Անձնանունների բառարանի Բ հատորում Լիպարիտ անվան տակ բերում է տաղի երկու մասերն էլ (որոշ անգամ բացթողումով), ըստ «Արտանուն»-ի, «Ուրթրն» բառը տողատակում բացատրում է իբրեւ «յուռութրն», չնկատելով, որ սա «թուրթն» բառն է ք հ ք տառերի ետևադասությամբ: «Հայաստանում» օրինակը նկատի ունենալով, կարելի էր թյուրիմացությունից խուսափել, որովհետև այնտեղ այդ բառը գրված է «թուռն» կրճատ ձևով:

Լիպարիտի տաղը հրատարակել է նաև Ն. Ակինյանը «Հանդես ամսորյա»-ի 1933 թ. համալսարանից մեկում տպագրած «Բաճն Լիպարիտ պատմության, տաղերու և գրույցներու մեջ» հոդվածում (էջ 129—138): Ակինյանը տեքստը պատրաստել է Ալիշանի հրատարակածների և մեր Մատենադարանի № 515 ձեռագրում եղած հատվածի հիման վրա: «Հեցած այս օրինակներու վրա, կիսրձենք վերականգնել ընդգիրը, իսկ 9—12 (մեր հրատարակության 57—60—լ.Վ. Պ.), 17—60 (մեր հրատարակության 67—110—լ.Վ. Պ.) տողերու մեջ Հ. Ալիշանն մուծված կոմա վաղապիտությունները կուղղենք ենթադրաբար»—ձանթթագրում է նա:

Սուրբ վերաբերում է վերոնշյալ բառերին, որ Ակինյանը դարձնում է «սուլթանալ», «Թուրքմանտան», «թուրքմանն» և այլն: 88—90 տողերը Ակինյանը այսպէս է ներկայացրել.

«Ու գՄանչակին ցոված տղան,
Ասիր ըզթախտըն սուլթանայ,
Բերիւ ձիան և շատ թուրքմանն»:

Բնագրում խոկապես տողերը խառնված են, 88-րդ տողում ոտքը խախտված է, իսկ 90-րդի վերջին բառը հայանի չէ, թե ինչ է եղել: Սակայն զժվար է ընդունել Ակինյանի «ենթադրաբար» ուղղումը, ուստի և դեռագասեցինք թողնել այնպէս, ինչպէս ընդգրուած է:

Ինչպէս ասել ենք՝ Ուսումնասիրության մեջ, Լիպարիտի կյանքն ու գործը դարձել է ժողովրդական զրույցների ու պատմությունների նյութ: Այս ձանթթագրության վերջում անհրաժեշտ ենք համարում բերել Հայկական ՄՍԽ Մատենադարանի ձեռագրերում հայանաբերված երկու զրույցները Լիպարիտի մասին:

Կերանցից առաջինը պահպանված է երկու ընդօրինակութեամբ՝ ԱՆՁ 3569 և 6951 ձեռագրերում: Վերջինիս մեջ դանդաղ բնագիրը հրատարակել է Ն. Ալկինյանը «Հանդես ամսօրյա»-ում (1933 թ., էջ 129—134): Իրրե բնագիրը գնում ենք ԱՁ 3569 ձեռագրում հղած ընդօրինակութեանը՝ տողատակի լուսանյութներում նշելով ԱՁ 6951 ձեռագրի տարբերութունները (էջ 129—134):

Սույն արձակ գրույցի միջոցով պարզվում են Թլիւրանցու՝ Լիւպարիտի տաղի մի քանի դժվարահասկանալի տեղեր: Օրինակ՝ «Լաշկարաւ. դիզան դիզան» և կամ Չ-ի (ձեռագրի) տված ուղղման համաձայն՝ «Լաշկարն արաւ. դիզան դիզան» արտահայտութիւնը կա նաև գրույցում՝ «զիզէր զլաշն որպէս բլուր բլուր», իսկ մի այլ տեղ՝ «կուտեց զլաշն զիզան դիզան», սրտեղից վերջնականապէս հայտնի է դառնում, որ խոսքը գիակների մասին է:

Տաղից պարզ չէ, թե ով է Մանանան, Ալիշանը ծանոթութեան մեջ գրում է, թե «Անշուշտ իւր (Լիւպարիտի—էմ. Պ) կինն է» (Հայաստանում): Զրույցը հաստատում է Ալիշանի կարծիքը, միայն թե այստեղ կնոջ անունը ԱՆՆա է:

Երկրորդ գրույցը քաղել ենք ԱՁ 515 ձեռագրից. այն առնչվում է առաջին գրույցի երկրորդ մասի հետ, ուր պատմվում է Լիւպարիտի բրոջ մասին, և ըստ էութեան նրա մի տարբերակն է:

Զրույցները ներկայացնում ենք անփոփոխ ու առանց շտկումների, այնպէս՝ ինչպէս կան գրչադրերում:

ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆ ՔԱՋ ԼԻՊԱՐԻՏԻՆ՝

(Ք)աջ Լիւպարիտ² էր ի Սասնոյ գաւառէն, որ հիկալ բնակէր ի Կիլիկէ ի ժամանակս վերջին³ թագաւորացն հայոց, որ ի յաղգէն⁵ Ռուբին(և)անց Հիթմոյ և Թորոսի և ի նոցին թոռանցն: Եւ էր նա քաջ նրման Տրդատայ, նման Մուշեղալ: Զոր քայլին տաճկաց աղգն ի Մորալ բազում զօրօք ի վերայ Տարսոնի և Կիլիկիա գաւառին: Եւ ինքն քաջ Լիւպարիտն

Իրրե բնագիրը զբված ԱՁ 3569 ձեռագրի ընդօրինակութեան մեջ հղած մի երկու խանգարված տեղերը ուղղում ենք ԱՁ 6951 ձեռագրի օրինակի հիման վրա՝ առաջին ձեռագրի սխալ ընթերցումները այստեղ նշելով Ա. պայմանական նշանով:

¹ Պատմութիւն քաջ Լիւպարտին է ստացեալ² Լիւպարտին³ Ա. գերշին⁴ չիր⁵ յաղգէ

միայն ելանէր ի դէմ և կոտորեր զամենեւին և դիզէր զլաշն որպէս բլուր բլուր: Եւ կայր⁶ յեզր կարմնջին առ զօրսն թագաւորին, և նստեալ հանգչէին ինքն և ձին, և կրկին մտանէր ի պատերազմ⁷ և կոտորէր զնստա և վախուցանէր: Եւ բազում ժամանակս անաստան և անլրէպ պահեաց զթագաւորութիւնս հայոց. զօրսն զթագաւորն ձերբակալ անէր և զզօրսն կոտորէր և զօրսն վախուցանէր և հալածէր: Եւ ի յահէ նորա ոչ իշխէր զալ հեծել՝ ասպատակել զՀայոս:

Եւ թագաւորն հայոց երկեաւ ի քաջ Լիւարիտէն, զի մի գուցցէ և դինքն ըսպանանէ և թագաւորէ: Այլ քաջն հոգով և մարմնով Լիպարիտ⁸ ոչ ունէր այնպէս վատ խորհուրդ, այլ միամիտ ի սէրն Քրիստոսի և սուրբ հաւատով Լուսաւորչին և սուրբ եկեղեցեացն, քաջութեամբ կայր այրիաբար⁹ ընդդէմ զօրացն տաճկաց: Բայց հետո Մաճակ¹⁰ անուն ռմն ի Մսրա հեծեալ¹¹ հսկա(լ)աց¹² ձե և քաջ, եկաւ խնդրել ի սուլթանէն զի եկեալ սպանցէ զքաջ Լիպարիտն: Եւ եկեալ Մս¹³ (50,000) հեծելով և բանակ էարկ ի դէմ Սըսու: Եւ թագաւորն հայոց լայնմ ժամանակին ձենեց զքաջ Լիպարիտն և ասէ. Քեզի համար եկեր է հեծելա¹⁴: Եւ նա իլաց¹⁵ և ասէ. Իմ ջանքս վասն եկեղեցեաց է և քրիստոնէից¹⁶, և ոչ վասն թագաւորութեան. է՞ր պատճառես զիս որ զքո թշնամիքն յալածել և խորտակել եմ¹⁷: Բայց յուսում ի Քրիստոս¹⁸ որ նոյն ինքն տալ կարողութիւն ծառային իւրոյ ո՛րպէս ընդդէմ կալ¹⁹ և վանել զթշնամին խաչի նորա: Եվ նոյն ժամայն եմուտ յեկեղեցին և լալով համբուրեաց զսուրբ խորանն²⁰, և ասէ. Բարով կացէք, զի թշնամեաց ոչ վախենամ. ապա չիմոցս թշնամութեամբ խորհուրդ խորհէին ինձ, բայց ես միամտութեամբ²¹ գնեմ զանձն իմ ի վերայ քրիստոնէից: Եւ համբուրեց զեղ-

⁶ Ա. գայր ⁷ պատերազմն ⁸ Այլ քաջ Լիպարիտն հոգով և մարմնով ⁹ արիաբար ¹⁰ Մաճաք ¹¹ Ա. հեւալօր ¹² հսկայածե ¹³ ծառայ փխ յմ ¹⁴ եկեալ են հեծեալս ¹⁵ ելաց ¹⁶ Քրիստոնէեայ եղբարց ¹⁷ սատակեցուցեր եմ և հալածական արեր եմ կամաւն Քրիստոսի մերոյ փխ հալածել և խորտակել եմ ¹⁸ զարձեալ կրկին յուսում ամենափրկելն Քրիստոս փխ Բայց յուսում ի Քրիստոս ¹⁹ զալ ²⁰ սեղանն ²¹ Ա. միամիտութեամբ:

բայրն իւր զՎասիլ և զորդին իւր զՅոհաննէս և զկինն իւր զՍննայ, և բազում ողորով գովեց²² և ասէ. Ոչ գիտացին զջանս²³ իմ և զքաջութիւնս²⁴, ալ որժամ հետանայ ռաս ի դրանէ արքունի, պատին²⁵ գաղանք վայրենիք և արեան ծարաւիք և աւէրք ածեն հիկեղեցեաց և դարպասաց, և անչափ արիւնս հեղուն անպարտ քրիստոնէից: Եւ հըւր զծին թամբեց և հեծաւ քաջն Լիպարիտ²⁶ և ըսումքն ի ձեռինն խաղայր տառչին զօրացն հայոց թագաւորին և օրհնէր զաստուած: Եւ ի ձայնէ գոչմանէ նորա²⁷ տհաւեկ լինէին թշնամիք²⁸ և սըրտակոտոր, որպէս զգոչիւն²⁹ առիւծոյ: Եւ սովորութիւն էր նմա Բ. Գ. (երկու-երեք) քաջ ձի թամբօք պահէին զհետ նորա. և յորժամ հոգնէր ձին ի վազելու³⁰ և ի գնացմանէ, դառնայր առ հեծելն և իջնոյր ի ձիուն և հեծ(ն)ոյր ի միւսն և դառնայր ի պատերազմն: Եւ բազում անգամ ի մէջ պատերազմին անկաւ³¹ ձին. և ինքն հետեակ կռուելով ի հետ ձիաւոր և ըսումբաւոր և զրեհաւորացն, և կոտորելով ելանէր ի միջոյ ամբոխին և հրթայր առ զօրսն և հեծնոյր զմիւս ձին և դառնայր գոչելով սրպէս զառիւծ. և մնամ թէ շատք ի յանէ նորայ մեռանէին ի վերայ ձիոց. և նայ ըզկռուողսն³² կոտորէր՝ որպէս զհուր յեղեգն³³. Եւ որք հարկանէին զնայ սրով և նիզակաւ և նետով, ոչ նայեր յետս, զի ոչինչ համարէր զնոսա և զհարուածս նոցա, այնպէս թուէր³⁴, թէ տանկին տկով հարկանէին զինք: Ալլի բազում անգամ հետեակ մտնէր ի կռիւ ի մէջ ձիաւորաց³⁵, և միայն քարաձգութեամբ դարձուցանէր զթշնամիսն. և ինքն դառնայր ուրախութեամբ օրհնելով զաստուածն: Եւ մի ոմն³⁶ քաջ Մանճակ³⁷ անուն, որ եկեալ էր ի կռիւ ԾՌ (50.000)-ով³⁸. և ել քաջն Լիպարիտ գոչելով և օրհնելով զահեղ անունն աստուծոյ, և գնայր խաղալով ի դէմ զօրացն. և նոքա սասանեցան, երբ տեսին զչաղթող վկայն³⁹:

²² Գովեաց ²³ Ա զդոսն ²⁴ զքաջութիւնս իմ ²⁵ շուրջ պատեն
²⁶ Եւ ²⁷ Լիպարիտն ²⁸ զոչմանէն վիս զոչմանէ նորա ²⁹ թշնամիք իւր
³⁰ զոչիւն ³¹ վազելոյ ³² Ա և կաւ վիս անկաւ ³³ նա զկռուողսն
³⁴ Եղեգն ³⁵ թվէր ³⁶ Ա ձիանց վիս ձիաւորաց ³⁷ միւսմ վիս ոմն ³⁸ Ման-
³⁹ ճաք ⁴⁰ ԾՌ զօրօք ⁴¹ վկայն Դրիստոսի:

Եւ մտնալ ի կոիւ և հարեալ վաճեց և կոտորեց զնոսա, և սպան զՄանճաքն⁴⁰, և դարձաւ յետս և կո(ւ)տեց⁴¹ զլաշն գիղան գիղան⁴² և ի խօնճիլ երիւթարին⁴³ դարձաւ յետսն առ զօրսն հայոց: Յայնժամ թագաւորն չարացաւ, էառ զհայոց հեծելս և յետս դարձաւ, էանց զկարմունճն և փլոյց⁴⁴ զնա կապանաւն: Եւ եկեալ քաջն Լիպարիտ⁴⁵ և ետես զչարութիւն որ վասն իւր: Եւ ինքն զմահն յանձն էառ վասն Քրիստոսի, և դարձաւ յետս և էջ յերիւարէն և ընկէց զսուրն իւր ի քաց և նստաւ ի մէջ ասպարիզին: Յայնժամ բռնորեցին զնայ, և ոչ ոք իշխէր որ մերձենայր առ նայ, և անշափ նետեցին ի հեռաստանէ ըռամպ⁴⁶ և նիզակս և գեղադդս ի վերայ նորա, մինչև թաղեցաւ⁴⁷ և ապալ սուր հանեալ և խոցոտեցին զնայ և սպանին: Եւ սկսան կոտորել զաշխարհն և քակել զեկեղեցիքն⁴⁸ և սպանին զթագաւորն, և գերելոցն⁴⁹ և ըսպաննելոցն արանց և ի կանանց՝ որ զթիւն միայն աստուած գիտէ: Եւ զգլուխն քաջ նահատակին տարան ի Մըսըր: Եւ սուլտանն յոյժ սպաշաւեցաւ⁵⁰, եթէ ընդ է՞ր ոչ բերիք զնա կենդանի առ իս, զի կին տայի⁵¹ նմայ, որ աճէր⁵² և թագաւոր անէի, ընդդէմ թշնամեաց իմոց կացուցանէի⁵³ զնա որպէս պարիսպ: Եւ անպէս նահատակեցին զքաջն Լիպարիտ և աւերեցին զքրիստոնեայք⁵⁴ զաշխարհն հայոց⁵⁵ և տիրեցին ազգն տաճկաց և թագաւորեցին:

Եւ կալր քոր մի Լիպարիտին⁵⁶, փախուցեալ ի գիւղ մի, առնայկին, եկեալ իբրեւ Ծ(50) ամաց, և յայն ժամանակին ելեալ Փեղեհվաճ⁵⁷ մի իամայէլացի և ասէր պարոնին Սըսայ⁵⁸, թէ բեր ի գաւառէ քումմէ կամ ի զօրաց քոց ինձ⁵⁹ նման, զի գօտէմարտիցուք. թէ ոչ՝ տուր ինձ Ծ (100) դեկան կարմիր ի յաշխարհաց քոց: Եւ նա ոչ եղիտ այր⁶⁰ բռնամարտիկ, որ զգօտին բռներ⁶¹ էր տաճկին: Եւ⁶² եկն քոյրն քաջ⁶³ Լի-

40 Մանճաքն 41 կոտորեց 42 որպէս զըլուր փխ գիղան գիղան 43 ի խօսն ճեկ փխ ի խօնճիլ 44 փլոյց 45 քաջ Լիպարիտն 46 ըռամպ 47 Ա թաղեցօր 48 զեկեղեցիսն 49 գերեցին 50 սպաշաւեաց 51 Ա տային 52 արժէր 53 կացուցանէի 54 չիք 55 չիք 56 Եւ քաջն Լիպարիտ ունէր քոյր մի 57 այստեղ և հետո՝ փահլուան 58 Ա ո ըստ փխ պարոնին Սըսայ 59 ինձի 60 այլ 61 բռնեալ էր 62 չիք 63 քաջն:

պարտին և ասէ. Ի՞նչ տայք ինձ, որ⁶⁴ ես կոխեմ զՓառիւ-
ւանն: Եւ ասէ պարոնն⁶⁵. Ղինչ խնդիրք ունիս նէ⁶⁶ տամ, եթէ
կոխես զնա: Ասէ կինն. Որչափ բամբակ⁶⁷ որ շալկեմ՝ այն իմ
լիցի: Եւ առին յանձն: Եւ եկեալ Փառիււանն և ետիս ղկինն
հսկայձե⁶⁸ և երկեաւ, բայց վասն կին լինալոյն⁶⁹ արհամար-
հեաց զնայ. և մերկացաւ փահլաւանն և զգեցաւ⁷⁰ զգեստն⁷¹
իւր, և սկսաւ խողալ, իբր թէ այս առնէր և խնդրէր այր
մարդ՝ զի մարտիցէ⁷² ընդ նայ: Եւ եկն յառաջ կինն իւր կա-
նացի զգեստիւն, և բռնեալ⁷³ զԲ (երկու) լծակացն փահլաւա-
նին Բ (երկու) բռամբն և վերուցեալ⁷⁴ զնայ և տարաւ առա-
ջի⁷⁵ պարոնին իգիր՝ զերեսս փահ(լ)աւանին ի գետինն, և
զմէկ ականջն քարշեալ ի բաց նետեց: Եւ ամենեքեան՝ զահի
հարեալ⁷⁶ հարցանէին⁷⁷, թէ ուստի՞ է սա կամ՝ յոր⁷⁸ ազգէ:

Եւ հրամայեաց թագաւորն տալ նմա բամպակ⁷⁹ որպէս
ոչ կարէ շարկել⁸⁰. և բարձան զկինն այնչափ մինչև 2 (100)
լիտր, և նա առեալ ուրախութեամբ և գնաց ի տուն իւր: Եւ
իբր երաց⁸¹ զբամպակն, նայ ետես որ եղեալ էր ի մէջ բամ-
պակին քալր⁸² որ կայր 10 (40) լիտր: Եւ ամենեքեան ապուշ
մնացին զօժանդակութիւն ցնայ կնոջն⁸³:

(Ձեռ. № 3569, էջ 25ա—28բ)

Սուլթանն Եգիպտոսի յղեաց զօրս բազումս ի վերայ Կի-
լիկ(ի)ոյ Սըսու. և լուեալ թագաւորն՝ նստաւ ի ձի և գնաց
առ քաջքն իւր: Էին է (եօթն) եղբայրք Էլն հսկայք, նոքա
կային ի բերդն մի, Փէրի Ղալասի ասի և անուն տեղոյն Տէվ-
րէնտ ասվի: Եւ նոցա լուեալ զգալ թագաւորին՝ ելեալք ընդ
առաջքն, զի նստէին եղբարքն ի սեղան և ուրախանային գի-
նով: Եւ պատմեաց թագաւորն զիրն, և նոքա ասեն. Արքայ,
յաւիտեան կաց և մի հոգար զայն, եկ ուրախացուք այս գիշեր

64 և վիս որ 65 պարօնն 66 նա 67 բամպակ 68 հսկայձե 69 լի-
նելոյն 70 զսկեցաւ. 71 զգեստն 72 Ա մարդիցէ 73 բռնեալ 74 Ա երա-
ցուցեալ 75 յառաջի 76 հարան 77 չիք 78 ո՞ր 79 բամբակ 80 շալկել
81 իբրեւ էրաց 82 քարս 83 Ա կնոջն:

ի սեղանս և յլեցուք տեսցուք, թէ ընդ ուր է, թէ ոչ: Եւ կոչեցին զփոքր եղբայրն, յլեցին սակաւ զօրք ի տեսանել զիրն՝ զի տեսցէ և խմացուացէ և ի միասին երթիցեն զօրօք բազմօք ի վերայ նոցա: Եւ գնաց կրտսեր եղբայր, ետես եկեալ ք(ա)-նակեալ էին առ ափն Ճիհան գետոյն: Եւ ոչ կարաց հանդուրժել քաջն. սակաւ արամբք մարտեաւ նոցա, զոմանս ջրահեղձ արար, զոմանս փախտաւական և բազումս սուր սուսեր մաշեաց, և առաւ զբանակ նոցա, զառ և զաւար: Եւ վասն զիրոն ճշմարտեցուցանէ, ետ կոտորել զքիթն և զականջսն և երեր, մինչ որ լուսացաւ: Եւ թագաւորն և եղբայրքն ուրախանալին ամենայն գիշերն և փնային գալստեան նորա: Եւ տեսին զի գայր օարօ (աւարաւ) և կառօք և լուսն և ակամջօք, տեսին զքիթսն և զականջսն զի բարձեալ էր կառաց, և զգործ քաջութեան նորա զարմացան:

Եւ մեծարեալ թաղաւորն զիօթանեքին եղբայրքն միաբան և բերեալ ի պաղատն իւր և պատուեաց զնոսա Խ (40) օր ուտելօք և ըմպելօք և պէս պէս հարկիւ: Եւ ի լրման Խ (40) օուրն (աւուրն) կամեցաւ խլալթիւ ուղարկեսցէ և շնորհակալութիւն եցոյց նոցա:

Նախանձեալ իշխանացն արքային, ասեն ցթագաւորն. Այառնց փոքր եղբայրն այլապէս քաջ է, և մեծամեծքն զինչ լինիցի(ն): Ապանանէ՛ զնոսա, և թէ ոչ՝ զթագաւորութիւնդ ավշտակեն: Եւ գողացան զմիտ թագաւորին՝ զինչ արարից, ոչ կարեմք զգէմ ունել դոցա: Ասեն ցթագաւորն. Դու մի հոգար, մենք գիտեմք զինչ արարից:

Եւ ետ Խ (40) օուրն (աւուրն) պատուեալ խլալթեց թագաւորն զնոսա և գրեց ի հանդերձիցն գիրս ժԲ-ն (երկուտասան), և ուղաւորեցին զնոսա, և նոքա ոչ զայն գիտացան: Դնացեալ իջան աղբիւր քանզի ծարաւ էին: Եւ ընդ խմել նոցա՝ Է (եօթն) այլ մեռան: Եւ լուեալ մայր նոցա, փետեաց գհերս իւր և ճիւն բարձեալ եկ անիծելով զթագաւորն: Եւ ասեն ցկինն. Ոչ մեղք ունի թագաւորն և ոչ մեղաւ սոցա, այլ սոքա Է (եօթն) չորդիքդ այս տեղս եկան նստան և ջուր խմեցին և մեռան:

Եւ անէծ մայրն զաղբիւրն՝ Սև ալ լիցիս: Մինչև ցայսօր
տաճիկ տսեն Ղարա պուղայ: Մայրն և նա՛յ ի նմին ժամու
մեռաւ: Եւ թաղեցին զնոսա և շինեաց թաղաւորն ի վերայ
նոցա եկեղեցի մօա ի Սևակն:

Շօթեանքս հղբարք էին, բնակէին իւրեանց բերդին.
կրտերն ջարդեաց զօր սուլթանին, որ ի վերայ Սըսոյ գային:
Եւ երբ որ լսեց սուլթանն Մարայ գիրն և զմահն քաշ նոցա
ամենեցուն, լցեաց առ թաղաւորն փորձելով՝ Խ (40) ըմպիշ,
տեսանեն, թէ իցեն ալլ քաշք ի Սիս քաղաքի, քանդի խոր-
հէր ի սրտի զի գայցէ ի վերայ Սըսոյ: Եւ հկեալ ըմպիշքն
առ թաղաւորն և տսեն. Սուլթանն Շգիպտոսի առաքեաց զմեզ
առ քեզ, զի գօտէմարտեցուք հետ քո քաշացդ: Եւ ասէ թա-
ղաւորն՝ Թող լինի: Եւ ետ քարոզ կարգալ ընդ ամենայն
տիեզերս իշխանութեան իւրում, և ոչ գտանէին քաշունք,
քանդի ոչ կային. և չիշեաց ի մտի իւրում զէ (հօթն) հղ-
բարքն զոր անմեղ մեռան: Եւ ետոյ ետ մեռանելոյ է (հօթն)
հղբարցն, էր քոլր մի նոցա, քանդի մնաց մէն, փախաւ վասն
տհուն և գնաց ի ջաղարցքն, քանդի դրանձինք օղեցին (?),
և բարձեալ ի վերայ գլխոյ քէլ մի գտրի: Եւ ոչ էր ջաղա-
ցիպանըն ի ջրաղացքն. ելից զի աղեսցի: Եւ հկաւ երիտա-
սարդ մի, տեսաւ և ցանկացաւ աղջկանն. և առեալ աղջիկ
զտաւտ հանդերձի նորա, կալոյց մէկ ձեռօքն զերդիք տանն
հզին ի ներքեւ զառաւ հանդերձին և եթող ի բաց, որ կա-
խեցաւ գլուխ ի վայր ի հանդերձէն մինչ որ աղաց զայնքան
ալուրն: Եւ նա մեղայ կոչէր և աղաղակէր, և եթող ի վայր
և պատուիրեաց. թէ այլա քեզ խրատ թող լինի:

Եւ այնժամ որ քաշք խնդրէին ընդ ամենայն տեղիս և
ի հրապարակս քարոզ կարդային, այսինքն՝ օժիտ այնմ որ
քաշ գիտիցէ, և երիտասարդն հարցանէ ցժեր մի և ասէ, թէ
ով գիտիցէ, և ասէ, թէ մեղք ունիցի թողցէ՞ թաղաւորն,
Ասէ ցժերն՝ ոչ թէ միայն զմեղքն, ալլ շատ պարպի ևս տա-
ցէ: Ասէ երիտասարդն զիրն ջրաղացին և զքաշութիւն աղջ-
կանն: Եւ առեալ ծերուն զկարիճն գնաց առ թաղաւորն և
աւետեցին. և ետ նոցա պարզեա բազումս արքայն: Եւ գտան

զաղչիկն և բերին: Եկին խ (40) ըմպիշքն և դօտեմարտեցաւ ընդ նոսա աղչիկն: Եւ նախ քան զդօտեմարտիլն ասէ աղչիկն ցմեծապետ ըմպիշն. Ես կին եմ և դու այր, ոչ է պարտ դօտեմարտիլ, այլ Գ (երեք) հեղ դու եկ ուժով ի վերաս, ու Գ (երեք) հեղ ես դամ: Ասաց աղչիկն. Նախ դու եկ զի այր ես: Եւ եկ մեծ ըմպիշն, եկ ի վերայ աղչկանն Գ (երեք) հեղ և ոչ կարաց լաղթել: Յետոյ գնաց աղչիկն ի վերայ մեծ ըմպիշ պետին և վերացոյց մէկ ձեռք և լաղթեաց, և յղրկեաց մարդ առ թագաւորն՝ թէ սպանանե՞մ, թէ ի վայր կոխեմ: Եւ պատասխան արար թագաւորն. Թէ կանայ նէ զհոգին թող հանէ: Եւ մինչ գնաց ու եկաւ պատգամն, և ըմբիշն ի վերայ բաղկին էր աղչկան, և լուեալ զպատասխան թագաւորին՝ Եզարկ ի գետին և սպանեաց զնա: Եւ զարմացան ամենեքեան, և այլ ըմբիշք ոչ եկին ԼԹ-իքն (երեսունինքն), քանզի վախեցան: Եւ ամօթով դարձան տու սուլթանն և պատմեցին զեղեալսն:

Եւ թագաւորչն և իշխանքն ետան պարգևս մեծամեծս աղչկան:

Այսպէս քաջ կային ի Սիս քաղաքի և ի աշխարհս Կիլիկիցոց, հիմի ունայն եմք թէ թագաւորէ և թէ իշխանաց: Այս եղև թվին ՌԼԶ (836+551=1387):

(Ձեռ. № 515, էջ 26բ—23բ):

ԻԳ

«Գեղ մի կայր նարեկ ասեմ»

Քննական բնագիրը հրատարակվում է առաջին անգամ:

Տաղս տարունակող ձեռագրերից ամենահինը № 8968-ն է (գրված 1566 թ.), սակայն չի կարելի ասել, թի այն անաղարտ է տահապանել բնագիրը. այստեղ, ինչպէս և մյուս ձեռագրերում կան բաղմաթիվ խաթարումներ և չխմբադրական բնույթի փոփոխություններ, որոնք ուղղվում են բոլոր ընդօրինակությունների տվյալները հաշվառումով: Այսպես, տաղը գրված է հայերենի չափով և բոլոր դույզ տողերը վերջանում են Ին հանգով, բայց ոչ մի ընդօրինակության մեջ հետևողականորեն մինչև վերջ չի տահապանված հանգը. գրիչները երբեմն փոխել են բառերի թվաքանակը, ըստ երեսյթին, հեղինակային բնագրի ձևը

համարելով լեզվական տեսակետից ոչ ճիշտ, որով և տեղ-տեղ խախտվել է հանդը: Օրինակ. 28-րդ տողի վերջին բառը՝ բոլոր ձեռագրերը, բացի ԱՅ 7707 (=D)-ից, տալիս են անցրենկեր կամ անցանկեր ձևով փխ անցանկին, որ ճիշտն է և մուծում ենք բնագրում: 72-րդ տողի վերջին բառը բացի ԱՅ 5623 (=C) ձեռագրից, մյուսները տալիս են հիւրերուն կամ հուրերուն՝ ուն հանգով՝ փոխանակ հիւրերին՝ ին հանգով ձևի. 74-րդ տողի հանգավորող բառը՝ 72-րդ տողի հանգին համապատասխանեցնելու համար գարձված է սեղանոյն ԱՅ 8968 (=Y) ձեռագրում, իսկ շԲ₁Բ₂ ձեռագրերում՝ սեղանոյս. ընտրում ենք Բ և C ձեռագրերի տարբեր-թեքցվածք՝ սեղանին, որ ճիշտն է:

Ուստի՝ թեև զգալի «խմբադրական» փոփոխությունների են ենթարկված Բ և C ձեռագրերում եղած ընդօրինակությունները, այնուամենայնիվ շատ ղեկավարում սլահալանել են ճիշտ ձևերը. այդ սլատ-ճառով էլ բնագրի մեջ հաճախ զբեւ ենք այնպիսի ձևեր, երբեմն էլ տողեր, որ գտնում ենք միայն Բ կամ միայն C ձեռագրերում (տես, օրինակ, տող 7—10):

Գ. Հովսեփյանը «Արարատ»-ում հրատարակած «Ժողովրդական բանահյուսությունից հետքեր միջնադարյան տաղարաններում» հոդվածում տպագրել է այս վիպական տաղը «Մ. Թոփաի ԱՅ 283 (Գ. կաթ.)» ձեռագրից, որ մեր օգտագործած Բ₁ ձեռագրին է:

Ինչպես երևում է միջնադարում Գրիգոր Նարեկացու մասին հորինվել են մի շարք գրույցներ, որոնցից մեկը մշակել է Հովհաննես Թլիկուբանցին:

Նարեկացու մասին գրույցներն ու լեգենդները ժողովրդի մեջ պահպանվել են երկար ժամանակ և զբաղեցրել երկուսը զրի են տանվել 19-րդ դարի վերջերին: Առաջինը, որ տպագրված է «Երևան»-ի 1899 թ. Բ գրքում (էջ 325—328) «Ժողովրդի խոսք Նարեկացու մասին» վերտառությամբ, բովանդակությամբ համընկնում է Թլիկուբանցու վիպական տաղի հետ՝ տեղ-տեղ զրեթե բառացի, իսկ երկրորդը, զրի առնված և տպագրված Գ. Հովսեփյանի կողմից «Փշրանքներ ժողովրդական բանահյուսությունից» զբոսայգում (1892 թ., էջ 16—19), ներառել է և միահյուսել սյուժեի այլ զրվադներ ևս:

Ներքևում դնում ենք երկու գրույցներն էլ կետագրությամբ մասնակի շտկումներով:

ԺՈՂՈՎՐԴԻ ԽՈՍՔ ՆԱՐԵԿԱՑՈՒ ՄԱՍԻՆ

Նարեկացի սուրբ վարդապետ,
Հոգին սուրբ էր պեմունաթ,

- Ոչ մէջ սրտին խեղ կրօններ,
 Ոչ մեկ մարդուց կառններ նիւթ.
- 5 Ծառայ կելնեմ Նարեկացուն:
 Տարին թամամ տառն մեկ էր,
 Հաց տարաւ մշակներաց.
 Մշակներ օրոխեցին՝ ջուրն դնաց:
 Մշակներ հացն առին կերան,
- 10 Մեղար լիք քլակաւ արին՝
 Նարեկացուն ծաղր անեին.
 Ծառայ կելնեմ Նարեկացուն:
 Մեղար ուր առջև քաշեց,
 Զորս գլեօխ խաչակնքեց,
- 15 Դարձուց և զհացն Նարեկացին.
 Մշակներ զարմանք մնացին,
 Ինկան ձեռք ոտք Նարեկացուն.
 Ծառայ կելնեմ Նարեկացուն:
 Վանք մ'ի շինե վերև գեղին,
- 20 Վեղար գլխուն, փիլոն թեին,
 Դիշեր ցորեկ ժամատեղին,
 Լեռս էր սիւղաթ մարթ չէր տեսնա:
 Մեկ ռես Դորդ մը կեր մեջ էն գեղին,
 Ամենեկն ժամ չէր իջե.
- 25 Նարեկացին խոսեց ռես Դորդին՝
 Հե՞ր չես ի գալ ժամ աղոթքին:
 —Ես շատ ունիմ տամ աւոյթաթ,
 Ի՞նչ անեմ ժամաւ խնրիաթ,
 Ի՞նչիւ թողնեմ իմ բան դամ ժամ:
- 30 Օրն էկաւ տարին թմմաւ,
 Վաղջանին եկաւ ռես Դորդին,
 Խող տեղ չէր ի տա ֆարաղաթ.
 Յոթ տեղով տապան բացին,
 Փետառ կանչեց տաթ իաման,
- 35 Խող տեղ չէր ի տա ֆարաղաթ:
 Ինկան ձեռք ոտք Նարեկացուն,

- Ծառա կելնեմ Նարեկացուն,
 Խաչակնքեց սեռ Գորգին,
 Ռես Գորգն էր որ հարըցուց,
 40 Որ հարըցուց խոստովանցուց՝
 Նոր հող տեղ իտու ֆարաղաթ:
 Երկու վարդապետ կին (գալին) կեռ Սիս,
 Ուրինք բարձրին բռնե քյանց Մասիս-
 Եկան չափյակ ջուր լցուցին,
 45 Աստուծոյ շնորհքով դաղըցուցին.
 Նարեկացուն օրողկեցին,
 Մենք էլ տեսանք ուր քարամաթ.
 Ծառա կելնեմ Նարեկացուն:
 Ինոնց օրողկած չափիկ ջուր փոխեց,
 50 Գլած բամբակ ուր ձեռք բռնեց,
 Վառվալ կրակ մեջ փաթութեց,
 Զապիկ ջրի մեջն էլ դրեց,
 Վարդապետացն էլ օրողկեց:
 Վարդապետներ որ էն տեսան,
 55 Ինոնք էն տեղ շատ դարմացան՝
 Էրթանք տեսնենք Նարեկացին:
 Եկան խասան Նարեկ սարին.
 Հրեշտակ խապար տվալ Նարեկացուն՝
 Քյո վարդապետք եկան քե խոր.
 60 Ծառա կելնեմ Նարեկացուն:
 Վեղար գլխին էլ վեր իտիր,
 Խովուլու քյապանակ առից թեին,
 Դնաց խասալ մեջ ուր սարին,
 Եկալ դիմաց ջուխտ վարդապետին,
 65 Աջն առեց ջուխտ վարդապետին:
 Վարդապետներ ջուր ուղեցին—
 Ծառա կելնիմ էն խովուլուն—
 Խաչակնքեց վեր էն սարին,
 Գավազար իզար վեր չոր քարին,
 70 Զուր բղխեցուց քարի մեջեն,

- Առաւ խմցուց վարդապետաց,
Ծեր սիվտակ մուրունին ճահելացաւ.
Ինոնք էնտեղ շատ զարմացան,
Ինոնք էնտեղ անմահացան.
- 75 Ծառա կելնեմ Նարեկացուն:
Ճամբախ նշանց խոտը վարդապետաց,
Խաչակնքեց վերա սարին՝
Էրկու դել եկան առջև ոչխրին.
Գելերն արաց հովիվ ուր ոչխրին.
- 80 Գնաց հասավ մեջ ուր վանքին,
Հանդերձ հագավ վարդապետի,
Էկավ դիմաց վարդապետաց,
Աջերն առեց վարդապետաց:
Օրն էր ուրբաթ մեջ շաբաթին,
- 85 Էրկու եղունիկ էլ բռնեց,
Խրավեց ու ան գեախն էլ խիեց,
Վարդապետներ պատիւ կանչեց,
Խնդում արին Նարեկացուն:
Նարեկացին ծուռ ի ուր օրինաց,
- 90 Ուրբաթ շաբաթն էլ չի գիտե,
Ծառա կելնիմ Նարեկացուն.
Սեղան ուր առջևն էլ քաշեց,
Զորս գլեռիս խաչակնքեց,
Փետուր եկավ ուրինք ծածկեց,
- 95 Թռան գնացին խեղ էրամին.
Վարդապետներ մաթ մնացին:
Ինոնք էնտեղ շատ զարմացան,
Լալով ինկան ձեռք ոտք Նարեկացուն.
Քե տվե աստվածութին,
- 100 Մարմնով կանես ուրախութին,
Հոգով կերթաս արքայութին:
(«Լուսմա», 1899 թ., Բ. գիրք, էջ 325—328):

Նարեկեծին խաց կ'տաներ.
 Մշակաիր պիրին ջլուրի խրկեցին,
 Նստան գխաց ճաշակեցին,
 Մեղար Բիլին քակուռ արին,
 ԶՆարեկեծին ջարբեցին:
 Նարեկեծին էկավ, կանչից մշակաիրուն.
 «Էլիք ձի խաց ճաշակեցիք»:
 Մշակաիր ասին.— Կինտ վեար խացին, մենք կ'կյանք:
 Նարեկեծին զմեղար էպաց,
 Տեսաւ լիք քակուռ էրած.
 Նարեկեծին քոչիր էղար գետըն,
 Զմեղար խաչակնքից.
 Մշակաիր էկան տեսան
 Քակուռ խացնի դարցի.
 Մշակաիր զարմանք մնացին:
 Նարեկեծին թորկից կինաց Ղարդիլու կապան.
 Տեսաւ խովիլ մեռի,
 Ոխչար մշմուր ի մնացի.
 Էլաւ, Բանտեղ յոթ տարի խովիվութին էրավ,
 Զհախն ասից, խառ, հեթմքիր շախից,
 — Հեթմ շախող Նարեկեծի:
 Գլառ, կեւ խըարաց կերրծին,
 Էլին, տեսան, զարմանք մնացին:
 Նարեկեծին թորկից, կինաց Մշու էրկիր,
 Կինաց մեկ մարտուռ նոքարութին.
 Մարտն էլ շատ անախում պարաքնտեր էր.
 Էլավ, զլուր կալ էրավ.
 Պարաքնտերքիր էկան, Ժողվան, Էլին Բանդեղ.
 Էլավ, թորկից, մտավ ուր տուն, էլաց:
 Նարեկեծին կանչից էն մարտիրուն.
 — Սաց կ'տանե՞ք ձի փարը տեղ:
 Էսաց.— Որ տյու խաց տաս, մենք շատ ալվար ինք.
 Նարեկեծին քոչն էղար գետըն,
 Շեղքն էլ խաչակնքից,

Էլավ, բիրադի փարը տեղը խաց ետու,
Բիրադի կալիլ էլան, թորկին, կյացին:
Նարեկեծին էկավ, կանչից.

— Աղա՛, խուր ո՞րտեղնի, մինք զխաց խուրինք:
Ըսաց.— Դէ, կինա գէն, տյու էկիր իս վլուր իմ սրտին
մանանեղ կ'ցանխա:

Ըսաց.— Տյու իլի, տիսի, բիրադի կալիլ էլած, կյացած:
Կնիկ էլաւ, տեսաւ շեղք ավել շեղքնի.

Էկավ, կանչից.— Մարտ իլի, դադուն կրի տուն:
Էլավ, կանգնաւ. դադուն կրիցին,

Զխուրի բիրադի լցին,

Տալ դտուն էլ ադուն լցին:

— Պարտքնտեր պարտքից ազատող Նարեկեծին,
Վլար Նարեկեծուն դարմանք մնացին:

Էլավ, թորկից, էկավ մլաչ մեկ գեղի:

Կնաց տեսաւ նուրափեսան մեռիւր վլար աթոռին,

Խեր, մեր նստած գտնիկն կրլան:

Նարեկեծին քլոչն էզար գեսլն,

Դեռզալ էրավ մի ստեղծողին,—

Նուրափեսան հարավ վլար ուր աթոռին.

Խեր, մեր շատ ուրախացան վլար աստուանվուրին:

Թորկից էկավ, խասավ Նարեկ.—

Մեռել հարուցող սուրի Նարեկեծին:

Սիսալ վարդապետնիւր լսան, դարմանք մնացին.

Պիրին, զՆարեկեծին շարբիցին.

Զչափուկ լիք շլուր արին,

Նարեկեծուն հադեա հրեողիցին:

Նարեկեծին էրկու էղվընիկ մուրթից,

Վարդապետիւրուն կանչից.

— Էկեք, ձի խաց ճաշակեցեք:

— Նյա տյու ի՞նչ էրիր:

— Իս չիր գիտի թ'օրն էր ուրպաթ,

Հրաման էրեք՝ թըխ էրթան:

— Մինք կարողութին չունինք,

Տյոււ էրիր իս, տյու հրաման էրա՝ թըլս էրթան:
 Նարեկեծին քյուչիր էզար դետըն,
 Ձեզվընեն խաչակնքից.
 Էրկուս թոսան, կինացին.
 Վարդապիտքիր տեսան, դարմանք մնացին:
 Էլավ զչափուկ ջյուր էլից,
 Վերալ կրակ էտի,
 Վյար կրակըն բջամբակն էտի,
 Ասաց.— Առեք, ձի առաջնոթըն հանգիտ տարեք:
 Էլան, առան, կյացին.
 Առաջնուրթ էլավ, տեսավ՝
 Նյա ջյուր զկրակն էր ընցուցիր,
 Նյա կրակ զբջամբակն էր ընցուցիր.
 Շատ անախուն դարմանք մնացին:
 — Սըրփի զանեզան, սըրփի Նարեկեծին:

(Գ. Հովսեփյան, Փշրանքներ ժողովրդական
 բանահյուսությունից, Թիֆլիս, 1892, էջ 16—19):

Հ Ա Վ Ե Լ Վ Ա Մ

Ա.

ՏԱՂ, ՅՈՎԱՆՆԵՍԻ ՎԱՍՆ ՍԻՐՈՅ

(«Ես քո սիրուն չեմ դիմանար...»)

Միջնադարյան քնարերգության զարդերից մեկն է այս տաղը, որի մասին Ա. Չոպանյանը իրավամբ գրում է. «...Սիրերգ մըն է՝ զգացման և ձևի հաղվադյուտ ինքնատիպությամբ. դայն հորինելու համար կարծես արեւելի Պոսլեր մը և Վերլեն մը իրենց տաղանդները միացուցած ըլլան» («Հայ էջեր», էջ 16):

Այս խկապես ուր զմայլելի տաղը ստեղծագործողի ով լինելու պարզ հայտնի չէ: Վերջին երկտողում իրեն հեղինակ հիշվում է «Խն Յովանէս»: Միջնադարյան տաղերգուների մեջ Յովհաննէս անունով շատ երգիչներ կան. ո՞րն է զբանցից տաղիս հեղինակը: Դժվարանում ենք հավաստի տալ, թե Թլիուրանցին է: Թլիուրանցին իր տաղերի մեծագույն մասի վերջում իրեն կոչում է «Խն Յովհաննէս», այստեղ էլ այդպես է անվանված հեղինակը: Ա. Չոպանյանն էլ հակված է կարծելու, որ այն

Թվուրանցունը կարող է լինել. ճեթե ապացուցվի, որ սիրերդին հեղինակը Հովհաննես Թուրքաբեկին է,— գրում է նա,— այդ արդեն իսկ դժայիման արժանի քերթողը ավելի ևս պիտի մեծանայ մեր աչքին,— որովհետև այս կտորը ավելի խոր է և ուժեղ, քան Թուրքաբեկի մյուս մեղի ծանոթ սիրերդները» (Հայ էջեր, էջ 12):

Բ. Կյուլեսերյանը Հովհ. Թվուրանցուն հրատարակված տաղերի ցուցակում գրում է. «Այս տաղը ճեթե Յովաննէս»-ին (= Թվուրանցվույն) է, թեև Չոպանյան յաբաներ է դնել ասիկա Թվուրանցվույն տաղերու շարքը»:

Այն հաստատապես Թվուրանցունն է համարում Մ. Արեղյանը. «Այդ տաղն անպայման Թվուրանցունն է, ոչ միայն ճեթե Յովաննէս» անվան համար, այլ մանավանդ իր ողով և արամադրությամբ ու բովանդակությամբ» (Հայոց հին գրակ. պատմ., հտ. 11, էջ 40):

Վենետիկի Մատենադարանի № 566 ձեռագրից քաղելով հրատարակել է Ա. Չոպանյանը՝ նախ «Անահիտ»-ում, ապա «Հայ էջեր»-ում (էջ 74—75): Արտատպում ենք «Հայ էջեր»-ից:

«Այսօր էի խիստ արաում»

Հայերեն և տաճկերեն այս տաղը պահպանված է Հայկական ՄՍՌ Մատենադարանի №№ 7714 (էջ 90ր—91ր) և 5668 (էջ 73ա) ձեռագրերում: Երկու ձեռագրերի ընդօրինակութունները ներկայացնում են երկու փոփոխակ: Առաջինում ունի 36 տող, երկրորդում՝ 38 տող (եթե չհաշվենք բաց թողնված երկու տողերը): Երկրորդը չունի 5, 7 և 9-րդ տները. զրա փոխարեն այստեղ ավելի է հետևյալ 4 տունը.

Արեկ երթանք ևս զուն այդին,

Դաւշուր ալում ալմա շիրին, (Քաղեմ քաղցր խնձոր)

Վարդն է ի քուն մէջ կոկոնին,

Բըլբուլ աղլար իսթար զուլին: (Սոխակ կուլա կուզե վարդին)

Որոնեալ այսր և անդր գնայր.

Բանում զուլում օղբըլայդիլար, (Իմ վարդին գողացան)

Միթէ տեսեալ էք, տո՛ւք խարար,

Աւստա բանում ջանում չխար: (Թէ չէ հոգիս դուրս կգա)

Սիրտս լափեր է քո սիրուն,

Չաւիս դարդում վար գողուն գողուն, (Շատ ցաւ ունեմ գունդ գունդ)

Դու արեկ առ դիս ծոցդ ի քուն,

Բէլի ինջայ բաւի ուղուն: (Մեջքը բարակ բարձրահասակ)

Այնչափ ելի խեղ զատա,
Ղուլուտան ըրի նաղար էլլայ, (Գեբուզ վրա հայացք ձգիր)
Ջուռապ մ' ունիս, դու պարզ ասայ,
Գաւզլարում բանի ուն ութմայ: (Աչքիս լույս, ինձ մի մոռնա)

Երկրորդը չունի նաև 7-րդ և 21-րդ տողերը:

Համընկնող տողերում ևս բավական տարբերություններ կան:
Տեքստը տալիս ենք ըստ 7714 ձեռագրի. չենք նշանակում № 5668 ձե-
ռագրի ընդօրինակության տարբերությունները: Մի երկու տողում,
առանց նշման, ավելացրել ենք ըաց թողնված բառերը՝ վերցնելով երկ-
րորդ փոփոխակից:

Առաջին տարբերակը ունի «Տաղ սիրոյ» խորագիրը, երկրորդը՝ «Այլ
տաղ գեղեցիկ և լաւ»:

Երկրկոյնան այս տաղի մի այլ ընդօրինակություն հրատարակել է
Կ. Կոստանյանցը «Ձեռ. տաղարան 1693 թ.»-ից (աՆոր ժողովածու», Դ
պրակ, Վաղարշապատ, 1903, էջ 16—17), «Տաղ վասն սիրելութեան»
խորագրով: Այստեղ ևս 9 տուն է, որոնցից III և IV, V և VI տները
տեղերը փոխարինված են. որոշ տողեր տարբեր են և այլն:

Միայն մի հատված գտնվում է նաև № 9597 ձեռագրում (152ա—
152բ), խորագիրը՝ «Տաղ սիրոյ», ընդամենը 15 տող. բավական տարբեր
է երկու փոփոխակներից էլ. տարբեր է նաև տողերի դասավորությունը:

Տաճկերեն տողերի թարգմանությունը, որ մեր խնդրանքով կա-
տարել է Հայկական ՍՍՌ Մատենադարանի գիտ. աշխատակից ընկ.
Ո. Սգանյանը, գրել ենք յուրաքանչյուր տողի կողքին:

Դժվար է հաստատապես ասել, թե այս տաղը Թլիւրանցունն է,
թե ոչ: Գրելաձեւը, պատկերները մեր հեղինակի մոտ առկա են. նա
երկրկոյնան և երեքլեզվյան տաղեր ունի. ըաց ձեռագրական որևէ
տվյալ չունենք, որի հիման վրա հավաստի համարենք Թլիւրանցուն
լինելը:

Գ

ՀԱՅՐԵՆԻԿ ԹՈՒՐԿՈՒՐԱՆՑՈՒ Ի ՎԵՐԱՅ ՍԻՐՈՅ

Միջնադարյան հայ քնարերգության գոհարները կազմող հայրեն-
ները ճնշող մեծամասնությամբ ձեռագրերում գրված են իբրև անանուն
ստեղծագործություններ՝ մեծ ու փոքր տաղաշարքերով: Որոշ Տաղա-
շարքեր էլ ձեռագրերում հանդես են գալիս անհատ հեղինակների անու-
նով՝ Հովհաննես Նրզնկացու, Ֆրիկի, Գր. Աղթամարցու և այլն:

Հալեպի՝ մասնավոր մարդու պատկանող մի ձեռագրում եղած
հայրենների շարքն էլ պահպանվել է Հովհաննես Թլիւրանցու անու-

նով¹: Այս շարքից հինգ տաղիկներ հրատարակել է Ա. Չոպանյանը «Հայրեններու բուրաստանը» ժողովածուում, որտեղից և մենք արտատպում ենք:

Բերում ենք հրատարակչի ծանոթության մեզ հետաքրքրող մասը.

«Այս հինգ տաղիկները քաղված են Հալեպի մեջ մասնավորի մը պատկանող ձեռագրի մը տաղաշարքէն, որուն օրինակութեանը հաճեցաւ ինձի զրկել Արտավազդ արքեպ. Սյուրմեյան».

Ձեռագրին մեջ օրինակողը այս տաղաշարքին տված է հետևյալ տիպոսը՝ «Հայրենիկ (հայրենիք, հայրեններ) ասացեալ է Թուրքուրանցու ի վերայ սիրոյ»: Բայց տաղիկները Հովհաննէս Թուրքուրանցիի իսկական բանաստեղծութեաններէն տարրեր են և ապահովապէս կը պատկանին քուչակյան շարքին» (էջ 323):

Անիմաստ ու անհեթեթ համարելով հայրենները Նահապետ Քուչակին համարելը, նկատենք, որ ճիշտ է գիտում Չոպանյանը, թէ զրանք Թուրքուրանցու քերթվածներից տարրեր են: Սակայն այդ հանդամանքը չի բացառում այն, որ Թուրքուրանցին եղած լինի հայրենների երգիչ, երգող ու հավաքող, ու նրա երգած հայրենները կապվելին իր անվան հետ:

Չպետք է մոռանալ նաև, որ ո՛չ բոլոր հայերեններն են ժողովրդական. զրանց մի մասը անհատ հեղինակների ստեղծագործութեաններ են անպայման: Ձեռագրական տվյալները, սակայն, առայժմ անբավարար են հայրենները դասդասելու, խմբավորելու և անհատական ու ժողովրդական ստեղծագործութեանները անջատելու՝ մեկ կողմից, մյուս կողմից անհատական ստեղծագործութեաններ — հանդիսացող հայրենների հեղինակները որոշելու համար:

«Այրեն մինչև ի քեն գանկատ անեմ ես»

Տողերի սկզբնատառերը այսուրենը ներկայացնող չորս տաղ է հրատարակել Ա. Չոպանյանը «Հայ էջեր»-ում: Դրանցից առաջինը Թուրքուրանցու «Ազէկ պատկեր բոլոր և գեղեցիկ ես» տաղն է, մյուս երեքից մեկի մեջ հիշվում է իբրև հեղինակ «Գրիգոր մեծ բարունի», իսկ երկուսի հեղինակները անհայտ են: Չոպանյանի կարծիքով «Հավանական է, որ վերջին երեքը հետևողութուն ըլլան Թուրքուրանցու տաղին, հետևողութուն՝ տաղաշարության ձևին, նյութին, ընդհանուր ըմբռնումին համար» («Հայ էջեր», էջ ԺԹ): Այդ երեքից «Այրեն մինչև ի քեն դան-

¹ Տե՛ս Արտավազդ արքեպ. Սյուրմեյան, Յուցակ հայերեն ձեռագրաց Հալեպի, Երուսաղեմ, 1935, էջ 386:

կատ անկմ էս սկսվածքով տաղի պատկերները, համեմատությունները, արտահայտությունները և մանավանդ՝ տրամադրությունը իսկապես թվկուրանցու ստեղծագործությանը այնքան բնորոշ են, որ կարելի է կարծել, թե նշված տաղը գրել է հենց ինքը՝ թվկուրանցին: Ուստի և անտեղի չենք համարում այն գնել սույն ժողովածուի, Հավելվածում, ուր գետեղված են այն ստեղծագործությունները, որոնց թվկուրանցուն լինելը առայժմ երկրայելի է:

Ա. Չոպանյանը ծանոթագրվող տաղը «Էջմիսմնա թ. 28 (= Հայկական ՍՍՌ Մատենադարանի ձեռագիր № 3081, մեր նշանակմամբ՝ № 1), Ս. Ղազարու թ. 730, 1371 և 529» ձեռագրերի հիման վրա: Վենետիկի № 529 ձեռագրի (գրված է 1559 թվականին) ընդօրինակությունը 19-րդ տոհից սկսած շատ տարբեր է մյուսներից: Տաղն, այսպիսով, մեզ է հասել երկու խմբագրությամբ:

Տաղի ներկայացվող համեմատական բնագիրը կազմել ենք Հայկական ՍՍՌ Մատենադարանի 6 ձեռագրերում եղած ընդօրինակությունների հիման վրա. սրանցից ԿРХ, НВ ձեռագրերը ներկայացնում են մի խմբագրություն, А ձեռագիրը՝ մի այլ խմբագրություն, որ համեմատում է Վենետիկի № 529 ձեռագրում եղած ընդօրինակության հետ: Բեմ տարբերություններն սկսվում են 13-րդ տոհից: Երկրորդ խմբագրությանը պատկանող մի այլ ընդօրինակություն պահպանված է Հայկական ՍՍՌ Մատենադարանի № 7715 (= В) ձեռագրում, (էջ 2ա—2բ) առանց առաջին 14 տոհերի, որ բացակայում են ձեռագրից թերթերը ընկած լինելու պատճառով:

Այստեղ բերում ենք А ձեռագրի ընդօրինակության 13—36-րդ տոհերը, ներքևի լուսանցքում նշելով В ձեռագրում եղած թերի ընդօրինակության տարբերությունները (երկու ձեռագրերի նշված տոհերի տարբերությունները չեն գրված համեմատական բնագրի այլընթերցումների մեջ):

Ղաւլէ չուշիս երդումն ոչ դու կնքած ես.
Ծոար քո ի զավլէտ խիտտ անհաւատ ես.
Կապուտն ի վեր վկա արարողն յերկինս.
Հողիկտ որ դու¹ կոխես՝ հողիս է առ քեզ.
Ձրի հետ քեզ զատիմ, երեսըս դու ես.
Ղամս է իմ դուստայ, մէկ մ'այլ² կու տիրես,
Ճատու³ չեմ երկաթ, սր ես զիմանամ քեզ⁴,
Բիս է ու հում կաշի, զոսկերս կու հալես.
Յարի ի դուրս արեւ⁵, որ տեսանեմ զքեզ.
Նորս ի տուն մտնես զհողիս կու հանես.

¹ Հողիկզ որ կու ² այլ վիս մ'այլ ³ ճարտու ⁴ չիք քեզ ⁵ արի

Շուտով ի յետ դառնաս ի դուռն Ելանես.
 Ուրախսնամ յոյժ, երբ տեսանեմ զքեզ.
 Ձեմ իմնար⁶ ի քէն թէ զու զիս ասես.
 Պարտ է քեզ առ իս զալ, թէ զիս կու սիրես.
 Զանայ ու շուտ արեկ, որ տեսանեմ զքեզ.
 Ռատ է քո պատկերդ⁷, կարմիր գերթ⁸ վարդ ևս.
 Սուտ է զինչ որ կասեն, չի լինի թէ⁹ վախես.
 Վարեն զնա ի¹⁰ քաղքէս՝ որ վատ ասէ մեզ¹¹.
 Տուր ինձ մէկ պարիկ մը¹², թէ չէ մեռայ ևս.
 Ըմպըով զիս հարեցին, իմ դեղըն զու ևս.
 Յանկամ ևս քո ծոցուտ¹³, ձերմակ լողա բռճ ևս.
 Իխոյ¹⁴ նրման վայլես, զերդ¹⁵ լոյս աղեղ ևս.
 Փառք տամ ևս Քրիստոսի՝ աղւոր ստեղծեր զքեզ.
 Քեզ ինչ պատճառ զնեմ, երբ աննման ևս:

«Այս ինչ կրակ եր զիս այրեց»

Սույն տաղ-պոեմի համեմատական տեքստը Հայկական ՄՍՌ Մատենադարանի 4 ձեռագրերի հիման վրա պատրաստել և հրատարակել են Աս. Մնացականյանը («Միջնադարյան ժողովրդական երգեր», էջ 183—190) և Ա. Սրապյանը («Հովհաննես Երզնկացի», էջ 163—171): Ձեռագրերում Էղած ընդօրինակությունները մեծ չափով տարբերվում են իրարից: Նշված երկու համեմատական տեքստերը պատրաստված են ձեռագիր բնագրերի ու տվյալների նկատմամբ, բնականաբար, տարբեր մոտեցմամբ, ուստի և զգալիորեն տարբեր են մեմյանցից (զժրախտաբար այդ երկու հրատարակությունների մեջ այլընթերցումների բաժնում միևնույն ձեռագրի համար միևնույն տողի ու բառի տարբեր ընթերցվածներ են նշված): \ տեքստում զրված է 117 տող, \-ում՝ 124:

Այստեղ տեքստը ներկայացնում ենք որոշ վերակազմվածքներ ու փոփոխություններ մտցնելով նրա մեջ՝ այդ համեմատական տեքստերի տողատակի այլընթերցումների հիման վրա:

⁶ մնար փխ իմնար ⁷ պատկերտ ⁸ գէտ ⁹ չիք թէ ¹⁰ այս փխ ի
¹¹ քեզ ¹² մի ¹³ ծոցուտ ¹⁴ Իսոյ ¹⁵ զերթ:

Յ ՈՒՅ Ա. Կ

Պ Ա Յ Մ Ա Ն Ա Կ Ա Ն Ն Շ Ա Ն Ն Ե Ր Ի

A = Ձեռագիր Հայկական ՍՍՌ Մատենադարանի, № 9271, ժամանակ՝
ԺԷ դ.

A₁ = Նույն ձեռագրում միևնույն տաղի մի այլ ընդօրինակություն
a = «Կոռնիկ հայոց աշխարհին», 1863 թ.

B = Ձեռագիր Հայկական ՍՍՌ Մատենադարանի, № 7715, ժամանակ՝
1688 թ.

B = «Բաղմավեպ»

C = Ձեռագիր Հայկական ՍՍՌ Մատենադարանի, № 5623, ժամանակ՝
1663 թ.

D = Ձեռագիր Հայկական ՍՍՌ Մատենադարանի, № 5668, ժամանակ՝
1613 թ.

d = Ձեռագիր Հայկական ՍՍՌ Մատենադարանի, № 7508, ժամանակ՝
1670 թ.

E = Ձեռագիր Հայկական ՍՍՌ Մատենադարանի, № 2566, ժամանակ՝
ԺԷ դ.

E₁ = Ա. Չոպանյան, «Հայ էջեր»

E₂ = Ձեռագիր Հայկական ՍՍՌ Մատենադարանի, № 2672, ժամանակ՝
1607 թ.

F = Ձեռագիր Հայկական ՍՍՌ Մատենադարանի, № 1990, ժամանակ՝ ԺԸ դ.

h = Ձեռագիր Հայկական ՍՍՌ Մատենադարանի, № 7714, ժամանակ՝
1714 թ.

h₁ = Ձեռագիր Հայկական ՍՍՌ Մատենադարանի, № 7708, ժամանակ՝
ԺԸ դ.

H = Ա. Վ. Տեկանց, «Հայերգ»

H₁ = Նույնը՝ միևնույն տաղի մի այլ ընդօրինակություն համար

i = Ղ. Վ. Հովնաթյան, «Միջնադարյան ազգային տաղաչափություն»

k = Կ. Կոստանյանց, «Հովհ. Թլկուրանցին և յուր տաղերը»

Կ = Հայկական ՍՍՌ Մատենադարանի ձեռագիր, № 7717, ժամանակ՝
1695 թ.

$Կ_2 = Կ$. Կոստանյանց, «Նոր ժողովածու», սրակ Գ.

$\Lambda =$ Զեռադիր Հայկական ՍՍՌ Մատենադարանի, № 3498, ժամանակ՝ 1624 թ.

$M = Գ$. Վ. Սրվանձտյան, «Մանանյ»

$m =$ Զեռադիր Հայկական ՍՍՌ Մատենադարանի, № 2398, ժամանակ՝ 1613 թ.

$n =$ Զեռադիր Հայկական ՍՍՌ Մատենադարանի, № 6159, ժամանակ՝ ժէ դ.

$O =$ Զեռադիր Հայկական ՍՍՌ Մատենադարանի, № 3751, ժամանակ՝ ժթ դ.

$O_1 =$ Զեռադիր Հայկական ՍՍՌ Մատենադարանի, № 7057, ժամանակ՝ ժԸ դ.

$p =$ Զեռադիր Հայկական ՍՍՌ Մատենադարանի, № 7707, ժամանակ՝ 1611 թ.

$p_1 =$ Զեռադիր Հայկական ՍՍՌ Մատենադարանի, № 2394, ժամանակ՝ ժէ դ.

$p_2 =$ Զեռադիր Հայկական ՍՍՌ Մատենադարանի, № 2270, ժամանակ՝ ժէ դ.

$R =$ Զեռադիր Հայկական ՍՍՌ Մատենադարանի, № 9597, ժամանակ՝ ժԸ դարի սկիզբ

$S =$ Զեռադիր Հայկական ՍՍՌ Մատենադարանի, № 6099, ժամանակ՝ ժէ դ.

$S_1 =$ Զեռադիր Հայկական ՍՍՌ Մատենադարանի, № 33, ժամանակ՝ ժէ դ.

$S_2 =$ Զեռադիր Հայկական ՍՍՌ Մատենադարանի, № 8605, ժամանակ՝ 1676 թ.

$T =$ Տպագիր Տաղարան 1513 թվականի

$\iota =$ «Երեզ» Երկշարաթաթերթ, 1924 թ.

$V =$ Զեռադիր Հայկական ՍՍՌ Մատենադարանի, № 7712, ժամանակ՝ ժթ դ.

$V_1 =$ Զեռադիր Հայկական ՍՍՌ Մատենադարանի, № 2236, ժամանակ՝ ժէ դ.

$W =$ Զեռադիր Հայկական ՍՍՌ Մատենադարանի, № 7273, ժամանակ՝ ժէ դ.

$W_1 =$ Նույն ձևադրույթ միևնույն տաղի մի այլ ընդօրինակություն

$X =$ Զեռադիր Հայկական ՍՍՌ Մատենադարանի, № 8100, ժամանակ՝ 1784 թ.

$X_1 =$ Զեռադիր Հայկական ՍՍՌ Մատենադարանի, № 3081, ժամանակ՝ 1617 թ.

$X_2 =$ Զեռադիր Հայկական ՍՍՌ Մատենադարանի, № 2079, ժամանակ՝ ժէ դ.

$Y =$ Զեռադիր Հայկական ՍՍՌ Մատենադարանի, № 8968, ժամանակ՝ 1556 թ.

Z = Ձեռագիր Հայկական ՍՍՌ Մատենադարանի, № 7909, ժամանակ՝
1620 թ.

Z₁ = Ձեռագիր Հայկական ՍՍՌ Մատենադարանի, № 2676, ժամանակ՝
ԺԸ դ.

Ձ = Ձեռագիր Հայկական ՍՍՌ Մատենադարանի, № 515, ժամանակ՝ ԺԷ դ.
Յուշ. Դ. Ալիշան, «Յուշիկք», հտ. Բ, Վենետիկ, 1870 թ.

Սիւ. » «Սիւուան»

Հայ. » «Հայաստանում»

Այսմ—դրոշ, գրոշակ
 Ալվար*—համաձայն, բաժարար,
 դոն
 Աճուկ—տրորել, ճղմել
 Ամսլար—ամսլար ծաղիկը
 Այլ է՝ ի, այլվա—դարձյալ, նո-
 բեց, էլի
 Անսխուստ*, անսխուստ*—անհաշիվ
 Անդրաւական—անվերջ
 Աշխարհիանցում—աշխարհ հիա-
 ցնող
 Ապիկի—ապակի, ապակյա
 Ապրաւ—ամբաւ—տրմալ
 Ար'նկ—արի' եկ, վերկաց ե'կ

Բահար—զարուհի
 Բգրի (լուսին)—լիա (լուսին)

Գաւ—պատերազմական շեփոր
 Գեախ*—ժամանակ
 Գեղեւ—շարվել, գեղեցկացնել.
 «գեղեն»—շարվեն, գեղեց-
 կացնեն

Գէնայ—դարձյալ, նորից

Դյոզա*—խնդիրք, պաղատանք

Եագտան—Պարսկաստանի քա-
 ղաքներէց, որ միջին դա-

րերում հայտնի էր արհես-
 տագործությամբ ու մե-
 տաքսի արտահանությամբ
 Ելուկ—ծառի նոր բողբոջ կամ
 արմատի մոտ բուսած ճյուղ:
 «Տարէն Ելուկ»—մեկ տարվան
 երեան, յերեան—երեացող, նը-
 կատելի
 Երակ—միշտ, ամբողջ ժամանակ
 Երերանի—երերուն
 Երբեակ—երբություն պարու-
 նակող, երեք միավորից
 բաղկացած

Զանեղան—բազմաշնորհ
 Զաքաթ—սղոքմություն (հոգու
 համար)
 Զէրայ—որովհետև
 Զօհրա—Արուսյակ աստղը

Թալկտալ—նվաղել. «Թալցայ»—
 նվաղեցի

Թախտան—ավար

Թանց—տե՛ս հանց

Թապտիր — պատրաստություն,
 կարգադրություն

Թիթեխ, թիթեղ—թիթեռ

Բառարանի մեջ մտել են միայն դժվար հասկանալի բառերն ու
 բառաձևերը: Բացատրությունների մեջ տրված են սոսկ այն իմաստ-
 ները, որ ունեն բառերը բնագրերի մեջ: Աստղանիշ (*) կրող բառերը
 առնված են «Ծանոթագրություններ և բանասիրական գիտողություն-
 ներ» բաժնում գրված տեքստերից:

Թուրինջ—հարնջի մի տեսակը
Թուրպոյ—դամբան, գերեզման

Ժմնել—ժամանել, հասնել
Ժողովք առնել—հավաքվել
Ժուժ—ժամանակ. «ժըմով» —
ժամանակով

Ի ծար ելնել—սկսել, սկզբնավորել

Ի շուռ դալ (էի շուռ կուգայ) —
թափառել

Ի վայր մնալ—դարձանալ

Լաշկար—խեշ, դիակ
Լեզակ—լեզակի բույսը
Լութֆ—շնորհ. «Լութֆ ու քա-
րամ»—շնորհ ու օգորմու-
թյուն

Լըջուէլ—բաց կապույտ

Խաթա—Լերեկյան Թուրքեստանի
նշանավոր քաղաք՝ հայտնի
իր գեղեցիկ կանանցով
Խատիշ—հոսեղ, հոտավետ
Խեն*—ոխ, քեն
Խերիաթ*—բարիք, բարեգործու-
թյուն

Խըտրաց*—իբար հետ

Խիկար—խմածուտն

Խիլայ—պարզե, իշխանավորի
պարզատրած պատվո հո-
գուստ

Խոխ—գեղձ, խոշոր կլոր սալսր
Խորդել—փերտահան անել, մար-
բել

Խուլթան—տե՛ս Խաթա

Խուժար—անուշ հայացքով,
մեղմակն

Խուպ—լավ, գեղեցիկ

Մար ելնել—տե՛ս Ի ծար ելնել
Միրանի—ծիրանագույն պղեստ

Կաստանա—շագանակ
Կարկահան — թանկագին քար,
նունաքար

Կթխայ—դավաթ, բաժակ

Կլափ—ծնոտ

Կոյեռ—մանկահասակ

Կուլ—վարդ. «Կուլի տառապն» —
վարդի փունջ

Կուշ —կորնթարդ. «աղեղան կուշ»

Հալայ—անորոշ բույս

Հանդիւ*—նվեր, բնծա

Հանել արեից—մեղցնել. «հանե-
յարեէն» —մեղցնի

Հանսը—ահալտոիկ

Հանց—հենց, այնպես, այդպես,
այնպիսի, հենց որ, երբ որ

Հանցեղ—այնպիսի, այնտեսակ

Հանցկուն—այնպես, այնպիսի

Հապաշ—Հաբեշաստ

Հարամի—ավադակ

Հարուցող*—հարուցող, կենդա-
նացնող

Հեձել—հեձեկադոր

Հուսիլ—վերջը, ամենավերջը

Ձի*—ձեր

Ղալապայ—բաղմություն, իրա-
ւանցում

Ղաղալի—Ղաղել

Ղալատ—թերություն, պակասու-
թյուն

Ղամար—լուսին

Ղանարա սղանդանոց

Ղատար—չափ. «ինչ զատար» —
որչափ, ինչքան

Ղարար—հանդստություն

Ղարդ անել—ընկղմել
Ղաւլ—ուխտ, երդում, տված
խոսք
Ղոււմաշ—մետաքս, կերպաս (փո-
խաւք, նուրո, բարակ)
Ղոււմբի—տատրակ

Ճախտ—դահլճ
Ճաղ—շրուղ
Ճապուկ—աշխուճ, միր
Ճարակ—ճար, հնար
Ճէլլատ—տես ճախտ
Ճոխաղնաց—սիգահեմ
Ճոխանալ—զարգարվել
Ճոհար—գոհար
Ճուհար—տե՛ս ճոհար
Ճոհան—ճկուն, դաւրաթեք
Ճօճել, ճօճալ—նողանքով քայ-
լել, շորտրալ
Ճօճկտալ—տես ճօճել
Ճօշան—կրծքադրահ, լանջապա-
նակ

Թախամաթ—խայտատակ
Թաղակաթի—մաղտակոտ, մաղ-
ձոտ, արտոււմ, լուսնոտ,
ընկնալոր
Թարախ—կտրմբաղույն կամ ծի-
րանաղույն ծաղիկներով
բույս

Թեղար*—բրդյա հաստ սփռոց
Թէստան—արբած, գինովի
Թիթէ—թերեւ, դուցէ թե
Թիշմիշ—մանր համեղ ծիրան
Թշմուր*—անտեր, անտիրական
Թոծիր—կրակախաւն մոխրիչ,
մոխրացոց կրակ
Թուշի (մուշք) — անուշահոտ
բույս
Թուրտ—սպիտակ ծաղիկներով
մշտադալար բույս
Թարուսլ—երգիչ, երաժիշտ

Յերակ տե՛ս երակ
Յորդոր (կալ)—պատրաստակամ,
փութաշան (եղիր)

Նախշ ու նիդար—նկարակերտ,
նկարադար
Նալար, նաաար—ուրախ, անցով
Նաֆիր—պատերազմական փող,
շեփոք
Նորիկ—թուշոդ միջատ

Շահրի—քաղաք
Շամս—արեգակ
Շեղք*—շեղջ, կույտ
Շնօրօր—սագի նման թռչուն
Շողկաան—փայլիլոդ, ղողաքող,
շողշողուն
Շուռ գալ—տե՛ս Ի շուռ գալ

Ուղիղ—ուղեղ
Ուսուգ—արա՞ր
Ուրակ—ճերմակ, սպիտակ
Ուրուկ—ուրկոտ, բորոտ

Չարխ—ճախարակ. «Չարխի դե-
ղած նետով սիրտս խոցե-
րես»

Չափուկ—ջրաման
Չին—չէին
Չին, Չին ու մաչին—Չինաստան

Պեմուհնաթ*—չարտաւորոված
Պէտ—մեծ, խոշոր
Պուկ—եղեգնից շինած նեղ պա-
տերազմական փող
Պոյաճի—ներկարար

Ջարբէլ*—փորձել
Ջինան—կիլիկիայի գլխավոր գե-
տը
Ջոհար—տե՛ս ճոհար

Ռասմէլ—նկարել
Ռատ—մեծ, զլխավոր, առատ
Ռումբ (ճօճան)---նիզակի նման
գեֆնք

Սասրնցուցեր—սասանեցրել
Սարդեհոն — թանկագին քար,
սարդոնիկո

Սխասթ—խշտանություն, ուժ
Սիվաթ—դեմք, կերպարանք
Սուրաթ—գեմք, երես

Վայր մնալ--տե՛ս ի վայր մնալ
Վանդ—համար, վասն

Տառապուլ —ինչոր այրող նյութ
Տաստան—փունջ
Տեղտ—երփնեքանդ ծաղիկներով
վարդանման բույս

Տպաղիոն—թանկագին քար

Տիլու—Դելի քաղաքը

Տփունք—թանկագին իրերի ա-
ման, խունկ ծխելու անոթ

Տօստոքանէ մեծ գավաթ

Բամեալ—հովաքված, ժողովված,
այստեղ՝ ամբողջ

Փետտա քլունգ, բրիչ

Քաջ-- քաջք, ողի

Քարամ--աղնիություն, վեհանձ-
նու թյուն

Քաւէլ--բայց եթե

Քաֆուր—կապույտին տվող սպի-
տակագույն (ասվում է սո-
վորաբար վարդի մասին)

Քեարամաթ*—շնորհ. հրաշագոր-
ծություն. վեհանձնություն

Քյապանակ*—զարանակ, հովիվ-
ների թաղիքե երկար վե-
րարկու

Քոչիլը—չոքեր, ծնկներ

Ֆալաղաթ—անդորր, հանդիսա

Ֆետայ--զոհ, մատաղ

Բ Ո Վ Ա Ն Դ Ա Կ Ո Ւ Թ Յ Ո Ւ Ն

ՈՒՇԱԿԱՆԱՍԻՐՈՒԹՅՈՒՆ

էջ

Հովհաննէս Թլկուրանցու ժամանակը և կյանքը	7
Ստեղծագործութիւնը	34
Հովհաննէս Թլկուրանցու գրական ժառանգութիւնը. տպագիր- ներն ու ձեռագիրները. բնագիրը կապակիւ հանգամանք- ները	79

ԲՆԱԳՐՆԵՐ

Սիրո և բնութիւն տաղեր	117
Որատական—բարոյախոսական տաղեր	171
Վիպական տաղեր	193
Հալիւլիւմ	215
Մանորագրութիւններ և բանասիրական գիտողութիւններ . . .	231
Յուշակ պայմանական նշանների	291
Բառարան	295

Տպագրվում է Հայկական ՍՍՌ Գիտությունների
ակադեմիայի Խմբագրական-հրատարակչական
խորհրդի որոշմամբ

ԷԾԾՆՈՒՆԷԼ ԱՐՁՈՒՄԱՆԻ ՊԵՎԱԶՅԱՆ

ՀՈՎՀԱՆՆԵՍ ԹԼԿՈՒՐԱՆՑԻ. ՏԱՂԵՐ

Հրատ. խմբագիր՝ Ժ. Մ. ԱՌՆՑ
Ցեխն. խմբագիր՝ Մ. Ա. ԿԱՓԼԱՆՅԱՆ
Նկարչական ձևավորումը՝ Լ. Ա. ՍԱՂՈՅԱՆԻ
Վերստուգող սրբագրիչներ՝ Ս. Կ. ՋԱՔԱՐՅԱՆ
Ա. Հ. ԱԼԱՆՅԱՆ

ՎՖ 04553 հշե 612 Հրատ. 1833 Պատվեր 98

Հանձնված է արտադրության 16/VI 1960 թ.,
ստորագրված է տպագրության 28/IX 1960 թ.,
թուղթ 60 × 92¹/₈, տպագր. 18.75 մամուլ,
Հրատ. 12.5 մամուլ, տիրած 2000,
Դինը՝ կազմով 7 ու., 1/1 1961 թ. 70 հ.

Հայկական ՍՍՌ ԳԱ Հրատարակչության տպարան,
Երևան, Բարեկամության 24.

ՆԿԱՏՎԱԾ ՎՐԻՊԱԿՆԵՐ

Էջ	Տող	Տղված է	Պետք է լինի
59	8 ն.	դիզան-դիզան	դիզան-դիզան
74	18 վ.	դործելով	դործածելով
76	11 ն.	ամպումք	ամպունք
100	13 վ.	15-րդ	15-րդ դարի

ԳԱԱ Հիմնարար Գիտ. Գրադ.

FL0025156

ЦЕНА

4302